

د افغانستان اسلامي جمهوري دولت

د علومو اکاډمي

د بشري علومو معاونیت

د ټولنيزو علومو مرکز

آريانا

د هېواد د خپلواکۍ بېرته ترلاسه کولو سلنې کليزې په وياړ ځانگړې شوې گڼه

مجله علمي - تحقيقي

اقتصاد، تاريخ و اتنوگرافي، حقوق و علوم سياسي، روانشناسي و

تعليم و تربيه، ژورناليزم، فلسفه و جامعه شناسي

مؤسس احمد علي کهزاد

سال تأسيس ۱۳۲۱ هـ. ش.

شماره مسلسل ۴۳۲-۴۳۳

(۲-۱) لمړۍ او دوهمه گڼه

دوره پنجم

یادداشت:

- مقاله رسماً از آدرس مشخص با ذکر نام، تخلص، رتبه علمی، نمبر تیلیفون، و ایمیل آدرس نویسنده به اداره اکادمی علوم فرستاده شود.
- مقاله ارسالی باید علمی - تحقیقی، بکر و مطابق معیارهای پذیرفته شده علمی باشد.
- مقاله باید قبلاً در جای دیگری چاپ نشده باشد.
- عنوان مقاله مختصر و با محتوا مطابقت داشته باشد.
- مقاله باید دارای خلاصه حد اقل حاوی ۸۰ الی ۲۰۰ کلمه بوده، و گویای پرسشی اصلی باشد که مقاله در پی پاسخ دهی به آن است. همچنان خلاصه باید به یکی از زبان-های یونسکو ترجمه شده باشد.
- مقاله باید دارای مقدمه، مبرمیت، هدف، سؤال تحقیق، روش تحقیق، نتایج به دست آمده و فهرست منابع بوده و در متن به منبع اشاره شده باشد.
- مقاله باید بدون اغلاط تایپی با رعایت تمام نکات دستور زبان، تسلسل منطقی موضوعات در صفحه یک رویه کاغذ A4 در برنامه word تنظیم شده باشد.
- حجم مقاله حد اقل ۷ و حد اکثر ۱۵ صفحه معیاری بوده، با فونت ۱۳ تایپ شود، فاصله بین سطر ها واحد (Single) باشد و به شکل هارد و سافت کاپی فرستاده شود.
- هیأت تحریر مجله صلاحیت رد، قبول و اصلاح مقالات را با در نظر داشت لایحه نشراتی اکادمی علوم دارد.
- تحلیل ها و اندیشه های ارائه شده بیانگر نظریات محقق و نویسنده بوده، الزاماً ربطی به موقف اداره ندارد.
- حق کاپی مقالات و مضامین منتشره محفوظ بوده، فقط در صورت ذکر مأخذ از آن استفاده نشراتی شده می تواند.
- مقاله وارده دوباره مسترد نمی گردد.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ناشر: ریاست اطلاعات و ارتباطات عامه اکادمی علوم افغانستان

مدیر مسؤول: سر محقق شاه محمد میهن ورد

مهتمم: معاون محقق رفیع الله عرفان

هیأت تحریر:

- سر محقق شیر علی تزی

- سر محقق عبدالجبار عابد

- سر محقق محمد موسی رحیمی

- معاون سر محقق داکتر فاروق انصاری

- معاون سر محقق وجیه الله شپون

دیزاین: رفیع الله عرفان

محل چاپ: مطبعه صنعتی چهاردهی

تیراژ: ۵۰۰ نسخه

آدرس: اکادمی علوم افغانستان، طره باز خان واټ،

کوچه شاه بوبو جان، شهرنو، کابل

شماره تماس ریاست اطلاعات و ارتباطات عامه: ۰۲۰۲۲۰۱۲۷۹ (۰۰۹۳)

ایمیل ریاست اطلاعات و ارتباطات عامه: informationasakabul@gmail.com

ایمیل مدیریت مجله: aryanajournal777@gmail.com

اشتراک سالانه:

کابل: ۳۰۰ افغانی

ولایات: ۵۰۰ افغانی

کشورهای خارجی: ۱۰۰ دالر امریکایی

• قیمت یک شماره در کابل: ۸۰ افغانی

• برای استادان و دانشمندان اکادمی علوم: ۷۰ افغانی

• برای محصلین و شاگردان مکاتب: ۴۰ افغانی

• برای سایر ادارات: ۸۰ افغانی

فهرست موضوعات

شماره	عنوان	نویسنده	صفحه
۱.	د غازی امان الله خان شخصیت...	سرمحقق محمد شریف خُدران	۱
۲.	پان اسلامیزم، افغانستان و...	معاون سر محقق فاروق انصاری	۲۱
۳.	د امانی او شوروی دولتونو...	نوماند خېړنیار وجیه الله ظهیر	۳۵
۴.	روشنگری محمود طرزی و...	محقق مایل آقا حکیم	۴۸
۵.	موقف اجتماعی زنان در...	سرمحقق سیما رسولی	۶۲
۶.	معارف در عصر شاه امان الله	سرمحقق نسرين امین	۷۷
۷.	نگاه گذرا بر کتاب امان التواریخ	سرمحقق اسدالله "پرفیض"	۹۳
۸.	نگرشی بر نظامنامه اساسی دولت...	سرمحقق محمد موسی رحیمی	۱۰۴
۹.	روابط خارجی افغانستان در...	معاون سرمحقق راحله مرزایی	۱۲۷
۱۰.	د استقلال د لسیزې مطبوعات...	خېړندوی محمد داود ناظم	۱۵۱
۱۱.	د نکاح، واده او سنتگری...	خېړنیار عبدالقهار «عزیزی»	۱۷۳
۱۲.	احیای مجدد راه آهن دارالامان...	محمد نذیر، محمد جاوید، جبیر احمد	۱۹۱
۱۳.	د غازی امان الله خان د اصلاحاتو...	خېړنیار ولي باز آرين	۲۰۷
۱۴.	عوامل حصول استقلال ودلائیل...	سرمحقق شاه محمد میهن ورد	۲۲۲

سرمحقق دکتور محمد شریف خدران

د غازي امان الله خان شخصیت او کړنې د ختیځپوهانو له نظره

لنډیز:

ختیځپوهانو د غازي امان الله خان د شخصیت او کړنو په اړه ژورې څېړنې او لیکنې کړي دي چې له مور سره د هغه د شخصیت او کړنو په څېړلو او روښانولو کې ګټوره مرسته کوي. که څه هم ختیځپوهانو د غازي امان الله خان د شخصیت او کړنو په اړه بېلابېلې نظر يې وړاندې کړي دي، خو ټول په یوه خوله دا تاییدوي چې غازي امان الله خان واک ته په رسیدو سره سملاسي افغانستان په خپلو کورنیو او بهرنیو چارو کې د یوه خپلواک او آزاد هېواد په توګه اعلان کړ. دی یو هېوادپال، روښانفکر، دموکرات، سمونپال، مترقي او لایق واکمن و.

ختیځپوهانو د غازي امان الله خان کورني اصلاحات، لکه د لومړني اساسي قانون تصویبول، اتباعو ته د ټولنیزو او دموکراتیکو حقونو او آزادیو ورکول، د مطبوعاتو او بیان آزادي، د ښوونې او روزنې عمومي او جبري کول، د هېواد د مدني کولو او مدرنیزه کولو هڅې بیان کړي او هم يې د دغو اصلاحاتو په وړاندې د پوهنې، تمدن او عصريتوب د دښمنانو غبرګونونه بیان کړي چې د لویې برتانیې له خوا يې ملاتړ کېده. دغه راز ختیځپوهانو په نړیوال ډګر کې د غازي امان الله خان لومړني سياسي او دیپلوماتیک اقدامات او فعالیتونه ستایلي او لیکي چې د ده د ځانګړي استازي محمد ولي خان دروازی په مشرۍ دیپلوماتیک هیأت او په خپله د امان الله خان په مشرۍ د رسمي سفرونو او دیپلوماتیکو هڅو په نتیجه کې نه یواځې د افغانستان بشپړه خپلواکي د نړۍ د دولتونو له خوا په رسمیت وپېژندل شوه، بلکې افغانستان له انزوا څخه راووت او د ملتونو په ټولنه کې د یوه خپلواک غړي په توګه ومنل شو.

سريزه:

غازي امان الله خان د ۱۲۷۱ ش. کال د جوزا مياشتې په لسمه د پنجشنبې په شپه، د ۱۳۰۹ قمري کال د ذوالقعدة الحرام په پنځمه، د ۱۸۹۲ م. کال د می په ۳۱ نېټه د پغمان په زرگر دره کې زېږېدلی (۲۱: ۳۵ مخ) او د ۱۹۶۰ م. کال د اپريل په ۲۵ نېټه (۱۳۳۹ ش. د ثور پنځمه) د ځيگر يا ييني د ناروغۍ له امله د سويس هېواد په يوه کلينک کې په داسې حال کې له دنيا سترگې پټې کړې چې ۳۷ کاله يې د شهزاده او پادشاه په توگه او ۳۱ کاله يې د يوه بينوا مهاجر په توگه ژوند او مبارزه کړې وه. (۲۲: ۵۶۹ مخ)

غازي امان الله خان د ۱۹۱۹ م. کال د فبروري په ۲۳ نېټه د افغانستان پاچا اعلان شو او سملاسي يې د افغانستان د بشپړې خپلواکۍ اعلان وکړ، خو د انگرېزانو د تايد وړ ونه گرځېد او افغان ملت يې دريمې جگړې ته اړ اېست.

غازي امان الله خان د ملت د بشپړ ملاتړ په مرسته انگرېزانو ته نه يواځې ماتې ورکړه، بلکې برتانوي استعمارگر يې دې ته اړ ايستل چې د افغانستان خپلواکي په رسميت وپېژني، دغه راز غازي امان الله خان يو ديپلوماتيک هيات د اسيا، اروپا او امريکا هېوادونو ته ولېږه او له ځينو دولتونو سره يې دوه اړخيز تړونونه لاسليک کړل او د خپلواک افغانستان تور، سور او زرغون بېرغ د نړۍ د دولتونو د دنگو او دولتي ماڼيو پر سر اوچت شو.

امان الله خان د گران افغانستان د مدني کولو او عصري کولو لپاره ژور سياسي، اقتصادي او فرهنگي اصلاحات پيل کړل او په دې لړ کې افغانستان د لومړني اساسي قانون، د مطبوعاتو د قانون، د دولتي بودجې، د عصري معارف د يووالي او ملي هويت څښتن شو. بې له شکه د امان الله خان منورو افکارو او مترقي اصلاحاتو او استقلاليت د نړۍ د ختيځپوهانو پاملرنه ځان ته واړوله او له بېلابېلو عينکو يې د امان الله خان شخصيت او کړنې وڅېړلې چې مور په دغه ليکنه کې بحث ورباندې کړی دی.

د موضوع مبرميت:

بايد ووايم چې د امان الله خان د شخصيت او کړنو پېژندل په ماهيت کې د افغانستان د معاصر تاريخ د يوه نوي باب پېژندل دي. امان الله خان يو لوی منور شخصيت او د

هېواد د خپلواکۍ یو مدبر لارښود و او د هېواد د هر اړخیزې پرمختیا او ترقۍ په موخه یې ژور اصلاحات پیل کړل، داسې اصلاحات چې نن هم مهم دي او زموږ هېواد ورته اړتیا لري. بې له شکه غازي امان الله خان د افغانستان د خپلواکۍ د بېرته گټلو او د خپلې واکمنۍ په کورني او بهرني سیاست کې د ښو او گټورو خدمتونو په وجه د یو ملي او نړیوال شخصیت په توگه وپېژندل شو او د ختیځپوهانو د پاملرنې او څېړنې وړ وگرځېد. اوس د موضوع مېرمنیت په دې کې لیدل کېږي چې د غازي امان الله خان شخصیت او کړنې د دوی د څېړنو او نظریاتو په رڼا کې وڅېړو او ویې ارزوو.

د څېړنې هدف:

د حاضرې لیکنې او څېړنې هدف دادی چې د ختیځپوهانو له نظره د غازي امان الله خان شخصیت او کړنې وپېژنو، درس او عبرت ترې واخلو او د خپلو راتلونکو کړنو مرستندوی یې وگرځوو.

د څېړنې میتود:

په لیکنه کې له علمي تاریخي، تحلیلي او توصیفي میتود څخه استفاده شوې او هم د اکاډمیکو اصولو په رڼا کې د خورا نومیالیو ختیځپوهانو پر معتبرو څېړنو او لیکنو تکیه شوې ده.

متن

غازي امان الله خان زموږ د گران هېواد په معاصر تاریخ کې یو هغه سیاسي او ملي شخصیت دی چې په ۱۹۱۹ م. کې یې د برتانوي استعمار پر ضد د افغانستان د خپلواکۍ انقلاب پیل، رهبري او بري ته ورساوه. له دې امله په ملي او نړیواله کچه ډېرو څېړونکو او مؤرخینو د هغه د شخصیت او کارنامو په اړه څېړنې او لیکنې کړي دي. او ټولو په یوه خوله غازي امان الله خان د افغانستان د خپلواکۍ سالار، د سیاسي، اقتصادي او کلتوري اصلاحاتو بنسټگر او د اسلامي نړۍ د خپلواکۍ خواخوږی بللی دی. غازي امان الله خان یو داسې افغان واکمن و، چې نه یواځې د افغانستان د خپلواکۍ د بېرته گټلو د مبارزو او سربښندنو اتل دی، بلکې د افغانستان په تاریخ کې یواځینې واکمن دی چې د افغاني ټولنې د بنيادي او هر اړخیزې پرمختیا له پاره یې یو شمېر بنسټیز کارونه تر سره کړل. د افغانستان د صنعتي کېدلو،

مدني كېدلو او په هېواد كې دعصري ښوونې او روزنې د ودې له پاره يې د ستاينې وړ پروگرامونه په كار واچول. د ديموكراسۍ په رڼا كې يې لومړنۍ اساسي قانون او نور گڼ شمېر قوانين تصويب او توشيح كړل، چې يې له شكه د ديموكراسۍ، ټولنيزې او اقتصادي ودې او پرمختيا له پاره يې قانوني اسانتياوې برابرې كړې.

امير امان الله خان د ماشومتوب له وخته په يوه ممتاز او مجلل سلطنتي چاپيريال كې لوی شو او د نړۍ د پرمختللي معنوي او مادي كلتور له توکو او په ځانگړې توگه د شلمې پېړۍ له اروپا سره د ژوندانه د ورځنيو وسايلو له لارې، د بهرنيو اتباعو او هياتونو سره د ليدنو او خبرو له لارې د پېژندگلۍ امكانات په واک كې لرل. او د هېواد د ستر روشنفر او د هغه د خسر محمود طرزي پوهې او تجربې او هم د مشروطيت د غورځنگ د نورو مبارزينو غوښتنو او هدفونو د ده پر تفكر اغېز درلود. دغه عوامل او په خپله د غازي امان الله خان فطري او معنوي وړتيا ددې سبب شوه چې د خپل پلار پوپناه كوونكی سياست درك او د هغو لاملونو پر ضد چې د هېواد بربادي، مادي او ټولنيزه انزوا يې برابروله، د مبارزې بيرغ اوچت كړي. امير امان الله خان د هېواد د خپلواكۍ له گټلو وروسته د زياترو خلكو ترمنځ محبوبيت پيدا كړ او د هغوی په هر اړخيز ملاتړ يې نوي بدلونونه پيل كړل. هغه غوښتل چې خپل هېواد له سياسي، اقتصادي او كلتوري پلوه د نړۍ د پرمختللو هېوادونو په كتار كې شامل كړي. دغه ارمان ته د رسيدو په موخه يې گامونه اوچت كړل، خو په ځينو برخو كې يې د لارې كړلېچونه په پام كې ونه نيول او له بېرې نه يې كار واخيست چې ستونزمنې پېښې يې وزېرولې. (۱: ۱۱۷-۱۱۸ مخونه).

امريكايي ليكوال، لوډويك اډاميك د غازي امان الله خان شخصيت او تاريخي كړنې داسې بيانوي: ((امان الله خان قدرت ته له رسېدو وروسته وغوښتل چې يو گړندی عمل وكړي، ده نوی حکومت جوړ كړ، د خپل پلار وژونكي يې په سزا ورسول او داسې گامونه يې پورته كړل چې د هغو له مخې يې افغانستان د ملتونو په ټولنه كې د يو خپلواك غړي په توگه راوست.)) (۲: ۹۷ مخ) همدغه ليكوال وړاندې زياتوي، چې امان الله خان د همدغه غوره هدف د لاس ته راوړلو لپاره د محمد ولي په مشرۍ يو ديپلوماتيك هيات وټاكه. نوموړی هيات د ۱۹۲۱ م. كال له سپټمبر څخه تر ۱۹۲۲ م. كال تر اپريل پورې په دې بريالی شو چې له شوروي اتحاد، ايران، تركيې،

ایټالیا یا فرانسې سره تړونونه لاسلیک او هم یو شمېر نور دولتونه دې ته وهڅوي چې له افغانستان سره هیأتونه تبادله کړي. دغه راز نوموړي هیأت د برتانیې او امریکا د متحده ایالاتو له دولتي مشرانو سره رسمي لیدني کتنې وکړې. د امان الله خان له خوا د هیأت فعالیتونه د دې لامل شول چې افغانستان په نړیوال ډگر کې د یوه خپلواک هېواد په توګه د لومړي ځل لپاره د یو شمېر دولتونو له خوا په رسمیت وپېژندل شو. (۲: ۱۰۸، ۱۲۳ مخونه)

امان الله خان یو غټ هدف تر لاسه کړ کوم چې د هر افغان د زړه غوښتنه وه او هغه د خپلواکۍ ګټل او په ځیرکۍ سره یې داسې تگلاره ووهله چې د هغې له مخې یې له نړۍ څخه د افغانستان د آزادۍ په رسمیت پېژندنه حاصله کړه. امان الله خان د یو دموکرات او سمونپال واکمن په توګه میدان ته راووت. که څه هم د امان الله خان مفکوره بشپړه بري ته ونه رسېده او تر یو حده له وخت څخه دمخه وه، خو بیا هم هغه د شلمې میلادي پېړۍ یو داسې انسان و چې د انقلابي عصر هیلې او امیدونه یې لرل. (۲: ۱۴۸-۱۵۱ مخونه).

شوروي لیکوال، ډاکتر کارګون ورته نظر لري او لیکي: ((ځوانو افغانانو د امان الله خان په مشرۍ تر ۱۹۲۳ م. پورې له شوروي دولت، انګلیس، ایټالیا، فرانسې، المان، پولنډ، بلجیم، ترکیې، ایران او مصر سره سیاسي اړیکې ټینګې کړې او په نړیوال ډگر کې یې د افغانستان نړیوال تجربیدي دریځ پای ته ورساوه او افغانستان د یوه خپلواک هېواد په توګه په نړیوال سیاست کې راڅرګند شو. (۳: ۱۷-۱۸ مخونه) دغه راز په ۱۹۲۷ م. کې شاه امان الله خان آسیایي، افریقایي او اروپایي هېوادونو ته د خپل سفر موخې داسې بیانوي: لومړی غواړم د خپل هېواد لپاره په اروپا کې شته بڼه شیان په ارمغان راوړم. په دوهم ګام کې غواړم وښیم چې افغانستان د نړۍ په نقشه کې خپل ځانګړی ځای لري. (۳: ۱۸-۱۹ مخونه)

بې له شکه شاه امان الله خان د هېواد د خپلواکۍ د ټینګښت او پیاوړتیا لپاره د محمد ولي خان په مشرۍ او هم په خپله د ده په مشرۍ سیاسي او دیپلوماتیک سفرونه مختلفو هېوادونو ته وکړل او دا په خپل ذات کې د برتانوي استعمار څخه د ژغورنې یوه بله غوره وسیله وه. دغه راز د سفرونو په اهدافو کې نړیوالو ته د خپلواک افغانستان ورپېژندنه او د سیاسي او اقتصادي اړیکو د ټینګولو اود همکارو جلیول وو. لکه چې شاه امان الله خان د ۱۹۲۸ م. کال په جون کې بېرته کابل ته په ستنېدو سره د خپل اوږده سفر هدفونه یوې غونډې ته په خپله وینا کې داسې بیان کړل: ما

دغه سفر د ځان د خوشالي په موخه ونه کړ، بلکې نړۍ ته مې د افغانستان د پېژندلو په خاطر وکړ. (۳: ۲۵ مخ)

هندي ليکوال په خپل اثر (اروپا ته د غازي امان الله خان سفرنامه) کې چې په ۱۹۲۸ م. کال يې کښلی دی، د غازي امان الله خان د سفر په اړه د ده فرمان په خپله سفرنامه کې راخيستی دی او د هغه په يوه برخه کې د هغه د سفر موخې په دې ډول بيان شوي دي:

د اوضاع له مطالعې وروسته مو د اروپا د سفر اراده وکړه، ومې غوښتل چې هغه هېوادونه، ددوی اصول او قوانين، د آثارو او دستورونو ترتيب او هم د اصلاحاتو، انتظام، انکشاف، صنعت، حرفې او د نورو پرمختللو او مجربو چارو د پلي کولو لارې چارې په نېغه او په عيني توگه مطالعه او خپل معلومات زيات کړو. د دغو هېوادونو له شاهانو، مشرانو او چارواکو، تمدنونو، مدنيتونو، خلکو او د حکومتونو او حکومتداريو له طرز او سبک سره اشنا شو، د سفر نتيجې، گټې او لاسته راوړنې او تر ټولو مخکې نړۍ ته د انزوا شوي افغانستان ورپېژندل، زموږ غوره او ضروري هدفونه وو. (۴: ۱۷ مخ)

د شاه امان الله خان د فرمان له څرگندونو څخه په ښه توگه جوته پري چې د امان الله خان هدفونه څومره لوړ او ملي وو او په ژوره توگه د ده د سياسي او ملي شخصيت انداز په کې څرگندېږي.

شاه امان الله خان په کراچۍ کې د هند ولسونو ته په خطاب کې داسې وويل: زما عزيزانو! دا حقيقت بايد تاسو ته روښانه شي: زما په ژوند کې تر ټولو غوره او د ارزښت وړ هدف يواځې دادی چې خپل رعيت د سولې، آبادۍ، ترقۍ او نيکمرغۍ پورې ته ورسوم، هڅه او کوشنې کوم چې تر خپله وسه د دوی ملي گټې د آزادۍ او استقلال په رڼا کې تأمين کړم. (۴: ۲۷-۲۸ مخونه) د دې وينا په يوه بله برخه کې يې وويل: زموږ د هېواد ټول اوسېدونکي د اصولي، قانوني، او حقوقي مراتبو له مخې برابر حقوق لري. هېڅوک دا حق او امتياز نه لري چې هر ډول فضيلت، برتري او اقتدار پرته له استحقاق څخه د خپل قدرت په قلمرو کې وساتي او داسې وښيي چې گويا دغه ټول يې په ارث راوړي دي او په هغه کې ملکيت او تصاحب لري.

په نړۍ کې دا په تجربه رسېدلې چې زورواکي له قانون، فطرت او طبیعت سره په تضاد کې دي او زه په دې باندې باور او ایمان لرم چې ټول انسانان مساوي مقام لري، یوازې د فضیلت او تقوا پر بنسټ زموږ ترمنځ تفکیک کېږي. (۴: ۲۷-۲۹ مخونه).

غازي امان الله خان د همدغې وینا په یوه بله برخه کې د سنډهي پارسي ژبو وروڼو د سپاسنامې د همدغې جملې (افغانستان فرزند ایران است) په اړه داسې وویل: زه پر دې خبره وقوف او باورمند نه یم چې لرغونی او قدیمي افغانستان چې څلورزره کاله ځلانده تاریخ لري د یوه داسې هېواد زوی وي، په داسې حال کې چې افغانستان په تاریخي لحاظ د قدیمي پلار په مقام کې ځای لري. (۴: ۳۲ مخ)

د شاه امان الله خان له ځوابه ښکاري چې نوموړی پر خپل لرغوني تاریخ پوهېده نو ځکه یې خپل هېواد د یوه لرغوني او قدیمي هېواد په توګه معرفي کړ. حتی اوس مهال هم ځینې پارسیان ورته څرګندونې کوي، خو تاریخي واقعیت دا دی چې پارسیان د لرغوني آریانا له لارې پارس ته کوچېدلي، مېشت شوي او پارسي تمدن یې وروسته رامنځ ته کړی دی.

د غازي امان الله خان د سفرنامې په کتاب کې راغلي چې د بمبېي د ډونګری په ډګر کې د ۱۹۲۷م. کال د دسمبر میاشتې په ۱۶ نېټه یوه لویه غونډه غازي امان الله خان ته د هرکلي په موخه جوړه شوې وه. په دې غونډه کې د هند د نورو مشرانو تر څنګ د مهاتما ګاندي مېرمن محترمه کستوری بایي هم حاضره وه او غازي امان الله خان ته یې د ګاندي جي سلامونه او نیکې هیلې وړاندې کړې او په ډېر درنښت د غازي امان الله خان له خوا و منل شوې او کور ودانۍ یې ورته ووايه او په ضمن کې غازي امان الله خان د ګاندي جي د شخصیت په اړه داسې وویل: زه مهاتما ګاندي د لوی هند د یوه بهادر، شجاع، صادق او صدیق انسان په توګه پېژنم.

خوږې! زما د سلام له رسولو وروسته، محترم مهاتماجي ته، زما له خوا وواياست چې زه یې ورور، دوست او ډېر د زړه له کومې دوست یم. (۴: ۶۶ مخ)

بې له شکه په سیمه کې د برتانوي استعمار پر ضد د غازي امان الله خان او ګاندي جي مبارزې د ملي آزادي بڅېبونکو غورځنگونو یو غوره او لارښوونکی تاریخ جوړوي. همدا

دليل و چې د غازي امان الله خان ليدنې ته مېرمن کستوری تشریف راوړی و او د آزادۍ نیک احساسات يې له افغان مشر سره شریک کړل.

د غازي امان الله خان په سفرنامه کې راغلي چې د ۱۹۲۷م. کال د دسمبر میاشتې په ۳۱ نېټه افغان مشر د مصر په پارلمان کې وینا وکړه او د خپلې وینا په یوه برخه کې يې د سید جمال الدین افغان او احمد سعید ذغلول په باب داسې وویل: دا دواړه لوی او ممتاز شخصیتونه وو که څه هم په ظاهر کې د دوی د ژوند شمع مړه ده، خو د ختیځ دغه دوه لوی او پوه شخصیتونه، زموږ په زړونو کې ژوندي دي او د ټولنو د اجتماعي، فرهنگي او سیاسي ژوندانه پر تیارو زاویو باندې رڼا اچوي. (۴: ۱۰۸ مخ)

غازي امان الله خان د ۱۹۲۸م. کال د جنوري په (۱۱) مه نېټه په ایټالیا کې د لوی پاپ سره لیدنه وکړه. اعلیحضرت امان الله خان په دې لیدنه کې د لوی پاپ په وړاندې له مذهبي تشریفاتو او دستور سره سم ټیټ او په گوندو نه شو او نه يې د هغه لاسونه ښکل کړل، بلکې د ډېرې زړورتیا او ادب پر بنسټ يې له پاپ سره روغېر وکړ. د غازي امان الله خان دغه ډول دیپلوماتیک چلند د هغه پر استقلالیت او لوړ سیاسي تفکر باندې دلالت کاوه.

غازي امان الله خان د ۱۹۲۸م. کال د فبروري په ۲۷ مه نېټه د جرمني له ولسمشر مارشال فائیندن برگ سره کتنه وکړه او برگ د امان الله خان د سفر په اړه داسې وویل: زه د لوی اعلیحضرت سفر جرمني هېواد ته د قدر وړ بولم او په ډېر ویاړ د زړه له اخلاصه او مینې خپل نیک احساسات وړاندې کوم او زه باور لرم چې اعلیحضرت د یو لایق، متفکر او د سلیم عقل د څښتن او وطن ته د صادق خادم په توگه خدمت کوي او زما هیله دا ده چې په ډېر نژدې وخت کې افغانستان د حیرت وړ ترقی شاهد واوسي. (۴: ۱۲۸ مخ)

له بده مرغه چې دغه لایق، متفکر او وطن ته صادق خادم انگرېزانو او د هغوی گوداگیانو پرې نښود چې افغانستان د آبادۍ او ترقۍ لوړې پوړۍ ته ورسوي. هغوی امان الله خان د نجونو د زده کړو او د علم او لوړ فرهنگ د رواجولو په گناه محکوم او کافر وگاڼه او د وطن پرېښودلو ته يې اړپاسه!

د ۱۹۲۸م. کال په مارچ کې غازي امان الله خان لندن ته ورسېد او د لویې برتانیې پادشاه هزمجستی کنگ جارج د یوې مېلمستا په ترڅ کې غازي امان الله

خان ته داسې وويل: د افغانستان پادشاه اعليحضرت شاه امان الله خان تاسې يو روشنفکره او روښان ضميره شخصيت ياست، زه د زړه له کومې پر دې اعتراف کوم چې ستاسو د واکمنۍ پر مهال افغانستان د پرمختگ په لور روان شوی دی او زه دغو برياوو ته د مينې او دلچسپۍ په نظر گورم او دعا کوم چې الله تعالی تاسو ته اوږد، سلامت او با عزته ژوند در کړي خو د افغانستان د ترقي او آبادۍ دغه لړۍ زياته وغځېږي. (۴: ۱۳۵ مخ)

خو په واقعيت کې د کنگ جارج دغه خبرې د زړه له تله نه وې، بلکې دا ټولې خبرې غولونکې وې، ځکه انگرېزانو د غازي امان الله خان د سفر پرمهال د ځوان امانی حکومت د راپرځولو لپاره لاس په کار و چې ډېره ښه بېلگه يې د ملکې ثريا د لوڅ جعلی تصوير جوړول او په افغانستان کې خپرول.

انگرېزی نوميالی ورځپاڼه ((لندن ټايمز)) د غازي امان الله خان سفر او شخصيت په لاندې ډول بيانوي: مور ته د افغانستان د پادشاه سفر او سياحت دا موقع په لاس راکړه چې د يوې ښکلې او جميلې ملکې او پاچا هر کلی وکړو، دا هغه تاجدار دی چې افغان ملت يې مترقي او پرمختللي نړۍ ته د يوه ممتاز حيثيت په توگه وروپېژند او شامل يې کړ. (۴: ۱۴۷ مخ) د امان الله خان د سفر له موخو څخه يوه موخه همدغه وه چې افغانستان د يوه خپلواک هېواد په توگه نړۍ ته وروپېژني. نوموړی په دې ستر تاريخي کار کې بريالی شو او د نړۍ په ډېرو هېوادونو کې د خپلواک افغانستان ملي بيرغ اوچت شو.

د پولنډ جمهور رئيس هم غازي امان الله خان ته په خطاب کې وويل: نن ورځ هغه بدلونونه او برياوې چې د افغانستان په نصيب شوي دي، ستاسو د هڅو نتيجه ده. زموږ د خوښۍ او دلچسپۍ وړ دي او په دې برخه کې لازياتې برياوې درته غواړو. (۴: ۱۵۲ مخ)

غازي امان الله خان د ۱۹۲۸ م. کال په می میاشت کې مسکو ته ورسېد او د يوې مېلمستيا په ترڅ کې پوځي مشر وروشيلوف ده ته په خطاب کې داسې وويل: مور د اعليحضرت لوی شخصيت ته درنښت کوو ځکه د ده په وخت کې افغانستان خپلواکی ته ورسيد. د اعليحضرت د استقلاليت او آزادۍ خوښونې ثبوت په دې کې ښکاري او راز يې په دې کې نغښتی دی چې له خپلو هېوادوالو سره په وطني او ورور گلويزه

طريقه چلند کوي، امان الله خان د افغانستان د مملکت د رئيس او د ملت د رهبر په توگه د نورو شاهانو په خبر سلوک او روبه نه کوي، خپل خان د بل چا مخلوق نه گڼي، د نورو شاهانو په خبر انسانانو ته د اهانت او حقارت په سترگه نه گوري، خپلو قومونو ته د زر خريد او بنده په سترگه نه گوري، بلکې خان د خلکو خادم گڼي او ټولو ته د برابرۍ او وروړۍ په حيث قايل دی. (۴: ۱۵۶ مخ)

د امان الله خان د سفرنامې له يو شمېر غوره څرگندونو دا تاريخي واقعيت ښه څرگندېږي چې د ختيځ د آزادۍ د مخکښ غازي امان الله خان کړنو او شخصيت څومره انساني او نړيوال اړخونه درلودل. هغه بې له شکه د آزادۍ، برابرۍ او ترقي لوی علمبردار و.

امريکايي ليکوال، گريگوريان د غازي امان الله خان د سفر په اړه ليکي: د آکسفورډ پوهنتون رئيس د افغانستان امير او ملکه ثريا د لمر او سپوږمۍ په نامه ونومول چې له ختيځ څخه راغلي وو او د پاچاهۍ دغه واټن يې په لوبديځ کې روښانه کړ. ((۵: ۳۱۹ مخ)

گريگوريان وړاندې زياتوي چې د امان الله خان لوی سفر د ده يوه شخصي بريا وه. معلومات او پوهه يې د مدرن تمدن څخه تر لاسه او په لسگونو رسمي او غير رسمي تړونو نه يې لاسليک کړل، چې د افغانستان لپاره يې په نړۍ کې د اړيکو ټينگولو ځای پيدا کړ. د هغه هيله دا وه چې نړۍ افغانستان په رسميت وپېژني او کولای شو ووایو چې په دې لاره کې له فنلاند، سويس، بوليويا، ليتوانيا، لېبريا او لهستان سره د دوستۍ او مستقلو تړونونو د لاسليکولو دليل وړاندې کړو. همدارنگه له المان، ايټاليا او فرانسې سره د سياسي او اقتصادي اړيکو په ټينگولو کې برياوې او د هند د دروازې په توگه د افغانستان د ستراتيژيک موقعيت ټاکل د يوه غوره هدف په لاس راوړل و. امان الله خان دخپل سفر په اوږدو کې جنگي تجهيزات راوښول او د فرانسې، ايټاليې او المان له بېلابېلو تخنيکي خدماتو څخه يې عکاسۍ واخيستې. دغه راز يې له کوربه هېوادونو څخه نفيس سوغاتونه په لاس راوړل، لکه ۱۳ دانې طيارې، دوه تراکتوره او يو موټر (۵: ۳۲۰ مخ)

شوروي ليکوال، ټيپلينسکي ليکي، پر ۱۹۱۹م. کال د نړۍ ۷۲ فيصده خاوره د استعمارچيانو تر واک لاندې وه او ۶۹ فيصده د نړۍ نفوس د استعماري دولتونو تر

استبداد او ظلم لاندې و. د ۱۹۱۹ م. کال د می په شپږمه برتانوي هند د افغانستان پر ضد رسمي جگړه اعلان کړه اودرې لکه پنځوس زره مجهز پوځ يې د افغانستان په لورسوق کړ او د دغه لوي استعماري پوځ په وړاندې څلوېښت زره غیر منظم او کمزوری افغان پوځ ودرېد، خو د افغان پوځ ترڅنگ يو داسې ملت ودرېد چې دژوند پرځای يې شهادت بهترگاڼه، په کلکه يې غوښتل چې له خپل هېواد او خپلواکۍ څخه دفاع وکړي او په نتیجه کې افغانان د امان الله خان په مدبرانه مشرۍ بريالي شول. واک ته له رسېدو وروسته د امان الله خان لومړنی اقدام دا و چې د ۱۹۱۹ م. کال د فبرورۍ په ۲۸ نېټه يې افغانستان په خپل داخلي او بهرني سياست کې د يوه بشپړ خپلواک هېواد په توگه اعلان کړ. دغه راز يې د ۱۹۱۹ م. کال د مارچ په درېمه نېټه د برتانوي هند واکمن چلمسفورد ته يو ليک واستاوه او په هغه کې يې ورته ليکلي وو چې افغانستان وروسته له دې پخواني توافقيکونه او تړونونه چې د پخوانيو افغان واکمنو له خوا د برتانوي واکمنو سره لاسليک شوي وو، نه مني. دليک په ځواب کې انگریزانو جگړه ونښلوله، خوله ماتې سره مخامخ شول. امان الله خان په ډېرې هوښيارۍ سره له شوروی او نورو اروپايي هېوادونو سره اړیکې ټينگې کړې او د افغانستان خپلواکي يې په نړيوالو وپېژندله. (۶:۱۰، ۲۳ مخونه)

په شوروي دايرة المعارف قاموس کې د امان الله خان دشخصیت په اړه داسې راغلي: امان الله خان په ۱۸۹۲ م. کال زيږيدلی او په ۱۹۶۰ م. کې وفات شوی دی. دی د ۱۹۱۹ څخه تر ۱۹۲۹ م. پورې د افغانستان پاچا و. ده د لويې برتانيې پرضد ملي آزادي بڅبونکې جگړه رهبري کړه او په ۱۹۱۹ م. کې يې له انگرېزانو د افغانستان خپلواکي وگټله. په ۱۹۲۱ م. او ۱۹۲۶ م. کې يې له شوروي اتحاد سره د دوستۍ، بېطرفۍ او د نه تېرې تړونونه لاسليک کړل. دامان الله خان اصلاحاتو د افغانستان د ملي اقتصاد او فرهنگ د پرمختيا زمينه برابره کړه او د هېواد ملي استقلال يې پياوړی او ټينگ کړ. (۸: ۴۷ مخ)

ديويدلاین په خپل اثر (غچ او سزا) کې ليکي، چې داميرحبيب الله له وژلو وروسته امان الله خان چې د کابل والی و د سلطنت واگي په لاس کې ونيولې او ورپسې يې د برتانيې پرضد جنگ يوه اساسي موضوع وبلله او د جهاد په نامه يې لر او بر افغانان يو کړل او د خپلواکۍ گټلو جگړه يې ونښلوله. په داسې حال کې چې برتانوي طيارو جلال

آباد او کابل بمبار کړل، روس کيپيل غوښتل چې ترکابله وړاندې ولاړ شي، خو هغوی د تاريخ درسونه هېر کړي وو، نو ځکه يې ماتې وخوړه او د متارکې له اعلانولو وروسته د سولې ډېرې خبرې وشوې او بالاخره امان الله خان خپله آزادي وگټله. برتانيې د ډېرې اوږدې مودې له کنترول او د بې حده مصارفو سره سره و نه کولای شول چې د بهرنۍ پالیسۍ له مخې ځينې قوتونه هلته وساتي او ټوله کيسه يې پای ته ورسېده. (۷: ۲۰۸- ۲۱۰ مخونه)

د امان الله خان د خپلواکۍ غوښتنې اراده د ډيويدلاين په څرگندونو کې له ورايه ښکاري او څرگندېږي چې امان الله خان د افغانانو په اتفاق د نړۍ تر ټولو ستر استعماري ځواک ته ماتې ورکړه او خپل هېواد يې له استعمار او اسارت څخه وژغوره. همدا دليل دی چې د امان الله خان کړنو او شخصيت ته په ملي او نړيواله کچه په درنه سترگه کتل کېږي او افغانان يې د يوه لوی اتل او غازي په توگه نمانځي.

شوروي ليکوال، خالفين ليکي، چې د ۱۹۱۹ م. کال د مارچ په درېمه امان الله خان د هند ويسرا ته په رسمي توگه وليکل چې زه پاچاهۍ ته رسيدلی يم او د افغانستان خپلواک او آزاد حکومت تيار دی چې ستاسو د مقتدر حکومت سره د سوداگرۍ گټور تړون لاسليک کړي. د ((خپلواک او آزاد حکومت)) په توگه د افغاني حکومت ښودلو تر ډېرې مودې پورې برتانوي واکداران سرگيچ کړي وو. (۹: ۱۹۸ مخ) بې له شکه دا د غازي امان الله خان جرأت او مېړانه وه چې د لويې برتانيې په وړاندې يې افغانستان يو خپلواک او آزاد هېواد اعلان کړ او د عمل جامه يې ور واغوسته.

په لوی شوروي دايره المعارف کې د غازي امان الله خان په اړه داسې راغلي: امان الله خان د امير حبيب الله خان زوی د ۱۸۹۲ م. کال د جون په شپږمه نېټه زېږېدلی او د ۱۹۱۹ څخه تر ۱۹۲۹ م. پورې د افغانستان پادشاه و. د ۱۹۱۹ م. کال د فبرورۍ په ۲۱ نېټه واک ته ورسېد او د فبرورۍ په ۲۸ نېټه يې د افغانستان خپلواکي اعلان کړه. د امان الله خان او ولاديمير ايلچ لېنين ترمنځ د متقابلو دوستانه ليکونو او پيغامونو په نتيجه کې په ۱۹۱۹ م. کال د شوروي روسيې او افغانستان ترمنځ د پيلوماتيکې اړيکې ټينگې شوې. په ۱۹۲۱ م. کې افغان- شوروي تړون، په ۱۹۲۶ م. کې د افغانستان او شوروي ترمنځ د بېطرفۍ او د يو بل په چارو کې د نه مداخلې تړون لاسليک شو. د امان الله خان داخلي اصلاحات چې د ځوانو افغانانو د مفکورو پر بنسټ

متکي وو او د متمرکز حکومت او په اقتصادي برخه کې د بورژوازي اصلاحاتو غوښتونکي وو خورا تاريخي اهميت درلود. د بچه سقاو په مشرۍ د ۱۹۲۸-۱۹۲۹ م. کلونو انټي دولتي مظاهرو چې د برتانوي امپرياليزم له خوا يې ملاتړ کېده، لومړۍ استعفا او وروسته وطن پرېښودلو ته اړ کې. (۱۰: ۵۰۵ مخ)

په لوی اسلامي دايرة المعارف کې د امان الله خان په اړه داسې راغلي: د افغانستان لومړنی پاچا او د امير حبيب الله خان بارکزي دريم زوی چې مشروطه شاهي حکومت يې په هېواد کې جوړ او ځان يې د پادشاه په توگه اعلان کې.

امان الله خان د ځوانۍ له وخته د خپل خسر او استاد محمود طرزي د افکارو پلوی و او په دې نامه يې شهرت درلود. طرزی ډېر کلونه په ترکيه کې اوسيدلی و او د سيد جمال الدين اسعدآبادي د عقايدو او افکارو څخه متاثر و کله چې افغانستان ته راغی له منورينو او تجدد غوښتونکو افسرانو او له امان الله خان سره يې اړيکې ټينگې او هغوی ته يې زياته پاملرنه وکړه او په نتيجه کې يې د افغانستان د ځوانانو ټولنه او د سراج الاخبار اوونيزه رامنځ ته کېدل. دغه ټولنه د افغانستان په سياسي، اقتصادي، ټولنيزو او فرهنگي برخو کې د ژورو بدلونونو غوښتونکې وه او امان الله خان چې د امير حبيب الله خان د پلويانو او خلکو ترمنځ نفوذ او محبوبيت درلود، د پلار په دربار کې د دې جريان استازی و. (۱۱: ۱۷۹ مخ)

بريتانکا دايرة المعارف چې د انگلستان يو له مهمو اکاډيمیکو او علمي آثارو څخه دی د امان الله خان په اړه داسې ليکي: ((د حبيب الله خان تر مړينې وروسته د هغه دريم زوی امان الله خان په کابل کې واک ته ورسيد او لومړنی کار يې دا و، چې افغانستان يې په کورنيو او بهرنيو چارو کې د يوه بشپړ هېواد په توگه اعلان کړي او خپله پرېکړه يې د هندوايسرای ته ولېږله، خو د هند حکومت د پاملرنې وړ ونه گرځېده، له همدې امله د لويې برتانيې او افغانستان ترمنځ دريمه جگړه ونښته (می ۱۹۱۹ م.). جگړه د متارکې او د سولې د خبرو په نتيجه کې پای ته ورسیده او انگرېزانو د افغانستان خپلواکي په رسميت وپېژندله.

امان الله خان له جگړې وروسته له بهرنۍ نړۍ سره ديپلوماتيکې اړيکې ټينگې کړې او د اروپايي هېوادونو په څېر يې په کورنيو اصلاحاتو لاس پورې کړ او دا لاس ته راوړنه د هغه لومړنی هدف و. د ده اصلاحات د خلکو د يوې ډلې له مخالفت سره

مخامخ شول، هغوی چې د هېواد له عصري توب سره مخالف وو. د ۱۹۲۹م. کال په جنوري کې کورنۍ جگړه پيل شوه او د لاروهونکو مشر حبيب الله کلکاني له دې جگړې گټه پورته کړه، امان الله يې هېواد پرېښودلو ته اړ اېست. (۲۰: ۲۴۴ مخ).

رښتيا خبره ده چې امان الله خان د خپلواکۍ گټلو او په هېواد کې د مترقي او اړينو اصلاحاتو قرباني شو، هغه په رښتيا سره غوښتل چې افغانستان يو متمدن او پرمختللی هېواد شي، خو انگرېزانو پرې ښود او د ده پر ضد يې بغاوتونه را وپارول.

امريکايي دايرة المعارف د غازي امان د شخصيت او کړنو په اړه داسې ليکي: امان الله خان د امير حبيب الله خان زوی د ۱۹۱۹ څخه تر ۱۹۲۹م. پورې د افغانستان پاچا و او غوښتل يې چې افغانستان د لوېديځو هېوادونو په ليکه کې ودروي هغه پرېکړه وکړه چې هېواد يې بايد په بشپړه توگه خپلواک وي او په ۱۹۱۹م. کال يې خپلواکي واخيسته او د خپلو بهرنيو اړيکو په ټينگولو سره يې د لويې برتانيې گټې تر پېښو لاندې کړې. د امان الله خان په داخلي اصلاحاتو کې يو هم د ۱۹۲۳م. کال اساسي قانون و او دغه راز يې د هېواد د مدرنيزه کولو په موخه مهم گامونه واخيستل. په ۱۹۲۷م. کې يې اروپا ته سفر درلود او هېواد ته په ستنيدو سره يې زده کړې عمومي او اجباري کړې او ښځو ته يې د زده کړو ترڅنگ نورې ټولنيزې آزادي هم ورکړې. د امان الله خان دغو اصلاحاتو د مذهبي او قومي مشرانو قهر را وپاراوه او د ناخوښۍ په دې فضا کې يوه مشهور غله او لارې وهونکي بچه سقاو وکولای شول چې په ۱۹۲۹م. کې کابل ونيسي. امان الله خان هر څه پرېښودل او له هېواد څخه ولاړ. (۱۲: ۲۱۸ مخ)

زما په عقیده دغو اصلاحاتو د امان الله خان پرضد خلک را ونه پارول، بلکې لويې برتانيې د امان الله خان څخه د غچ اخيستو په خاطر د خپلو جاسوسانو او ملاتړيو په وسيله خلک را وپارول او امني دولت ته يې سقوط ورکړ. د لويديځ توطيې لا تر اوسه هم په افغانستان کې روانې دي. په خپلو کې مو په هغه او دغه نامه سره جنگوي او غواړي چې د افغانستان او سيمې پر ځمکنيو زېرمو باندې واکمن شي.

نهره لیکي، امان الله خان د خپلواکۍ په گټلو سره په آسيا او اروپا کې خپل باور لوړ کړ او له دې امله انگرېزانو د ځان دښمن باله. امان الله خان په يوه وروسته پاتې هېواد کې بدلونونه او اصلاحات پيل کړل او غوښتل يې چې افغانان په يوه نوې

پرمختیایي لاره روان کړي. امان الله خان په ظاهري توگه په ترکیه کې د مصطفی کمال پادشاه لاره تعقیبوله او هڅه یې کوله چې په بېلابېلو طریقو د هغه چارې تقلید کړي او حتی افغانان یې اروپایي لباس اغوستلو ته اړ کړل، خو شاید امان الله د مصطفی کمال په شان وړتیا نه درلوده، مصطفی کمال مخکې له دې چې اصلاحات پیل کړي خپل ملي او نړیوال موقعیت یې ټینګ کړی و. غښتلی او مجرب پوځ یې تر شا درلود او د خپل هېواد د خلکو ترمنځ یې خورا زیات باور او محبوبیت تامین کړی و. خو امان الله خان چې بې له احتیاطه چارې پیل کړې له سترو ستونزو سره مخامخ شو، ځکه افغانان د ترکانو په نسبت ډېر وروسته پاتې وو. (۱۳: ۱۵۰۲-۱۵۰۳ مخونه)

د (الاهرام) جریدې، غازي امان الله خان د یوه رښتني او خپلواک واکمن په توگه ستايلي دي، نوموړې جریدې د خپلواکۍ په اړه د غازي امان الله خان وینا په دې ډول رانقل قول کړې ده: خپلواکي په هديه نه ورکول کېږي، بلکې گټل کېږي. (۳: ۲۱مخ)

هندي ليکوال مولانا محمد صادق حسين صديقي په خپل تاريخي ناول. دوشيزه کابل (انقلاب افغانستان) کې د غازي امان الله د شخصیت په باب ليکي، د پاچا او رعیت اړیکې ډېرې په زړه پورې دي، ځوان نېکمرغه پاچا امير امان الله خان پر تخت ناست دی، ملک د اقتصادي پیاوړتیا په لور گامونه اخلي، د صنعت او حرفت کارخانې هره خوا پرانیستل کېږي او کارکوي، د حکومت له خوا د دغو کارخانو له خاوندانو سره مرستې کېږي او درناوی یې کوي او پر ټول ملک د خوښۍ او خوشالی دوره راغلې ده.

(۱۴: ۱۰۸ مخ) دغه راز یو بل هندي ليکوال بناغلی عزیز هندي چې د غازي امان الله خان د واکمنۍ پر مهال په کابل کې و، ليکي، که د غازي امان الله خان پر ځای د افغانستان د سلطنت واگې د کوم کم عقل او بې زړه سړي په لاس کې وای، نو څوک ویلای شي چې د افغانستان هېواد به دومره ژر د نورو هېوادونو سره مانوس او هغوی به پېژندلای وای، په همدې مانویست او پېژندنه کې هغه جاذبه موجوده وه چې د هندوستانو په زړونوکې یې غازي امان الله خان ته ځای ورکړ او هغه وېره چې د افغانانو د نوم په اوریدلو سره به په دوی کې راپېدا شوه اوس په ډېره چټکتیا له منځه ولاړه او زه د افغانستان خپلواکي د دې کار یواځیني سبب بولم. (۱۵: ۵۷۹ مخ)

امريکايي ليکوال فلپچر ليکي، چې نوی ټولواک امان الله خان په ۱۸۹۰ م. کې په پغمان کې زېږېدلی و. هغه د خپل پلار او نيکه غوندې له قده ټيټ اومندلی سړی و، ډېر ښه سوارکار، ښه نخښه ویشتونکی او د ښکار ليوال و. هغه زيات فعال او تکړه و او تر خپل پلار يې لږ له جنسي کارونو سره مينه درلوده، خو د خپل پلار په شان يو نرم سړی و، ښه روزل شوی و او د بهرنۍ نړۍ په برخه کې د پوره معلوماتو خاوند و او د غربي کلتور تر اغېزې لاندې تللی و. سر زوري، احساساتيتوب، بې ثباتي او هر دم خيالي د هغه کمزورتياوې وې چې د ژوندانه په وروستيو کالونو کې د روحي ناروغۍ پولې ته ورسيدې (په ۱۹۵۹ م. کې مړشو) (۱۶: ۲۵۶-۲۵۷ مخونه) د فلپچر په ليکنه کې د غازي امان الله خان د زېږېدو او مړينې نېټې سمې نه دي. افغاني منابع دغه نېټې ۱۸۹۲ م. او ۱۹۶۰ م. را په گوته کوي او سمې دي.

امريکايي ليکواله ربه تالي ليکي، امان الله خان يو داسې واکمن و چې د ده په شان نه په ختيځ او نه په لويديځ کې و، هېڅ باچا پرته له ساتونکو او کش فښ څخه کوم ځای ته نه تللو، خو بر عکس امان الله خان هر ځای ته پرته له پېژند گلوۍ تگ او راتگ کا وه او له خلکو سره يو ځای کېده. افغانانو فکر کاوه چې کوم شخص د دوی تر څنگ ولاړ دی، شايد امان الله خان وي، شايد هغه په واټ کې وويني چې د يو چا سره د خبرو اترو په حال کې دی، کورنۍ پر ده باندې اعتراض وکړ چې د لرگيو پل يې د ده د موټر له تېريدو څخه مخکې له منځه وړی و. امان الله خان وويل، چې د افغانستان ملت، زما ساتونکی دی. امان الله خان هغه څوک و چې د انگليس سفير ته يې په ستوري ماڼۍ (د افغانستان د اوسنۍ خارجه وزارت ودانۍ) کې داسې وويل: زما د دربار وينا دې په ياده ده، ما ويلي وو چې هر څوک پر افغانستان يرغل وکړي غاړه يې پرې کوم د برتانيه سفير د امان الله خان خبرې غوڅې کړې او ويې ويل، زه خدای په امانۍ ته راغلی يم چې له تاسو سره په ځانگړې توگه خدای په امانې وکړم او د کومې رسمي موضوع په اړه بحث او خبرې نه کوم، شاه غلی شو او د هزاره جات يو استازی له چوکۍ ولاړ شو او ويې ويل: زه تيار يم چې د هزارو ټول وگړي له شاه او د هغه له تاج او تخت نه قربان کړم او په همدې ډول يو هندو افغان کټ مټ جملې او کلمې څرگندې کړې، وروسته امان الله خان د انگليس استازي ته لاس وراورد کړ او خدای په امانې يې ورسره وکړه او ورته ويې ويل چې زه تا خپل حکومت ته ورلېږم،

لكه چې سردار عبدالرحمن د برتانيې د حكومت له خوا د سفير او استازي په توگه ونه پېژندل شو او زموږ استازی يې پرته له احترام او ادب څخه بېرته را ولېږه او تاسې هم بايد همدغسې په يوازې ځان ولاړ شئ... (۱۷: ۱۳-۱۴، ۲۵ مخونه)

ريه تالي چې له امان الله خان سره په ايتاليا كې څو ځلې ليدنې او كتنې كړې وې او د امان الله خان شخصيت او افكار يې له نژدې مطالعه كړي وو، نو ځكه يې د آرنولډ فليچر په نسبت د امان الله خان په اړه نظر ډېر علمي او هر اړخيز دی او د تاريخي واقعيت سره ډډه لگوي.

ايراني ليكوال احمد نامدار چې په روم كې يې د غازي امان الله خان سره ليدلي او كتلي دي د هغه د وطن پالنې په اړه د (خواندنی) په مجله كې داسې ليكي ((يو وخت چې زه روم ته ولاړم، پوه شوم چې امان الله خان په روم كې دی. زړې خاطرې مې په ذهن كې را ژوندۍ شوې او زړه مې وغوښتل چې ورسره ووينم، د هغه كورمې وموند، د انتظار په خونه كې مې د اعليحضرت او ملكې سره وليدل، امان الله خان ستړی او مړاوی ښكاریده. د ستړيا علت مې ځينې وپوې. ځواب يې راكړ چې په اروپا كې اوږدې هستوگنې ستړی كړی يم او له روحي پلوه مې ځوروي او بيا يې آه وكيښ او ويې ويل، وطن څومره گران شی دی، زه نه پوهېږم چې څه سحر په منځ كې دی او څه قدرت دی چې د وطن خاوره ولو كه دا وطن ډېر وروسته پاتې هم وي انسان خپل لورته وركاږي او زياته يې كړه باور وكړه، زه د افغانستان پنډيتوب په ايتاليا كې تر پاچاهۍ لوږگيم، اوبښكې يې په سترگو راغلي. (۱۸: ۱۶۷ مخ)

په پای كې راځئ چې غازي امان الله خان د ده په خپل وروستي وصيت كې وارزوو، لكه چې وايي: دوستانو، خپلوانو او زامنو، لويي په واک كې نه ده، لويي د خلكو په چوپړ كې ده، زه يو مهال د آسيا په منځ كې د يوه سپيڅلي او مېړني ولس گران ټولواك وم، ټولواك نه، بلكې مشر، لارښود او مخكښ وم. هغو له ماسره ملا وتړله او په يوه غږ مو دښمن چې د نړۍ د خدايي غږ يې اوچت كړی و داسې وځپه چې هغو ته د پوهېدو لوست او زما ولس ته به د تاريخ يو دروند څپرکی وي، خو دښمن ډېر هوښيار و، ټگ او له كچې وتلی غدار و، د كورنۍ مرتجعينو په ملاتړ يې وكړای شول چې ما له خپل هېواد څخه وتلو ته اړ باسي او پرې نه ردي چې دا اتل ولس د پرمختگ پړاوونو ته ورسوم.

هو! زه چې کله له هغه ځايه راغلم، دښمن ته به رښتيا هم زما د ټبر د خوړلو مهال برابر شوی وي. دا دی له هغه مهاله څلورېښت کاله تېرشول، خو زما ولس اوس هم د جوارو په ډوډۍ نه دی مور. اوس چې دا دی د رښتینې لارې پر لوري راهي يم، نو زما د ژوند وروستي ټکي داسې څرگندوم: ((زما هېواد هغه دی چې ما په کې خاپوړې او له غلیم سره جگړې کړي دي، زما هېواد دا نه دی چې په کې دا څو کاله اوسیدلی يم، زما هېواد د آسیا زړه دی، زما هېواد هغه دی چې په کې زما د ټبر د شلو زرو کلونو تاریخ پروت دی، دا هېواد راته د یوه هوټل غونډې دی، ما له دې ځايه یوسئ او هلته مې ښخ کړئ چې ولس پالونکي مې یو مهال د قبر له پاسه غونډې وکړي، که څه هم په ژوند کې مې د خپل ولس، هېواد او پلرنۍ خاورې لیدنه په برخه نه شوه خو د جنازې کټ مې د نړۍ بام (پامیر) د لوړ تابه نښې هندوکش او د پرمختگونو مور (بلخ) ته یوسئ)) زه به له خپل ولس څخه لکه څنگه چې دا څوکلونه په تن بیل وم، اوس به د تل لپاره ځینې بېل شم، خو دا په پام کې ولرئ چې زما اروا زما له ولس څخه نه بېلېږي، زما غوښتنه د دې ولس ښادي، لوړوالی او پرمختگ دی همدومره! (۱۹):

۶۴-۶۵ مخونه)

نتیجه

بې له شکه چې غازي امان الله خان د وطن له آبادۍ سره د ژورې مینې له امله د سیاسي، اقتصادي او کلتوري اصلاحاتو د پلي کولو په ډگر کې یو شمېر له بېرې ډک گامونه اوچت کړي، خو ټول بهرني او کورني مؤرخین او لیکوالان په یوه خوله د غازي امان الله خان د هېواد پالنې، د خپلواکۍ او ترقۍ غوښتنې مفکوره او لوړ ملي او نړیوال شخصیت تاییدوي چې په حقیقت کې د افغانانو لپاره ویاړ او د آزادۍ او ترقۍ ستر درس دی.

دا واقعیت هم مني چې لویې برتانېې له امان الله خان څخه د افغانستان د خپلواکۍ گټلو غچ واخیست او د خپلو جاسوسانو او مرتجع لاسپوڅو په وسیله یې د دغه ملي او آزادي خوښونکي مشر واکمني را وپړخوله، خو د افغانستان د خلکو لپاره غازي امان الله خان لا تر اوسه د درنښت وړ مشر دی او په ډېر لوړ انداز یې نمانځنه کېږي.

د خپلواکۍ د اتل او د هېواد د رښتيني خادم غازي امان الله خان روح دې ښاد وي!

مأخذونه:

- ۱- دريغ، امين الله، افغانستان در قرن بيستم، پېښور: کتابخانه دانش، ۱۳۷۹ ش.
- ۲- اډامیک، لوډويک، د شلمې پېړۍ ترنيمايي د افغانستان د بهرنيو اړيکو تاريخ، د ډاکتر نثار احمد صمد ژباړه، دوهم چاپ، پېښور، دانش خپرندويه ټولنه، ۱۳۸۳ ش.
- ۳- کارگون، ډاکټرویکتور گريگوويچ، افغانستان در دهه بيست و سى قرن بيستم، مترجم پوهاند ډاکتر جلال الدين صديقي، کابل: مطبعه دولتي، ۱۳۶۵ ش.
- ۴- نامعلوم، سفرنامه اعليحضرت امان الله به اروپا، مترجم سيد عزيزالله مرموز، کابل: اسد دانش مطبعه، ۲۰۰۹ م.
- ۵- گريگوريان، وارتان، ظهور افغانستان نوين، مترجم على عالمى کرمانى، چاپ دوم، تهران: ۱۳۸۹ ش.
- ۶- ا.ب. تيپلينسکى، شوروي اتحاد او افغانستان، مسکو: ناوکا، ۱۹۸۲ م.
- ۷- لاین، ډيويد، غچ او سزا، د الحاج سترجنرال شېر محمد کریمي پښتو ژباړه کابل: جهان دانش خپرندويه ټولنه، ۱۳۹۶ ش.
- ۸- ا. م. پروخاروف اونور، شوروي دايرة المعارفي قاموس، دريم چاپ، مسکو: شوروي دايرة المعارف، ۱۹۸۴ م.
- ۹- خالفين، نفتولين، انگلستان د افغانستان پرضد، مسکو، نووستى، ۱۹۸۰ م.
- ۱۰- ا. م. پروخاروف اونور، لوى شوروي دايرة المعارف، لومړى ټوک مسکو: شوروي دايرة المعارف، ۱۹۷۰ م.
- ۱۱- موسوى بجنوردى، کاظم او نور، دايرة المعارف بزرگ اسلامي، لسم ټوک، لومړى چاپ، تهران، ۱۳۸۰ ش.
- ۱۲- امريکانه کارپورېشن د کنگرس کتابتون، امريکايي دايرة المعارف، لومړى ټوک، نيويارک، ۱۹۶۱ م.
- ۱۳- نهرو، جواهر لعل، نگاهى به تاريخ جهان، دريم ټوک، د محمود تفضلى ژباړه، دولسم چاپ، تهران: د سپهر چاپ خونه، ۱۳۸۳ ش.

- ۱۴- صديقي، مولانان محمد صادق، ((دوشيزه كابل)) ((انقلاب افغانستان))، د پوهندوی عبدالحق ژباړه، هيله (مجله)، شپږمه گڼه، ۱۳۷۶ ش.
- ۱۵: هندي، عزيز، د غازي امان الله خان زوال، د فرهاد ظريفي ژباړه، پېښور: د ساپي د پښتو خپرونو او پراختيا مركز، ۱۳۸۱ ش.
- ۱۶- فلېچر، آرنولډ، افغانستان د سوبې لويه لاره، د عبدالجبار نادر ژباړه، د علومو اكاډمي، كابل: د ښوونې او روزنې مطبعه، ۱۳۶۹ ش.
- ۱۷- ستيوارت، ريه تالي، جرقه های آتش در افغانستان، مترجم كوهساری كابلې، پېښور: ميوند نشراتي مركز، ۱۳۸۰ ش.
- ۱۸- خلمی، محمد ولي، زموږ غازيان، د علومو اكاډمي، كابل، ۱۳۶۸ ش.
- ۱۹: بابي، عبدالمجيد، د هېواد د خپلواكۍ د لاسته راوړنې د يوې وياړلې خېرې وروستۍ ويناوې، هيله (مجله)، پنځمه گڼه، ۱۳۷۹ ش.
- ۲۰- بریتانكا دايرة المعارف، لومړی ټوك، ويليم بنتون مطبعه، ۱۹۷۰ م.
- ۲۱- پوپلزايي، عزيزالدين وكيلى، سلطنت امان الله شاه و استقلال مجدد افغانستان، بخش اول، كندهار: علامه رشاد اكاډيمي، ۱۳۹۶.
- ۲۲- زماني، ډاكتر عبدالرحمن، بازنگری دوره امانی و توطیه های انگلیس، مؤسسه انتشارات مسكا، جلال آباد: مومند خپرندويه ټولنه، ۱۳۹۱.

به نام خدا

دکتور فاروق انصاری

پان اسلامیزم، افغانستان و شاه امان الله

خلاصه

مطرح شدن پان اسلامیزم در سده ۱۹ توسط سید جمال الدین افغانی و سپس انتقال آن به افغانستان توسط محمود بیگ طرزی که به ویژه در دربار زمینه خوبی برای پذیرش یافت، موجب شد که بعدها شاه امان الله خان آن را به عنوان اصل مهم سیاست خارجی خویش قرار دهد و همین، سبب شهرت وافر این شاه جوان به حیث پادشاه مسلمان در عصری شد که مقام خلافت تضعیف شده بود و بنا بر این شماری از علما از جمله شمس المشایخ حضرت شوربازار شاه امان الله را لقب خلیفه مسلمانان داد.

پیروی از سیاست پان اسلامیزم، شاه امان الله را در دو جبهه درگیر کرد: یکی با انگلیس ها که شاه امان الله حمایت از مسلمانان تحت استعمار هند انگلیسی را هدف خود قرار داده بود و دیگری با شوروی که شاه امان الله برای حمایت از مسلمانان زیر ستم آسیای مرکزی حتی اسلحه و مهمات جنگی برای ایشان ارسال داشته و با اعزام علما مردم مسلمان آنجا را علیه کمونیست ها دعوت به جهاد کرده بود.

اتخاذ این سیاست برای شاه امان الله و افغانستان مشکلات و هزینه زیادی را بار آورد، از جمله انزوای سیاسی، تحمل بار مهاجران هندی و آسیای میانه‌ئی و نیز دیگر مشکلات داخلی که در مجموع، شاه جوان را به دست برداشتن از سیاست مذکور واداشت.

همه اینها در این مقاله مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است.

مقدمه

یکی از ارکان سیاست خارجی شاه امان‌الله را به خصوص در سال‌های نخستین حکومتش پان‌اسلامیزم تشکیل می‌داد و وی با شور و حرارت ویژه‌ئی حمایت از مسلمانان تحت ستم و استعمار انگلیس و شوروی وقت را هدف سیاست خارجی خویش تعیین نمود، تا جایی که پیروی ایشان از این سیاست، شاه امان‌الله را به عنوان جایگزین مناسبی برای خلافت مسلمانان که در آن سال‌ها رو به ضعف می‌رفت قرار داد و شماری از علما و دانشمندان مسلمان در افغانستان و شبه‌قاره هند به نفع این باور تبلیغ کردند؛ زیرا اعلام جنگ علیه انگلیس از سوی شاه امان‌الله در همان آغازین روزهای به دست‌گیری قدرت در کابل و اعلام حمایت از مسلمانان هندوستان و نیز قبایل در برابر انگلیس‌ها و پشتیبانی و حمایت از مجاهدین مسلمان آسیای میانه (باسمه چپی‌ها)، روحانیان را قانع ساخت، تا او را به عنوان جانشین مناسب برای خلافت جهان اسلام بشناسند و خواستار ذکر نام او در خطبه‌ها گردند، به ویژه شمس‌المشایخ حضرت صاحب شور بازار در مسجد جامع کابل خواستار اعطای لقب خلیفه به شاه امان‌الله از سوی مسلمانان جهان شد.

اینکه دلایل تمایل شاه امان‌الله به سیاست پان‌اسلامیستی چه بود و چه عواقبی به دنبال داشت، پرسشی است که این مقاله در پی پاسخگویی به آن می‌باشد.

مبرمیت: پان‌اسلامیزم و قرار گرفتن آن به عنوان یک اصل مهم سیاست خارجی شاه امان‌الله خان در سال‌های نخستین حکومتش به علت آثار و پیامدهای داخلی، منطقه‌ئی و فرا منطقه‌ئی‌اش موضوعی است که برای علاقه‌مندان رشته‌های تاریخ و علوم سیاسی از جهات مختلف مورد توجه و دقت قرار می‌گیرد، به خصوص از آن حیث که زمینه‌های چنین سیاستی تا هنوز دستکم در میان دسته‌ها و گروه‌های اسلامی اعم از رادیکال و لیبرال وجود دارد و اگر به درستی ابعاد چنین سیاستی تبیین نگردد، امکان دارد که باز در ورطه بعضی اشتباهات تاریخی فرو غلطیم؛ بنابراین از حیث عبرت‌گیری از پدیده‌های گذشته، ضروری است تا در کنار سایر عملکردها و دستاوردها، سیاست پان‌اسلامیزم در عصر شاه امان‌الله نیز مورد بررسی قرار گیرد.

هدف: تبیین شرایطی است که در افغانستان پس از استقلال موجب اتخاذ سیاست پان اسلامیستی از سوی شاه امان الله خان شد و نیز بیان تبعات و پیامدهای داخلی و خارجی این سیاست و همچنین آشکارسازی «چرایی» کنار گذاشتن این سیاست از سوی شاه افغانستان.

روش تحقیق: روش برگزیده برای این پژوهش نیز «روش تاریخی با رویکرد تحلیلی است»، زیرا موضوع تاریخی و مربوط به دهه دوم سده بیستم را با اتکاء به اطلاعات و داده‌های تاریخی مورد بررسی و تحلیل و نه صرف توصیف قرار خواهیم داد.

متن

پیشینه پان اسلامیزم: سده نوزدهم میلادی را می‌توان اوج قدرت استعمار غربی و تسلط آن بر سرزمین‌های اسلامی دانست که در خلال آن سرزمین‌های اسلامی یا به صورت مستقیم به زیر استعمار رفتند و یا هم به شکل غیرمستقیم از سوی عوامل ایشان کنترل می‌گردیدند. در این میان عثمانی که شاهان آن از نیمه دوم سده هجدهم عنوان «خلیفه مسلمین» را نیز دارا بودند مصئون از تعرض نماند و در مجموع $\frac{1}{6}$ وسعت ارضی و $\frac{2}{3}$ نفوس خود را از دست داد. این وضعیت باعث واکنش در میان شاهان و نیز متفکران مسلمان گردید. اگر از یک سو سلطان عبدالحمید خلیفه عثمانی تلاش ورزید تا آن را به عنوان سیاستی مطرح نماید که می‌توانست در برابر حس میهن پرستی و نیشنلیزم عربی در میان اعراب تحت سلطه حکومت عثمانی، او را کمک و مساعدت کند (۲: ۲۸)، اما از جانب دیگر متفکران مسلمان از مدت‌ها پیش پان اسلامیزم را در مقابله به وضعیتی پیش کشیدند که به خصوص پس از استیلای غربیان و خارجی‌ها بر امور مسلمانان به میان آمد و بدون شبهه نخستین پرچمدار این اندیشه و باور سیدجمال‌الدین حسینی افغانی بود که با مطالعه اوضاع نا به هنجار و نابه سامان مسلمانان، تز خویش برای نجات و رهائی مسلمانان از این وضعیت را پان اسلامیزم و اتحاد اسلام دانست. وی اعلام داشت: «جهان اسلام باید در یک پیمان دفاعی متحد شوند تا خود را از نابود گشتن حفظ کنند.» (همان: ۴۶) سید جمال‌الدین با انتقاد از شرایط و اوضاع زمان خویش (قرن ۱۹) علت اصلی

عقب ماندگی و سیه روزی مسلمین را داشتن حکام مزدور و وجود اختلاف درونی دانست و نوشت:

«ما امروز می بینیم که حکام مسلمان دست بیگانگان را باز گذاشته اند تا امور دولت‌ها و بلکه خانه‌های آن‌ها را اداره کنند و یوغ فرمانروائی خارجی را بر گردن خود محکم بسته اند. اروپائیان حریص با تسلط بر سرزمین‌های مسلمانان می کوشند تا اتحاد مذهبی آن‌ها را نابود سازند و بنابراین از اختلافات درونی کشورهای مسلمان بهره برداری کنند.» (همان: ۴۷)

سید جمال‌الدین که دعوت سلطان عبدالحمید خلیفه عثمانی برای اقامت در عثمانی را پذیرفت و از سال ۱۸۹۲م. تا پایان عمرش در استانبول به سر برد، همچنین مسئولیت انجمنی را پذیرفت که سازماندهی اتحاد اسلامی را بر عهده داشت و به زعم شماری از محققان، اندیشه پان‌اسلامیزم یا اتحاد اسلام نیز به عنوان راهکاری برای مقابله با استعمار و علی‌الخصوص امپریالیزم انگلیس از همین زمان مطرح گردید، (۳۸۹۱۴) و چون در ابتدا به شکل پدیده سیاسی ضد انگلیسی رخ نمود، طبیعی بود که آلمان به عنوان رقیب دو قدرت روس و انگلیس از آن حمایت نماید. البته ناگفته نباید گذاشت که از همان آغاز در کنار پان‌اسلامیزم، پان‌اسلاویزم، بلشویزم و دیگر دکترین‌های سیاسی نیز پدید آمدند، (۹۶۶) اما به رغم آن، پان‌اسلامیزم رشد کرد و دوره بزرگ اتحاد سیاسی اسلام (پان‌اسلامیزم) از زمان جنگ‌های بالکان در سال ۱۹۱۱م. شروع شد و تا محو خلافت عثمانی توسط اتاتورک در سال ۱۹۲۴م. ادامه یافت. (۹۹۴) درست طی همین دوره گرایش‌های پان‌اسلامیستی در شبه قاره هند نیز نضج گرفت و به خصوص پس از آنکه ابوالکلام آزاد از سال ۱۹۱۲م. امور دینی را از امور سیاسی جدا ندانست و در نشریه معروف خود «الهلال» اعلام داشت که «ما تمام سیاست‌های خود را از مذهب آموخته ایم» (۱۱-۳۰۷)، این باور و اندیشه در کنار مرزهای افغانستان در شبه قاره نیز ریشه دوانید. ابوالکلام آزاد تحت تاثیر ارتباط با مریدان و شاگردان سید جمال‌الدین افغانی به بسط مفاهیم پان‌اسلامیستی همت گماشت و در این عرصه تا جایی پیش رفت که

حتی قبل از شروع جنبش خلافت، وی «با تشکیل جمعیت سری پان اسلامیک حزب-الله در صدد بود که مسلمانان هند را زیر رهبری یک امام، متحد کند و در پیوند با هندوها علیه دولت بریتانیا اعلام جهاد نماید.» (همان: ۳۰۹)

در همین راستا ابوالکلام آزاد و نیز مولانا عبدالباری و دو برادر (محمد علی و شوکت علی) و دیگر علمای جمعیت العلمای هند، هندوستان تحت سلطه بریتانیا را دارالحرب خواندند و فتوای هجرت از دارالحرب را صادر کردند که تاثیر فوق العاده‌ئی بر مسلمانان هندی گذاشت و هزاران نفر از آنان به افغانستان مهاجرت کردند. (همانجا و ۴: ۱۰۰) و مولانا محمد علی از رهبران برجسته پان اسلامیزم در هند آشکارا اعلام داشت که:

«مسلمانان را نمی‌توان در محدوده‌های تنگ نژاد، رنگ و مرزهای جغرافیائی محبوس کرد. ابزار ارتباط آن‌ها نه سیاست است و نه غرور نژادی، بلکه مجموعه‌ئی از آرمان‌های مذهبی و اجتماعی است و جولانگاه آن‌ها تمام دنیاست.» (۳۱۲۱۱: وی همچنین به طور مستمر پان اسلامیزم را مورد تاکید قرار داد و از وحدت مسلمانان بر مبنای خدا(ج) و پیامبر واحد(ص) و کعبه و کتاب واحد سخن گفت. (همان: ۳۱۳)

پان اسلامیزم در افغانستان: پان اسلامیزم با کوشش‌های سید جمال‌الدین افغانی ریشه و بنیان جدیدی یافت و پس از ایشان در سرزمین‌های مختلف اسلامی پخش شد، اما در افغانستان این اندیشه توسط محمود بیگ طرزی که روزگاری را نزد سید در شامات شاگردی کرده بود منتقل گشت. طرزی در خاطراتش آن ایام تلمذ و مصاحبت با سیدجمال را که اتفاقاً با آخرین ماه‌های حیات سید مقارن بود چنین ذکر می‌کند:

«علامه (سید جمال‌الدین) یک معدن عرفان بود، این هفت ماهه مصاحبت به قدر هفتاد ساله سیاحت، در بر دارد» (۳: ۳۸)

طرزی که پس از ۲۳ سال دوری از وطن در سال ۱۹۰۵ به وطن بازگشت، (همان: ۴۱) همزمان با خود کوله باری از اندوخته‌ها، تجارب و نیز گرایشات پان اسلامیستی را منتقل کرد و سپس در تکاپوها و تلاش‌هایی که انجام داد نه تنها به حیث پیشتاز حرکت ادبی جدید بلکه به عنوان پیشوای گرایش پان اسلامیستی نیز در افغانستان تبارز نمود و اگر خواسته باشیم برای این حرکت فکری آغازگر و

پیشتازی در نظر گیریم، آن پیشوا و پیشتاز، محمود طرزی است که به ویژه پس از آنکه مجال قلم‌زنی و انتشار مطالب در سراج‌ال‌اخبار افغانیه را یافت در این عرصه نیز خوب درخشید و آنچه را که از بنیادگذار فکری پان اسلامیزم (سید جمال‌الدین افغانی) فرا گرفته بود، به درستی و نیکوئی در سراج‌ال‌اخبار و در میان شاگردان و حلقه‌های کوچک روشنفکری آن وقت در کابل انعکاس داد.

افزون بر تجدد خواهی، استقلال طلبی و ضدیت با استعمار فرنگی، پان اسلامیزم و اتحاد اسلام نیز در افکار و اندیشه‌های طرزی جایگاه ویژه‌ئی داشت و فقط مرور سطحی یادداشت‌ها و نوشته‌های ایشان نشان می‌دهد که وی سخت متمایل به پان-اسلامیزم و اتحاد اسلام بوده است. مثلاً وی در شماره ۱۳ سراج‌ال‌اخبار درباره اتحاد مسلمین جهان نوشت:

«در دنیا، یک کلمه‌یی که معنی «تحصیل حاصل» را به تمامها در برگیرد، همین کلمه «اتحاد اسلام» است، زیرا اتحاد یعنی یگانگی اسلام، اصلاً و اساساً بر سه چیز مربوط است و آنهم عبارت از کلمه طیبه جامع «لا اله الا الله، محمد رسول الله» و حبل‌المتین «قرآن مبین» و جامعیت «کعبه مقدسه معظمه» می‌باشد. هر فردی از افراد اسلام، خواه در شرق باشد و خواه در غرب، به این «سلسله‌الذهب» دین و مذهب چنان مربوط و متحد هستند که مفارقت و انفکاک شان، به هیچ قوتی از قوت‌ها ممکن نمی‌شود مگر که به این سه واسطه مربوط نباشد و چون به این سه واسطه مربوط نباشد اسلام گفته نمی‌شود، که در آن حال، دعوت اتحاد اسلام، نیز برای او شمولیت ندارد.» (۱۸۵۱۰)

طرزی درباره وحدت ملت افغانستان نیز که بر اتحاد نه چندان محکم ملیت‌ها و اقوام آن واقف بود، عالمانه سخن زد و ضرورت اتحاد و وحدت وطنی و ملی افغانی را با عبارات زیبای زیر مورد تاکید قرار داد:

«ملت نجیبه شجیه افغانیه، لابد، لاچار، ضرور، مجبوراً با هم اتحاد و وداد کنند و از نفاق و شقاق رو گردان شوند، تا در چنین وقت نازک دین خودشان را، ملیت و وطنیت خودشان را، تا به درجه‌یی که در وسع طاقت شان باشد، یعنی تا به آخرین نفس، محافظه و نگهبانی بتوانند. چسان اتحاد باید کرد؟ اول- اتحاد دینی باید کرد.»

دین، اقدس و اعظم ارزشها است. اتحاد دینی همین است که عموم ملت، بدون تفریق طایفه و قبیله و زایی و غیره، بر این یک، متحدالفکر و متفق الکلام شوند، که ما دین خود را نمی گذاریم پامال تحقیر و ستم غیر دین ما بشود. و این وابسته است به این که حکومت ملیة اسلامیة ما برقرار باشد...

دوم- اتحاد ملتی و وطنی باید کرد، و آن چنین می شود که به ایمان کامل و وجدان پاک فاضل عزم جزم قطعی باید داد، که ما آزادی و استقلال پر شرف و شان ملتی خود را و حقوق حاکمیت و موجودیت وطنی خود را به سر و جان و مال و تمام هستی خود، در زیر بیرق اسلامی خود مدافعه و محافظه می کنیم و این میسر نمی شود، مگر به این که ملت، اغراض شخصی و مقاصد نفسی و سیالنداری های قومی و رقابت های عشیرتی و تفرقه های جنسی و فروعات مذهبی را از مابین خود برداشته، به صفات حسنة اتحاد و اتفاق حقیقی متصف شوند. نفرت، عداوت و رقابت را به یکسر افکنند.» (همان: ۱۹۷-۱۹۸)

شاه امان الله و پان اسلامیزم: به ترتیبی که ذکر شد فکر و اندیشه پان اسلامیزم نخست توسط محمود بیگ طرزی در افغانستان و به ویژه دربار که طرزی در آنجا جذب شده بود، انتشار یافت و به خصوص شهزاده جوان و داماد دوم محمود طرزی (عین الدوله امان الله خان) زیر تاثیر آن قرار گرفت (۴۳۷۱۵) و شاید به همین جهت بود که امان الله خان حتی در عصر فرمانروائی امیرحبیب الله پدرش بعضاً ساز مخالف با سیاست های امیر را که شدیداً زیر تاثیر انگلستان بود می نواخت، اما به عنوان امیر مستقل و زمانی که در سال ۱۹۱۹ تمام امور و مقدرات کشور را در دست گرفت، پان اسلامیزم را به عنوان اصل مهم سیاست خارجی افغانستان قرار داد و زیر تلقینات محمود طرزی آن را در اوایل حکومتش سرسختانه دنبال نمود. (۲۹۲۹)

از سوی دیگر نباید از دیده دور انگاشت که امان الله خان حتی پیش از امارتش روابط خاصی به خصوص با علمای دینی و روحانیان نیز قایم ساخته بود، تاجایی که به وی از سوی شاه عبدالعظیم یکی از روحانیان لقب «عدل الدوله» داده شد و سپس به هنگام تخت نشینی مورد حمایت حضرت صاحب شوربازار قرار گرفت. (۷۱-۷۰۱۳)

این مساله نیز در گرایش امیر امان الله خان به پان اسلامیزم بی تاثیر نبود و وی را به اهمیت و جایگاه اتحاد اسلام در داخل کشور و در میان اقوام و قبایل کشوری و در

بیرون از کشور در بین کشورهای اسلامی واقف ساخت، کما اینکه در صحبت‌ها و سخنرانی‌های خویش بر این موضوع پا می‌فشرد و در مقاطع مختلف دوران فرمانروائی‌اش بر آن تاکید جدی می‌نمود. وی در یکی از سخنرانی‌هایش خطاب به مردم کشورش اعلام داشت:

«عزیزان! من شما را به اتحاد و اتفاق زیاد امر و توصیه می‌کنم، اما چه اتفاق که ضرورت عملی داشته به اوصاف و صفات حقیقی خویش آراسته باشید. از شما آرزومندم که در بین تمام اقوام و طوایف خویش چندان مراتب اتحاد و اتفاق را قایم کنید تا افغانستان مرکز اتفاق اسلام و پیوند رشته اتحاد عمومی عالم اسلام گردد.» (۲۱۱۲:)

شاه امان‌الله به مساله اتحاد داخلی افغانستان نظر خاصی داشت و با توجه به ساختار شکننده قومی، راهکار مناسب برای پیوستگی و انسجام ملت را آموزه‌های اسلامی می‌دانست و می‌فرمود:

«این مساله را مکرر در کابل و دیگر جای‌ها گفته‌ام که مسائل قومیت را از بین خود دور کرده، فقط اسلامیت را نقطه نظر خویش قرار دهید. کسانی که سابق از این در بین تان قومیت و غیره امتیازات را تولید و طرح افکنده‌اند، مقصدشان فقط پیش بردن مقاصد شخصیه آنها بوده، تنها به همین اسمای قومیت میان مردم عناد و نفاق و هم‌چشمی را پیدا کرده، بدین وسیله منافع خودها را پیش می‌برند.» (همان: ۲۳)

با توجه به همین روحیه و تلقی و برداشت خویش از اتحاد اسلام، وی وضعیت اسفناک جهان اسلام را نیز مورد توجه قرار می‌داد و پریشانی و سیه روزی آن را در آن سال‌های نخست حکمرانی خویش در کابل آشکارا اعلام می‌داشت. همچنانکه به نقل از وی گفته شده است: «دردی که از این پریشانی عالم اسلام به دل دارم مرا مانند آتش می‌سوزاند و هیچ طاقت اظهارش را ندارم، کمی که در این موضوع به شما بیان کردم، گویا دودی است که از نهادم می‌برآید.» (همان: ۲۶) جالب است وی وضعیت بد مسلمانان را ناشی از جهل و نادانی و دوری از علم می‌دانست و با اظهار این جمله که اسلام به ذات خود ندارد خللی، هر عیب که است در مسلمانی ماست، راه حل خویش برای نجات از این وضعیت را اتحاد عالم اسلام و فراگیری علوم و فنون می‌دانست و با شجاعت کم نظیری در میان شاهان افغانی اعلام داشت که:

«اگر ما و شما در این موقع نازک که اسلام در میان حلقه کفر افتاده است و در این زمان ترقی و تعالی، برای بهبود عالم اسلام و اتفاق و اتحاد مسلمانان و تحصیل علوم و فنون و دیگر اسباب و مسائل سعادت و نیکبختی خود نکوشیم و یک اقدام شایان تقدیر در این مورد ننمودیم، خدا نخواستہ در دنیا بد نام و در آخرت نزد خدا و رسول سخت مسؤل و شرمسار خواهیم بود.» (همان: ۶۱)

اینگونه اظهارات و موقف گیری های شاه امان الله باعث شد تا مسلمانان بیشتر سرزمین های اسلامی و به ویژه مسلمانان هند او را کاندیدای مناسبی برای امر خلافت اسلامی پس از منسوخ شدن آن در ترکیه بدانند (۸۳۱۳) و در افغانستان نیز عده یی از علما و نیز سردار عبدالقدوس خان اعتمادالدوله صدراعظم از حامیان بسیار جدی این نظریه بود و آنان می خواستند که شاه جوان به عنوان خلیفه مسلمین انتخاب شود. (۴: ۱۳۶)

انتشار اخبار مربوط به گرایشات پان اسلامیستی شاه امان الله خان که با انتشار اخباری در باب ضعف فزاینده خلیفه عثمانی در ترکیه همزمان شد باعث گردید تا شماری از چهره های شاخص پان اسلامیست معاصر نیز به شاه امان الله به عنوان گزینه مناسب برای احراز مقام خلافت مسلمانان بنگرند و از جمله، جمال پاشا یکی از رهبران «کمیته اتحاد و ترقی» ترکیه در ماه نوامبر ۱۹۲۰ م. با این هدف که کابل پایتخت افغانستان را از طریق معرفی امیر امان الله خان به عنوان کاندید مقام خلافت، مرکز فعالیت های پان اسلامیستی بسازد وارد این شهر شد و سازمان جاسوسی انگلیس نیز بلافاصله از ملاقات خصوصی میان شمس المشایخ فضل محمد مجددی و جمال پاشا خبر داد. (همانجا)

چند روز پس از ورود جمال پاشا به کابل شمس المشایخ حضرت صاحب شوربازار در مسجد جامع کابل اعلام داشت که: «امیر افغانستان یگانه پادشاه مستقل و مسلمانی است که باقی مانده و او هم اکنون سرکرده اسلام است و مسلمانان جهان باید لقب خلیفه را به وی تبریک بگویند.» (همان: ۸۴)

پیامد های سیاست پان اسلامیستی شاه امان الله خان: پیروی از سیاست پان - اسلامیزم توسط شاه جوان، وی را در دوجبهه درگیر کرد: از یک سو از مسلمانان هند و به خصوص جنبش خلافت حمایت نمود که در پرتو اندیشه های ابوالکلام آزاد قرار

داشتند و برای حصول آزادی و استقلال هند مبارزه می کردند، (همانجا) واز جانب- دیگر از مسلمانان زیر ستم آسیای مرکزی که در حال مبارزه و جهاد علیه بلشویکها بودند حمایت کرد و حتی مهمات جنگی -از جمله چهار عراده توپ و دو فیل- و نیروهایی را مخفیانه به آن طرف آمودریاگسیل نمود(۷۸۶۷:۷) و سپهسالار محمدنادرخان را نیز به قطغن، غلام نبی خان چرخمی را به مزار شریف و شجاع الدوله را به هرات فرستاد تا تحولات آن طرف سرحد را زیر نظر بگیرند.(۸: ۵۰۸)

شاه امان الله خان در فبروری ۱۹۲۰ م. ۱۲۹۹/ش. آمادگی خویش برای پذیرش مهاجران هندی که نمی خواستند در دارالحرب (هندوستان زیر اشغال) زندگی کنند بیان داشت.(۱: ۱۳۸) پس از این اظهارات بود که نخستین گروه از مهاجران مسلمان هندی در می ۱۹۲۰ م. ۱۲۹۹/ش. وارد افغانستان شدند و از سوی دولت افغانستان استقبال گردیدند. در مجموع ۱۸۰۰۰ نفر از مسلمانان هندی به افغانستان آمدند و از کمک های دولت افغانستان که شامل واگذاری شش جریب زمین برای مجردان و هشت جریب زمین برای متاهلان، تخم بذری، آرد و سایر کمک-ها می گردید، بهره مند شدند؛(همان: ۱۳۸-۱۳۹)، اما با توجه به فشارها و مشکلات بی شماری که دولت افغانستان در داخل کشور با آن مواجه بود نتوانست که به سلسله کمک های خویش با مهاجران مذکور ادامه دهد، بنابراین دولت کابل در ۱۳ اگست فرمانی صادر کرد و طی آن ورود مهاجرین هندی به افغانستان را ممنوع اعلام داشت و این در حالی بود که شمار زیادی از مهاجرین نیز به دلیل عدم رسیدگی به مشکلات شان به هندوستان برگشتند.(۵: ۱۰۸)

در آسیای مرکزی نیز که حکومت شاه امان الله خان در ادامه سیاست پان اسلامیستی خویش در اوایل خزان ۱۹۱۹ م. برای دفاع از مسلمانان و کمک به مجاهدین یا باسماچی ها اسلحه و مهمات جنگی ارسال داشته و حتی به صورت مخفیانه افراد نظامی را گسیل نموده بود، در این شرایط، دو نفر از علمای هرات به اسامی میر صاحب گازرگاه متولی زیارت خواجه عبدالله انصاری و حضرت صاحب کرخ را نیز به ترکستان اعزام نمود تا مردم آن نواحی را به جهاد علیه کمونیست ها دعوت نمایند و ایشان را از حمایت و همدردی مردم افغانستان مطمئن سازند.(۱۳: ۱۳-۸۶) بیشتر از ایشان، پان اسلامیست های ترکی مانند کاظم بیگ، جمال پاشاه و انور

پاشا نیز به آن سرزمین‌ها وارد شده بودند و به خصوص انور پاشا وزیر اسبق حربیه ترکیه و یکی از محرکین اصلی جنبش پان اسلامیزم از راه مسکو به آسیای مرکزی سفر کرد. روس‌ها وی را به منظور پیشبرد مقاصد بلشویزم به آنجا فرستادند؛ اما انورپاشا در آنجا از ایشان روی گردانید و رهبری حرکت باسماچی‌ها را به امید اعاده استقلال بخارا به دست گرفت. (همانجا) به این ترتیب شاه امان‌الله و حکومت نوپای او در دو جبهه از یک سو با انگلیس‌ها و از جانب دیگر با روس‌های بلشویک در تصادم واقع شد و با توجه به سنگینی هزینه و نیز مسئولیت این کار بزرگ و به رغم تلاش‌ها و جنبش‌ها، وی نتوانست که برای مدت طولانی سیاست پان اسلامیزم را به عنوان محور سیاست خارجی خویش ادامه دهد و به خصوص بعد از سال ۱۹۲۲ م. ۱۳۰۱ ش. از سیاست مذکور آرام آرام دوری گزید و بار دیگر سیاست خارجی نرم و متعادل افغانی را احیا کرد که نظر به شرایط آن روزگار امری معقول به نظر می‌رسید.

دلایل روی گردانی شاه امان‌الله خان از سیاست پان اسلامیزم: برای اعراض از سیاست پان اسلامیزمی می‌توان دلایلی را در نظر گرفت که عمده‌ترین آنها عبارت بودند:

- محدودیت منابع مالی و اقتصادی افغانستان؛ زیرا کشور تازه رها شده از قید استعمار که خود در داخل مملکت مشکلات بی‌شماری داشت نمی‌توانست بار مالی طرفداری از سیاست فرا منطقه‌بی پان اسلامیزمی را نیز به دوش کشد و به ویژه مهاجرت مسلمانان نادار و اکثراً فاقد مهارت هندی به افغانستان در این عصر - که باز بی ارتباط با سیاست انگلیسی دایر بر تحمیل فشار اقتصادی و روانی بر امان‌الله خان نبود - پادشاه افغانستان را وادار نمود تا عاقلانه‌تر به موضوع بنگرد و آرام آرام خود را از سیاست مذکور، دور سازد.

- اتخاذ سیاست مذکور عملاً حکومت کابل را در برابر شوروی و انگلیس قرار داد؛ زیرا حمایت آشکار از مسلمانان تحت ستم هندی و به خصوص جنبش خلافت در هند انگلیسی و پشتیبانی آشکار و پنهان مالی و نظامی از مسلمانان تحت ستم آسیای میانه، چیزی نبود که از دید انگلیس‌ها و روس‌ها پنهان بماند و بنابراین به تجرید و انزوای بیشتر حکومت امانی منجر شد و در عین حال واکنش‌ها در دو طرف

را به دنبال داشت. به خصوص احتمال شکل‌گیری جنبش کمونیستی در میان افغانان که نشانه‌های آن در اوایل سال ۱۹۲۰م. / ۱۲۹۹ش. در مراکز شهری مانند هرات، مزار شریف، و... به مشاهده رسید، (۹: ۲۹۵-۲۹۶) حکومت تازه پای کابل را سخت نگران نمود و از این رو، بیشتر متوجه امور داخل کشور گردید و آهسته آهسته از سیاست بیرون مرزی پان اسلامیستی فاصله گرفت.

- از دست رفتن خیه و بخارا در نتیجه حملات قشون سرخ شوروی (سپتمبر- ۱۹۲۰م. / ۱۲۹۹ش.) و مهاجرت امیر بخارا و سایر مسلمانان آسیای مرکزی به افغانستان از یک سو و روی گردانی ترک‌ها از پان اسلامیزم و گرایش ترکان جوان که اکثراً تحصیل کرده فرانسه بودند به پان ترکیزم- در مقابل پان اسلامیزم - (۱۹۱۸- ۱۹۱۳م. / ۱۲۹۷-۱۲۹۲ش.) و سپس فروپاشی خلافت عثمانی و زایش ترکیه نوین و اعلام جمهوری در سال ۱۹۲۳م. / ۱۳۰۲ش.، که به معنای خلع قدرت از خلیفه بود و نیز شکل‌گیری جنبش‌های نشنلیستی عربی و فی‌الواقع رشد نشنلیزم در سرزمین‌های اسلامی- که نقطه مقابل پان اسلامیزم به حساب می‌آمد- همه بر جریان‌های داخلی کشور و از جمله حکومت کابل و شخص امیر امان‌الله خان تاثیر خود را گذاشت و منجر به فاصله‌گیری وی از پان اسلامیزم و رویکرد به نشنلیزم افغانی شد. بنا بر این امیر امان‌الله خان بعد از سال ۱۹۲۳م. / ۱۳۰۲ش. نسبت به پان- اسلامیزم حساسیت نشان داد. از حمایت مجاهدان مسلمانی که علیه کمونیزم در آسیای مرکزی می‌جنگیدند (باسماچی‌ها) و نیز جنبش خلافت در هند دست برداشت و آن‌را به ناامیدی کشاند. وی قدم فراتر گذاشت و حتی علمایی را که در خارج از افغانستان و به ویژه در دیوبند تحصیل کرده و تربیت شده بودند، از تدریس در افغانستان منع نمود. (۴: ۹۹)

نتیجه

پان اسلامیزم که در سده ۱۹ به عنوان تز مهم متفکران مسلمان در مقابله با تهاجم همه جانبه استعمار غربی مطرح شد به زودی در جهان اسلام آن‌روز و به ویژه در سرزمین‌هایی که زیر ستم و استعمار غربی قرار داشتند به صورت یک ایده سیاسی اسلامی انتشار یافت و ریشه دوانید، از جمله در کشور افغانستان که هر چند به

صورت مستقیم زیر سلطه استعمار غربی نرفت، اما تبعات حضور استعمار در همسایگی این کشور و در شبه قاره هند، سیاست و جامعه این کشور را نیز زیر تاثیر خویش قرار داد. بنابراین زمینه مناسب برای پذیرش این تفکر به خصوص از آن حیث وجود داشت که این کشور در سیاست خارجی خویش از سال‌ها پیش زیر تسلط اجنبی قرار داشت و لهذا زمانی که این ایده توسط محمود بیگ طرزی از شامات به افغانستان انتقال یافت، به ویژه در میان علمای دینی و دربار پشتیبانانی یافت و در این میان شاه جوان امان‌الله در نخستین سال‌های حکمرانی‌اش آن را به عنوان سیاست پایه‌ئی خارجی‌اش پذیرفت و از این رهگذر با تبعات مثبت و منفی اتخاذ سیاست پان اسلامیستی مواجه شد، زیرا اگر از یک سو شهرت و اعتبار شاه جوان به عنوان حامی مسلمانان و اتحاد کشورهای اسلامی در جهان طنین انداخت و امیدها در دل مسلمانان اقصی نقاط عالم را زنده ساخت تا جائی که شماری از علما وی را جانشین مناسب مقام خلافت دانستند، اما از جانب دیگر از جمله تبعات منفی این سیاست، افزون بر پرداخت هزینه‌های سنگین رویاروی با دو قدرت آن عصر (شوروی و انگلیس) همچنین این نیز بود که نه به طور دقیق مقام خلافت مسلمانان برای شاه امان‌الله به دست آمد و نه هم حمایت سران جهان اسلام حاصل شد و در نتیجه تجرید و انزوای افغانستان را بار آورد، به خصوص آنکه با مهاجرت هزاران مسلمان نادر هندی به افغانستان مشکل دیگری بر مشکلات عدیده دولت نوپای امانی افزوده شد، بنابر این دیگر ادامه این سیاست هزینه‌بر، زیر سوال رفت و به دلایلی که در متن ذکر شد، شاه امان‌الله عاقلانه از این سیاست فاصله گرفت و خود را از وضعیتی رهناید که در صورت استمرار می‌توانست هزینه‌های سنگین و پیامدهای نسبتاً خطرناکی را به میان آورد.

منابع

۱. آدمک، لودویک، تاریخ روابط سیاسی افغانستان، ترجمه فاضل صاحب‌زاده، پاریس، ج ۲، ج ۲، پاییز، ۱۳۸۴.
۲. حلبی، علی اصغر، تاریخ نهضت‌های دینی-سیاسی معاصر، تهران، بهبهانی، ۱۳۷۴.

۳. خاطرات محمود طرزی، گردآوری روان فرهادی، به اهتمام غلام سخی غیرت، کابل، انستیتوت دیپلماسی وزارت خارجه، ۱۳۸۹.
۴. روا، اولیه ور، افغانستان، اسلام و نوگرایی سیاسی، ترجمه ابوالحسن سر و قد مقدم، مشهد، آستان قدس رضوی، ۱۳۶۹.
۵. سید رسول، نگاهی به عهد سلطنت امانی، پشاور، ج ۲، میوند، ۱۳۷۷.
۶. عبدالله یف، کمال، «تاریخ در سیمایها: هنگامه انور پاشا در آسیای میانه و بازتاب آن در افغانستان»، مجموعه مقالات رازهای سر به مهر تاریخ دیپلماسی افغانستان، گزینش و گزارش عزیز آریانفر، کابل، میوند، ۱۳۹۰.
۷. غبار، غلام محمد، افغانستان در مسیر تاریخ، قم، پیام مهاجر، ۱۳۵۹.
۸. فرهنگ، میر محمد صدیق، افغانستان در پنج قرن اخیر، مشهد، درخشش، ۱۳۷۱.
۹. گریگوریان، وارتان، ظهور افغانستان توین، ترجمه علی عالمی کرمانی، تهران: عرفان، ۱۳۸۸.
۱۰. مقالات محمود طرزی، گرد آورنده عبدالغفور روان فرهادی، کابل، انستیتوت دیپلوماسی وزارت امور خارجه ج.ا. افغانستان، ۱۳۸۷.
۱۱. موثقی، سید احمد، جنبش های اسلامی معاصر، تهران، سمت، ۱۳۸۹.
۱۲. نطق های اعلی حضرت امان الله خان غازی، تهیه و تدوین نصرالله سوبمن و فرهاد ظریفی، کابل، مرکز زبان ها و ادبیات، اکادمی علوم ج.ا، ۱۳۷۰.
۱۳. نوید، سنزل، افغانستان در عهد امانیه، ترجمه محمد نعیم مجددی، هرات، احراری، ۱۳۸۸.
۱۴. ولایتی، علی اکبر، پویایی فرهنگ و تمدن اسلام و ایران، تهران، ج ۴، مرکز اسناد و خدمات پژوهشی، ۱۳۸۴.
15. Dupree, Louis, Afghanistan, New york:Oxford university press,1997.

نوماند خېږنيار وجيه الله ظهير

د امانی او شوروي دولتونو ترمنځ سياسي اړيکي

لنډيز

غازي امان الله خان د دې لپاره چې د افغانستان خپلواکي په رسمیت وپېژندل شي، هيله يې درلوده چې له نورو هېوادونو سره يې هېواد په هره برخه کې پراخې اړيکې ولري، نو کله چې واک ته ورسېد، په همدې غرض يې وغوښتل چې شوروي ته يو هيئت واستوي او دوستانه اړيکې د دواړو هېوادونو ترمنځ پيل شي. دغه هيئت چې دمحمد ولي خان په مشرۍ مسکو ته ورسېد، له شوروي اتحاد سره يې په ۱۹۲۱م. کال لومړۍ د دوستۍ تړون بيا د دواړو هېوادونو ترمنځ د ۱۹۲۶م. کال د سپتامبر په ۱۴مه نېټه د بې طرفۍ او د نه تيري تړون لاسليک شو. همدارنگه له يوه بل سره د دواړو خواو اړيکې ښې شوې او په ۱۹۲۷م. کال د کابل-تاشکند ترمنځ هوايي الوتنې د ترافيکو د هوايي تړون پر بنسټ پيل شوې.

سريزه

غازي امان الله خان چې وکړای شول له انگرېزي استعمارگرو څخه د گران هېواد خپلواکي ترلاسه کړي، نو سمدستي په دې هڅه کې شو چې څنگه د هېواد خپلواکي نړۍ ته ورسوي؟ په همدې بنسټ يې هڅه وکړه چې خپلې اړيکې له بهرنيو هېوادونو سره ټينگي کړي، نو په پيل کې يې د نورو هېوادونو ترڅنگ د شوروي دولت سره خپلې اړيکې د ليکونو او د سياسي استازو په استولو سره پيل کړې. د شوروي دولت هم د ۱۹۱۹م. کال د مارچ په ۲۷مه نېټه د افغانستان خپلواکي په رسمیت وپېژندله او د همدغه کال د اپريل په مياشت کې غازي امان الله خان په ليکلې بڼه د افغانستان د دوستۍ وړانديز د شوروي دولت د انقلاب رهبري ته واستاوه. ورپسې يې د اپريل په ۲۰مه نېټه بل ليک د لينن په نامه واستاوه چې د هغه هېواد د خونې شو او دغه چارې په ټوله کې د دواړو هېوادونو ترمنځ د هر اړخيزې همکارۍ او دوستۍ

سبب شوي. غازي وکولۍ شول چې د افغانستان اړيکې د شوروی په څير له غښتلي او مستحکم هېواد سره ټينگي کړي او هغوی يې د هېواد خپلواکي په رسميت وپېژني، ترڅنگ يې خپل استازي د ديپلوماتيکو اړيکو لپاره کابل ته را واستوی او اړيکې ټينگي وساتي.

مېرْميت

د امانې او شوروي دولتونو ترمنځ سياسي اړيکې داسې يوه موضوع ده چې له خپلواکۍ وروسته يې د افغانستان په قضايو کې مهم نقش لوبولی دی. ويلی شو چې د دې موضوع تاثير دومره ډير او اهم و چې د هند برتانوي حکومت يا په ټوله کې يې انگرېزان دې ته اړ کړل چې په رښتيني معنا د گران هېواد خپلواکي او د غازي امان الله خان مدبرانه مشري ومني. په همدې اساس ياده موضوع ارزښتمنه او دغه ټول څه په کې روښانه شوي دي.

هدف

د مقالې موخه د امانې او شوروي دولتونو ترمنځ د سياسي اړيکو د ټينگولو اړتيا، ارزښت او لاسته راوړنو څېړل دي.

د څېړنې ميتود

د موضوع د څېړنې لپاره له تاريخي، تحليلي او توصيفي ميتود څخه کار اخستل شوی دی او د همدې ميتودونو په واسطه ټاکل شوي اهداف تر لاسه کېږي.

داماني او شوروي دولتونو ترمنځ سياسي اړيکې

د خپلواکۍ غټه نخښه داده چې خپلواک هېواد به له نورو هېوادونو سره ډول ډول اړيکې مستقيماً او په خپله خوښه د خپل ملت د گټو د خوندي کولو په مقصد د خپلو استازو له لوري ټينگوي، تر دغه وخته پورې د افغانستان اړيکې يوازې د برتانوي هند له حکومت سره وې. شاه امان الله خان لا پخوا له دې څخه چې د افغانستان خپلواکي په رسمي ډول وپېژندل شي، له نورو هېوادونو سره د اړيکو لرلو په لټه کې شوی و او د نړۍ وضع د هغه د کوښښونو مرستندويه وه. يو دا چې د لومړي نړيوال جنگ له امله د عثماني امپراتورۍ په ړنگېدو سره د نړۍ په مسلمانانو کې انگرېزي ضد احساسونه پياوړي شوي وو، ځکه چې انگرېزانو د هغې په ړنگېدو کې لاس درلود،

بل دا چې په روسیې کې د بلشویکي انقلاب له امله د لېنن په مشرۍ دغسې بلشویکي حکومت په واک کې شوی و چې له لویدیځ امپریالېزم او پانګه والی نظام سره مخالف و او دهر هغه حکومت او هېواد پلوي یې کوله چې دهغو په برابر کې پورته کېدل، نو دغه حکومت په نوي افغانستان کې له شاه امان الله سره روغ نیټي ښوده او افغانستان ته یې تخنیکي مرستو، تر دې چې د پنجدې د بېرته نیولو وعدې هم ورکولې. (۱: ۲۶، ۲۷ مخونه)

همدارنگه کله چې د راولپنډۍ، میسوري او کابل مذاکرات د افغان حکومت او انگریزانو ترمنځ وشول، افغانانو له هماغې ورځې وروسته (د اسد ۲۸ مه د اګست ۱۸ مه) د خپلواکۍ ورځ یاده کړه او د خپلواکۍ ترڅنګ یې په تدریجي ډول سیاسي او ټولنیزو تغیراتو ته پاملرنه وکړه، ځکه اصلاح او خپلواکي د غازي امان الله خان د مفکورې دوه مهم اصولونه گڼل کېدل. (۲: ۱۸۳ مخ)

محمد ولي خان د هیئت د مشر په توګه استول

غازي امان الله خان غوښتل چې قدرت ته له رسېدو وروسته یو ګړندی عمل وکړي، نو نوی حکومت یې تأسیس کړ، تر څنګ یې د خپل پلار وژونکو ته سزا ورکړه او داسې ګامونه یې پورته کړل چې د هغو له مخې یې افغانستان د ملتونو په ټولنه کې د یو خپلواک غړي په توګه ثابت کړ. د حکومت په رامنځ ته کېدو سره یې محمود طرزی د بهرنیو چارو وزیر کړ او د یو ځیرک اقدام په ترڅ کې یې دمحافظة کارو مشر عبدالقدوس خان د صدر اعظم په توګه و ټاکه. له بل طرفه غازي امان الله خان له نورو هېوادونو او ځواکونو سره د ډیپلوماتیکو اړیکو د ټینګولو کړنلاره را واخیسته او له بخارا، شوروي اتحاد، ایران او ترکیې سره د اړیکو ټینګولو په لټه کې شو. غازي امان الله خان شوروي اتحاد، امریکې، فرانسې، جاپان، ایران، ترکیې او نورو حکومتونو ته لیکونه ولېږل چې په دغو لیکونو کې یې د خپلې پاچاهۍ خبرتیا ورکړه او دا یې هم په ډاګه کړه چې پخوا دځینو عواملو په سبب د دې مخه نیول شوې وه چې افغانستان د نړۍ له دولتونو سره هر راز اړیکې ولري، خو اوس دا هېواد چمتو دی چې له ټولو هېوادونو او لوریو سره ښې، مناسبې او دوستانه اړیکې ولري او یا یې ټینګې کړي. د اپریل په لومړیو کې شاه امان الله خان د شاهي خادمانو پخوانی مشر محمد ولي

خان په بخارا کې د افغانستان سفير وټاکه، مگر ژر معلومه شوه چې د محمد ولي خان اصلي کار دادی چې له شوروي اتحاد سره سفارتي اړيکې ټينګې کړي او اروپا ته ولاړ شي چې د پاریس د سولې په کنفرانس (هغه کنفرانس چې له مخې يې افغانستان نړۍ ته وپېژني او ديپلوماتيک روابط له نورو هېوادونو سره ټينګ کړي) کې د افغانستان استازيتوب وکړي. دغه افغاني استازي د می د مياشتې په وروستيو کې د شوروي افغان له پولې څخه تېر او د ۱۹۱۹م. کال د جون په ۴ مه تاشکند ته ورسېد. محمد ولي خان په تاشکند کې د شوروي استازي (کي. براوين) ته چې په دې ښار کې د افغان استازي سره ملګری او د هيئت جز و، بلنه ورکړه چې په کابل کې د شوروي تاشکند د سياسي استازي په توګه پاتې شي. دا بلنه د زړه له کومې ومنل شوه او په داسې حال کې چې افغان استازی لا په تاشکند کې و، هلته شوروي هيئت د براوين په مشرۍ افغانستان ته ولېږل شو. افغان حکومت په شوروي اتحاد کې بيلا بيل هدفونه لرل، غوښتل يې چې خپل شمالي ګاونډ سره سياسي اړيکې ولري او هيله يې درلوده چې په راتلونکي کې د بل ځل د انګليس-افغان جګړې په وخت کې وکولی شي له شورويانو سره ملګرتيا وکړي. (۳: ۹۷-۱۰۰ مخونه)

همدارنګه تر څنګ يې شاه امان الله خان غوښتل چې پلانونه يې د خپلواکۍ او نوښت سره همغږي شي، د امکان تر بريده يې د نړيوالې ټولنې ملاتړ او پېژندنې ته اړتيا درلوده. په همدې اساس يې د راولپنډۍ د تړون له لاسليک وروسته ياد هيئت د محمد ولي خان په مشرۍ، شوروي او نورو هېوادونو ته ولېږه. د هېوادونو په لړ کې شوروي لومړنی هېواد و چې له افغان حکومت سره يې دوستانه اړيکې پيل او خپلواکي يې په ۱۹۱۹م. کال په رسميت وپېژندله. (۴: ۱۴۹ مخ)

همدا سبب و چې شوروي حکومت د ياد هيئت ته تود هرکلی ووايه او د ۱۹۱۹م. کال د اګست په ۱۳ مه نيټه يې ليو تروسکي، په مسکو کې له شوروي تاشکند څخه اتلس پوښتنې وکړې چې هغو ټولو په افغانستان کې پوځي وضعيت، د اعليحضرت امان الله خان د اعتبار او له مادي پلوه د افغانستان د اړتياوو د بشپړو معلوماتو په باره کې وې. په بله ورځ له مسکو څخه تلګرامې پيغام را ورسېد چې افغانستان به ډير ژر د تاشکند د اورګاډي د پټلۍ په جوړېدو سره وړيا پوځي مرسته ترلاسه کړي، نو هماغه و چې د محمد ولي خان هيئت د سپټامبر په ۲۴ مه نېټه له تاشکند څخه د مسکو

په لور رهي شو. له دې افغاني هيئت سره شوروي مامورينو او د افغانستان پخواني دوست کاظم باي هم ملگرتيا کوله چې څه وخت په هرات کې اوسېده. هيئت ته د شوروي ترکستان او دروسيې پر پوله د بهرنيو چارو د خلکو د کميسارۍ يو غړي ښه راغلاست ووايه او ټول گروپ د يو ځانگړي اورگاډي په واسطه له او رنبرگ او سمره له لارې مسکو ته وخوځېد چې پر ټوله لاره ورته سلامي کېدلې. سلطان گاليف چې د ختيځ د چارو مسوول و، د جمهوريت د انقلابي شورا په استازولۍ يې هيئت استقبال کړ، ويې ويل: ((ستاسې کوچنی لاکن اتل هېواد د آزادۍ لپاره د ختيځ د برتانوي امپريالېزم د اوږدې مودې د ظالمانو په مقابل کې جنگېري، مور پوهېرو چې تاسې مرستې او کمک ته اړ ياست او له شوروي روسيې څخه يې طمع لرئ، د انقلابي شورا او دشوروي روسيې د زيار کښو مسلمانانو دځو ميليونيزه پرگنو د سازمانونو له خوا، تاسې ته په زغرده واييم چې که څه هم شوروي روسيه د نړيوال امپريالېزم په وړاندې او هم د ټولې نړۍ د مظلومو ولسونو د حقونو لپاره جنگېري، بيا هم تاسې ته دغه مرسته درکړي.)) د دې خبرو په ځواب کې محمد ولي خان داسې وويل:

((مور ته معلومه ده چې د روسيې مسلمان وگړي نور آزاد شول او مور په ټينگه هيله من يو چې د شوروي روسيې په ملاتړ به مور د افغانستان او ټول ختيځ په آزادولو کې بريالی شو.))

وروسته له دې افغاني هيئت ولاديمير ايلچ لېڼن سره وکتل او په دې ترڅ کې افغاني استازي هغه ته د غازي امان الله خان ليک وسپاره چې په ډيرې خوښۍ سره ومنل شو. (۳: ۱۰۰-۱۰۲ مخونه)

ولاديمير ايلچ لېڼن سره د هيئت ليدنه

افغاني هيئت د اکتوبر په ۱۴ مه نېټه د شوروي له رهبر لېڼن سره وکتل، هغه له ماسپېښين وروسته په ۷ بجو په داسې حال کې چې قره خان او نریمانوف هم حاضر و، افغانی هيئت ته يې په دې الفاظو ښه راغلاست ووايه: ((ډېر خوښ يم چې زموږ د دوست هېواد استازی چې ظلم ويني او د امپريالېستۍ پر ضد مبارزه کوي، د کارگرانو او دهقانانو د سره حکومت په پلازمېنه کې يې گورم.))

محمد ولي خان خُواب ورکړ: ما خپل د دوستۍ لاس ستاسو لور ته غځولی، هيله لرم چې په ټوله معنا د خپلواکۍ او د امپريالېزم له قيد څخه د خلاصون په برخه کې همکاري وکړي. (۵: ۱۰۵ مخ)

په همدې ترتيب د امير امان الله خان د هغه ليک په خُواب کې کوم چې يې د ۱۹۱۹ م. کال د اپريل په ۲۱ مه نېټه استولی و، لېنن وليکل: ((د کارگرانو او بزگرانو حکومت په کابل کې خپل سفير ته لارښوونه کړې ده چې له افغانستان سره د تجارتي او نورو دوستانه قرار دادونو په باره کې خبرې وکړي... د ځمکې پر مخ د ډېر پراخه امپريالېستي حکومت (برتانيا) په مقابل کې د افغانستان په ملگرتيا گډې مبارزې ته دوام ورکړي.

د افغانستان خلک د روسيې له خلکو څخه د انگلستان پر ضد نظامي مرستې غواړي. د کارگرانو او بزگرانو حکومت ميل لري چې له افغان ملت سره په پراخه پيمانه دا ډول مرستې وکړي او دهغو ناوړه کارونو تلافی وکړي چې د روسيې تزاري حکومتونو (د افغانستان پر ضد) کړي دي... دروسيې په لگښت سره د شوروي او افغانستان سرحد د ټاکلو په نتيجه کې به افغانستان ته د افغانستان ځمکه (پنجاهه) ور پرېږدي...)). (۶: ۷۵ مخ)

همدارنگه محمد ولي خان هيله ښکاره کړه چې شوروي اتحاد بايد له ټول ختيځ سره مرسته وکړي چې هغوی د اروپايي امپريالېزم له ظلم څخه آزاد شي. په مقابل کې لېنن له افغاني هيئت څخه د مننې ترڅنگ ژمنه وکړه چې ژر به غبرگون ښکاره کړي. په همدې بنسټ افغاني هيئت غوښتل چې اروپا ته ولاړ شي، مگر برتانيې د استونيا پر حکومت زور واچوه، څو خپلې لارې د دوی پرمخ وتړي، هيئت هم مجبوراً د نوامبر په پای کې بيرته را وگرځېد او د ۱۹۱۹ م. کال د دسمبر په ۱۹ مه تاشکند ته ورسېد. (۳: ۱۰۲، ۱۰۳ مخونه)

د دوستۍ د تړون لاسليک کېدل

مخکې يادونه وشوه چې د خپلواکۍ له اعلان څخه وروسته غازي امان الله خان هڅه وکړه چې خپلې اړيکې له بهرنيو هېوادونو سره ټينگي کړي، نو په پيل کې يې له روسيې دولت سره خپلې اړيکې د ليکونو او د سياسي استازو په استولو سره پيل

کړې. د روسیې دولت هم د ۱۹۱۹م. کال د مارچ په ۲۷مه نېټه د افغانستان خپلواکي په رسمیت وپېژندله. د همدغه کال د اپرېل په میاشت کې غازي امان الله خان په لیکلې بڼه د افغانستان د دوستۍ پیشنهاد د شوروي دولت د انقلاب رهبر ته واستاوه، ورپسې یې د اپرېل په ۲۰مه نېټه بل لیک د لینن په نامه واستاوه، چې په هغه کې شوروي دولت ته د افغاني هیئت د استولو خبره شوې وه. د همدغه کال د می په ۲۷مه نېټه لینن د شاه امان الله خان دواړو وړاندېزونو ته مثبت ځواب وویل او هم یې د خپل لوري د یوه استازي یادونه هم کړې وه. د دغه کال د اکتوبر په ۱۴مه نېټه، هیئت د شوروي له رهبر (لینن) سره ولیدل چې له مخې یې د ۱۹۱۹م. کال داگست په وروستیو کې د شوروي دولت مختار وزیر (براوین) کابل ته راوړسېد او وروسته بیا د ۱۹۲۱م. کال د فبرورۍ په ۲۸مه نېټه د دواړو دولتونو ترمنځ د دوستۍ تړون لاسلیک شو. (۷: ۲۱۲، ۲۱۳ مخونه)

کله چې د اگست په وروستیو کې براوین کابل ته را ورسېد، نو د ۱۹۱۹م. کال د سپټمبر په ۴مه نېټه یې له امیر امان الله خان سره وکتل. دا هغه وخت و چې افغانستان ته لومړنۍ رسمي اشاره را ورسېده چې شوروي اتحاد چمتو دی افغانستان ته هغه ځمکنی امتیازات بېرته ورکوي چې د ۱۸۸۵م. کال لسبزي د پنجدي د کړکېچ په پایله کې تزارې حکومت له افغانستان څخه نیولې وې. د براوین له هیئت څخه وغوښتل شو چې تر هغې پورې له مسکو څخه کوم واکمن هیئت رارسېږي، دی د شوروي اتحاد او افغانستان ترمنځ خبرې جاري وساتي.

په همدې ترتیب د ۱۹۱۹م. کال په اکتوبر کې یو بل بلشویکي صلاحیت لرونکي وزیر (زیډ. سوریټز) د افغانستان په نیت له مسکو څخه روان شو. ده د یو شل کسيز هیئت مشري کوله چې په هغه کې یو جرمنی، درې اتریشیان، څوارلس قزاقان او درې هنديان شامل وو. سوریټز ته په افغاني سرحد باندې سپاره بدرگه کوونکي راووتل او له ده سره تر هراته ملگري شول چې د نوامبر په یولسمه هلته ورسېد. وروسته سوریټز او دده ملگري د ۱۹۲۰م. کال د جنورۍ په سر کې کابل ته را ورسېدل او دده په مشرۍ سمدلاسه له شاه امان الله خان سره خبرې اترې پیل شوې. براوین پسې واخستل شو، له هېواده تبعید هم شو چې په پای کې یې د افغانستان تابعیت ومانه، خو کله چې هندوستان ته د سفر په نیت روان و،

د ۱۹۲۱ م. کال په جنورۍ کې په غزني کې د نامعلومو کسانو له خوا ووژل شو. (۳):
 ۱۰۲-۱۰۵ (مخونه)

د ۱۹۲۰ ميلادي کال په پيل کې د افغانستان او شوروي اړيکې يوې نوې مرحلې ته واوښتې، د افغانستان ځينې قوتونه او د انگرېز پلويان په دې هڅه کې و چې څنگه روان مناسبات او اړيکې له منځه يوسي او د افغانستان او شوروي ترمنځ درز رامنځ ته کړي. له دې پرته د هند برتانوي حکومت خپل يو اعتراض شکله يادښت هم د افغانستان د بهرنيو چارو وزارت ته تسليم کړ او غوښتنه يې داوه چې بايد افغانستان خپلې اړيکې له شوروي سره پای ته ورسوي. په مقابل کې يې د هغه مهال د بهرنيو چارو وزير محمود طرزي په خپل يوه ليک کې چې د برتانوي هند حکومت ته يې واستاوه، وليکل: ((لومړی دولت د شوروي دولت دی چې د افغانستان خپلواکي يې په رسميت وپېژندله او هم يې د ترانزيت په برخه کې افغانستان ته اسانتياوې برابر کړي.)) (۲: ۲۸۰ مخ)

همدارنگه د شوروي له هغو تلگرافي مخابراتو څخه چې برتانويانو نيولي، داسې څرگندېږي چې سوريټز ته ويل شوي چې افغانستان ته مرسته او ځمکنې امتيازونه ورکړي، مگر د داسې ژمنې څخه منع کړای شوی و چې د برتانويانو په مقابل کې د دې هېواد ترڅنگ د شوروي اتحاد جنګېدل و. سوريټز هم د يو تړون مقدمات برابر کړل چې بيا د ۱۹۲۱ م. کال په فبرورۍ کې په مسکو کې بشپړ شوه چې لاندې مواد درلودل: دواړه هېوادونه به يو او بل ته اومه او صنعتی مواد برابروي. شورويان به د شوروي بهرني تجارت د څانګې او افغان انفرادي سوداګرو او هم د افغاني حکومت ترمنځ يو پراخ تجارت شروع کوي. شوروي اتحاد به د افغانستان پر صادراتي اجناسو محصول نه لګوي. شورويانو غوښتل دغه تجارتي قرار داد د يو سياسي تړون د مقدمې په توګه راشي، د امير دا خوښه شوه چې له برتانيې سره بيا جګړه پيل کړي، نو که دا کار وشي، شوروي اتحاد بايد افغانستان ته وسلې، پوځي سامان او مالي مرسته برابره کړي. (۳: ۱۰۵ مخ)

د برتانوي سرچينو له مخې غازي امان الله خان د ملګرتوب او دوه اړخيزې مرستې يو داسې تړون غوښت چې بايد دا مواد يې درلودل: د کرکي او تريک سيمې دې بيرته افغانستان ته وسپارل شي. د روس - بخارا په کميسيون کې دې افغاني استازي

هم برخه واخلي. افغانستان ته دې د لس ميلیونو روبلو معادل سره زر د بسپنې په ډول ورکړل شي. مسکو باید په افغانستان کې د بې لوڅرو باروتو د تولید فابریکه جوړه کړي. شوروي اتحاد دې لاندې شیان هم برابر کړي: له کشک څخه تر هراته او له هغه ځایه د کندهار له لارې تر کابل پورې په مستقیم ډول د تلگراف مزې. لس زره ټوپکونه. ملکي او پوځي ژباړونکي. د توپونو زیاتې گولۍ. په کابل، هرات او کندهار کې د بې سیم تلگراف نصبول. د هندی سرحدي قبایلو د وسلوال کولو لپاره مرسته. افغانستان ته د آمو په سیند کې د دوو انجن لرونکو کبیتو د چلیدو اجازه.

د دې په مقابل کې سوریټز لاندې وړاندیزونه راوړل:

۱. دواړه خواوې به داسې قراردادونه کوي چې هغه بل لوری ته زیان من نه وي.
۲. افغانستان به له برتانیې سره د خبرو اترو په باره کې چې د شوروي اتحاد پر خلاف وي شورویانو ته خبر ورکوي.

۳. د شوروي اتحاد استازي دې په حکومتي سويه په رسمیت وپېژندل شي.

۴. په کندهار، غزني او جلال آباد کې به د شوروي اتحاد له خوا فابریکې جوړېږي.

۵. د سوداگرۍ نوموړی تړون دې لاسلیک شي.

د پورتنیو وړاندیزونو له څیړلو څخه ښکاري چې شوروي حکومت د کوم پوځي کاروبار سره مینه نه لرله او په لومړۍ درجه د ملگرتوب د اړیکو د ټینګښت هیله من و. د هند مرستیال واکمن په دومره اندېښنه کې ولوېد چې له لندن څخه یې وغوښتل د افغانستان مسئله دې له مسکو سره حل او فصل کړای شي. ده وړاندیز وکړ چې له شوروي اتحاد سره دې یو داسې تړون وشي چې د هغه له مخې باید د یو اروپایي ځواک پر ضد د هغه بل په استعمالولو کې د افغانستان د رول مخه ونیول شي. (۳)

(۱۰۷-۱۰۵ مخونه)

لکه څنګه چې د مخه ذکر شول چې سوریټز د یو تړون مقدمات تهیه کړل، بلاخره د محمد ولي هیئت په مسکو کې د ۱۹۲۱ م. کال د فبرورۍ په ۲۸ مه نېټه له شوروي حکومت سره داسې یو تړون لاسلیک کړ چې په هغه کې دواړو خواوو ومنله چې هېڅ خوا دې له دریم دولت سره هېڅ دغسې نظامي یا سیاسي موافقتونه لاسلیک نه کړي چې د تړون کوونکي کومې خواته ممکن تاوان ورسوي. شوروي اتحاد به اجازه لری چې په افغانستان کې قونسلګري ګانې پرانیزي. مسکو ومنله چې د افغانستان د

سوداگرۍ مالونه به د محصول له وركولو پرته له روسيې نه تير شي. افغانستان او شوروي اتحاد دواړو د بخارا او خېوې خپلواكي د خلكو دغوښتنو پر اساس وپېژندله. شوروي اتحاد دا هم ومنله چې هغه سرحدي سيمې چې پخوا په افغانستان پورې تړلې وې د اراديت او خود اراديت د اصلونو له مخې افغانستان ته بېرته ور پرېږدي. پر هغو سربيره شوروي اتحاد په غاړه واخسته چې هر كال به يو ميليون روبل سره زر يا سپين زر افغانستان ته د مرستې په توگه وركوي. شوروي اتحاد د تخنيكي وسيلو او متخصصانو په بڼه د نورو مرستو وركول هم ومنل. شوروي اتحاد په دغه تړون سره د افغانستان په اړه روغ نيتي وښوده، په داسې حال كې چې د داخلي جنگ له سختو پايلو او له اقتصادي ستونزو سره مخامخ و. شوروي اتحاد به دا هم په نظر كې لرله چې افغانستان به يې په دغسې تړون سره تر دې حده دوست كړي وي چې لږ تر لږه انگرېزانو ته به اجازه ورنه كړي چې له هغه ملك نه د شوروي په اړه كار واخلي. (۱):

۳۰-۳۲ مخونه)

نوموړی تړون چې د دواړو دولتونو ترمنځ د دوستانه اړيكو د استحکام په موخه شوی و، نړيوال اعتبار يې ترلاسه او دافغانستان د خپلواکۍ په برخه کې يې وسعت وموند او گټور تمام شو. همدارنگه د سياسي موضوعاتو له جملې څخه د دواړو هېوادونو ترمنځ د شوروي هېواد د الوتکو غوښتنه چې غوښتل يې د کابل پر فضا حرکت ولري، چې بالاخره د يو څه مودې په تېرېدو سره د دواړو هېوادونو ترمنځ په ۱۹۲۷ م. کال د هوايي الوتنو تړون لاسليک شو او هم د افغان حکومت له لوري روسانو ته د دې اجازه ورکړل شوه چې په چاريکارو، پروان او مزار شريف کې هوايي ډگرونه ورغوي. همدارنگه افغانستان د ځان لپاره له شوروي څخه الوتکې و پېرودلې او د شوروي دولت ځينې افسران چې په هوايي څانگه کې يې زده کړې درلودې، کابل ته راغلل. ترڅنگ يې يو شمېر افغانان د پيلوټۍ د زده کړې په خاطر تاشکند ته واستول شول. د شوروي دولت تخنيک پوهانو د تيلفون يو لړۍ د مهمو ولايتونو ترمنځ وښلوله او هم يې سيم داره تلگراف د هرات له سرحده نيولې تر فراه، کندهار او کابل پورې وغځول. په همدې اساس ځينې روسي متخصصين د ځينو عواملو په سبب ونه شو کړلای چې د نساجۍ يوه فابريکه ورغوي. په ټوله کې سوداگريزې او اقتصادي اړيکې د دواړو دولتونو ترمنځ مخ په زياتېدو وې. روسي مالونه په افغان

بازارونو کې تر سترگو کېدل او هم اجازه ورکړل شوه چې د روسیې د تجارتي بانک خانګه چې هغه مهال دولتي بانک و، په افغانستان کې افتتاح او پر انستل شوه. (۲): ۲۸۸ مخونه)

په همدې اساس د افغانستان او شوروي ترمخ د بېطرفۍ او عدم تجاوز تړون بل هغه تړون و چې په ۷ مادو کې په پغمان کې د بهرنیو چارو د وزیر محمود طرزي او د شوروي سفير لیونیدممتارک له لوري د ۱۹۲۶م. کال د سنبلې په ۵ مه نېټه لاسلیک شو چې له مخې یې د دواړو خواوو اړیکې له یو بل سره ښې شوې. (۸): ۲۵۰ مخ)

په پای کې ویلی شو چې د افغاني هیئت هغه هڅې چې د خپلواکۍ په لار کې یې ترسره کړې، بریالۍ وې. ویې کولای شول چې د افغانستان اړیکې د شوروي په څیر له غښتلي او مستحکم هېواد سره ټینګې کړي او هغوی یې د هېواد خپلواکي په رسمیت وپېژني. همدارنګه د دوستۍ او بې طرفۍ تړون ورسره لاسلیک کړي چې له مخې یې هغوی خپل استازی د دیپلوماتیکو اړیکو لپاره کابل ته را واستوي او اړیکې برقراره وساتي. نو په همدې اساس هر کله چې یاد هیئت په ۱۹۲۲م. کال هېواد ته راستون شو، تود هرکلی یې وشو او په ویاړ یې د خوښۍ جشن دایر شو. (۵): ۱۱۰ مخ)

پایله:

د غازي امان الله خان هغه لومړنۍ هڅې چې د خپلواکۍ له اعلان څخه وروسته ترسره شوې، له شک پرته ارزښت لرونکې او د هېواد د بهبود او رفاه په برخه کې ګټورې وې. د ګڼو هېوادونو له جملې څخه یې له شوروي سره اړیکې د وخت او شرایطو تقاضا شمیرلې شو چې ښه بریا او مثبتې پایله یې درلوده. شوروي سره د اړیکو په پایله کې افغانستان نسبتاً په اقتصادي او سیاسي لحاظ د پخوا په نسبت ښه شو، د دوستۍ (۱۹۲۱م)، د نه تېري (۱۹۲۶م) او د هوایي الوتنو (۱۹۲۷م) تړونونو او د شوروي له لوري د دیپلوماتیکو اړیکو لپاره د استازو رالېږل په ټوله کې د دواړو هېوادونو ترمنځ حسن نیت او ښه دوستي په ډاګه کوي، هغه دوستي چې برتانیې لپاره کله هم د زغم او تحمل وړ نه وه، همدغه اړیکې او ارتباطات و چې انګرېزان یې لالهانده او ستومانه کړي و، تر دې پورې چې د خپلواکۍ د اتل همدغه هڅې او کوښښونه د

پاچاهۍ د سقوط عامل هم وگرځېدل، ځکه برتانيې غوښتل چې د خپلواکۍ غچ په شکل د اشکالو له غازي څخه واخلي.

وړاندیزونه

۱- د افغانستان د علومو اکاډمي دې د غازي امان الله خان په اړه يو علمي-څېړنيز کنفرانس جوړ کړي چې د خپلواکۍ د اتل له هڅو، خدمتونو او زيارونو څخه هېوادوال لا خبر شي.

۲- د افغانستان اسلامي جمهوري دولت ته په کار ده چې د غازي امان الله خان د دور په شان ټولو بهرنيو هېوادونو سره په هره برخه کې نیک او حسنه روابط ولري او له دې لارې دې خپلو موخو ته ځان ورسوي.

۳. که د افغانستان ملي بانک په خپلو بانکونو کې د نورو تاريخي او ملي انځورونو ترڅنګ د غازي امان الله خان انځور هم راولي، له يوې خوا به د خپلواکۍ د اتل قدر په ځای شوی وي او له بلې خوا به نسلونو خپل رښتیني مشر پېژندلی وي.

مأخذونه

۱. کاکړ، محمد حسن. د پاچا امان الله واکمنۍ ته نوې کتنه، دانش خپرونډويه ټولنه: پېښور، ۱۳۸۴ل.
۲. رسولي، سېما. استرداد استقلال و اصلاحات در افغانستان (۱۹۱۹-۱۹۲۹م)، اکاډمي علوم ج.ا. افغانستان، چاپ اول ۱۳۹۴ه ش.
۳. اډامیک، لوډویک. د شلمې پېړۍ تر نيمايي د افغانستان د بهرنيو اړیکو تاريخ، دنثار احمد صمد ژباړه، دانش خپرونډويه ټولنه: ۱۳۸۳ل.
۴. صيقل، امين، افغانستان معاصر، محمد نعيم مجددي ژباړن، انتشارات سعید: کابل، ۱۳۹۴ل.
۵. دريځ، امين الله. افغانستان در قرن بیستم، دوهم چاپ، دانش کتابخانه: پېښور، ۱۳۷۹ل.
۶. زرمالوال، غلام محمد. افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک، دانش خپرونډويه ټولنه: پېښور، ۱۳۸۲ل.

۷. منیب، عبدالعزیز. تاریخ معاصر افغانستان، دریم چاپ، انتشارات محمودی:
کابل چهارراهی قمبر، ۱۳۹۵ل.

۸. حبیبی، عبدالحی. د افغانستان پېښلیک، لومړی ټوک، بیهقي کتاب خپرولو
موسسه: کابل، ۱۳۵۳ل.

محقق مایل آقا حکیم

روشنگری محمود طرزی و خانواده اش در پیوند به زندگی زنان

خلاصه

روشنگری زنان به صورت عموم و طور اخص زنان کشور ما، یکی از اصول پذیرفته جوامع انسانی بشمار رفته که راه اندازی آن از ضروریات و ایجابات اهم عصر و زمان پنداشته میشود، که بعد از حصول استقلال کشور با اصلاحات دوره امانی و رهبری داهیانه محمود طرزی و زنان خانواده اش راه افتاده و زمینه اشتراک زنان را در امور اجتماعی کشور فراهم نمود که بنابراین زنان و دختران عملاً وارد اجتماع شده و به تعلیم و تربیه و آموزش و پرورش دسترسی پیدا کردند و برای اولین بار در تاریخ کشور سهم زنان ملموس و قابل رویت گردید.

مقدمه

حصول استقلال کشور و اصلاحات دوره امانی در تاریخ معاصر کشور، فرصت مناسبی برای روشنگری زنان و دختران، دسترسی آنان به تعلیم و تربیه پویا و حضورشان در روند تحولات اجتماعی محسوب شده که به اثر توجه شاه غازی و فعالیت های خستگی ناپذیر محمود طرزی و خانواده اش تحقق یافت که اساس گذاری مکاتب زنان و دختران، نشر جریده ارشاد النساء، تأسیس دارالمعلمین و پوهنهی ادبیات زنان، تأسیس انجمن زنان و بالاخره تأسیس شفاخانه مستورات و فرستادن عدّه از زنان و دختران را جهت فراگیری تحصیلات عالی به خارج از کشور در قبال داشت که توسعه و انکشاف معارف عصری را باعث گردید، زیرا برای اولین بار زنان در صحنه اجتماع ظاهر شده و با مردان حقوق همسانی پیدا نمودند، هر چند که در بدست آوردن این

مأمول با موانع وچالش مواجه شدند اما لحظه هم درنگ نه نموده ودربرابرنهنجاری- های زمان سرسختانه ایستادند تا اینکه به مرورزمان فعالیت های شان پرنرنگ ترشده وازلحاظ کمی وکیفی پیشرفت های زیادی نصیب شان گردید. این روشنگری عمدتاً درشهرکابل وعده ازولایات کشورمتحقق شده بود ومشمول زنان و دختران تحصیل کرده می گردید که عام شمول نبود. چگونگی وچرایی ایجاد جنبش زنان وواکنش به این پدیده اجتماعی، موضوعیست که دراین مقاله به بررسی گرفته شده است.

مبرمیت

یکی ازکارکردهای علم تاریخ بررسی پدیده های اثرگذارگذشته برحوادث و تحولات کنونی است وچون روشنگری خانواده طرزی درپیوندبازندگی زنان به نحوی ریشه دراصلاحات دوره امانی (۱۹۱۹- ۱۹۲۸) و شکل گیری نهضت زنان داشته، بنابراین ازحیث درک درست وبهترازنهضت زنانه وروشنگری زن وتجسس درنحوه شکل گیری سازمان آنان درافغانستان مبرمیت موضوع را توجیه مینماید.

هدف: هدف تبیین شرایطی است که دردوره امانی بعد ازاصلاحات موجب ظهوروبروزنهضت روشنگری زنان گردید.

روش تحقیق: روش برگزیده شده برای این پژوهش "روش تاریخی با رویکرد تحلیلی" است.

متن

محمودطرزی درسال ۱۲۴۴ هـ ق(۱۸۶۵ م) درغزنی متولد شده وبه خاطر تولدش درمقراپراتوری محمود غزنوی و هم اینکه اوازطرف مادرش اولاده محمود شاه درانی بود، محمود نام نهاده شد. طرزی درسال ۱۳۱۲ ش(۱۹۳۳ م) دراستانبول پدرود حیات گفت(۱: ۱۷۲) پدرش سردارغلام محمد طرزی، پسررحم دل خان درمیان سرداران بارکزیایی مردی شاعروعارف بود. وی به بیدل علاقه وارادت داشت ودرسبک هندی شعر می سرود واژه طرزی رابه عنوان تخلص شعری اش برگزید و سپس طرزی به نام خانوادگی اولاد واحفاد وی تبدیل شد. دیوان شعروی که بعداً پسرش محمود طرزی به چاپ رساند درحدود چهارهزاربیت دارد. (همان اثر، ص ۵۵)

زمانیکه طرزی از ترکیه به افغانستان مراجعت فرمود از لحاظ فکری تنهای تنها بود. در کشور مفاهیمی چون: وطن، ملت، مردم، آزادی، استقلال، معارف، حقوق زن، پیشرفت و ترقی درست تبیین نشده بودند. بانشر جریده سراج الاخباروی تمامی این مفاهیم رانه تنها معرفی کرد، بل نخبه گان کشور بشمول شهزادگان را طوری منسجم نمود تا در اجراء و تحقق برنامه های اصلاحی و تأسیس اداره قانون مدار، بافداکاری و ایثار وارد عمل گردند.

از آنجاییکه تحولات فرهنگی و اجتماعی مدرنیته زاده عصر روشنگری در اروپا است، مگر اساس گذار و مبتکران رسم نوین در افغانستان محمود طرزی محسوب میشود، طرزی که زندگی مشقتبار و عقب افتاده را در جامعه افغانستان در استمرار فقر شدید مشاهده نموده بود و سیاست آلوده با ریا و تزویر امیران و امیرزادگان را توأم با جنگ های خونین و پایان ناپذیر آنان بر سر سفره سیاست و اقتدار دیده بود، میدانست که یگانه علل بازدارنده ترقی و پیشرفت در کشور، وجود سیاست های مطلقه و استبدادی حاکمان خودکامه و مستبد میباشد و غلبه بر این موانع بزرگ را در روشنایی و بیداری اذهان مردم میدید، اینجاست که کارزار بزرگ فرهنگی را جهت تعمیم معارف کشور از طریق گفتار و نوشتار راه اندازی نموده و ملت را از این طریق آگاه ساخت.

مساعی صادقانه و وطنپرستانه محمود طرزی، این مرد فاضل و خردمند پس از انتشار سراج الاخبار افغانستان بزودی منتج به احیای مشروطیت در کشور گردید، جنبشی که در سال ۱۹۰۹ م بعضی اعضای آن به جرم آزادی خواهی حلق آویز شده و جانهای شیرین را در بر آورده شدن این مأمول مقدس فدا نموده بودند. هوشیاری و بیداری محمود طرزی در اساس گذاری جنبش مشروطیت در این برجسته میگردد، که او توانست هسته این جریان را در درون خانواده سلطنتی ایجاد کند و حلقه اتصال آنرا از درون خانواده سلطنتی به درباریان تحول طلب و سپس دامنه آنرا به بیرون از دربار گسترش دهد. تلاش های وطن خواهانه این نهضت منتج به اعلان استقلال عام و تام کشور گردید. بر اثر این اندیشه ها و دیدگاه های محمود طرزی، افکار شاه امان الله و قاطبه مشروطه خواهان بر محور دشمنی با انگلیس می چرخید و صدای آزادی و استقلال از تمام حنجره های مردم، از روشنفکر شهری تا روستاییان شنیده میشد (۲: ۱۱-۱۲)

محمود طرزی که خود مردی تعلیم کرده، دانشمند، فاضل و آگاه بود، کسب تعلیم و دانش را از پدر به ارث برده بود، دوکتور محمد ظاهر عزیز در مقاله در مورد چنین گفته است: «پدر در زندگانی او مقام بزرگ داشت و او در برابر پدر، چون پرکاه در پیش کهربا بود» (۱: ۱۰۶).

مرحوم محمد ابراهیم عطایی در خصوص نخستین جرقه شکل گیری معارف عصری در دوره بعد از حصول استقلال کشور مینویسد: «در آغاز دوره امان الله خان، یک نهضت علمی و فرهنگی در افغانستان عرض وجود کرد. برای نخستین بار انجمن معارف تاسیس شد و برای طرح پروگرام های تالیف، ترجمه، تهیه مواد درسی، تربیه معلمان، لوايح و مقررات وضع گردید و با بعضی از کشورهای خارجی روابط فرهنگی و کلتوری برقرار شد.» (۳: ۱۸۹).

حین گشایش انجمن معارف علامه طرزی گفته بود: «معارف دانایی، شناسایی و با خبری است. از مفاد آن معلوم است که این چیزها تاچه درجه، مقدس و معظم کلماتی است. مملکت جسداست روح آن معارف است. ملت خواب است و بیداری آن معارف. وطن جماد است حیات آبادی آن معارف. هیچ وطن بدون معارف نه ترقی میکند نه بیدار میشود و نه حیات می یابد» (۱: ۳۳).

محمود طرزی علاوه از کسب علوم متداوله آن عصر، ارزش های اصیل اسلامی را با دانشمندی تمام می دانست و در تحلیل آنها با دلایل و ارایه کلمات «قرآن» در دفاع از کسب تعلیم و تربیه مینوشت، میگفت و عمل میکرد. وی به این عقیده بود که مسلمانان باید افتخار کنند، کعبه دینی مبتنی بر خرد و دانش منتسب هستند. کتاب مقدس مسلمانها «قرآن کریم» کتاب «خواندن» است که مبنای کرامت انسان در نخستین سوره آن «آموختن» (اقراً وربک الاکرم، الذی علم بالقلم، علم الانسان ما لم یعلم) ذکر گردیده است (۱: ۱۰۶).

طرزی باره اندازی جریده سراج الاخبار در سال ۱۹۱۱، در راهی گام برداشت، که تا آن زمان دیگران، حتی تصورش را هم نمی کردند و این راه تجدد طلبی بود در عرصه های گوناگون زندگی. او نه تنها در اطلاع رسانی و روزنامه نگاری، باب تازه را گشود که پیشینه نداشت، بل در حوزه های مختلف اندیشه نیز، راه های جدیدی را جست

وجومینمود که مشمول مولفه هایی چون آموزش و پرورش دانش های معاصر در عرصه سیاست، حقوق و آزادی زنان و غیره میگردد.

طرزی با زبان ساده اما قانع کننده، با زبان دیپلوماسی، زبان نیک بینی، سراج الاخبار، خاطر نشان میساخت که بایست از طریق کسب دانش و تعلیم و ارتقای فرهنگ، مکتب و مدرسه، راه توسعه اجتماعی و اقتصادی را دریابیم «ای هم ملتان همدین و آیین، بدانید که بدبختی های ما از بی علمی، بی خبری، کاهلی و غافلی ما است. علم است که فقیر را توانگر میسازد» (همان اثر: ص - ۱۱۰).

طرزی در درون دربار نخستین بار فکر تجدد و نوگرایی و ایجاد سلطنت مشروطه را از طریق دخترش بانو ثریا با عین الدوله شهزاده امان الله در میان گذاشت بانو ثریا در سال ۱۹۱۳ م با

شهزاده امان الله خان عروسی کرد. اوزن زیرک، روشنفکر و سخنران شمرده میشد که به زبانهای ترکی، فرانسوی، عربی و فارسی صحبت مینمود و همچون پدرش حامی و هوادار نهضت نوگرایی و تجدد در افغانستان بود. امان الله خان این اندیشه و پیام طرزی را پذیرفت و در نخستین ملاقات و گفتگو بر سر این امر دست تعهد بدست او گذاشت. شهزاده به طرزی اطمینان داد که به دنبال اندیشه های تحول طلبانه او می رود و در راه استقلال کشورش با او هم‌رزم و هم صدا میگردد. (همان اثر، ص ۶۹)

اندیشه طرح و تأمین حقوق زنان در تاریخ معاصر افغانستان با نام طرزی و خانواده او پیوستگی دارد، طرزی بطور مداوم در مورد زن مقالات متعددی در سراج الاخبار مینوشت و نقش زنان را در پیشرفت جامعه و کشورش منعکس مینمود. وی بنیان گذار اندیشه نهضت زنان بود که برای نخستین بار برابری حقوق زن را در جامعه مطرح کرد او بر خورداری دختران و زنان را از تعلیم و تحصیل در صدر فهرست کاری خود قرار داده بود. طرزی پس از استرداد استقلال افغانستان در دوره امانی که سر آغاز مرحله عملی ساختن اندیشه های تجدد و نوگرایی او بود، گام اساسی را در راه تأمین حقوق زنان برداشت. نکته اساسی این بود که طرزی تأمین حقوق زنان را در جامعه نه تنها در تعارض و تضاد با اسلام و معتقدات اسلامی نمیدانست، بلکه دسترسی زنان را به این حقوق بخشی از تعلیم و معارف اسلامی تلقی مینمود، او در این مورد به نقش و مشارکت زنان در حیات سیاسی و اجتماعی، در آغاز دوره اسلامی اشاره نموده میگفت: «در دوره

خلافت عباسیان زمانی که تمام زنان و مردان اروپایی بی سواد و جاهل بودند، زنان مسلمان موقفهای مهم منحصیث شاعر و هنرمند داشتند و حتی در مقام های بلند اداری کار میکردند.» (همان اثر، ص: ۶۷).

علامه طرزی وجود زنان را در اجتماع در پهلوی مردان یک امر مسلم پنداشته و هر دو را لازم و ملزوم همدیگر میدانست و ترقی زنان را در قدم اول در دسترسی آنان به تعلیم و تربیه متحول و پویا جستجو مینمود، او در این مورد نوشته بود: "همه عاقلان روزگار، بر این اتفاق دارند که نوع انسان از یک زن و یک مرد بوجود آمده هرگاه یک مرد باشد وزن نباشد نوع انسان از صفحه کاینات در اندک مدتی محو و ناپدید میگردد. بقاً و حیات نوع انسان، به وجود هر دوی آنان قایم و دایم است، نه تنها بر یک فرد آنها، پس اگر زن را از حق تعلیم و تربیت محروم بداریم، گویا نصف وجود خود مان را بی کار و معطل گذاشتیم" (همان اثر، ص: ۱۱۱)

طرزی به تعلیم زنان نهایت ارزش و اهمیت قایل بوده و آنرا در تربیه فرزندان و بالابردن سویه فرهنگی خانواده مؤثر میدانست و چنین میگفت: «تنها زنان تعلیم یافته و منور میتوانند

خانم ها و مادران خوب باشند و همین زنان اند که فرزندان خوب باریمی آورند که آینده به آنان تعلق میگیرد» طرزی به شدت از وجود حرم سراهای زیاد در دوران شاهان و امیران افغانستان که هر کدام زنان زیادی را در بند نگاه میداشتند منزعج بوده و فرورپاشی امپراطوری درانی و کشور پهناور خراسان را پس از سلطنت تیمورشاه، نتیجه این حرم سراها و شمار زیاد زنان سلطان میدانست» (همان اثر، ص: ۶۷).

در شرایطی که زن حتی فاقد هویت و شخصیت منحصر به خود بود و از گرفتن نامش در اجتماع اجتناب می گردید و تنها در کنار نام پسران و یا نام همسر خود هویت می یافتند، طرزی بر مبنای آیه مبارکه، که خداوند بزرگ، (مردان و زنان را لباس یکدیگر خطاب نموده است) و استدلال می نمود که زن نیمه پیکری از اجتماع است. که بدون رشد و انکشاف این نیمه، نیمه یی دیگر را نمی توان توسعه بخشید، چون باور داشت که دین اسلام بر اصول و موازین مساوات و برادری استوار است.

طرزی به رغم برداشت های سنت گرایانه، اعتقاد داشت که اعاده حقوق زن و نقش فعال آن در امورات اجتماعی، هرگز در تخالف با اصول و مبادی اسلام نیست و با وجود متأثر بودن از افکار مرفقی دول متمدن جهان معتقد به تقلید کورکورانه زنان کشورش از غرب نیز نبود. (همان اثر، ص: ۱۲۱)

محمود طرزی با عقیده سهم گیری زنان افغان در ارتقاء و توسعه امور فرهنگی و اجتماعی جامعه عقب مانده افغانستان و تثبیت حقوق زنان خانواده خود را تشویق نمود که ازدانش خود استفاده نمود و در این راه رهبری نهضت زنان را از طریق ایجاد اولین نشریه نسوان بنام "ارشاد النسوان"، به عهده بگیرند، این نشریه به مدیریت خانم محمود طرزی و سهم گیری ارزنده هردو دختر او، همسران شاه امان الله و عنایت الله به نشرات شروع نموده و پرچم آزادی و اشاعه دیدگاه های زنان را از این طریق بلند نمودند و در این راه صادقانه پیش رفته و مصدخدا بزرگی در انکشاف و توسعه معرفت و فرهنگ در کشور گردیدند.

به ارتباط انکشاف فرهنگی، اصلاحات دوره امانی، پوهنوال خیر محمد زمانی چنین نوشته است: «خوشبختانه در آغاز سلطنت امیر امان الله خان یک جنبش علمی و فرهنگی در کشور بمیان آمد، روابط فرهنگی افغانستان با ممالک خارجی روبه گسترش و تکامل گذاشت... دولت برای توسعه تعلیم و تربیه حق اولویت قایل گردید، چنانچه در سال ۱۹۲۲ م برای اولین بار در تاریخ افغانستان وزارت تعلیم و تربیه تاسیس شد و نخستین وزیر تعلیم و تربیه مقرر گردید، طی سالهای ۱۹۲۰-۱۹۲۲ م یک تعداد مکاتب ابتدایی و ثانوی مانند لیسه استقلال، لیسه امانی، و غیره برای پسران و یک باب مکتب ثانوی برای دختران و یک مرکز تعلیم و تربیه کلان سالان برای نسوان... در شهر تاسیس گردید» (۴: ۱۶۰).

سهم گیری و بزرگواری محمود طرزی در طرح و پخش سیاست فرهنگی، توسعه تعلیم و تربیه در کشور، روشنگری و سهم زنان، بشمول اشتراک خانواده او، از طریق نوشتن، گفتن و عمل کرد به اندازه پراهمیت و بزرگ است که تاثیرات آن در کشورهای خارجی نیز واضح و ملموس گردیده بود و هیأت انگلیس زمانی که در سال ۱۹۲۲ میلادی جهت مذاکره با امیر امان الله به کابل سفر نمود و با طرزی ملاقات

کرد، در گزارش خود به انگلستان نوشت "شاه امان الله خان با دختر ژورنالیستی ازدواج نموده که تاحال نظیرش در افغانستان نبوده است" (۱: ۱۱۴)

وی به تبعیت از حدیث مبارک حضرت پیامبر اسلام (آموزش علم برای هر مرد و زن مسلمان فرض است) تحصیل زنان را امری ضروری، حیاتی و وظیفه ایمانی هرفرد و طندوست کشور میدانست. طرزی در مصراعی چند افکار خود را چنین بیان نموده بود:

باشد ضرور بهروطن مکتب اناث   زیرا ذکور نیم و دیگر نیم شد اناث
تعلیم علم بهر زنان فرض تر بود   زیرا که هست مادر نوع بشر اناث
مکتب ز بهر نوع زنان آمده ضرور   تعلیم علم فرض بود بهر هر اناث
(همان اثر، ص: ۱۲۲).

از مصراع بالایی آرا و اندیشه های علامه طرزی را اندر باب حقوق و آزادی زنان بخوبی درک نموده میتوانیم، وی نه تنها در اندیشه و نظر طرفدار تامين حقوق و آزادی زن بود بل، در عمل نیز در این راه قدم های استواری را برداشته و کارزار مبارزاتی را از خانواده اش آغاز نمود، تا الگوی خوبی به دیگران بوده باشند.

داکتر فاروق انصاری در مورد نگاشته است: «به منظور تشویق مردم به فرستادن دختران شان به مدرسه امان الله ۲۵ تن از خواهران ناتنی خود را که از فرزندان پدرش بودند به مدرسه دخترانه در کابل فرستاد» (۵: ۱۶۱).

به این ترتیب نخستین سنگ بنای مکتب زنانهدر شرف تکوین بود. بنقل از استاد منیژه باختری: «نخستین مکتب دخترانه بنام مستورات در سال ۱۹۲۰ م - در شهر آرا شهر کابل تاسیس گردید و به تعداد ۴۰ تن در آن آموزش را آغاز کردند. ملکه ثریا در روز افتتاح مکتب در یک سخنرانی گفت: الحمد لله برای ما زنان، امروز یک روز نهایت خوب است که در سایه اعلی حضرت غازی، مکتب مستورات را افتتاح میکنیم. امید است که اولاد وطن از این مکتب مستفید شده و در راه دین، دولت و ملت خویش حتی الوسع خدمت کنند. به همه حاضرین معلوم است که فرضیت علم به مرد وزن یکسان است و این مکتب که برای ما زنان تاسیس شده توجهات معارف خواهی اعلی حضرت جوان غازی ما و همت و مساعی جناب وزیر معارف است. در سال ۱۳۰۰ خورشیدی (مقارن سومین سال پادشاهی امان الله خان) دومین مکتب

دخترانه به نام عصمت افتتاح شد. مدیر این مکتب که بعدها به نام (ملالی) موسوم گردید، بانوسایره سلطان خواهر امان الله خان، مشهور به سراج البنات بود. سپس مکتب تدبیر منزل که در آن زنان آلمانی و ترکی تدریس میکردند، نیز ساخته شد. ملکه ثریا شفاخانه ویژه بانوان را راه انداخت. (۱: ۱۲۶)

مکتب مستورات در ابتدا پنجاه نفر شاگرد داشت که اکثر دختران امیر حبیب الله و عموزاده های امان الله مشمول آن بودند، که جمعاً دو صنف میشدند. مکتب در بدو تأسیس معلمین اندکی داشت که با سهمگیری زنان عدّه از خانواده های فرهنگی مانند زنان خانواده رسام معروف غلام محمد میمنگی مقیم شهر کابل، بی بی آمنه والده میر غلام حضرت متخلص به شایق جمال و نیز چند خانواده خارجی و بطور ویژه زوجه های خانواده های مسلمانان هندی که فارسی را آموخته بودند، با اشتراک فعال شان به تدریس مضامینی چون جغرافیه، حساب و غیره پرداخته و معضل کمبود معلمین اناثیه را مرفوع نمودند و بزودی به تعداد شاگردان این مکتب زیادت آمده و از دو صنف به پنج صنف بالارفت و مکتب از شهر آرا به ده افغانان نقل مکان نموده و در مکانی بنام (بوستان سرای) ماوا گرفت (همان اثر - ص ۱۴۱)

بنقل از نویسنده کتاب "استرداد استقلال و اصلاحات در افغانستان": «افتتاح مکتب نسوان جز برنامه های اصلاح طلبانه و ریفورمیستی شاه امان الله خان بود که میخواست سطح دانش زنان را بالا ببرد و آنان را تا سرحد آزادی برساند» (۶: ۲۵۴).

همچنان مؤلف کتاب "افغانستان در قرن بیستم" به ادامه موضوع مینگارد: «و برای نخستین بار بتاريخ ۹ جنوری ۱۹۲۱ در قسمتی از پارک زرنگار کنونی که در آن وقت (بوستان سرای) نامیده میشد، به کمک یکعده زنان منور شهر و رهبری ملکه ثریا، مکتب مستورات گشایش یافت. دخترانی که بطور خصوصی تحصیل کرده بودند به صنوف بالاتر و دیگران به صنوف پایینتر شامل درس شدند. و بعد از مدتی یک تعداد آنها برای تحصیلات عالی به ترکیه، آلمان و فرانسه اعزام گردیدند» (۷: ۱۲۰).

متعاقباً جهت اعاده صحت زنان دولت به تأسیس شفاخانه مبادرت ورزیده و عدّه از زنان خارجی را منحیث داکتر و قابله در آن توظیف نمود، "در جنوری ۱۹۲۴ م شفاخانه مستورات افتتاح شد. در رأس این شفاخانه سراج البنات خواهر امان الله خان، بعداً اخت السراج عمه امیر رییس شفاخانه شد. دو نفر داکتر زن و دو نفر قابله آلمانی

ویک داکترنسای ایتالیایی درشفاخانه مستورات خدمت میکردند زمانیکه مکتب مستورات درسال ۱۹۲۴ م دروقت جنگ خوست چند ماه بسته شد، شفاخانه مستورات به فعالیت خود ادامه داد" (۱: ۱۴۱).

بعد ازسراج الاخبار، ارشاد النسوان، ممثل آراء واندیشه های زنان محسوب می شد. اسمارسمیه به رهنمایی شوهرش محمود طرزی، نشرجریده مخصوص زنان را بنام (ارشاد النسوان) به عهده گرفت وسمت مدیره مسؤل آن جریده را داشت، یک خانم بنام روح افزا سرمحررجریده بود. نخستین شماره (ارشاد النسوان) که هفته واربود، بتاریخ ۲۷ حوت ۱۲۹۹ - برابر با ۱۷ مارچ ۱۹۲۲ - م نشرشد. که هرپنجشنبه اقبال چاپ می یافت، دراین هفته نامه علاوه بر اخبار داخلی و خارجی، مضامینی درباره موضوعات اجتماعی، تدبیرمنزل و تربیه کودکان منتشر میگردد. (همانجا) جریده (ارشاد النسوان) درسال ۱۹۲۲ - م درهشت صفحه ازطرف زنان کابل به مدیریت (الف.ری) و سرمحرری خانم روح افزا با معلومات آفاقی، ادب، تدبیرمنزل و متفرقات نشرمی گردید (۸: ۷۹۳).

علاوتاً درارشاد النسوان نبشته هایی درمورد اخلاق، تربیت وپرورش کودکان، آشپزی، خیاطی و خبرهای مربوط به زنان جهان به نشرمی رسید. این هفته نامه مدت شش ماه نشرات داشت. جریده فوق به مثابه ویژه نامه زندگی زنان مسلمان و آزادی اوشان ازروزنه اسلام محسوب میشد توسط ملکه ثریا و محمود طرزی بررسی و ویرایش میگردد.

اهدای این همه آزادی ها برای زنان، درجامعه سنتی و دینی افغانستان، باید از مراجع معتبر قانونی و شرعی ضمانت میشد تا زمینه های تطبیقی آن امکانپذیر میگشت.

استاد منیژه باختری اندرباب موضوع مینویسد: «در نخستین قانون اساسی افغانستان که درسال ۱۳۰۳ خورشیدی درلویه جرگه پغمان به تصویب رسید، به اثرمساعی همه جانبه امان الله خان و زنان خانواده طرزی آزادی هایی برای زنان جا گرفت، از جمله تحصیلات ابتدایی برای دختران مطابق ماده (۶۸) این قانون اجباری گردید. همین گونه، درسال ۱۳۰۶ برای نخستین بار گروهی از دختران برای

تحصیلات عالی در رشته های پزشکی و نرسنگ به کشور ترکیه فرستاده شدند» (۱۲۷).

اعظم سیستانی به ادامه موضوع مینویسد: «در لویه جرگه که زنان هم در آن شرکت ورزیده بودند، کبراجان خواهرانان الله به نمایندگی از زنان افغانستان سخنرانی کرد و ملکه ثریا زنان روشن فکر قندهار را پذیرایی نمود، تا آنها در برگشت، از زندگی نوین در کشور به دیگر زنان حکایت کنند، در روز سوم تدویر جلسه یک موضوع بسیار پراهمیت دیگر مطرح گردید و آن دادن آزادی برای زنان افغان بود. بعد از آنکه حقوق زنان با مردان مساوی اعلان گردید، ملکه ثریا از جا بلند شد و چادر نازک خود را که بر روی کشیده بود از سر گرفته و همانجا پاره کرد، حاضرین با کف زدن این عمل او را تایید کردند و زنان دیگر از ملکه ثریا پیروی کردند و مردان روی زنان را دیدند، در حالیکه نه از حسن و شرف زنان چیزی کاسته شد و نه از شرف و غیرت مردان چیزی کم گردید» (۹: ۱۰۶).

هدف از سیستم آموزشی جدید افغانستان در دوره امانی که به مشوره محمود طرزی عملی میشد، دو چیز بود: بوجود آوردن قشر روشن فکر و تربیت گروهی اداره کننده مقتدر برای سلطنت. امیر تلاش نمود به بی اعتنایی های عمومی نسبت به تحصیل، با استفاده از اصل قانع سازی و اعمال فشار پایان دهد، وی در مکان های عمومی اظهار نظر نموده، اتباع کشور را تشویق میکرد که فرزندان خود را به مکتب بفرستند و دستور میداد همه کارمندان دولت، جهت ثبت نام فرزندان شان نمونه مثال برای مردم خود باشند، آنها یکه اقدام نمی کردند، محکوم به پرداخت جریمه یا برکنار میشدن (۱۰: ۲۹۹).

طرزی همواره با استناد به احادیث نبوی، به اهمیت و نقش زنان در پروسه تحولات اجتماعی و فرهنگی تأکید مینمود، بنقل از استاد سید عبدالله کاظم: «طرزی به استناد حدیث مبارک که " زنان نیم شق مردان استند"، استدلال میکرد که بدون پیشرفت این نیمه اجتماع نمیتوان نیمه دیگر آنرا بطور کامل و سالم انکشاف داد. او می گفت که اسلام بر مبنای مساوات بین همه اعم از مرد و زن استوار است و میخواست بدینوسیله احساس خود آگاهی و اعتماد به نفس را به منظور تقویه تفکر معقول و دفاع از خود، بین زنان کشور ایجاد نماید، این هدف وقتی برآورده میشد که

زنان تعلیم یافته و آگاه شوند تا بتوانند برای فامیل، فرزندان و درنهایت برای جامعه عناصر مفید و فعال بار آیند. او حتی اصرار مینمود که نقش تعلیم و تربیه زنان اگر بالاتر از مردان نیست، به هیچ وجه کمتر از آنان نمیباشد» (۱۱: ۱۲۷).

از اثر مساعی همه جانبه شاه جوان، محمود طرزی و خانواده علم دوست آناندر اندک مدتی کیفیت تعلیم و تربیه به نحو قابل ملاحظه بلند رفته و نردبان ترقی را از پله های ابتدایی و متوسطه تا مدارج لیسه، دارالمعلمین و دانشگاه، یکی بعد دیگر در نوردید.

به استناد نوشته کتاب (تاریخ معارف افغانستان): «در سال ۱۳۲۶ خورشیدی مکتب مستورات اندرابی به لیسه تبدیل شد و اولین دسته فارغ التحصیلان آن با شهادتنامه بکلوریا کامیاب و بحیث معلمان پذیرفته شدند. یک کورس دارالمعلمات در مکتب مستورات دایر گردید و هم مکتب مستورات درهرات تأسیس شد. در این سال از دارالمعلمین ابتدایی مرکز ۲۲۶ تن و از دارالمعلمین متوسطه ۲۶ تن فارغ و در ولایات اعزام و مقرر شدند. در هفتمین سال پوهنچی ادبیات نسوان بخاطر احتیاج روز افزون کشور به داشتن دوشیزگان تحصیل کرده افتتاح گردید که به نسبت نداشتن عمارت بصورت مجبوری از عمارت لیسه ملالی استفاده بعمل آمد، این پوهنچی در ابتدا دارای دوشعبه ساینس و اجتماعیات بود. (۱۲: ۴۷).

اینجاست که تعلیم و تربیه عصرامانی در مسیر مثبت و پویا گام برداشته و در جهت کمی و کیفی در حال پیشرفت و ترقی روانه بود و به باور عبدالرحمن زمانی، نویسنده کتاب "بازنگری دوره امانی و توطیه های انگلیس" که سیرانکشاف تعلیم و تربیه را تا سال ۱۹۲۷ چنین بر شمرده است: "تعداد مجموعی شاگردان معارف تا سال ۱۹۲۷ م بالغ بر پنجاه و یک هزار نفر گردید مطبوعه معارف فعال و بیش از (۱۳۳) عنوان کتاب جمعاً به تعداد ۶۹۳۵۳۵ جلد کتاب از طرف وزارت معارف طبع گردید و صدها معلم تربیه و به جامعه تقدیم شد و ده ها آموزگار خارجی از کشورهای ایتالیا، فرانسه، آلمان، ترکیه، سوئیس و غیره استخدام شدند". (۱۳: ۲۹۴).

شاه امان الله در سال ۱۹۲۷ م با ملکه ثریا و هیأت معینتی اش در یک سفر رسمی هفت ماهه به کشورهای اروپایی رفت، تا مزایای مدنیت اروپا را از نزدیک مشاهده نموده و پلان های تجدد گرایی و اصلاحی خود را موافق به آن عیار سازد، شاه طی مدت اقامت خود در آنجا و باز دید از موسسات و بناهای فرهنگی و اجتماعی دول متذکره، چنان

شیفته مدنیت آن گردید که درمراجعت به افغانستان، جزبه تطبیق اصلاحات ونوآوری به سبک اروپایی به هیچ چیزدیگرنظرنداشت.

به نقل ازاعظم سیستانی درمورد چنین آمده است: «ملکه ثریا پس از بازگشت ازسفراروپا مقاله درتاریخ ۲۵ جولای دراخبارامان افغان نوشت که قبل ازاسلام زنان مطیع وفرمانبردارشوهر،والدین وپسران شان بودند، لاکن اسلام به آنها حقوق مساوی بامردان داد.» (۹: ۱۰۴).

شیوه مبارزه طرزی خلاف شاه امان الله که قاطع وتند عمل می نمود، ملایم ونرم بود. استاد منیژه باختری بنقل ازمیرغلام محمد غبارمؤرخ چیره دست کشور عکس العمل های طرزی را دررابطه به شتابزدگی وتعمیل پلان های عجولانه شاه چنین مینویسد که طرزی درنامه برای یکی ازدوستانش نگاشته بود: «امروزدوساعت گذشته ازنصف النهار، پادشاه دل آگاه انجم سپاه جم جاه رعیت پناه با عده ازخواتین حرم ومصاحبین محتشم برای شکارسمانی (بودنه) عازم صیفیه جبل السراج شدند» این عبارات آمیخته با طنزعمیق سیاسی واجتماعی، بی گمان نمایانگرمبارزه غیرمستقیم طرزی در راهکا رهایش بوده می تواند. (۱: ۱۲۹) هرچند ازاضرار تطبیق اصلاحات شتابزده وزود هنگام شاه امان الله را شاه ترکیه وپیشگامان این نهضت درداخل افغانستان هشدار داده بودند اما اثرمندی نداشتوشاه باتعجیل به تطبیق پلان هایش صرف مساعی مینمود.

بنقل ازمحمدصدیق فرهنگ: «محمد ولی خان همانند محمود طرزی با اصلاحات شتاب زده، اقتدارگرایی وسنت ستیزی شاه امان الله موافق نیست» (۱۴: ۵۳۰-۵۳۱).

اتاترک هنگام مذاکره باامان الله خان ازدشواری های اصلاحات اجتماعی... سخن گفت وتوصیه کرد، که امان الله خان قبل ازادامه به اصلاحات، سپاه افغانستان را تقویت کند ودرزمینه عجله ننماید(متأسفانه پادشاه افغانستان این توصیه زعیم ترکیه را رعایت نکرد وهنگام عودت به کشوردرقندهارازآزادی زنان سخن گفت. (۱: ۱۴۲)

آنگاهی که بزرگان مشروطیت به نحوی ازصحنه اقتدارمعزول شده بودند حرکات دراماتیک شاه امان الله، که محصول شیفتگی وی به تمدن مغرب زمین است منجربه

شکل گیری پیامد ناگوار و حوادث تلخی می‌گردد، که امروزه با عقل سلیم و نقادانه باید به آن نگریت و پهلوه‌های مثبت و منفی آنرا با دآوری های منصفانه برجسته ساخت، که در جهت رفع بحران مشروعیت، آزار زشمندی خاصی در آن برهه تاریخی برخوردار خواهد بود (همان اثر، ص، ۱۶۸).

نتیجه

در نتیجه باید گفت: هر چند اصلاحات دوره امانی، در سالهای پسین از اثر عجله و شتاب زده گی شاه جوان و ملکه ثریا، با شکست مواجه شد و در این میانه مساعی صادقانه و خستگی ناپذیر گروه اعتدال پسند اصلاحات به رهبری طرزی برای مدتی به خاموشی گرایید، اما پیامدهای بعدی اش رضایت بخش، مثمر و پراز دست آورد بود، که حضور فعال زنان در پروسه تحولات اجتماعی، دسترسی اوشان به تعلیم و تربیه پویا، تأسیس انجمن زنان، تولد "دهه دموکراسی" در ده سال اخیر دوره سلطنت محمد ظاهر، که طی آن مردم کشور ما بنا بر احکام قانون اساسی دوره دموکراسی به آزادی های سیاسی، مدنی، فرهنگی و غیره دست یافتند و بالاخره تشکیل وزارت امور زنان را در قبال داشت که تا همین اکنون همه دست آوردها و مزایای زندگی زنان و بانوان کشور ما را در عرصه های مختلف زندگی مرهون کارکرد های انسانی آن رادمردان هستیم.

مآخذ:

- ۱ - مجموعه مقالات برگزیده تأسیس دیپلوماسی مدرن افغانستان. وزارت خارجه، کابل، ۱۳۸۸.
- ۲ - اعظم سیستانی. برخی شخصیت‌های فرهنگی و اجتماعی افغانستان. مطبعه دانش، کابل، ۱۳۸۸.
- ۳ - محمد ابراهیم، عطایی. تاریخ معاصر افغانستان. مترجم: جمیل - الرحمن، کامگار، انتشارات، میوند، پشاور، پاکستان، ۱۳۹۰.
- ۴ - خیر محمد زمانی. تاریخ معاصر افغانستان. انتشارات عازم، کابل، ۱۳۹۲.
- ۵ - فاروق انصاری. فشرده تاریخ افغانستان. چاپ ۶، انتشارات امیری، کابل، ۱۳۹۵.

- ۶- سيماء رسولى. استرداد استقلال واصلاحات در افغانستان. اكاډمى علوم، كابل، ۱۳۹۱
- ۷- امين الله دريخ. افغانستان در قرن بيستم. چاپ دوم، پشاور، ۲۰۰۷ .
- ۸- ميرغلام محمد، غبار. افغانستان در مسير تاريخ. مطبوعه دولتى، كابل، ۱۳۴۶ .
- ۹- محمد اعظم، سيستانى. محمود طرزى، امان الله خان و روحانيت متنفذ. مطبوعه دانش، پشاور، ۱۳۸۳ .
- ۱۰- گريگوريان، وارطان. ظهور افغانستان نوين. مترجم: على عالمى كرمانى، انتشارات ايران، ۱۳۸۸ .
- ۱۱- سيد عبدالله كاظم. زنان افغانستان زير فشار عنعنه و تجدد. كلفورنيا، امريكا، ۲۰۰۵ .
- ۱۲- جميل الرحمن كامگار. تاريخ معارف افغانستان. انتشارات ميوند، كابل، ۱۳۷۸ .
- ۱۳- عبدالرحمن، زمانى. بازنگرى دوره امانى و توطيه هاى انگليس. انتشارات مسكا، كابل، ۱۳۹۱ .
- ۱۴- ميرمحمد صديق، فرهنگ. افغانستان در پنج قرن اخير. پشاور، ۱۳۷۱ .
- ۲۹/ ۱/ ۱۳۹۸

سرمحقق سیما رسولی

موقف اجتماعی زنان در دوره سلطنت شاه امان الله خان

خلاصه :

شاه امان الله خان را میتوان اولین و مهمترین حامی حقوق زن در افغانستان نامید. او با تلاش و پافشاری همراه با یارانش اصلاحات وسیعی را شروع و مطرح کرد. در همین دوره بود که نخستین تلاش‌ها در نقش متفاوت زنان در افغانستان بعد از استقلال کشور در 1919 م، با حرکت‌های اصلاحی ملکه ثریا و رفع روپوش و شرکت او در جشن استقلال همراه با همسران اعضای کابینه وقت، ایجاد یک ستون ناموران زنان جهان در جریده سراج الاخبار افغانستان، تاسیس نشریه مستقل برای زنان، پایه‌گذاری مکتب دخترانه، اعزام نخستین گروه دختران به خارج، تحصیل اجباری، منع تعدد زوجات، تعیین سن قانونی برای ازدواج، تدوین قانون اساسی، پایه‌گذاری سیستم قانونی مرکزی و رسمی بی‌گمان دریچه‌ای جدیدی را بروی مردم افغانستان به ویژه زنان گشودند.

مقدمه: طرزی بنیان‌گذار اندیشه‌ای نهضت زن در افغانستان بود که برای نخستین بار برابری حقوق زن را در جامعه مطرح کرد. او بر خور داری زنان و دختران را از تعلیم و تحصیل در صدر این حقوق و در فهرست اولویت‌های نهضت زنان قرار داد و پس از استقلال افغانستان و دوران سلطنت شاه امان الله خان، که آغاز مرحله‌ای عملی اندیشه‌های تجدد و نوگرایی او بود گامی اساسی را در راه تأمین حقوق زنان برداشت. حتی اسما رسمیه خانم طرزی، برای نخستین بار مجله ارشاد النسوان را منتشر کرد، بانو ثریا طرزی دختر موصوف که خانم شاه امان الله خان بود، انجمن حمایت نسوان را اساس گذاشت و بدون تردید نهضت زنان در افغانستان با تاریخ پر فراز و نشیب اش تکامل کرد و نسل نوی از زنان تعلیم

یافته و روشن را در جامعه تقدیم کرد ، که در اوایل قرن بیست با فکر و ابتکار طرزی و خانواده ای او اساس گذاشته شد که در مقام های فرهنگی کار میکردند .

مبیریت : پیروزی دولت شاه امان الله خان در جنگ سوم افغان و انگلیس در 1919 م ، که به جنگ استقلال معروف است موقعیت استثنایی و تاریخی را برای او فراهم کرد . تا سنگ بنای روشننگری و برابری اجتماعی را با از بین بردن نظام بردگی ، تدوین قانون اساسی ، تعمیم معارف مدرن ، و ایجاد نهضت زن اساس گذاشت که موضوعات ذکر شده از مبیریت خاصی این مقاله میباشد .

هدف : حاکمیت شاه امان الله خان در افغانستان یکی از دوره های درخشان تاریخ کشور ماست و اصلاحات او در افغانستان به خصوص در زمینه های آموزش و پرورش ، تدوین قانون اساسی " نظامنامه ها " نهضت زن ، به خصوص هنگامیکه او در فبروری 1919 م ، اعلان نمود که هدف نهانی او تغییر افغانستان بیک کشور مدرن ، بسان کشورهای پیشرفته جهان است . روی این اهداف مقاله حاضر به پژوهش گرفته شده است .

روش تحقیق : در این مقاله بیشتر از روش تحقیق کتابخانه ای ، توضیحی و تشریحی استفاده به عمل آمده است .

متن :

به نظر من در افغانستان هر چند حضور زنان و داعیه جنبش زن به نحوی در ادوار تاریخ مطرح شده و در روند تاریخ همیشه با گسست مواجه شده است . اگر نگاهی گذرا به تاریخ اجتماعی و سیاسی زنان معاصر کشور بیدازیم در خواهیم یافت که : جرقه های نهضت زن در اثر سعی و تلاش سید جمال الدین افغان در افغانستان از زمان امیر شیر علی خان بوجود آمد و این پروسه تا زمان امیر عبدالرحمن خان قوت بیشتر گرفت .

نخستین تلاش ها برای بهبود وضعیت زن که مسله تحصیل زنان را به منافع کشور پیوند میداد ، در اواخر سلطنت امیر حبیب الله خان صورت گرفت .

در چنین فضایی بود که محمود طرزی ، با خانواده دانشمند خود که از بازار دانش و ادب ترکیه بهره برده بودند با استواری و گام های زرین به گسترش دیدگاه های جدید و مبتنی بر خرد و انسانیت دست یازیدند .

((محمود طرزی به رغم باور های سنت گرایانه اعتقاد داشت که احقاق حقوق زن و نقش فعال آنها در جامعه ، هرگز خلاف اصول و مبادی اسلام نیست و با وجود متاثر بودن از افکار مرفعی و مسلط کشور های پیشرفته جهان معتقد به تقلید کور کورانه زنان کشورش از غرب نیز نبود . طرزی نه تنها در اندیشه و نظر ، هوا خواه حقوق و آزادی زنان بود ، بلکه در عمل نیز در این راه گام های استواری برداشت و این عمل را از خود و از خانواده اش به عنوان سر مشق آغاز کرد .)) (6 : صص 121-122)

نکته مهم اینکه طرزی ((تامین حقوق زنان را در جامعه نه تنها در تعارض با اسلام و معتقدات اسلامی مردم مطرح نمی کرد ، بلکه دسترسی زنان رابه این حقوق بخشی از تعالیم و معارف اسلامی تلقی مینمود او در این مورد به نقش و مشارکت زنان در حیات سیاسی و اجتماعی درنخستین دوره های تاریخ اسلام اشاره میکرد و میگفت در دوره خلافت عباسیان زمانیکه عده ای از زنان و مردان اروپایی بی سواد و جاهل بودند ، زنان مسلمان موقف های مهم به حیث شاعر و هنر مند داشتند)) (1 : 67)

اندیشه ها ، افکار و طرح های را که محمود طرزی برای تعلیم سواد و کسب دانش در افغانستان در زمان سلطنت امیر حبیب الله خان پیشنهاد می کرد ، همه تازه بود ، از طریق صفحات سراج الاخبار افغانستان به هموطنانش معرفی میکرد ، طرزی ((تاسیس مکاتب ، توسعه معارف ، نشر اخبار و بدست آوردن استقلال را ممد یکدیگر و اجزای جدا ناشدنی حساب میکرد او معتقد بود که معارف ، سواد و دانش را تعمیم می نماید و تنها افراد با سواد میتوانند اخبار و نشرات را بخوانند و بدین وسیله نه تنها از احوال دنیا با خبر میشوند ، بلکه در کسب استقلال با قوت عقل و دانش مجادله می کنند و توانایی حفظ آزادی کسب میدارند .)) (6 : 122) مرگ امیر حبیب الله خان و به قدرت رسیدن امیر امان الله خان در سال ۱۹۱۹ م ، در واقع پاسخ افغانستان به وضعیت جدید و تلاش موفقانه ای بود برای استفاده از امکانات که تاریخ فراهم کرده بود . در سال ۱۹۱۹ م ، ناسونالیست های افغانستان از جمله پادشاه جدید شاه امان الله خان ، محمود طرزی ، محمد ولی خان دروازی و دوستان آنها در رأس حاکمیت جدید قرار گرفتند . شاه امان الله در روز تاج پوشی ، اعلامیه

ای را که از ارزیابی دقیق آن مشخصه ملی افغانها ، واقعیت های جامعه افغانی ، وضع داخلی ، تمنیات مردم ، شرایط بین المللی ناشی میشد به نشر سپرد . ((من تاج سلطنت اسلامی افغانستان را بنام استقلال و آزادی داخلی و خارجی آن به سر میگذارم و به نام نامی و مبارک آزادی ، اداره این کشور را قبول میکنم . من همچنان کتاب مقدس الهی و ارشادات نبوی را قبول دارم و در همه امور رهنمای خویش قرار میدهم .)) (21 : 52)

اعلیحضرت امان الله خان ، ریفورم و اصلاحات را تا آن جا که مقدور بود ، از شخص خود ، خانواده ، دربار و درباریان آغاز نمود . زیرا میدانست که هرگاه آب از منشه و سرچشمه گل آلود و ناپاک باشد ، کوشش برای پاک کردی آن در شاخه های فرعی و پایانی بیهوده و عبث خواهد بود . ((امان الله شاه با لحن دلنشین اعلان نمود که : قانون حرمسرا سازی باطل و زنان که امیر حبیب الله خان در یک مکان جمع نموده بود آزاد کرده و گفت: هیچ کس حق ندارد بعد از این تاریخ در سرزمین افغانستان حرمسرا سازد .

پس در قدم اول تعدادی از زنان و کنیزان " را که امیر حبیب الله خان در حرمسرای ارگ شاهی نگهداشته بود ، مرخص کرد و با صدور فرمان شاهی ، خرید و فروش انسان را به عنوان کنیز و غلام که از دوران سابق به میراث مانده بود ، ملغی قرار داد ، به همین اساس هزاران ، مرد وزن هزاره ، نورستانی که قبلاً به اثر فرمان و اجازه عبدالرحمن خان ، از بازارهای کابل خرید داری شده بودند ، آزاد گردیدند . تعداد زوجات را ممنوع اعلان نموده ، مصارف سرسام آور دربار را کاهش داد و خوش گذرانی و تجمل پرستی را حقیر شمرد .)) (8 : 236)

شاه امان الله خان که نجات افغانستان را ((از فقر و بیسوادی و عقب ماندگی اقتصادی و اجتماعی در ارتقای فرهنگ ، دانش ، تعلیم و پذیرش تمدن و نوآوری می دید . تعلیم و تربیه را از اولویت های اساسی تعلیمی و فرهنگی دولت خود انتخاب کرد .)) (۱۵ : ۱۱۳)

اعلیحضرت امان الله خان در نظر داشت تا کشورش همانند جهان متمدنی و متمدن به اسرع وقت پیشرفته و صنعتی گردد و تلاش میکرد که موانع تکامل و پیشرفت کشور را از مسیر کاروان ترقی بردارد .

((به همین خاطر بود که بر عکس اجدادش مثل روشنفکران وطن دوست در جبهه ضد انگلیس قرار گرفت وبا اینکه گذشتگانش در همکاری با انگلیس بودند ، او در روزهای نخست حکومتش خواستار استقلال سیاسی از انگلیس شده و رسماً آزادی افغانستان را اعلام کرد.

در قسمت دوم که میتوان از تعلیم و تربیه نام گرفت ، امان الله خان مثل محمود طرزی و ثریا می اندیشید که پیشرفت کشور ، بدون تعلیم و تربیه توده های مردم به خصوص زنان ممکن نیست.)) (21 : 192)

ملکه ثریا که زن دراک ، متین وبا وقار بود پیشتر از شوهر عاشق تجد و نوآریها بود ، خصوصاً وضع زنان افغانستان ((که زیر باری چادری و در حصارخانه ها ، بدون دست یافتن به علم ودانش اسیر اراده مردان خود بودند او را پیش از هر چیز دیگر رنج میداد ، افکار میهن دوستانه و تجدد گرایانه پدر ، رهنمای بزرگ او در مبارزات علیه قیمومت زن در افغانستان بود ، تاسیس اداره نظارت معارف و گماشتن انجمن علمیه در ۱۹۲۰ م، اولین قدم برای تاسیس مکتب مستورات بود که ملکه ثریا به حیث مفتش در حالیکه مادرش سمت مدیره آن مکتب را داشت . این مکتب در شهر آراکابل موقعیت داشت و به تعداد ۴۰ تن از دختران در آن به آموزش شروع نمودند .)) (10 : 269)

میر غلام محمد غبار مینویسد : ((روزیکه ملکه ثریا در یک اجتماع زنان از دشواری های زندگی زنان افغانستان سخن میراند و از پیشرفت زنان جهان مثال می زد ، سخنرانی او چنان پر شور بود که زنان به درد گریستند و 50 بانو در همین اجتماع آمادگی خود را برای خدمت به معارف اعلان کردند.))

(16: 790)

شاه امان الله خان به کمک و همکاری تحول طلبان وجوانان افغان با طرح قوانین و اصلاحات اداری دولت کوشیدند که ((دولت را از چار چوب مطلقیت که میراث اسلافش بود رهایی بخشند و بر خرابه های نظام کهن قبایلی و خانخانی شالوده دولت عصری را پی ریزی کنند وبا گذاشتن گام های اولی به آن ماهیت نسبتاً دموکراتیک بدهند بعد از تشکیل کابینه ، به طرح نخستین قانون اساسی و نظامنامه های هفتاد و سه گانه شدند)) (21 : 191)

در نخستین قانون اساسی افغانستان بنام "نظامنامه اساسی دولت علیه افغانستان ((در لویه جرگه 872 نفری ننگرهار که در آن نمایندگان قسمتی از افغانستان " افریدی، مهمند، شینوار، خوگیانی، غلزایی، وزیر وغیره " حضور داشتند 8 حوت 1301 خورشیدی، مطابق مارچ 1923 م، به تصویب رسید، درماده 72 نظامنامه، نکاح، عروسی وختنه سوری بود.)) (9: 324)

به کوشش گسترده امان الله خان وزنان خانواده طرزی آزادی های برای زنان جاگرفت، ((از جمله تحصیلات ابتدایی برای دختران مطابق ماده 68 این قانون، اجباری گردید. لغو نکاح صغیره، محدود کردن طویانه، تعیین سن ازدواج برای مردان 22 سال و برای دختران 18 سال، مثال های از این دست اندکه متاسفانه در لویه جرگه 1924 م، در اثر نفوذی گروهی، تمام ریفورم های یاد شده که توجه فراوان به ابعاد انسانی واجتماعی مردم افغانستان به خصوص زنان داشت تعدیل گردید.)) (19: 270)

موضوع تعدد ازدواج و نکاح صغیره مباحثات حاد و طولانی در جریان جرگه ایجاد نمود. شاه سعی داشت با بیان پرابلم ها اجتماعی که از مسایل مربوط به نکاح صغیره و تعدد ازدواج ناشی می شدند، عناصر مخالف را به قبولی منع نکاح صغیره قانع بسازد. ((شاه اعلان کرد که هدف اصلی وی از روی کار آوردن قانون ازدواج، بر طرف ساختن وحد اقل کاهش دادن مشکلات خانوادگی، یکی از منابع مهم بی اتفاقی و بینظمی اجتماعی، همچنین مدافعه از حقوق زنان مطابق به ارشادات قرآنی و آگاه ساختن مردان مسلمان از اصول عدالت قرآنی بوده است. با قرأت آیتی از قرآن در باره مسله ء تعدد ازدواج اظهار داشت که مردان مسلمان تنها نیم اول این آیت را " نکاح کنید یک، دو، سه و یا چهار بار " قبول کرده اند، اما قسمت دوم آنرا " وهر گاه میترسید که نمیتوانید اصول عدالت را مراعات کنید پس بیک نکاح اکتفا نمایید " نا دیده گرفته اند)) (18: 452)

محمود طرزی با عقیده سهم گیری زنان افغان در ارتقا و توسعه امور فرهنگی، تعلیمی واجتماعی جامعه افغانستان و تثبیت حقوق زنان، خانواده خود را تشویق نمود که از دانش خود استفاده نموده و در این راه رهبری نهضت نسوان افغان را از

طریق ایجاد اولین نشریه بنام "ارشاد النسوان" در زمان سلطنت شاه امان الله خان به عهده بگیرند .

همسر طرزی اسما رسمیه که زن منوری بود واز شوهرش اندوخته های بسیاری داشت ((اینها بودند که ضرورت ها و نیاز مندیهای فرهنگی را بسیار جدی مطرح میکردند پس پیشنهاد انتشار نشریه مستقل برای زنان از طرف این ها به شاه امان الله خان داده شد . شاه امان الله خان آنرا پذیرفت و جریده ارشاد النسوان به نشرات هفتگی اش در سال 1300 خورشیدی ، به نشرات آغاز کرد اولین نشریه اختصاصی برای قشر اناث و راهگشای بود برای زنان نیازمند به فرهنگ کشورش. « (6 : 125)

نام این جریده ارشاد النسوان بود واز نام آن بر می آمد که در ((جامعه عقب نگهداشته شده که در گیر مصیبت بیسوادی نیز بود و آگاهی زنان از حقوق و آزادی های شان در حکم هیچ شمرده میشد، وجود چنین جریده را الزامی می پنداشت . این جریده به مدیریت اسما رسمیه خانم محمود طرزی و معاونیت روح افزا دختر محمد زمان خان ، خواهر حبیب الله طرزی نشر میشد بانو اسما رسمیه اسم خود را به مخفف "ا-ر" و بانو روح افزا ، معروف به منشیه بود که مخفف آن "ر-ا" می نوشتند.)) (3 : 125)

متذکر باید شد که « اولین شماره ارشاد النسوان ، روز پنجشنبه اول حمل سال 1300 خورشیدی ، مصادف با سومین سال پادشاهی امان الله خان در کابل انتشار یافت و این جریده در جهت تنویر ، اذهان و افکار توده های مردم به خصوص زنان مظلوم افغانستان سخت تاثیر داشت .)) (همانجا) صورت ظاهری این جریده پر آوازه به این شرح است : در صفحه اول عنوان جریده به حاشیه راست نوشته شده و مقابل آن به حاشیه چپ نام مدیر و سر محرر آن آمده است ، سپس سر مقاله و طور معمول روز ، ماه و سال همان شماره و تزئید این بیت درج شده است خامه ام ارشاد النسوان میکند این قدرها وصف عرفان میکند . (5 : 125)

این جریده در کاغذ نازک پسته ای رنگ در چاپخانه سنگی در کاروان سرای ده افغانان (دارالتحریر شاهی)) به طبع میرسید . نام جریده در بین کلیشه ، دیوات

وخوشه های گندم را داشت ، نوشته شده بود .ارشاد النسوان در ابتدا در چهار صفحه وبعد از نشر شماره دوازدهم در هشت صفحه نشر میشد .»
(همانجا)

موضوعات مهم آنرا ((صحت زنان ، اخلاق ، اشپزی ، خیاطی و تربیه اطفال تشکیل میداد وهم این جریده از پیشرفت وانکشاف فرهنگی زنان جهان وکشورهای مسلمان وهمسایگان بحث میراند وقسمت زیاد آنرا نوشته های انتقادی بر وضع زنان در کشور تشکیل میداد .)) (7: 258) وهمین طور خبر های مربوط به امور زنان افغانستان مثل میله ها وسر گرمی ها را نیز نشر میکرد .مثلاً ((در شماره سوم سال اول ، پنجشنبه پانزدهم حمل 1300 خورشیدی، درمورد میله زنان در باغ بابر چنین مینویسد : بنابر اعلانی که یک روز قبل شده بود ، جمله قشر نسوان کابل جنت نشان از وقت شش بجه صبح ، جوقه جوقه وفوج ، فوج به سوی باغ بابر شاه که از باغ های تاریخی کشور است رهسپار گردیده بودندوباغ را که مشاطه باد بهاری به شگوفه وسبزههای تروتازه آراسته وپیراسته گردیده بود ، پر نمودند ، در چهاراطراف باغ ، دکانها ، بازارهای زنانه از هر صنف واز هرطبقه ترتیب شده بود که فروشندگان همگی نسوان وخریداران نیز از همان جنس لطیف نسوان بودند.)) (9: 115)

این نشریه در جهت تنویر اذهان افکار توده ها مردم به خصوص زنان مظلوم افغانستان سخت تاثیر داشت، ملکه ثریا در((1924 م ، شفاخانه مستورات را که ویژه بانوان بود ، به راه انداخت در راس این شفاخانه اول سراج البنات خواهر امان الله خان وبعداً اخت السراج عمه ای شاه امان الله خان ریس شفاخانه مستورات شد . دونفر دکتران زن ودو نفر قابله ای المانی ویک داکتر نسایی ایتالیایی در شفاخانه مستورات خدمت می کردند . زمانیکه مکتب مستورات در 1924 م ، در زمان جنگ خوست چند ماه بسته شد ، شفاخانه مستورات بسته نشده وبه فعالیت خود ادامه میداد. واین شفاخانه تاریخی تا امروز بشکل انکشاف یافته آن هنوز در همین محل فعال است .)) (11: 141)

شاه امان الله خان ، لویه جرگه کابل را در 1307 خورشیدی ، مطابق 1928 میلادی ، دایر نمود وضمن خطابهاش دراین لویه جرگه تاکید نمود که هیچ

کشوری نایل به پیشرفت نخواهد شد تا زمانیکه زنان آن کشور در پشت پرده انزوا باقی بمانند. اهمیت این جرگه نسبت به جرگه های قبلی در این بود. ((که ملکه ثریا و چند نفر وکلای زن در لویه جرگه 1928 م، حضور یافتند. روز نامه انیس که در عهد امانی به مدیریت محی الدین انیس به چاپ آغاز کرد، در شماره پنج اگست 1928 م، در باره پیشرفت زنان مقاله نوشت و خبر داد که یک عده زنان برای اشتراک در لویه جرگه سوم یک عده کارمندان را انتخاب کرده اند که آرزو مندیم که در سومین لویه جرگه در پغمان اشتراک کنند.)) (۲ : ۸)

ملکه ثریا به خاطر رفاه ورهایی زنان وطن از بند اوهام و باورهای نا پسند و دردناک فکری محیطی عشق بی پایان داشت و نخستین بانوی بود که در روز سوم جرگه 1928 همراه بایک تعداد زنان معتقد به باور های انسانی و اجتماعی زنان اشتراک نمودند.)) (3 : 127) (نویسنده کتاب آتش در افغانستان مینویسد)) (روز 12 اکتوبر، یک روز تاریخی در تاریخ زنان افغانستان است، زیرا برای بار اول زن افغان روی لچ در اجتماع قبول شد. از آن روز به بعد زنان منور برقع نپوشیدند و در عوض البسه مناسبی را اختیار کردند. در کابل بیشتر زنان بدون چادری دیده میشدند. دولت واقعاً میخواست که زن از حیثیت و عزت شایسته به عنوان شریک زندگی مرد و به عنوان یک انسان در جامعه برخوردار گردد زیرا در آن روز گار مخصوصاً در خارج از شهر ها زن مثل حیوان در معرض " خرید و فروش " قرار میگرفت. و در برخی موارد با حیوانات و غله تبادل میگردید.)) (13 : 86)

ملکه ثریا در سخنرانی های خود میگفت : ((دلیل تمام عقب مانی ها زنان افغانستان چادری است چون چادری چنان دست و پای زنان را می بندد که آنان نمیتوانند در انکشاف و رشد اقتصادی سهمی داشته باشند. او در مقاله که در نشریه امان افغان بتاريخ 25 جولای 1928 م، به نشر رسید، چنین نوشت)) (چادری زن را از تنفس هوای آزاد مانع میسازد به همین سبب اکثریت ایشان به امراض مبتلا شده اند عنعنه پوشیدن چادری که معلوم نیست از کجا وارد افغانستان شده است، رفته رفته شکل مذهبی را گرفت. در این جرگه، کبرا جان خواهر شاه امان الله خان به نمایندگی از زنان سخنرانی کرد.))

(12 : 59)

اشتراک ملکه ثریا در سفر اروپا و حضور وی در مراسم رسمی سفر، گشت و گذار آزادانه، ملکه و چند نفر از زنان خانواده سلطنتی با رفع روپوش در شهرهای اروپا بطور سمبولیک حاکی از اراده پادشاه در رفع انزوا عنعنوی زن در افغانستان بود. امید میرفت که محبوبیت چشمگیری که ملکه ثریا حین سفر در خارج کشور بدست آورده بود راه را برای رفع روپوش و خاتمه دادن به انزوای زن در اجتماع هموار سازد و به زنها الهام بخشد که در فعالیت اجتماعی سهم فعال بگیرند. ((زنان خانواده سلطنتی تحت رهبری ملکه ثریا مسوولیت خطیری نوآوری و نظارت به امور مربوط به زنان را عهده دار شد. در لویه جرگه 1928 م، علی الرغم مخالفت علمای منتخب لویه جرگه، پیشنهاد شاه برای تدوین نظامنامه، نسوان که هدف آن پشتیبانی و تثبیت موقف زنان در جامعه بود، به تصویب رسید.)) (20: 179)

انجمن حمایه نسوان بلافاصله بعد از ختم جرگه توسط دوتن از خواهران شاه شاهدخت کبرا و شاهدخت هاجره، تحت نظارت مستقیم ملکه ثریا تشکیل گردید. که دوازده بانو نستوه کابل همکاری خود را به آن اعلان نمودند تعداد انجمن 22 نفر بود و از جمله 12 نفر انجمن در لویه جرگه سال 1928 پغمان به حیث وکلا قشر نسوان تعیین شدند و این اولین بار بود که زنان کشور در یک مجمع بزرگ ملی و تقنینی اشتراک کردند)) (14: 151) نمایندگان مشتمل بودند از: ((ساهره ملقب به شرین جان خانم حبیب الله طرزی، سامیه همسر محمد کبیر سراج، شهزاده بیگم ملقب به بیبی گل خواهر محمد نادر خان، محبوبه ملقب به ماهگل همسر احمد علیخان سلیمان، حمیرا، ملقب به کوکو همسر محمد رفیق، فخری همسر محمود خان یاور، شهناز همسر امین الله خان، حبیبه ملقب به بوبو گل همسر محمد یونس خان، همسر محمد حسین خان بلوک مشر، همسر عبدالله خان بلوک مشر)) (17: صص: 262-263) انجمن در حقیقت شکل یک مرجع دفاع و نیمه قضایی را داشت که شکایات زنان را از شوهران شان بررسی میکرد. ((مثلاً ندادن نفقه کافی برای زنان، لت و کوب زن از طرف شوهر و یا طلاق دادن بدون موجب و غیره. انجمن یک هیات رسیدگی به حال زنان را موظف کرد تا به زنان مستقماً ارتباط برقرار کرده و مشکلات شان را در یافته و در صدد رفع آن برآیند و هدف انجمن در قدم اول که حس اعتماد به نفس و خود ارادیت را در زنان تقویت

نموده و آنها را برای فعالیت های سیاسی آماده می ساخت . چنانچه از شمولیت زنان در شورای دولت که قرار بود به زودی دایر گردد نیز سخن میرفت . آزاد نمودن زنان از بردگی اجباری و محدود ماندن در چهار دیوار خانه موضوع مهم مباحثات انجمن را تشکیل میداد . اعضای انجمن زنان را تشویق میکردند که جهت دفاع از خود حقوق و موقف مساوی شان را حفظ نموده و ایستادگی نمایند . و همچنین به مامورین عالی رتبه و مستخدمین دولت توصیه شد که در این راه پیش قدم شده زنهای شان را از قیودات عنعنوی آزاد سازند . (((20 : 179-180) ملکه شخصاً نقش بسیار فعالی را در این فعالیت ها به عهده داشته و در تمام کارها حمایت و پشتیبانی شاه امان الله خان را با خود داشت . در یکی از گرد همایی ها که بروز ((29 ماه سپتامبر 1928 م ، که یک تعداد دوشیزگان افغان غرض تحصیلات عالی در رشته های پزشکی و نرسنگ عازم ترکیه شدند که در بین شان صالحه دختر نصرالله خان نایب السلطنه ، خدیجه دختر محمد هاشم خان وزیر مالیه ، روح افزا دختر عزیز الله خان ، هاجره دختر عبدالعزیز خان بارکزی وزیر داخله ، حلیمه دختر عبدالعلی خان نواده امیر محمد یعقوب خان وهشت دختر دیگر از راه پشاور و بمبئی توسط کشتی عازم ترکیه گردیده ، این دختران لباس های آبی و بالاتنه های سفید که بازوان و دست های شان را می پوشاند به تحصیل میرفتند ، مسافرت کردند .

دختران ، با شاه و ملکه و اهل مجلس وداع نموده ، این دختران که با خط آهن به بمبئی و از آنجا به پور سعید مصر و از آنجا به استانبول و از طرف سفیرافغانستان در ترکیه غلام جیلانی خان و خانمش استقبال گردیدند .)) (2 : ص 6)

بدین ترتیب می بینیم که بصورت تدریجی زنان بسوی یک آینده روشن گام نهادند . شاه و ملکه ای جوان ، همکاران نزدیک آنها در تلاش برای رفع روپوش و فراغت زنان افغانستان از قید و بند کهنه ای دست و پا گیر نه تنها ارمان های پاکی داشتند بلکه به قول شاهدات عینی آن زمان دلایل منطقی ، صحبت ها و سخنرانی های خویش را ارایه می نمودند و میگفتند :

الف: ((زن هم مانند مرد ، انسان است ، خواست و آروزی انسانی دارد و از عهده ای انجام خیلی از کارها بر می آید .

ب : زن بدون آنکه گناهی را مرتکب شده باشد ، برخلاف اراده خودش با بی انصافی کامل در درون محابس بنام چهار دیوار خانه محبوس شده است .

ج : جامعه ما با ابعاد گسترده حیاتی که دارد به ویژه برای تطبیق برنامه ها اصلاحی وسازنده که در پیش است به وجود نیرومند ومفید وآماده ای انسانی بنام زن ، به آگاهی وهمکاری وسهم گیری او در کنار سایر افراد جامعه اشد نیاز است وباید این نیرو بیدار وفعال گردد .

د : رفع روپوش ودسترسی زنان به علم وآگاهی وسهمگیری آنان در پیشرفت و، آبادانی وخدمت گزاری به همنوعان اگر بصورت مثبت وشایسته وبا در نظر داشت ایجابات دینی واخلاقی صورت گیرد ثواب است نه زیان)) (4 : صص 248-249)

نتیجه

با آنچه گفته آمدیم به این نتیجه میرسیم که :

آوردن تمدن وارزش نماهای جدید زندگی ونوآوری ها در نبود فرهنگ وزمینه ای آن ها توازن بین جنبه مادی وجنبه معنوی تجدد را برهم زد وسبب شد تا حکومت امان الله خان وهمکاران صادق ونزدیک او قربانی شقاوت تاریخ گردند .وقصه کوچ ، غربت ، تبعید ومرگ را بدون شکایتی روایت کنند .

یا ن وریشن نویسنده نامدار چک میگوید : ((مبارزه علیه حمایت صاحبان قدرت تنها مبارزه بشر است که بی ثمر می ماند ، در عین حال هرگز نباید از آن دست شست)) (3 : 125)

مبارزه محمود طرزی ، شاه امان الله خان، محمد ولی خان دروازی ودیگر مشروطه خواهان هر چند در آن عصر سرکوب شد اما مایه های آزاد منشی ، نوگرایی وتمدن را که آنها پی گذاشتند دوام یافت تلاش ها وپا فشاری ایشان در بهبود وضع زندگی زنان در افغانستان عواملی بود که در انتها موجبات سقوط سلطنتش را فراهم ساخت .سالها بعد هنگامیکه زنان این سرزمین روپوش را از سر برداشتند به کار اجتماعی وتولیدی آغاز کردند ، در حقیقت از پیامد همان آغاز بهره ور شدند .

مآخذ:

- 1- اندیشمند ، محمد اکرم . نقش محمود طرزی در نهضت روشنگری و نوگرایی در دهه دوم و سوم قرن بیست ، مجموعه مقالات برگزیده کنفرانس بین المللی " تاسیس دیپلماسی مدرن افغانستان " ، مرکز مطالعات استراتژیک وزارت خارجه ، مطبوعه افغانستان ، کابل: 1388
- 2- انیس ، محی الدین . انیس ، صفحه از اصلاحات داخلی ، شماره 8 ، کابل : 1307 .
- 3- باختری ، منیژه . روشنگری خانواده طرزی در پیوند با زندگی زنان . مجموعه مقالات برگزیده کنفرانس بین المللی " تاسیس دیپلماسی مدرن افغانستان " ، مرکز مطالعات استراتژیک وزارت خارجه ، مطبوعه افغانستان ، کابل: 1388
- 4- پامیر ، ک ، پیکار . ظهور و سقوط اعلیحضرت شاه امان الله خان ، ماهنامه اداره پگاه ، کانادا : 2003
- 5- پوپلزایی ، وکیلی ، عزیز الدین . نگاهی به تاریخ استرداد استقلال ، -مطبوعه دولتی ، کابل : 1388 .
- 6 - ذوالفقار ، ملیحه . اندیشه محمود طرزی در مورد زن در اجتماع ، مجموعه مقالات برگزیده کنفرانس بین المللی " تاسیس دیپلماسی مدرن افغانستان " مرکز مطالعات استراتژیک وزارت خارجه مطبوعه افغانستان ، کابل 1388.
- 7- سید رسول ، . نگاهی به سلطنت دوره امانی ، کتابخانه سبا ، پشاور : 1377.
- 8- رسولی ، سیما . استرداد استقلال و اصلاحات در افغانستان " 1919 - 1929 م " اکادمی علوم افغانستان ، کابل : 1391 .
- 9- روا ، اولیویه . اسلام و سیاست در افغانستان ، مترجم : عنایت الله همام ، انتشارات آریانا ، پشاور: 1380
- 10- زهیر ، پاینده محمد و... ، معارف افغانستان ، مطبوعه میوند ، پشاور: 1329 .
- 11- سستیوارت ، ریه تالی . جرقه های آتش در افغانستان ، مترجم : یار محمد کوهسار ، مرکز نشراتی میوند ، پشاور: 1380
- 12- سکینازی ، می . زنان افغان و تعلیم فعالیت های اجتماعی در عصر امانی " 1919- 1929 " مترجم رقیه حبیب ، انجمن فرهنگ افغانستان و فرانسه ، فرانسه: 1979

- 13- سیستانی ، محمد اعظم . برخی شخصیت های فرهنگی واجتماعی افغانستان ، مطبعه دانش ، کابل : 1388
- 14- صدیقی ، سجه . تلاش های محمد ولی خان دروازی در راستای بهبود امور فرهنگی ، " مجموعه مقالات سیمینار گرامیداشت از محمد ولی خان دروازی ، چاپ پند ، مرکز مطالعات استراتژیک وزارت خارجه ، کابل : 1397
- 15- عزیز ، ظاهر . نقش والای علامه محمود طرزی در کسب استقلال افغانستان ، مجموعه مقالات بر گزیده کنفرانس بین المللی " تاسیس دیپلماسی مدرن افغانستان " ، مرکز مطالعات استراتژیک وزارت امور خارجه ، مطبعه افغانستان ، کابل : 1388 .
- 16- غبار ، میر غلام محمد . افغانستان در میسر تاریخ ، چاپ اول جلد اول ودوم ، مطبعه دولتی ، کابل : 1346
- 17- کاظم ، عبدالله . زنان افغان زیر عنونه و فشار وتجدید ، کالیفورنیا : 2005
- 18 - کشکی ، برهان الدین . لویه جرگه دار السلطنه 1303 ، مطبعه سنگی وزارت حربیه ، دار السلطنه کابل : 1303
- 19 - مهربان ، تاریخ جرگه های ملی در افغانستان ، انتشارات جبهه ملی پدر وطن ج.د.ا، کابل : 1364.
- 20- نوید ، سنزل . افغانستان در عهد امانیه واکنش های مذهبیوتحولات اجتماعی زمان سلطنت امان الله خان "1919- 1929" : انتشارات احراری ، هرات : 1388.
- 21 - هاشمی سید سعدالدین . افغانستان معاصر ، مطبعه پوهنتون کابل ، 1362.

معارف در عصر شاه امان الله

خلاصه

شاه امان الله بعد از به قدرت رسیدن و خاموش ساختن جنگ و به دست آوردن استقلال سیاسی سال ۱۹۱۹ دست به یک اصلاحات و ریفورم زد که مهمترین اقدام وی اصلاح و نو سازی معارف کشور بود که بزرگترین تحول و دگرگونی را در معارف کشور به وجود آورد، در واقع بنیان گذار رسمی و ترویج کننده معارف عصری افغانستان میباشد، چنانکه در نظامنامه اساسی جلیله معارف سال ۱۳۰۳ برای نخستین بار تعلیمات ابتدایی را اجباری ساخت و زیر بناهای معارف کشور را آباد و نو سازی نمود.

به منظور به رسمیت شناختن و تقویت سیستم آموزشی، امیر امان الله خان معلمان مصری و ترکی را استخدام و مکاتب امانی و امانیه و سه مکتب متوسطه را در مرحله نخست بنیان گذاری نمود و به منظور بهبود کیفیت درسی معلمان و تعلیم معلمان جدید مرکز تربیت معلمان را گسترش داد و برنامه های رسمی سیستماتیک به آن داده شد.

هدف از سیستم معارف جدید افغانستان دو چیز عمده بود: ۱- به وجود آوردن طبقه روشنفکر اندیشمند در افغانستان که عامل ضروری برای موفقیت اصلاحات و مدرن شدن بود. ۲- شاه امان الله خان در مکان های عمومی اظهار نظر نموده، اتباع خود را تشویق می کرد که فرزندان خود را به مکتب بفرستند که دانش بیاموزند و اگر به اینکار اقدام نمی کردند، محکوم به پرداخت جریمه نقدی و یا برکناری از شغل شان میشدند.

مقدمه: تعلیم و تربیه که بگونه عصری به نام معارف شناخته می شود. ریشه سنتی، عنعنوی و بومی دارد. تاریخ شکل گیری و انکشاف معارف عصری در افغانستان به یک قرن قبل بر می گردد.

اما تعلیم و تربیه عنعنوی و سنتی کشور ما در ژرفنای قرون متوالی ریشه دارد. ریشه های آن از گذشته های دور با عقاید و معارف اسلامی پیوند مییابد.

کسب علوم و معرفت در یک قرن قبل از امروز به گونه عام منحصر به فراگیری علوم اسلامی و دینی بود. احکام و معارف اسلامی و حتی عنعنات و رواج های متأثر از معارف اسلامی کلیه عرصه های حیات اجتماعی و فردی را احتوا می کرد.

از این رو علمای دینی به عنوان رهبران و زعمای معنوی در حیات اجتماعی، فرهنگی و سیاسی جامعه نقش و تأثیر فراوان و گاهی تعیین کننده داشتند.

اما با شروع قرن بیستم میلادی تغییراتی در وضع تعلیم و تربیه در کشور ایجاد شد. معارف عصری به وجود آمد، هر چند که ایجاد و تغییر در عرصه تعلیم و تربیه با آهستگی آغاز یافت، این تحول زاده ارتباط افغانستان با جامعه و کشورهای بیرون بود، این ارتباط در آغاز در وجود حکومت و حکومت داران خلاصه میشد. از این رو معارف عصری بر آمده از بیرون نخست در میان حکومت داران و دولتمردان آغاز گردید و به عنوان یک ضرورت برای اداره و حاکمیت از سوی زمامداران نگرسته میشد.

سپس این نگرش با انکشاف سریع و گسترده معارف عصری در سلطنت امان الله خان تغییر یافت. در این دوره به سوی معارف عصری به عنوان منبع پیشرفت رفاه و اقتدار جامعه و کشور نگاه میشد.

در درازای یک سده انکشاف و گسترش معارف عصری در افغانستان که فرود و فراز فراوانی را تجربه کرده است. آهسته آهسته تعمیم معارف عصری در ذهنیت عامه جا گرفت و تعدادی زیاد مکاتب پسرانه و دخترانه، دارالمعلمین ها در مرکز و ولایات ساخته شد و تعلیمات ابتدایی اجباری گردید.

مبرمیت: چون معارف تهداب اساسی دانش را در کشور تشکیل می دهد، بناءً اولین برنامه های اصلاحی شاه امان الله معارف نوین می باشد که در لابلای مقاله از آن به تفصیل سخن زده شده.

هدف: هدف از نوشتن مقاله، روشن ساختن ابعاد گوناگون معارف کشور در یک مقطع زمانی است، که شاه امان الله در برنامه های اصلاحی خود آنرا قرار داد. **میتود تحقیق:** هدف از میتود تحقیق کتابخانه‌یی، تشریحی و تحلیلی می باشد.

متن

در عصر سلطنت شاه امان الله، معارف و تعلیمات عصری به عنوان یک نیاز در جهت ترقی و انکشاف افغانستان مورد عنایت رسمی شاه و برخی از دولت مداران قرار گرفت. امان الله خان در سیمای معارف عصری و پیشرفته، سیمای افغانستان مترقی و نیرومند را می دید. به گفته «لیون باکویرد پاولاد» پژوهشگر و نویسنده افغانستان شناس امریکایی: «در زمره تمام برنامه های اجتماعی شاه امان الله، معارف مقام برجسته داشت. این هدف نه تنها از نقطه نظر علاقه شخصی وی بلکه از نگاه آینده افغانستان نزدش اهمیت به سزایی داشت. این واقعیت را در اهمیت و افتخاری که برای نشان معارف قایل شده بود باید دید. نشان معارف از بلند ترین نشانه های افتخارات آن وقت. مقام معارف و حتی از نشان های نظامی و ملکی بلند تر بود. (۱):

(۱۴)

در شروع سلطنت امان الله خان تماس و ارتباط فرهنگی با کشورهای خاری به منظور انکشاف و پیشرفت در عرصه تعلیم و تربیت عصری برقرار شد. وعده از اشخاصی صاحب علم و دانش از کشور های خارج خواسته شدند تا در پیشبرد کار تعلیمی و فرهنگی افغانستان را کمک نمایند.

تهداب تعلیم و تربیه جدید، عصری و منظم در کشور روی دست گرفته شدو برای اولین بار در تاریخ افغانستان وزارت معارف در سال ۱۹۲۲م تأسیس شد و سردار محمد سلیمان خان اولین وزیر معارف کشور تعیین گردید. (۲: ۲۷) و تعدادی از

جوان ها برای ادامه تحصیلات و تعلیمات عالی به کشورهای خارجی اعزام شدند، کتابخانه در کابل جهت ارتقای کیفیت تعلیم و تربیه ایجاد گردید. در عرصه فرهنگ و مطبوعات نیز یک تحول عظیم به میان آمد. چنانچه میر غلام محمد غبار در این مورد می نویسد: «چند صد نفر طلبه افغانی در ممالک اتحاد شوروی، جرمنی، فرانسه، ایتالیا و ترکیه به حساب وزارت معارف مشغول تحصیل شدند و سال دیگر یک عده طلبه نظامی در انگلستان در نظر گرفته شد. بودجه معارف افغانستان نیز بعد از بودجه وزارت حرب و وزارت دربار به درجه سوم قرار گرفت. تعلیم و تربیه از نظر انتظام در فضای آزاد عملی می گردید و تهدید و سرکوب از نظر سیاسی وجود نداشت، لهذا روحیه معلمین عالی و با نشاط بود. همچنین دولت جراید و مجلات را در کابل و ولایات منتشر ساخت و مجله معرف معارف (بعدها آئینه عرفان) در ۱۹۲۱ از طرف وزارت معارف منتشر می گردید...» (۲: ۲۷)

کتابخانه‌یی به نام (مقدس ملی) به کمک پنج و شش نفر از دانشمندان که کتاب را از خانه های خود جمع نمودند و به کتابخانه انتقال دادند تأسیس شد و به روزهای تعطیل مردم به این کتابخانه به منظور مطالعه می آمدند و از خواندن کتاب فیض می بردند. و این کتابخانه یکی از اثر های درخشان و پیشرفت در راه تمدن و ترقی مملکت بود. (۳: ۱)

به کوچی ها هم توجه مبذول گردیده و آنها نیز از نعمت دانش و تعلیم بهره بردند و به تعمیم معارف عصری در میان آنها توجه گردید و برای تعلیم اطفال کوچی ها معلمین توظیف شدند، تا با کوچی ها سفر کنند. و به رشد زبان پشتو توجه صورت گرفت و اداره را به نام «د پشتو مرکه» در چهار چوب وزارت معارف ایجاد شد. (۳-۱۶)

شاه جوان بین سالیان ۱۹۲۲ بیست و دو باب مکتب ابتدایی در شش گروهی و نواحی کابل گشود که عبارت بود از: مکتب چهلستون، گذرگاه، شیوکی، ده یحیی، ده سبز، بی بی مهرو، قلعه قاضی، پغمان، بیکتوت، خواجه مسافر، سر آسیاب، بتخاک، چهار آسیاب، بگرامی، ده دانا، مهتاب قلعه و محمد آغه. دولت افغانستان مطابق به ماده (۶۸) نظامنامه اساسی دولت علیه افغانستان تحصیل معارف را تا درجه ابتدایی اجباری کرد، برای تبعه افغانستان درجه ابتدایی تحصیل معارف حتمی بود، درجات و تفرعات آن به یک نظامنامه افغانستان تعیین یافته که بر طبق آن معمول می شود.

معارف در این عصر به یک کار بسی ارزشمند تبدیل شده بود و شاه بعد از ایجاد مکاتب اصلاحات متنوع دیگری را نیز در ساحة تعلیمی به میان آورد. سیستم مکاتب نیز تغییر خورد، به این معنی که مدت تدریس مکاتب ابتدایی به پنج سال، متوسطه چهار سال و ثانویه به سه سال شد و دولت در این وقت کوشید تا میان مؤسسات تعلیمی سابق و عصری رابطه برقرار کند و بدین منظور یک سلسله کتب عصری و تازه را برای تدریس به مکاتب سابق فرستاد تا با مطالعه آن از علوم جدید و از دنیای دیگر باخبر شوند.

شاه با افتتاح و ایجاد مکاتب در شهر قدم های استوار و متین در توسعه معارف برداشت و با معلمین فرانسوی که در کابل اقامت داشتند وارد گفتگو شد و در ضمن برای الفرد فوچر پروفیسور سوربنی و سرپرست اولین هیئت باستان شناسی فرانسوی به افغانستان وظیفه صراحی سیستم آموزشی عالی را اختصاص داد. (۴: ۲۹۸)

طوریکه قبلاً ذکر شد که شاه امان الله سه مکتب متوسطه را بنیان گذاری کرد و همه این ها در امتداد خطوط مکتب حبیبیه بودند. اگر چی هر کدام آن زبان خارجی متفاوتی را به عنوان وسیله آموزش استفاده می کردند. اولین آنها مکتب امانیه بود که در سال ۱۹۲۲ تأسیس شد. بعد از سقوط شاه امان الله به نام لیسه استقلال

تجدید نام شد. این مرکز آموزشی بعد از مکاتب فرانسه نمونه بود و در صنف های آن زبان فرانسوی تدریس میشد (که تا به امروز ادامه دارد و زبان فرانسوی یکی از مضامین درسی در آن مکتب تدریس میشود که در عهد امان الله خان استادان فرانسوی تدریس می کردند ولی امروز این پروسه را خود افغانها به پیش میبرند) پرسونل آن مکتب را پنج نفر فرانسوی به شمول یک زن و دوازده افغانی تشکیل می داد. و تا سال ۱۹۲۶ این مکتب در حدود ۳۰۰ تا ۳۵۰ نفر شاگرد داشت.

یکی دیگر از مکتب های این دوره، مکتب امانی به مدل آلمانی بود که (در سال ۱۹۲۳ م افتتاح گردید. مثل مکتب امانیه (استقلال) به نام شاه امان الله نام گذاری شد که بعداً به نام مکتب (نجات) یاد گردید. و پرسونل آن سه نفر پروفیسوران آلمانی و چند نفر معلمین افغانی بودند. در بین سال های ۱۹۲۴-۱۹۲۶ این مکتب تقریباً (۱۰۰) شاگرد داشت. در سال ۱۹۲۷ سومین مکتب به نام غازی (پیروزی) تأسیس شد، صنوف آن به زبان انگلیسی تدریس می گردید. و اولین امتحانات دیپلم متوسط در همان سال در لیسه حبیبیه برگزار شد). (۵:۳) شاه به منظور ارتقای کیفیت معارف مکاتب دیگری نیز تأسیس نمود چنانچه در سال ۱۹۲۴ مکتب چهار ساله اداری را به نام (مکتب حکام) ایجاد نمود، تأکید آن بر حسابداری و ریاضی بود. شاه امان الله میخواست تجهیزات اداری افغانستان را به سبک ترکیه عیار نماید، بناءً زبان ترکی به عنوان زبان دوم تدریس میشد. به کارمندان آینده دولتی نیز روش های اداری به وسیله حاکم کابل تدریس میشد که لازم بود کورسها را به قانون اداری اختصاص دهد.

شاه با افتتاح و ایجاد مکاتب شهر اکتفا نکرده، گامهای استواری دیگر خود را در توسعه معارف در ولایات و مناطق خارج از پایتخت برداشت، در پایتخت بر علاوه لیسه حبیبیه و لیسه های امانی و امانیه که توسط پروفیسوران فرانسوی و جرمنی و هندی، تأسیس گردید، مکاتب رشدیه غازی، رشدیه استقلال، مکتب تلگراف، مکتب رسامی، نجاری- معماري، السنه، مکتب زراعت، دارالعلوم، رشدیه مستورات، رشدیه جلال آباد به نام راستی. مکتب رشدیه زراعت قندهار، رشدیه هرات، دارالمعلمین هرات، رشدیه مزار شریف، رشدیه قطن، مکتب پولیس، مکتب موزیک، قالین بافی،

تدبیر منزل، مکتب طبیه، مستورات و بیشتر از ۳۲۲ مکاتب ابتدایی در تمام ولایات کشور به میان آورد که تا به امروز هم ادامه دهنده آن عصر می باشد. (۶: ۲۸)

و تعدادی شاگردان ابتدایی تا سال ۱۹۲۷ به (۵۱۰۰۰) نفر رسید و در لیسه ها و مکاتب رشدی و مسلکی (۳۰۰۰) نفر تحصیل می کردند و این غیر از مکتب نظامی بود. از سال ۱۹۲۳ تا ۱۹۲۷ به تعداد (۱۳۳) عنوان کتاب درسی به تعداد ۶۹۵۷۵ جلد نخست در لاهور و بعداً در کابل از طرف وزارت معارف طبع گردید و مطبوعه معارف نیز در همان سال تأسیس شد. (۷: ۲۹۸)

و هم چنان مکتب به نام (ذکاوت) در بامیان و مکتب به نام (معرفت) در تاشقرغان تأسیس گردید و در نیمروز و میمنه نیز مشعل معارف روشن گردید. مردم پکتیا پول اعانه به خاطر نشر معارف جمع کردند و (۷۵) هزار افغانی با چهار صد معلم برای تأسیس چهار مکتب در خوست و چمکنی و گردیز و زرمت دادند. دکانداران قندهار به مصرف شخصی خود مکتب تأسیس کردند. سهم استادان هندی نیز در افغانستان منحیث استاد قابل تقدیر می باشد و نباید سعی مخلصانه مسلمانان هندی را در توسعه معارف و تلقین افکار جدید فراموش نمود. مفکران افغانی به شمول درباره ترویج آیین جدید تعلیم و تربیه و تعمیم معارف نوین را مطابق دساتیر تمدن اروپا در مملکت لازم می دیدند و بنابراین بدین مفکوره افتادند، که برخی از معلمان مسلمان را از مستعمره هندی انگلیس به مکاتب خود بیاورند. تا نو آموزان، بتوانند با معارف جدید آشنایی یابند و بدین وسیله، علوم جدید و صفت و حرفت نشو و نما یافته بتوانند. و در این سلسله اولین دسته معلمان هندی که به افغانستان جلب شدند دکتر عبدالغنی و برادرانش بودند که برای تدریس و تنظیم مکتب حبیبیه به کابل آمدند و پس از حافظ احمد الدین بحیث مدیر مکتب حبیبیه مقرر گردید و برادرانش مولوی نجف علی و برادر بزرگش مولوی چراغ علی نیز در زمره معلمین همین مکتب بوده اند. و در موضوع قتل حبیب الله خان دستگیر و در ارگ به مدت یازده سال محبوس گردید. تا اینکه در عصر سلطنت امان الله خان رها گردیدند و با کمال احترام استقبال شدند و جریده امان افغان با خوشی خبر رهائی از زندانش را نشر کرد، و ادامه خدماتشان را در معارف افغانستان خواست. و لوی محمد حسین و برادر بزرگش نیز به حیث معلم تاریخ و جغرافیه ایفا وظیفه مینمود.

این معلمین در افغانستان به حیث (جان نثاران اسلام) مشهور بودند که در حبس یازده ساله در زندان به مطالعه دقیق قرآن، حدیث و تفسیر پرداختند و بعد از رهایی نیز بر علاوه مضامین درسی به تدریس قرآن و زبان عربی نیز پرداختند و مولوی محمد حسین با شخصیت شاه امان الله و رژیم امانی موافقت داشت و کتاب (افغان پادشاه) را در مدح و اوضاع دوره امانی به اردو نوشت و در لاهور چاپ شد. (۸: ۶۲-۶۸)

علاقمندی شاه و ملکه در تدریس شاگردان آنقدر زیاد بود که در کورس های سواد آموزی که به نام اکابر مشهور بود. خود شاه شخصاً مسوولیت تدریس آنرا به عهده می گرفت که به نام اصول صوت غازی یاد می شد.

شاه جوان و علم پرور افغانستان در کنار دستاوردها، به تعلیم و تربیه نسل نو توجه جدی داشت. او مرتباً به مکاتب سر می زد و شخصاً از شاگردان امتحان می گرفت، شاگردان ممتاز را تقدیر می نمود و هم استادان شایسته را مکافات و استادانی را که در زمینه تعلیم و تربیه سستی می کردند مجازات مینمود. در همین ارتباط روزنامه (الاخبار القاصره) به تاریخ ۲۸ سپتامبر ۱۹۲۵ امان الله خان را از نگاه معارف چنین توصیف می کند: «عصر اعلیحضرت امان الله خان پادشاه افغانستان، عصر استقلال و حریت می باشد. این عصر، عصری است که ملت و پادشاه حق اختیار زندگی و ثقافتی و کلتوری خود را بدون مداخله خارجی بدست دارند و حق یافتند تا از علوم جدید جهان غرب و شرق بطوریکه بخواهند استفاده کنند. بعد از حصول استقلال و شناسایی آن از طرف دو همسایه بزرگ یعنی روسیه و انگلستان، پادشاه افغانستان اصلاحات عظیمی را درشئون تعلیم و تربیه و ثقافت به وجود آورد و بدون شک و تردید شاه جوان عاشق تمدن و عصر جدید است.» (۸-۵۹)

شاه با شاگردانیکه علاقمندی کمتر به آموزش داشتند و غیر حاضری می نمودند و با اولیای این شاگردان صحبت مینمود: «دلّم نمی خواهد که با شما با زبان خودتان حرف بزنم، زیرا شما بر اولادهای خود ظلم نموده آنها را از مکاتب غیر حاضر ساخته اید. من هر قدر در باب ترقی و بهبودی شما ملت تفکر نموده ام، بدون راه علم دیگر راه نیافته ام. پایه اول علم مکتب است. اگر اولادتان در کوچه و بازار بازی کند چون شما از آنها عاقل تر دید نمی گذارید که آنها اوقات خود را ضایع نموده بازی بیجای کند و آنها را به طرف دکان یا کسب یا سبق می برید اما به خیال آنها می گذرد که

پدر بر ما ظلم کرد. و برای اولیای آن‌ده اطفالیکه غیر حاضری میکردند پنج افغانی جریمه تعیین نموده بود. و آن‌ده شاگردانیکه به تعلیمات خود حاضر می بودند چهل و چند هزار روپیه انعام می بخشیدند.» (۹- ۱۳) شاه جوان برای اطفال اهل هنود و سیک که در افغانستان زندگی می کردند مکتب به نام (اهل هنود) را بنیاد گذاشت که آنها از قافله علم عقب نمانند. هم چنان جمناستیک و قواعد جزء پروگرام رسمی معارف شد و بازیهای فوتبال، تنیس، کرکت، جهش، پرتاب گلوله و دسیک در میان شاگردان رواج یافت و برای تشویق و ورزشکاران جوایز معینی در نظر گرفته شد.

شاه امان الله در سخرانی که به تاریخ ۱۳ حوت ۱۳۰۴ در قندهار به مناسبات مکافات و مجازات مامورین در مورد آموزشی گفت: «بار دیگر به شما تأکید و توصیه می کنم چیزیکه در دین و دنیا برای شما فایده میرساند و شما را از مذلت و خواری دینی و دنیوی نجات می بخشد، همین معارف است و بس. هر قدر شوق و ذوق و محبت تان را که نسبت به معارف اظهار کنید باز هم کم است.»

در دوره امانیه همانقدر که معارف انکشاف نمود، به همان اندازه تعلیم زبان های خارجی هم ایجاد شد مخصوصاً زبان انگلیسی، آلمانی و فرانسوی و به همین منظور (۴۴) نفر از جوانها را برای تعلیم و تحصیل به خارج کشور اعزام نمود (مخصوصاً به فرانسه) و دولت فرانسه برای آنها مترجمان تهیه می نمود و از طرف دیگر تلاش نمود که تا آنها را به وفق دادن با محیط جدید کمک کند و آهسته آهسته جوانان نه تنها به فرانسه، بلکه به آلمان، ترکیه، ایتالیا، اتحاد شوروی و هند هم جهت تحصیل فرستاده شدند. این شاگردانیکه در خارج از کشور مشغول تحصیل بودند، برای آنها سر پرستی تعیین میشد تا رفتار آنها را تحت کنترل داشته باشد و فعالیت های آنان را به دولت افغانستان گزارش دهند و دولت مصمم بود که این شاگردان می توانند در آینده در بازسازی و پیشرفت کشور مثمر واقع شوند.

هدف از سیستم آموزش جدید، چنانکه شاه امان الله و محمود طرزی که در آن

زمان مشاور اصلی شاه بود عبارت بود از:

- ۱- رشد جوانان تحصیل یافته و روشنفکر در کشور.
- ۲- تربیه کادرهای فنی در شقوق مختلفه علوم و فنون جدید جهت تطبیق برنامه های جدید.

۳- بوجود آوردن و تربیه پرسونل متبحر اداری.

آیا زنان و دختران هم در عهد امانیه از معارف عصری و آموزش نوین برخوردار گردیدند؟

بلی: دختران و زنان در تاریخ شکل گیری و انکشاف معارف عصری افغانستان وارد عرصه معارف عصری شدند زیرا شاه امان الله و ملکه ثریا و خانواده طرزی که از بازار دانش و ادب ترکیه بهره برده با استواری و گام‌های جدید و مبتنی بر خرد و انسانیت دست یازیدند، پایه گذار مکتب‌های دخترانه، تأسیس نشریه مستقل برای زنان، ایجاد یک ستون (ناموران زنان جهان)، منع تعدد زوجات، تعیین سن قانونی برای ازدواج، فرستادن دختران برای تحصیل به خارج از کشور بیگمان دریچه‌های جدیدی را بر روی مردم به ویژه برای زنان گشودند. با وجودیکه با عکس العمل شدید بنیادگرایان مواجه گردید، ملت ترقیخواه افغان در ابتدا با وجودیکه نواقصی در نصاب تعلیمی معارف وجود داشت، به معارف علاقمندی خاصی نشان دادند اما همینکه امان الله خان، تعلیم و تربیه مختلط را رایج می سازد، شدیداً نسبت به او عکس العمل نشان دادند.

بهر حال شاه و ملکه بر تعلیم و تربیه نسوان جداً تأکید داشتند و آنرا در صدر پروگرام‌های اصلاحی خویش قرار دادند. در سال چنانچه ۱۹۲۰ برای اولین بار یک اداره زیر نام (نظارت معارف) تشکیل گردید. و سپس پروگرام‌های درسی نسوان توسط انجمن علمیه رویدست گرفته شد. (۹-۳)

در ختم همان سال با تأسیس اولین مکتب نسوان در افغانستان به نام مکتب مستورات دروازه‌های تحصیل به روز زنان افغان در شهر آراء کابل باز گردید و به تعداد (۴۰) نفر شاگرد در آنجا آموزش را آغاز کردند. ملکه ثریا در روز افتتاح مکتب در یک سخنرانی گفت: «الحمد لله برای ما زنان، امروز یک روز نهایت خوب است که در سایه اعلیحضرت غازی مکتب مستورات را افتتاح می کنم. امید است که اولاد وطن از این مکتب مستفید شده و در این راه دین و دولت و ملت خویش حتی الوسع خدمت کند. و به همه حاضرین معلوم است که فرضیت علم به مرد و زن یکسان است و این مکتب که برای ما زنان تأسیس شده از توجهات معارف خواهی اعلیحضرت جوان غازی ما و همت و کوشش جناب وزیر معارف است.» (۱۰: ۲۷)

ملکه ثریا با حمایت معنوی شوهر و والدین خود به عنوان (مفتشه) از امور مکتب واری می کرد. مادرش اسما رسمیه خانم محمود طرزی که زن با فرهنگ و دانشمند بود، مدیره مکتب و خواهر ملکه خیریه خانم به حیث معاونه مکتب ایفای وظیفه می کردند.

خانم می سکینازی (فرانسوی) در رساله تحقیقاتی خویش زیر نام (زنان افغان، تعلیم و فعالیت های اجتماعی در عصر امانیه) اسمای نخستین معلمان داخلی و خارجی این مکتب را ذکر کرده و آنها را پیشتازان گمنام تعلیم و تربیت نسوان در افغانستان لقب داده که اینک از چند نفر آنها منجیح نمونه نام می بریم:

- مریم صبیه عبدالباقی خان اهل میمنه معلمه دری.

- آمنه الرسول معلمه دری.

- فاطمه معلمه دری.

- خدیجه دختر کاکای ملکه معلمه خیاطی و موسیقی.

- بی بی خاجو و بی بی کو معلمه آشپزی.

- پروفیسور غلام محمد میمنگی رسام.

- قاری عبدالله شاعر معروف.

- سید جمال الدین (هندی) معلم ریاضی.

و از معلمان خارجی:

- عادلہ حیدر از ترکیه همسر یکی از صاحب منصبان اردو.

- خانم (Lven) از جرمنی همسر مدیر مکتب جدید امانی معلمه آشپزی و تدبیر

منزل.

- خانم الف خان.

- خانم کولین (Colin) سویسی معلمه دری، با وجودیکه تعداد خانم های هندی

که همسران مهاجران هندی مقیم کابل بودند.

مکتب مستورات تا ختم دوره سلطنت شاه امان الله بروی دختران باز بود، البته به استثنای چند ماه در سال ۱۹۲۴ که بنا بر شورش علیه اصلاحات بخصوص در برابر نهضت تعلیم و تربیه نسوان در خوست بر پا شد، مکتب مسدود گردید، ولی سه ماه بعد دوباره دختران در جاده های شهر دیده شدند که به مکتب میرفتند.

مکتب مستورات از ابتدا به متوسطه (رشدیه) ارتقا کرد و تعداد شاگردان نیز در آن سال بالغ به (۳۰۰) نفر شد و در سال ۱۹۲۵ این تعداد به (۸۰۰) افزایش یافت دیری نگذشت که مکتب جدید دیگری به نام عصمت افتتاح شد و این دومین مکتب بود که در شهر کابل افتتاح گردید و بعداً به لیسه ملالی مسما گردید که تا به امروز به همین نام فعالیت دارد و همچنان مکتب دیگری دخترانه در ناحیه چنداول به نام مکتب سه دکان به میان آمد که سر معلمه آن خانمی به نام رابعه دختر منشی نذیر هندی بود. (۱۱: ۱۴۴)

در یک اعلامیه شاهی به امضاء ملکه ثریا (که اصل آن در آرشیف ملی افغانستان موجود است) بعد از یک مقدمه طولانی مبنی بر لزوم منطقی و قانونی تحصیل زنان چنین آمده است: نظر به ضرورت عاجل سال گذشته دو مکتب دخترانه یکی مکتب مستورات در بوستان سرای علیا و دیگری مکتب عصمت در قلعه باقر خان کابل تأسیس شدند که اولی کمی دورتر از شهر و دومی کوچک بود، لذا تصمیم گرفته شد تا هر دو مکتب یکجا شده و در گلستان سرای جاگزین شوند که اتاقهای فراوان برای بیش از (۸۰۰) شاگرد را دارد. بدین ترتیب متعلمان میتوانند در یک محل درس خوانند و از لباس، غذا، چادر و کتاب که از طرف دولت تهیه می گردید، به صورت مساوی استفاده نمایند. یک عده معلمان داخلی و خارجی به آنها در ساحات اقتصاد خانواده، تربیه اطفال، خیاطی، بافت و آشپزی درسی می دهند. این مکاتب برای تدریس دختران بین سنین ۶ تا ۱۰ ساله اختصاص دادند و برای خانم های بزرگتر مکاتب مسلکی جهت تعلیم آنها در رشته آشپزی، خیاطی و ساختن گللهای مصنوعی تأسیس شده است. هدف این مکاتب رهائی زنان از وابستگی اقتصادی شوهران شان و کمک به اقتصاد فامیل هایشان میباشد.

و ناگفته نباید گذاشت که مکتب مسلکی زنان تا سال (۱۳۷۰) برای خانم های بزرگتر فعالیت داشت و بعداً بنا به عوامل و جنگ های داخلی از بین رفت.

در تلاش به منظور تبلیغ خود آگاهی اجتماعی در میان زنان افغان، ملکه ثریا در سال ۱۹۲۱، اولین جریده زنان را به نام ارشاد النسوان به تاریخ ۲۷ حوت ۱۹۲۱، توسط خانم طرزی بنیاد گذاشته شد و طرز عمل و پندهای مفیدی را به زنان ارائه می داد. هم چنان مشکلات اجتماعی و نقش زنان در جامعه را مورد بحث قرار می

داد. تعداد زیادی از افغان ها شروع به نوشتن مقالاتی کردند که به نقش تاریخی زنان در اسلام و کمک های بزرگ زنان افغان در هنگام جشن استقلال می پرداختند. مقالات مخصوص در آئینه عرفان، ارگان نشراتی وزارت معارف به چاپ می رسید.

جریده ارشاد السنوان به مدیریت اسما رسمیه معروف به (بی بی شامی) همسر محمود طرزی و معاونیت روح افزا نشر میشد و مطالب آن به طور عموم شامل اخبار مربوط به امور نسوان از جمله میله ها و سرگرمی های اجتماعی آن وقت بود که قسمت زیاد آنرا نوشته های انتقادی بر وضع زنان در کشور تشکیل می داد، به طور مثال جریده بر وضع اسارت بار زن انتقاد داشت و بر علیه خرید و فروش زنان مبارزه می کرد و می کوشید با توضیح حقوق زنان در پرتو اسلام، آنها را از تحکیم ارزشهای عنعنوی مرد سالاری که در جامعه افغانی جداً حاکم بود، رها سازد.

بناء اعلیحضرت امان الله خان، را می توان اولین و مهمترین مدافع و حامی حقوق زن مخصوصاً در مورد تحصیل آنها در افغانستان نامید. زیرا تلاش و پافشاری وی در بهبود وضع زنان در افغانستان از جمله عواملی بود که در انتها موجبات سقوط سلطنتش را فراهم ساخت.

نتیجه

با آنکه امان الله خان توسعه معارف را در صدر برنامه های اصلاحی خویش قرار داد، اما طرح رشد و انکشاف وی به موانع متعدد مواجه شد، این موانع نه تنها به مخالفت تعلیم و تربیه دختران و توسعه مکاتب عصری از سوی علمای دینی و برخی متنفذین اجتماعی و دخالت خارجی ها (انگلیس ها) جهت بی ثباتی اوضاع و ناکام ساختن برنامه های اصلاحی شاه محدود نمی شد، بلکه کمبود و فقدان ابزار و امکانات توسعه معارف یکی از معضله های جدی تعمیم و تطبیق برنامه های گسترش معارف بود. معضله ای که در طول تاریخ، معارف عصری کشور، اکنون نیز گریبانگیر معارف افغانستان است طرح و برنامه های دولت شاه امان الله در مورد توسعه معارف عصری با ابزار و امکانات مورد نیاز این توسعه هماهنگی و همسویی نداشت. در حالیکه طرح ایجاد و تأسیس صدها مکتب در افغانستان ریخته شد، اما از معلم شایسته و مسلکی به حد مورد نیاز در تدریس برای شاگردان خبری نبود.

کتاب به عنوان وسیله ابتدایی و ضروری در مکاتب به ندرت پیدا میشد و محل مناسب برای ایجاد صدها مکتب در پایتخت و ولایات وجود نداشت.

اداره نا سالم و فاسد حکومتی عامل دیگری برای سد راه رشد معارف می گردید. فساد اداری و مالی در اداره های دولتی و منجمله در وزارت نه تنها پیچیدگی های موانع انکشاف معارف را مشکل تر و دشوارتر می ساخت، بلکه راه را برای رشد و توسعه معارف می بست. و مسؤولین فاسد و استفاده جو به جای کار صادقانه در تعمیم معارف و آماده سازی ذهنیت عامه در تأسیس مکتب و اعزام اطفال شان به مکاتب اجباری بودن تعلیمات ابتدایی را بهانه قرار داده وسیله برای رشوت ستانی را مهیا می ساختند و برای اینکه اطفال شان را از رفتن به مکتب معاف نمایند. مبلغی از اولیای آنها گرفته و معافیت می دادند که این عمل در معارف یکی از رنجش های بزرگ جامعه بود که اثرات آن در انقلاب سال ۱۳۰۷ (۱۹۲۸) ظاهر شد و با آنکه فیض محمد خان وزیر معارف وقت می خواست این حالت را پنهان نموده و ظاهر سازی نماید، ولی هیچ وجه اساسی نداشت و وزارت معارف هم مثل سایر وزارت خانه ها حالش قدری بدتر بود.

امان الله خان که به توسعه و گسترش معارف در کشور حرص و ولع داشت از این روا و در تمام ملاقات ها و گفتگوهایش با مردم و مقامات حکومتی از معارف و ضرورت تأسیس مکتب و تعلیم و تربیه پسران و دختران کشور سخن می گفت. گاهی او در مقام سلطان و شاه کشور به مثابه داعی و مبلغ مکتب و معارف در کوچه و بازار ظاهر می شد و تلاش می کرد تا مردم را به اهمیت معارف و اعزاز فرزندان شان به مکتب آگاه و قانع سازد.

پس گفته می شود که علی الرغم هر گونه تحلیل و بررسی که در مورد عوامل اصلی شکست برنامه های اصلاحی شاه امان الله و سقوط سلطنت او صورت گرفت همانا ساختار قبیلوی جامعه توأم با اشتباهات او و ناتوانی او در ایجاد اداره سالم و خادم به مردم در سر خط این عوامل قرار دارد. در حالیکه گسترش معارف عصری در افغانستان عامل اساسی و بسیار تأثیر گزار در جهت تحول فرهنگ عقب مانده جامعه افغانستان بود، که با تأسف این راه با سقوط سلطنت امان الله خان مسدود گردید. بدون تردید اگر معارف عصری در افغانستان با آن که کمیت و کیفیتی که در زمان شاه امان الله در بستر رشد و توسعه قرار می گرفت، همچنان به سوی انکشاف پیش می رفت، اکنون افغانستان یکی از کشورهای مقتدر و با ثبات در منطقه بود. افغانستان با تداوم رشد و توسعه معارف عصری در پایان قرن بیستم از یک جامعه عقب مانده و دارای فرهنگ پر خشونت و ناپردبار به یک جامعه آگاه، متحد و پیشرفته متحول می گردید.

منابع و مأخذ

۱- اندیشمند، محمداکرم- معارف عصری افغانستان، کابل: انتشارات میوند،

۱۳۸۹.

۲- پلاداد، لیون، اصلاحات و انقلاب ۱۳۰۷، ترجمه: داکتر باقی یوسفزی، پشاور،

۱۳۸۹.

۳- جریده امان افغان، شماره، ۲۷، سال چهارم، ۱۳۳۵.

۴- جریده امان افغان، شماره ۲۵، سال سوم، ۱۳۲۳.

- ۵- حبیبی، عبدالحی، جنبش مشروطیت در افغانستان، پشاور: سازمان مهاجرین افغانستان، ۱۳۷۷.
- ۶- همانجا، ص ۵۹.
- ۷- غبار، میرغلام محمد، افغانستان در مسیرتاریخ، جلد اول و دوم، پشاور، دار السلام کتابخانه، ۱۳۸۸.
- ۸- کاظم، سید عبدالله، زنان زیر فشار عنعنہ وتجدد، کالیفورنیا، ۲۰۰۵.
- ۹- کامگار، جمیل الرحمن، تاریخ معارف افغانستان: کابل: انتشارات میوند، ۱۳۸۷.
- ۱۰- همانجا، ص ۸۴۹.
- ۱۱- گریگوریان، وارتان، ظهور افغانستان نوین، مترجم: علی عالمی کرمانی، تهران: ناشر محمد ابراهیم شریعتی، ۱۳۸۸.
- ۱۲- WWW.hambasgti.Org
- ۱۳- همان سایت انترنتی.

سرمحقق اسدالله "پرفیض"

نگاه گذرا بر کتاب امان التواریخ

خلاصه

کتاب امان التواریخ اثر میرزا عبدالمحمد مؤدب السلطان اصفهانی که در هفت جلد تألیف گردیده است؛ از جمله‌ی کتابهایی است نادر که یک نفر روزنامه‌نگار مصری ایرانی الاصل آن را در سال ۱۳۰۰-۱۳۰۱ ه.ق. به کابل آمده در حضور اعلیحضرت امان الله خان رسیده و کتابش را به اعلیحضرت موصوف تقدیم نموده است.

کتاب حاوی مطالب ارزنده در مورد تاریخ افغانستان بوده که در اولین جلد از ستایش شاه امان الله آغاز و پس از مقدمه به مبدأ خلقت عالم حیوانات و سایر موجودات، تمجید و تعریف از تاریخ و مبادی آن، اقوال علما و دانشمندان و شرح تاریخ معاصر افغانستان از جلوس احمدشاه کبیر تا سال نهم سلطنت امیر عبدالرحمن خان را به تفصیل نوشته است که مبین وقایع و حوادث مهم تاریخ این دوره میباشد و برای پژوهشگران و محققان کشور خالی از مفاد نیست.

مقدمه: کتاب امان التواریخ از جمله کتاب هایی است نادر که یک نفر روزنامه نگار مصری ایرانی الاصل آن را در هفت جلد، حدود یک قرن قبل به رشته ی تحریر درآورده و در آن وقایع و حوادث مهم تاریخی از دول و ملل مختلف را درج صفحات تاریخ نموده. به قول خود نویسنده برای نیل به هدف که همانا تدوین تاریخ و حوادث و وقایع مهم جهان و جهانیان را از بعثت پیامبر اکرم(ص) تا زمان حیات خود را به رشته ی تحریر درآورد. برای اتمام عمل با بردن رنج های فراوان و مشقات جان ستان چیزی فرو نگذاشته" (۱: ۱ مقدمه)

مبرمیت: این کتاب حاوی مطالب ارزنده در مورد تاریخ افغانستان است که تاریخ افغانستان در جلد اول از ستایش شاه افغان اعلیحضرت امان الله خان می آغازد.

پس از مقدمه به مبدأ خلقت عالم، حیوانات و سایر موجودات، تمجید و تعریف تاریخ و مبادی آن اقوال علما و دانشمندان... و تاریخ معاصر کشور ما را از جلوس احمدشاه کبیر تا زمان امیر عبدالرحمن خان به تفصیل نوشته است که بیانگر وقایع و حوادث مهم تاریخ این دوره می باشد و برای پژوهشگران و محققان کشور خالی از مفاد نیست.

هدف: درین مقاله کوشیدم تا مطالب را بسیار مؤجز و مختصر بیان کنم تا باشد که پژوهشگران و محققان ما که با این کتاب آشنایی ندارند؛ آشنا شوند و در تحقیقات آینده ی خود از آن استفاده نمایند.

سوال تحقیق: در این مختصر خواستم به سوالاتی نظیر، چرا نویسنده کتاب در طی حدود یک قرن گذشته در افغانستان معرفی نشده، حال آن که نسخه خطی کتاب در آرشیف ملی در کابل موجود بوده است که به حضور شاه امان الله رسیده؛ اما حوادث و وقایع این دوره را طوری که شاید و باید در کتاب خود جا نداده است.

روش تحقیق: در این مقاله روش تحقیق ما روش تاریخی تحلیلی بوده، خوشبختانه این کتاب در سال ۱۳۹۳ از طرف ریاست انتشارات کتب بیهقی به شکل اسکن شده، چاپ گردیده و به دسترس علاقمندان قرار گرفته و خود اثر منبع اصلی این مقاله است.

متن: نویسنده کتاب حجیم امان التواریخ، میرزا عبدالمحمد مؤدب السلطان اصفهانی (۱۸۷۳-۱۹۳۵م) درست ۱۴۶ سال قبل از امروز در اصفهان متولد شد. او در خرد سالی پدرش را از دست داد و در همان آوان کودکی نزد تاجری به شاگردی پرداخت، سپس به مکتب رفت و در نوجوانی به حیث نماینده فروش شرکت اسلامیة به باکو رفت. در سال ۱۹۰۴-۵ به مصر سفر کرد و به نشر جریده مصور بنام (چهره نما) پرداخت. او سفرهای در طول حیات اش به ایران و اروپا داشت. او نویسنده پرتلاش بود به علاوه جریده مصور چهره نما که از آغاز سفر به مصر تا زمان وفات (۱۹۰۴) اپریل ۱۹۳۵ م) به امور نویسنده گی مبادرت ورزید و اثری بنام پیدایش خط و خطاطان و کتاب امان التواریخ را نوشت که اخیر الذکر در هفت جلد و در (۳۲۱۰) صفحه نوشته شده است که کتاب مذکور به قول سید مخدوم رهین " با توجه به روش

های نو در تاریخ نگاری نوشته شده است" (۲: مقدمه رهین) منابع و مآخذ آن در ابتدای جلد اول معرفی گردیده که به حدود ۹۵ مأخذ می رسد.

امان التواریخ با نثر بسیار شیوا و روان نگارش یافته، مطالب گرد آورده شده ی کتاب حاوی مطالب ناخوانده و ناشنیده، بسیار است. مضامین بکر و نکات بدیع و به قول خود نویسنده ناخوانده و ناشنیده بسیار دارد.

نویسنده به علاوه رویداد های تاریخی مربوط به افغانستان در مورد رخداد های مهم ایران، مصر، روسیه و برخی ممالک دیگر پرداخته که همه دارای اهمیت خاص تاریخی می باشند.

مؤدب السلطان ۹۸ سال قبل از امروز (۲۸ اسد ۱۳۹۸) یعنی در ماه دلو ۱۳۰۰ خورشیدی از طریق پشاور وارد کابل شد و سه بار با اعلیحضرت امان الله خان صحبت نموده است و مدت اقامت موصوف از ماه دلو ۱۳۰۰ خورشیدی تا ماه های دلو، حوت و حمل ۱۳۰۱ خورشیدی را در برگرفت.

مؤلف کتاب امان التواریخ در سال ۱۳۳۱ هجری قمری به تالیف کتابش آغاز و پس از ده سال ۱۳۴۲ هجری قمری آن را اتمام رسانیده است.

نویسنده امان التواریخ به قول خودش در کار تالیف و تدوین این کتاب زحمات و رنج های بسیار دیده و در جلد اول از بدو پیدایش زمین و ساکنین زمین، پیدایش عالم و عالمیان و طوایف انسانی و تاریخ جهان و نوع دولت های مطلقه و مستقل و مشروطه، عرض و طول سرزمین، جمعیت و دهکده ها و شهر ها و مشاهیر، آب و هوای ولایات کابل، غزنی، جلال آباد، قندهار و هرات و غیره بحث نموده، همچنان در مورد اماکن مقدسه، توصیف از مناطق مختلف اعم از ولایات و شهر ها و ذکر طبقات مختلف، خاندان های سلطنتی تا زمان درگیری های مسلمین با یزدگرد بن شهریار را در جلد اول به بیان گرفته و معلومات خوبی ارائه نموده است و این مجلد را در (۳۹۰ صفحه) تکمیل و اتمام نموده است.

در جلد دوم از بعثت پیامبر اسلام تا سال ۱۱۶۱ هجری یعنی پایان پادشاهی نادر افشار را به تفصیل بیان کرده و نظر علمای را که نسل انسان ها را به پسر نوح (ع) (حام و سام و یافث) نسبت می دهند رد کرده و به نظریات علمای غرب تاکید کرده

و این نظریات را افسانه شمرده و گفته که " همه این افسانه ها را طومار وار به هم پیچیده و در گوشه ی نسیان و فراموشی انداخت" (۳: مقدمه رهین)

مؤلف درین جلد ذکر وقایع سنه ۱۱ ولادت حضرت رسول اکرم (ص)، چاریار کبار، لشکر کشی های آنان و دوره های بعدی را به تفصیل بیان نموده، حوادث و وقایع کشور های مختلف را با ذکر سنه تا سال ۱۱۵۹ هـ ق با بیان حوادث مصر به پایان می رساند که در آخر با بیان سال تالیف این جلد که رمضان سال ۱۳۴۲ هـ ق مطابق سال ۱۳۰۳ هـ ش می شود در اصفهان به اتمام رسانده است و این مجلد را در ۷۹۹ صفحه خاتمه می دهد.

جلد سوم را مؤلف در زمانی به رشته تحریر در آورده که جنگ عمومی و جهانی اول تازه مشتعل شده بود؛ موصوف در همان حالت بحرانی به تالیف جلد سوم اثرش می پردازد و شرح چگونگی اشتعال جنگ اول را بیان می نماید و متعاقب آن به ذکر بزرگان مشایخ عظام و عرفا و عارفین، زهاد، متصوفین، طبقات مختلفه و نحوه ریاضت و مجاهدت شان را در سیر و سلوک، مکارم اخلاق، مناقب ذات محامد صفات و ریاضت آن ها و پوینده گان راه آن ها را به تحمل زحمات و مشقات و غیره خوارق و کرامات آن ها را به تفصیل بیان می کند.

سرگذشت مشاهیر مناطق مختلف کشور ما افغانستان اعم از اسفراین بادغیس، بست، بلخ، بدخشان، جوزجان، جوین، غرجستان، غزنین، فراه، کابل، میمنه، هرات و فوشنج را با سرگذشت فضلی متفرقه به پایان می برد و به جلد سوم کتاب در ۶۱۲ صفحه نقطه پایان می گذارد.

جلد چهارم امان التواریخ طبق معمول نویسنده با دیباچه آغاز می شود. در این مجلد مؤلف پس از حمد و ثنای خداوندی با زبان بسیار روان به ارزش شعر و شاعری و مقام شاعر سخن می راند. و از قدیمترین شعر فارسی و شعرای قدیم یاد می نماید. سپس ذکر اشعار پادشاهان و امیرزاده گان و شعرای را که در افغانستان تا دوره سلطنت امیر عبدالرحمن عرض وجود کرده اند؛ می نماید و همچنان از سلطان محمود غزنوی و سلطان علاءالدین غوری، ملک شمس الدین کرت، سلطان حسین میرزا و تیمورشاه و شاه شجاع و همین گونه شعرای اندخوی، اسفراین، بادغیس، بدخشان، بست، بلخ، جوین، غور، غرجستان، غزنین، فراه، فاریاب و کابل و هرات را

به ترتیب به بحث می‌گیرد و از هر کدام نمونه‌ای از اشعار زیبا و غزل‌های نغز و قصاید شیوا و دلپذیر و مدایح خسروان و سلاطین را بیان نموده و این مجلد را در ۶۲۷ صفحه به پایان می‌رساند.

جلد پنجم کتاب امان التواریخ از زمان جلوس احمدشاه درانی به اورنگ پادشاهی از سال ۱۱۶۱ هـ ق = ۱۷۴۷ م آغاز و وقایع و حوادث مهم کشور ما را تا سال ۱۲۹۳ هـ ق یعنی مدت ۱۳۲ سال را در بر می‌گیرد.

جالب است که در این مجلد نویسنده در مورد نام افغان و افغانستان و تحقیق روی این نام‌ها نموده است و به شرح طوایف مختلف پرداخته و از لشکر کشی‌های احمدشاه درانی به هندوستان به تفصیل سخن رانده است.

از آزاد خان افغان و حرکت او از اصفهان به آذربایجان (۱۱۶۸ هـ ق) و توجه به طرف عراق و ارومیه و بسا از وقایع قاجاریه و درگیری‌های روس و عثمانی و وقایع مختلفه اخلاف احمدشاه درانی و درگیری‌های میان شهزاده گان و وقایع مهم جهانی چون درگیری‌های ناپلیون با روس، جنگ روس با ایران و درگیری فرانسه با اسپانیا و سلاطین عثمانی، سرنوشت شاه شجاع... و در پایان این مجلد جنگ بین محمد شاه قاجار و شاهزاده کامران، حکمران هرات و عاقبت و مایوسی ایرانیان پس از شانزده ماه محاصره هرات که سرانجام روی فتح و پیروزی را ندیدند؛ این جلد را در ۳۸۷ صفحه می‌بندد.

جلد ششم امان التواریخ قسمی که از فهرست آن پیداست از پیشینه‌ی جلوس امیر عبدالرحمن به تخت سلطنت، حرکت امیر از تاشکند به طرف افغانستان، معاهده امیر با انگلیس‌ها، جلوس بر تخت، جنگ سردار محمد ایوب خان با انگلیس‌ها، وقایع و رخداد‌های داخلی در عهد امیر عبدالرحمن، وقایع مختصر اروپا، وقایع مصر و سودان، مذاکرات امیر با وایسرای هند، ذکر کمیسیون‌های روس و انگلیس به جهت تعیین سرحدات، ذکر سوء قصد بر علیه امیر عبدالرحمن، تسخیر هزاره جات و بسیاری از مسایل دیگر را با بیان وقایع آتش فتنه افروختن امیرزاده گان بدخشان مفضلاً بحث نموده بالآخره جلد ششم را در ۲۷۵ صفحه به پایان می‌رساند.

در جلد هفتم نویسنده کتابش را قسمی که از مفردات آن بر می‌آید بدون مقدمه و حمد و ثنا و صفت حضرت باری تعالی کتاب با ذکر شعرای متأخرین افغانستان آغاز

و تذکر از سفارت خانه های دول متحابه در کابل، ذکر معاصرین از ملل متنوعه روی زمین به قول نویسنده و تقریظ های از وزیر معارف آن وقت محمد سلیمان، مفتش وزارت معارف، سفیر دولت ایران در کابل، ملا فیض محمد کاتب، سید محمد قاسم مستشار وزارت معارف، آخوند میرزا رسول کریم زاده، محمد حسین خان مدیر مدرسه حبیبیه، میرزا سلیم آذربایجانی قفقازی، محمد خان لوی خان، یوسف خان سفیر بخارا در کابل، سفیر تاشکند در کابل و در آخر تقریظ شیخ محمد رضا مؤلف روضه الالواح در کابل، کتابش را در ۱۲۳ صفحه به پایان می برد.

از مطالعه کتاب امان التواریخ بر می آید که نویسنده، به کابل سفری داشته و نسخه از کتاب خویش را به حضور امیر امان الله خان پیشکش نموده و امان الله خان بسیار موارد مهم از به قدرت رسیدن شخص خود و قتل پدر و سایر موضوعات مربوط را مفصلاً بیان داشته و نویسنده آن ها را در کتاب خود گنجانیده بود. مؤلف در دیباچه جلد اول نیز پس از مدح و توصیف در مورد امان الله خان با ستایش و ذکر القاب فراوان، نگاشته است:

شاه گردون فر امان الله امیر بی نظیر
آنکه نتوان مدحتش از خلق پنهان
داشتن

نام اندر بزرگی ست طغرای کتاب
پس بیاید نام او عنوان عنوان
داشتن

او امان الله خان غازی را شاه جوانی معرفی می نماید که در عنفوان ایام شباب و جوانی و اطوار تعیش و کامرانی گرد و غبار مناهی و ملاحی بر دامن عصمتش ننشسته و سنگ معاصی شیشه تقوا و ورعش را نشکسته و هیچگاه دست فرسوده هوا و هوس حیوانی و خواهشات شهوانی بر قوای انسانی او چیره و مرأت کیفیت ملکات علویت آیاتش به زنگار بوالهوسی تیره نگردیده است. (۴: ۱۹)

همچنان در باره امیر امان الله خان می نویسد که امان الله خان در سیاست خود چنان روشی را به کار بسته که صاحبان فکر و اندیشه و دانشمندان و متفکرین را مفتون ساخته و در اجرای اوامر شرعی عالم را به خود مجذوب داشته، مدارس برای تدریس ذکور و اناث، ایجاد راه ها و ترویج فنون و صنایع و تعمیم علوم و موتر و غیره، و ایجاد راه آهن، کاریزها، پلها، ترتیب خطوط تلگراف سیم دار و بی سیم و وسایل

و چراغ های برق، ایجاد کارخانجات اسلحه سازی و نساجی و تنظیم و ترتیب بسیار از امور عدلی و صحنی و ایجاد بلدییه (شهرداری) و غیره همت گماشته و باغ ها و جنگل های طبیعی و صنعتی پرثمر و برکت ایجاد نموده است.

مؤلف اثر می نویسد که شاه امان الله غازی دانسته که پیشرفت و ترقی ملل دنیا به واسطه ازدیاد مدارس و معارف امکان پذیر است و هیچ ملتی نمی تواند از ذلت و خواری پا برون بگذارد تا به انوار عالم آرای علم مزین نباشد. ازین سبب شاه توجه جدی به تکثیر و ترویج علوم و فنون مختلف نموده است.

مؤلف در جلد اول می نویسد: که چون شاه امان الله ممالک متمدن و شهرهای بزرگ و پایتخت های کشورهای غربی و اروپا را ندیده (قابل توضیح است که چون مؤدب السلطان در ماه دلو ۱۳۰۰ خورشیدی وارد کابل شد و تا حمل ۱۳۰۱ خورشیدی در کابل ماند؛ امیر امان الله خان در سال ۱۳۰۶ خورشیدی مطابق ۷ دسمبر ۱۹۲۷ به عزم سفر اروپا از کابل حرکت کرد (۵: مقدمه رهین) این مطلب در زمانی نوشته شده که امان الله خان به سفرهای خارجی نپرداخته بود. امان الله خان پنج سال بعد در سفری از هند، مصر، ایتالیا، فرانسه، بلژیک، سویس، آلمان، بریتانیا، پولند، شوروی، ترکیه و ایران دیدار کرد و در جون ۱۹۲۸ م به افغانستان برگشت.

اما قبل از سفر، امان الله خان از پیشرفت های کشورهای غربی آگاهی داشته. باوجود این به شان امان الله یاد آور می شود که هر چند شاه جوان افغانستان با اندیشه صایب خلق و خوی و نظریات ترقی خواهانه که تنویر افکار و وسعت معیشت و نجات دنیا و آخرت که هم در سایه آموزش علوم و فضایل را مطمح نظر دارند؛ ایجاد مکاتب دخترانه و پسرانه، ایجاد کارخانجات بزرگ، تورید ماشین خانه ها و تربیه معلمین، مهندسین و استادان و مدرسین و هنرمندان، نوآموزان و علوم شرعیه اسلامی و عقلی و نقلی و الهیات، حقوق، سیاست، نظام و ریاضیات و زبان های مختلف، هندسه، حساب، طب، هیئت، نجوم، جغرافیا، طبیعیات، عکاسی، رسامی، نقاشی، کندن کاری و طراحی، صنایع جدید و فنون نو و هنرهای حدیثه و حرب و سنگر و خندق و نقب، تاختن، تیر و تفنگ و فنون حربی اعم از زمینی و هوایی، دریایی، صحرایی و علوم و فنون جدید، شیمی، فزیک، کهربایی، تجزیه و تحلیل و

تصفیه و تشریح، علم جرثقیل و ما بعد الطبیعه و معدن شناسی و سنگ های مختلفه و گیاه شناسی و دینیات و جوهر کشی و عطریات، گداختن فلزات، بلور و شیشه های ساده و رنگه و دندان و ساعت سازی، آلات ناریه، ادوات جارحه ثقیل و اسلحه خفیف، توپ های صحرايي و تفنگ های سربازی و شکاری، باروت و ساچمه و هواپیما های جنگی و تجاری و پستی و چرخ های پنبه تکانی و پنبه پاکی و پنبه ریسی و ریسمان تابي و کرباس، چلوار، زربفت، چیت های رنگارنگ از پنبه و ابریشم، ریخته گری، دباغی، پوست های مختلفه، احجار و سنگ های طبیعی، بخاری، حدادی (آهنگری) و چدن، فولاد، نیکل، سرب، مس، آهن، قلعی و برونز، نقره و طلا و فلزات جدید و سایر احتیاجات ملی و طرف ضرورت زنده گی مردم در نظر انور ملحوظ که پس از عنایت بی نهایت حضرت باری تعالی همه این ها به جهد و کوشش و فعالیت رجال بی مانند افغانستان که هر یک در آینده نام آوران تاریخ خواهد شد اجرا نمایند تا با ترویج این ها احتیاجات دولت و ملت از بیگانه ها کم گردد و بر خزینه دولت افزوده شود و در ثروت ملت و آبادی کشور همه ساله افزود گردد. زیرا هر سال مبلغی بزرگ مال و منال ملت از مملکت خارج شده و پس از این که وسایل فعال بعد ها در داخل مملکت این ثروت باقی می ماند. هزاران طفل بی سرپرست و یتیمان در این کارخانجات مشغول کار و پس از چندی همه صاحب هنر و صنعت می شوند و با صفات و خصایل پسندیده مزین می شوند و تمام خوش بختی و سعادت شان را مدیون مساعی جمیله پادشاه خود می دانند. (۳: ۲۸)

جلد هفتم حاوی مطالب و اطلاعات بسیار مفیدی است که خالی از دلچسپی نیست. اما جالب اینجاست که پس از سقوط شاه امان الله و دوران اغتشاش و شورش و همزمان با این ها رسیدن محمد نادر به پادشاهی، مؤلف امان التواریخ به وی نامه تبریکی فرستاد. در پاسخ به نامه وی از دارالانشاء مقام سلطنت نامه گرم و صمیمانه یی ارسال شد که در آن از " امداد های اخلاقی و عرفانی حکومت حاضر افغانستان نسبت به مدیر صاحب (چهره نما) یاد شده و وعده رفته است که بیشتر از سابق نظر اعطاف و الطاف ما راجع به او شان معطوف خواهد بود." (۵: مقدمه رهبن)

در اینجاست که صداقت و اخلاص نویسنده نسبت به شاه امان الله خان غازی که قبلاً ما از آن ها یادآوری کردیم مورد سوال واقع می شود که چرا مؤلف همین که

امان الله خان از کرسی سلطنت افتاده و دیگر پادشاهی اش بر باد رفته حالا ثناگوی نادر خان شده و می خواهد امداد های بیشتر از پادشاه جدید افغانستان بدست آورد و شاه را دلخوش سازد.

به قول سید مخدوم رهین، او اهانت به شاه امان الله و چاپلوسی و تملق نزد نادر شاه را به جایی رساند که در مقاله هجوآمیز با عنوان «دوازده میلیون ونیم، ثروت امان الله خان» به نشر سپرد و با این افترای بزرگ نوشت که "...چقدر مناسب و به جاست که امان الله خان عاطفه به خرچ داده و لا اقل به قدر یک میلیون لیره برای محمد نادر خان پادشاه افغانستان مساعدت برساند که پادشاه جدید آن را به صرف اصلاح خرابی های مملکت برساند." امان الله خان که گفته شده نامه به شاه ولی خان در لندن غرض عین المال خودش و ملکه ثریا، فرستاده بود نامه مذکور را در یک مجلس انتسابی محول نمود و مجلس هم تصویب کرد که: "مال از ملت بود و برای ملت باقی ماند، امان الله خان حق ملکیت و تصرف املاک ملی را ندارد." (۵: مقدمه)

شاه امان الله خان غازی را که گفته می شود «مبلغ هفتاد هزار پوند به پول افغانی و پانزده هزار پوند به قسم خشت های نقره یی و چهل هزار پوند به قسم طلا نزدش بود...» (۶: ۱۳) اما نظر به اظهارات دخترش هندیه «خانواده اش در تبعید با مشکلات شدید اقتصادی دچار بود، تایید نموده؛ علت تقاضای عواید دارایی شخصی ملکه ثریا را از رژیم بعدی روشن ساخته...» (۷: ۴۹۲) گفته میشود که از پیشه نجاری نفقه به دست می آورد.

مشکلات اقتصادی شاه امان الله در تبعید را عده ی زیادی مورخین درج صفحات تاریخ نموده اند که پادشاه ایتالیا برای رهایشش یک قسمت قصر ناپلس را داده است. اما حکومت ایتالیا با قبولی هر نوع مصارفی که آن را برای رهایش آماده سازد به شدت مخالفت کرد. وزیر امور خارجه ایتالیا از فعالیت های سیاسی شاه سابق هیچ اطلاعی نداشت، اما معتقد بود که وی در مضیقه ی اقتصادی قرار داشته و بی فایده تلاش می ورزید تا از راه خرید و فروش خانه در روم، پولی را کمایی کند." (۷: ۴۹۹)

اینجاست که ما قضاوت را برای خواننده دور اندیش می سپاریم که در مورد سخنان مؤدب السلطان که قبلاً اشاره شد؛ خود قضاوت نمایند.

نتیجه: مولف کتاب که محقق، روزنامه نگار و پژوهشگر بود در شهر قاهره کشور مصر با نشر مجله (چهره نما) درست سی سال از عمرش را در راه روشن ساختن اذهان و بیداری ملل اسلامی به خصوص ایران و افغانستان، کار کرد؛ روی همین ملحوظ به تالیف کتاب خود شروع به کار نمود. او بعداً با توجه به پیروزی های شاه جوان افغانستان در پیکار با استعمار و محبوبیت او در سرزمین های مستعمره نام آن را امان التواریخ گذاشت.

اما قسمی که مطالعه شد نویسنده، جلد آخر را زمانی تحریر کرده که آفتاب دولت امانی افول کرده بود و نویسنده به خاطر جلب توجه نادرشاه مطالب راطوری که لازم بود به انجام رسانیده و رشته ی سخن را از سال نهم سلطنت امیر عبدالرحمن به بعد قطع و مستقیماً به شرح حال نویسنده گان و شعرا پرداخته که شرح آن قبلاً نگارش یافت. او رویداد های زمان سلطنت امان الله خان را عمداً خود یا هم بازنویسان از متن کتاب دور ساخته اند که نباید چنین می شد.

هر چند ریاست محترم انتشارات کتب بیهقی این کتاب ارزشمند را اسکن و به چاپ رسانیده کار بسیار شایسته و در خور تمجید انجام داده اند. اما اگر این کتاب با کمی حوصله مندی به شکل کمپیوتر شده به چاپ می رسید کار بسیار بجا و قابل تحسین بود. قابل یادآوری است که کتاب موجود چون اسکن شده در بسیاری جا خواندن متن مشکل است.

پیشنهاد ما اینست که در صورت امکان با ز هم وزارت اطلاعات و فرهنگ اگر این کتاب را در صورت امکان با تکمیل نمودن بخش های اخیر مربوط به رویداد های دوره امان الله خان از آرشیف های ایران یا جهان پیدا و به شکل کمپیوتر شده به چاپ برسانند فکر می کنم خدمت بس بزرگ در تاریخ معاصر افغانستان برای محققان و پژوهشگران انجام خواهند داد.

الملخص

کتاب امان التواریخ للمیرزا عبدالمحمد مؤدب السلطان الأصفهانی الذی تم جمعه و تالیفه فی سبع مجلدات، و هو من الکتب النادرة التي ألغتها الصحفي الإيراني

المصرى و زار كابول خلال اعوام ١٣٠٠ الى ١٣٠١ و التقى بصاحب الجلالة الأمير أمان الله خان و قدم كتابه إلى سموه.

و يحتوي الكتاب على مطالب قيمة عن تاريخ افغانستان و الذي يبدأ في المجلد الأول ببناء الملك أمان الله و بعد المقدمة يبحث عن اصل خلق الكون من الحيوانات و الموجودات (او الكائنات) الأخرى، حيث يمدح و يعرف التاريخ و مبادئه و أقول العلماء و كتب و شرح تاريخ افغانستان المعاصر من جلوس احمد شاه الكبير على أريكة الحكم حتى السنة التاسعة من عهد الأمير عبدالرحمن خان بالتفصيل مبيناً الاحداث التاريخية المهمة خلال هذه الفترة، و هو للعلماء و محققين البلد جد مفيد.

مأخذ

- ١- اصفهانی مؤدب السلطان، حاجی میرزا عبدالمحمد. امان التواریخ، ج ٦ مقدمه، ص ١.
- ٢- همانجا، ج ١ مقدمه سید مخدوم رهین.
- ٣- همانجا، ج دوم مقدمه سید مخدوم رهین
- ٤- مرموز، سید عبدالعزیز. برگ سبز تازه از تاریخ معاصر کشور، ترجمه از اردو، شهر دانش خپرندویه ٲولنه، ٢٠٠٩، ص ١٩.
- ٥- امان التواریخ، ج ٧ مقدمه سید مخدوم رهین.
- ٦- رید تالی ستیوارت. جرقه های آتش در افغانستان، ترجمه یارمحمد کوهسار کابل، نشر مرکز نشراتی میوند، ٲشاور، ص ١٣١.
- ٧- زمانی، داکتر عبدالرحمن. بازنگری دوره امانی و توطئه های انگلیس، ناشر، موسسه انتشارات موسکا، جلال آباد، ص ٤٩٢.

نگرشی بر نظامنامه اساسی دولت علیه افغانستان ۱۳۰۱ (به مناسبت صدمین سالروز استرداد استقلال افغانستان)

خلاصه

تلاش‌های که بعد از کسب استقلال افغانستان در عرصه‌های مختلف شؤون زندگی صورت گرفته است، جنبه‌های متفاوتی داشت که مهمترین آن جنبش قانونگذاری بود. موجودیت تشنتت خاصاً در عرصه حقوقی، نظام دولتی، اداری و مالیاتی، تدوین نظامنامه‌ها را ایجاب می‌کرد. این امر اعتماد راسخ منوران و رهبران افغان را مبین اینکه قانونگذاری، اساس اصلاح همه امور و اوضاع شده می‌تواند، محرک عمل این جنبش قرار گرفت.

عصر امان الله خان، عصر استقلال و آزادی فکری در تاریخ افغانستان به حساب می‌آید. موصوف اجرای تمام اصلاحات دورانش را با وضع نظامنامه‌ها (قوانین) در عرصه‌های مختلف بر مبنای قانون و قانونمداری استوار ساخت و برای نخستین بار نظام عنعنوی کشور را صبغه قانونی بخشید.

تصویب نظامنامه اساسی دولت علیه افغانستان، پیامد قانونمند و منطق مبارزات پیگیر و خستگی ناپذیر منوران و هواداران جنبش مشروطیت دانسته می‌شود که با فداکاری‌ها و سرسپردگی‌هایشان شالوده بزرگترین سند حقوقی را بنیاد گذاشتند. مطابق احکام نظامنامه اساسی، در رأس قدرت عالی دولت شخص شاه به حیث امیر قرار داشت، سایر ارگانهای عالی دولت چون هیئت وزراء، شورای دولت و محاکم عالی، نیز با صلاحیت‌ها و وظایف مشخص در نظامنامه اساسی تسجیل یافت. حقوق اساسی و آزادی‌های عامه باوضع قوانین ارگانیک از ضمانت‌های قانونی لازم در آن وقت برخوردار بود و در مجموع، نظامنامه اساسی قانونمداری را در نظام حقوقی، قضایی، اداری، مالی و تحصیلی و ده‌ها موارد دیگر به وجود آورد که در این مقاله به آنها پرداخته می‌شود.

مقدمه

در افغانستان قانون به مفهوم محدود آن به مثابه نورم های معین حقوقی که توسط قدرت حاکمه دولتی جهت تأمین مناسبات افراد میان هم و مناسبات افراد با مؤسسات وضع شده باشد، تاریخ بسیار کهن ندارد. شاهان در گذشته بحیث آفرینندگان قانون و نگهداران تاج و تخت بودند که هیچ قانونی صلاحیت مطلقه و بی بندبار آنها را مهار نمی ساخت.

بعد از کسب استقلال، شاه امان الله خان به اصلاحات زیاد در عرصه های مختلف سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی پرداخت و راه ترقی، پیشرفت و تجدد را باز کرد و دولت نو بنیاد و تازه به استقلال رسیده با تقلید از مصطفی کمال اتاترک و رضاه شاه پهلوی که قبلاً در این راستا قدمهای برداشته بودند و با استفاده از نظامنامه تعدیل شده ترکیه، قانون اساسی ۱۹۰۶ ایران و قانون اساسی فرانسه، به طرح و تدوین نظامنامه ها (قوانین) پرداخت.

نخستین سند تقنینی موضوعه که دارای برخی صفات قانون اساسی می باشد، نظامنامه تشکیلات اساسیه افغانستان است. در این نظامنامه که به روز دو شنبه نهم ماه جوزای سال ۱۳۰۰ هجری شمسی بداخل ۲۸۰ قاعده با امضای امان الله خان نافذ گردید، تشکیل و صلاحیت های ارگانهای عالی، مرکزی و محلی، چون شورای دولت به مثابه نهاد نیمه نمایندگی، هیئت وزراء، محاکم عالی، دیوان عالی و محاکم مامورین ملکی، مشخص گردیده بود که بعداً بحیث سند ضمیموی نظامنامه اساسی دولت علیه افغانستان به رسمیت شناخته شد.

با انفاذ نظامنامه اساسی دولت علیه افغانستان برای نخستین بار اساس یک دولت عصری گذاشته شد، رژیم استبدادی محافظه کار و مطلق العنان تا حدی لگام زده شد و روزنه ای بسوی رژیم شاهی مشروطه متکی بر قانون و قانونمداری گشوده شد. **مبرمیت:** شناخت و جایگاه نظامنامه اساسی دولت علیه افغانستان ۱۳۰۱ بحیث (نخستین قانون اساسی افغانستان) و عمده ترین دستا آورد حقوقی در طی صد سال اخیر.

هدف: معرفی و بررسی نظامنامه اساسی دولت علیه افغانستان ۱۳۰۱ از لحاظ ساختار و محتوا، جهت استفاده علاقمندان و پژوهشگران حقوق اساسی افغانستان. **میتود تحقیق:** تحلیلی-توصیفی.

متن

امیر امان الله خان بعد از کسب استقلال کشور به یک سلسله اصلاحات در عرصه های مختلف از جمله در عرصه قانون گذاری پرداخت. بنأ طرح یک سند قانونی تحت عنوان «نظامنامه اساسی دولت علیه افغانستان» حاوی احکام اساسی در سطح یک قانون اساسی نسبتاً مکمل تهیه و ترتیب گردید.

شایان ذکر است که تقلید شاه از مصطفی کمال اتاترک و رضاه شاه پهلوی که قبلاً قدمهای در این رابطه برداشته بودند سبب شد که قانون اساسی ۱۹۰۶ ایران و نظامنامه تعدیل شده اداری ترکیه و هم قانون اساسی فرانسه مآخذ عمده خارجی ایده آلهای نظامنامه اساسی دولت علیه افغانستان گردند. (۱: ص ۱۹)

نظامنامه اساسی دولت علیه افغانستان در لویه جرگه سمت مشرقی در شهر جلال آباد به داخل ۷۳ ماده تصویب و توسط ۸۷۲ تن از اعیان مجلس لویه جرگه مهر و امضاً گردید و به تاریخ ۱۰ حوت ۱۳۰۱ هجری شمسی مطابق ۱۹۲۳ میلادی از طرف امیر امان الله خان پادشاه افغانستان توشیح شد. بعداً در لویه جرگه پغمان منعقد ۲۸ سرطان ۱۳۰۳، این نظامنامه اساسی با تعدیل مواد ۲، ۹ و ۲۴ آن مجدداً تصویب و به امضاً شاه امان الله رسید.

با انفاذ نظامنامه اساسی، در تاریخ سیاسی افغانستان این نخستین باری بود که اساس یک دولت عصری گذاشته شد، رژیم استبدادی محافظ کار و مطلق العنان تا حدی لگام زده شد، دریچه برای نفوذ علم و فرهنگ معاصر کشور باز گردید و مردم افغانستان در پرتو احکام قانون اساسی به شاهراه سعادت و ترقی به حرکت افتاد.

با یک نگاه اجمالی به نظامنامه اساسی، ساختار آن را می توان چنین ترسیم

نمود:

- مسایل مربوط به دولت و مقام پادشاهی : از ماده ۱ - ۷
- حقوق عمومیه تبعه افغانستان : از ماده ۸ - ۲۴
- وزراً : از ماده ۲۵ - ۳۵

- مامورین : از ماده ۳۶ - ۳۸
- مجالس مشاوره و شورای دولت : از ماده ۳۹ - ۴۹
- محاکم : از ماده ۵۰ - ۵۵
- دیوان عالی : از ماده ۵۶ - ۵۷
- امور مالیه : از ماده ۵۸ - ۶۲
- اداره ولایات : از ماده ۶۳ - ۶۷
- مواد متفرقه : از ماده ۶۸ - ۷۳

ارگانهای عالی دولت در نظامنامه اساسی عبارت بودند از: مقام شاهی، هیئت وزراء، شورای دولت، محاکم عالی.

مقام شاهی

شاه مطابق حکم ماده اول نظامنامه اساسی، عالیتیرین مقام مملکت بوده و در رأس تمام قوای حاکم قرار داشته و ممثل وحدت قلمرو شناخته شده است.

در این ماده مشعر است: «دولت علیه افغانستان اداره امور داخله و خارجه خود را به استقلال تامه حایز بوده و همه محلات و قطعات مملکت به زیر امر و اداره سنیه ملوکانه بصورت یک وجود واحد تشکیل می یابد و به هیچ حیثیت در اجزای مملکت تفریق کرده نمی شود» (۲: ماده ۱)

نظام شاهی در دوران زمامداری امان الله خان، شاهی موروثی شناخته شده و مقام سلطنت افغانستان به اولاد پادشاه انتقال می کند. ماده (۴) نظامنامه اساسی حکم می کند: « بنا بر خدمات فوق العاده، اعلیحضرت همایونی که در راه ترقی و تعالی و استقلال ملت افغانیه ابراز نموده اند، ملت نجیبه افغانستان متعهد می شوند که سلطنت افغانستان به اولاد این پادشاه ترقیخواه افغانستان به اصول اولادیت به انتخاب اعلیحضرت پادشاهی و اهالی ملت انتقال می کند...».

در قسمت اخیر ماده ۴ نظامنامه اساسی آمده است که: «... ذات ملوکانه در حین جلوس اریکه سلطنت بالمواجه اشراف و اهالی متعهد می شوند که مطابق شرع شریف و این نظامنامه اساسی اجرای اوامر حکومت نموده، استقلال افغانستان را رعایت و برای وطن و ملت خود صداقت نمایند».

طوریکه از این مطلب بر می آید، این رژیم چهرهٔ مشروط را بخود می گیرد، زیرا حدود صلاحیت و اوامر و اجراءات شاه در چوکات احکام شرع شریف و نظامنامه اساسی معین گردیده و خارج از محدودهٔ این احکام هم شاه که عالیتین مقام است و طبعاً مقامات دیگر، نیز نمی توانند اوامر را صادر و به منصفهٔ اجرا قرار دهند.

مطابق ماده پنجم نظامنامه اساسی در رأس قدرت عالی دولتی شخص شاه به حیث امیر قرار داشت و از قدرت بی حد و حصر برخوردار بود. در این ماده چنین آمده است: « ذات حضرت پادشاه خادم و حامی دین مبین اسلام و حکمدار و پادشاه عموم تبعه افغانستان است. » موصوف دارای یک سلسله صلاحیت ها و حقوق افتخاری بود که به اساس احکام ماده هفتم نظامنامه اساسی ذیلاً برایش داد شده بود:

« در خطبه ها ذکر نام پادشاهی و ضرب سکه بنام پادشاه و تعیین رتب مناصب مطابق قوانین مخصوصه و اعطای نشان و انتخاب و تعیین صدر اعظم و دیگر هیئت ورزاً و عزل و تبدیل شان و تصدیق نظامات عمومیه و اعلان مرعیت شان و محافظ و اجرای احکام شرعیه و نظامیه و قوماندانی عموم قوای عسکری افغانستان و اعلان حرب و عقد مصالحه و علی العموم معاهدات و عفو و تخفیف مجازات قانونیه عموماً یا خصوصاً از حقوق جلیله پادشاهی شمرده می شوند. »

اما شاه با وجود داشتن تمام اختیارات و صلاحیت ها به موجب ماده ششم نظامنامه اساسی، غیر مسؤل شناخته شده بود. در این ماده چنین آمده است: « امور مملکت به ذریعه وزرای دولت که (به ارادهٔ سنیه انتخاب و تعیین می شوند)، اداره می شود، و هر کدام وزراً مسؤل امور متعلقهٔ شان شناخته می شوند، ازین سبب ذات همایونی غیر مسؤل می باشند. »

گرچه شاه جوان که مشتاق کار بود، « غیر مسؤل بودن » را نمی پذیرفت و در لویه جرگه ۱۳۰۳ پغمان اظهار داشت که: این لفظ غیر مسؤل را مجلس شورا و وزراً بر خلاف خواهش و میل من ایراد نموده اند، حالانکه من خودم را ایماناً و وجداناً و عقیدتاً، غیر مسؤل در اجراءات سلطنت و مملکت نمیدانم و انصافاً می گویم، در صورتیکه عزل و نصب و تنزیل و ترفیع وزراً و مامورین را خودم می نمایم، باید ضرور در بد نامی و نیک نامی آنها نیز خود را به درجهٔ اول مسؤل بدانم. خدای خود را

شاکرم که مرا یک پادشاه عیش پرست و تنبل و کاهل نیافریده است تا خودم در خانه نشسته مشغول لهولعب و ساعت تیری بوده، متصلی باشم که کارهای مملکت را وزیراً می کنند، نی، خداوند شاهد است (و کافی با الله شهیداً) خودم به نفس خود در هر وزارت طوری کار می کنم که یک وزیر بسیار جدی کار کند. از این رو این لفظ غیر مسؤل در اینجا بی معنی است و من خود را به همین یک لفظ از این بارگران امانت خالق منان سبک دوش و غیر مسؤل گفته نمی توانم، زیرا که مردن دارم و خداوند از من به روز حشر خواهد پرسید. (۳:ص ۱۳۱)

ولی در چنین حالت شخص مسؤل در کشور به سراغ نمی آید، زیرا خودشاه که تعیین کننده صدراعظم (تا آخر دوره زمامداری خود صدراعظم را تعیین نمود) و وزیران است و تمام قدرت اجرایی هم نزد اوست، غیر مسؤل است و از طرفی هم به کس اجازه نمی داد تا اجراءات وزرایش را مورد انتقاد قرار دهد و موصوف خودش را جوابگوی امور وزیراً و مدافع آنها قرار می داد.

هیئت وزیراً:

شاه امان الله از اوایل جلوس به تخت سلطنت به فکر ایجاد و تشکیل دائره ها (وزارت خانه ها) بوده است. چنانکه موصوف گفته بود: «عدل و انصاف شاهانه چنان اقتضاً نمود که برای پیشرفت امور سلطنت و رفاه و سعادت ملت یک چند دائره تشکیل دهند تا کار های دولت معلوم شود و رعیت ام بدانند که کارش به کدام دائره راجع است و به این صورت هم رعیت صادقاً ملت معظمه شاهانه ام از سرگردانی خلاص می شوند و اینجانب هم از عرض و داد ها و عریضه ها در روی سرک نجات می یابم. بناً برای پیشرفت امور سلطنتی به مشوره مجلس حضور شاهانه ام، نه دائره تجویز و فرمان نمودم که وجود پذیر گردد: دائره نظارت عدلیه، حربیه، خارجیه، معارف، مالیه، تجارت، نقلیات، زراعت و صدارت عظمی. (۴: ص ۳)

با انفاذ نظامنامه تشکیلات اساسیه افغانستان، این دائره ها به وزرات خانه ها مسمی و شکل قانونی را به خود گرفت و در ماده ۳۵ نظامنامه اساسی تسجیل یافت. چنانکه در قاعده های ۴، ۵ و ۶ نظامنامه تشکیلات اساسیه افغانستان چنین مشعر است: «اداره مرکزیه مرکب از وزرات ها و اداره مستقله قرار ذیل است: وزارت حربیه، خارجیه، داخله، عدلیه، مالیه، معارف، تجارت و ریاست شورای دولت و اداره مستقله

طیبه که نیز مانند دیگر وزارت ها نزد شاه مسؤل شناخته می شد. (۵: قاعده های ۴ - ۶)

بعداً وزارت امنیت عمومیه به وزارت عدلیه و وزارت زراعت به وزارت تجارت و اداره مستقله پوسته و تیلیفون به وزارت داخلیه ملحق گردید. (۶: ص ۷)

مطابق حکم ماده ۲۵ نظامنامه اساسی، «وظیفه اداره حکومت مفوض است به هیئت وزرا و اداره مستقله در حین اجتماع هیئت وزرا ریاست مجلس را ذات ملوکانه ایفا می نمایند و اگر ذات شاهانه تشریف نداشته باشند، صدراعظم به وظیفه ریاست می پردازد، و اگر صدراعظم اثبات وجود نداشت، از جمله وزرا وزیر وزارت اول وظیفه ریاست را اجرا می دارد».

به اساس احکام ماده ۲۹ نظامنامه اساسی، «مجلس وزرا مرجع امور مهمه داخلی و خارجی دولت است، مذاکرات مجلس وزرا و قرار دادهائی که محتاج تصدیق می شوند بعد از امضای اعلیحضرت همایونی در معرض اجرا گذاشته می شوند».

ماده ۳۱ نظامنامه اساسی مقرر می دارد که: «هر یک از وزرا در سیاست عمومیه دولت مشترکاً و در امور مؤظفه وزارت متعلقه خود خصوصاً به حضور اشرف ملوکانه مسؤل شناخته می شوند».

مامورین

ماموریت مطابق نظامنامه اساسی دولت علیه افغانستان شکل دایمی را به خود گرفت. چنانچه در ماده ۳۶ این نظامنامه آمده است که: «بالعموم مامورین مطابق موادی که در نظامات مخصوصه ایضاح گردیده به ماموریت هائی که لایق و مناسب باشند تعیین کرده می شوند، و هیچ یک از مامورین تا زمانیکه از وظیفه خود مستعفی نشوند، و یا از سوء رفتارشان موجب عزل نگردند، و یا از طرف دولت بنا بر یک امر ضروری لازم تبدیل و یا موقوفی نباشند اصلاً عزل و موقوف نمی شوند...».

تمام مامورین ملکی مستخدم دولت به چهار قسم منقسم گردیده بودند:

- مامورین که بالذات از طرف شاه انتخاب و منظور می گردیدند.
- مامورین که از طرف وزارت و یا مدیریت مستقله انتخاب و از حضور شاه منظوری می گرفتند.

- مامورین که از طرف انجمن مامورین وزارت و یا مدیریت مستقله انتخاب و از طرف وزیر و یا مدیر مستقله منظور می گردیدند.
- مامورین که از طرف نایب الحکومه و یا حکام اعلی به تجویز مجلس مشوره انتخاب و تعیین می گردیدند و استحصال منظوری وزیر و یا مدیر مستقل مربوطه شان ضروری پنداشته می شد. (۷: ماده های ۳ - ۸)

به صورت عموم همه مامورین مطابق احکام «قانون نامه حاضری» روزمره در اوقات معینه به امضای حاضری خود مجبور بودند. مامورین از اول ماه حمل الی اخیر ماه عقرب از ساعت هفت و نیم الی چهار و از اول قوس الی اخیر ماه حوت از ساعت نه الی سه و نیم و درماه مبارک رمضان از ساعت نه الی سه بعد از ظهر اجرای وظیفه می نمودند.

حاضری به حدی جدی بود که هرگاه یکی از مستلزمین حاضری از دائره متعلقه خود به حضور شاه و یا به یک وزارت و یا به نایب الحکومه ها و حکام خواسته می شد، تکت مطبوع یعنی تکت که معنای موجود بودن آن را می داد از طرف دائره مربوطه برایش داده می شد که در این تکت بعد از انجام کار توسط همان دائره که مامور به آنجا خواسته می شد، تصدیق می گردید و اگر کدام مامور در اوقات کار و خدمت در کوچه و بازار بدون تکت دیده می شد، تنخواه ده روزه اش قطع می گردید. (۸: ماده های ۸ - ۹ و ۱۱ - ۱۳)

شورای دولت

شورای دولت در دوره امانی اولاً طبق احکام نظامنامه تشکیلات اساسیه سال ۱۳۰۰ ه.ش و بعداً مطابق احکام ماده ۳۹ نظامنامه اساسی دولت علیه افغانستان با ترکیب معین و صلاحیت های مشخص تأسیس گردید. همزمان با تأسیس شورای دولت، مجالس مشاوره در هر یک از نایب الحکومگی ها، حکومتی های اعلی و حکومتی های درجه اول، دوم و سوم و علاقه داری ها ایجاد گردید.

اعضای شورای دولت و مجالس مشاوره مرکب از اعضای طبیعی و اعضای منتخبه بود. اعضای طبیعی شورای دولت بالمساوی تعداد اعضای منتخبه آن رأساً از طرف

قرین الشرف اعلیحضرت همایونی تعیین می گردید و اعضای منتخبه آن از طرف اهالی معین و انتخاب می شدند.

شورای دولت در ماده ۶۳ نظامنامه تشکیلات اساسیه افغانستان «مرکز مذاکرهٔ مصلحت های عمومیه ملکیه» تعریف گردیده است. وظایف شورای دولت به دو نوع تقسیم بندی شده بود:

۱- تنظیمات ملکیه که مراد از آن تفسیر و تنظیم هرگونه لوایح نظامیه و علاوه کردن و تعدیل نمودن قواعد آن بوده است.

۲- محاکمات مامورین ملکیه. (۹: قاعده های ۶۳ - ۶۳)

اما در ماده های ۴۲ - ۴۹ نظامنامه اساسی تسجیل شده است که «... شورای دولت علاوه بر وظایفی که در نظامنامه اساسیه پیشبینی شده است، وظایف ذیل را نیز انجام میدهد:

۱- برای ترقی صنعت، تجارت، زراعت، معارف همه تکالیفی که لازم ببیند به دولت عرض می نماید.

۲- در خصوص مالیات و محصولات و دیگر معاملات حکومت اگر مخالف اصول نظامات مشاهده نمایند به مقصد اصلاح این چنین امور به حکومت عرض و الحاح نموده می توانند.

۳- اگر در حقوقیکه موافق نظامنامه اساسی برای اهالی داده شده اخلاص و اضاعه ملاحظه کند، در نزد حکومت صلاحیت عرض و استغاثه را دارد.

۴- فقراتیکه مجالس مشاوره شکایتاً به شورای دولت می نویسند، رای خود را در آن باب نوشته به وزارت متعلقه همان فقره اطلاع می هد. اگر در اجرای آن از طرف وزارت معطلی واقع شود، شورای دولت آن فقره را تقدیم حضور همایونی می تواند.

۵- مسوده نظامات دولت را تدقیق نموده به مجلس وزراً تقدیم می نماید که بعد از تصویب مجلس وزراً و منظوری پادشاه به منصفه اجرا قرار می گیرند.

۶- بودجه سالانه را که در وزارت مالیه تنظیم و ترتیب می شود، مطابق نظامنامهٔ بودجه عمومی توسط شورای دولت تدقیق می گردد.

۷- مقاولات و تعهداتی که با اجانب (دول دیگر) صورت می گیرد از طرف شورای دولت مذاکره و تدقیق می گردد. (۱۰: صص ۲۳۲ - ۲۳۴)

اساسی ترین وظیفه و صلاحیت شورای دولت که دارای اهمیت سیاسی حقوقی می باشد، عبارت از تعدیل، تغییر، تشریح و تفسیر مواد مندرج نظامنامه اساسی است.

هم چنان مطابق ماده های ۶۶ و ۶۹ نظامنامه تشکیلات اساسیه شورای دولت دارای یک رئیس عمومی بوده که با سه معاون آن (معاون اول، دوم و سوم) از طرف اعضای طبیعی و اعضای منتخبه آن شورا انتخاب و به منظوری شاه منصوب می شدند. علاوه بر ترکیب شورای دولت یک منشی و یک سر کاتب و به قدر لزوم کاتبان بود که منشی آن به تعیین رئیس شورا و منظوری حضور شاهانه عز تقرر حاصل می نمود و سر کاتب و کاتب های شورا به تعیین معاونان شورا و منظوری رئیس مقرر می شدند.

محاکم عالی

نظام قضا و تشکیل محاکم و اعتقاد به قدسیت قضا بحیث مرجع معتبر رسیدگی به دعاوی، منازعات و قضایا نه تنها در کشور ما، بلکه در کلیه کشورهای جهان صرف نظر از سیستم اجتماعی و سیاسی آنها مورد توجه مردم قرار داشته، پیشینه تاریخی دارد که گسترش عدالت میان قوه ها و کوتاه گردانیدن دست ظالم از گریبان مظلوم و اعاده قانونیت در مواردیکه از آن تخطی صورت می گیرد، اهداف عمده آن را تشکیل می دهد.

شاه امان الله بعد از امضای آخرین سند استرداد استقلال (۲۸ اسد ۱۲۹۸)، امر نمود تا مهر سلطنتی اش را به حیث یک نشان دینی با این عبارت حک و مروج نماید: « در بین مهر طغرا اسم پادشاه (الغازی امیر امان الله خان پادشاه افغانستان) و در اطراف مهر آیه مبارکه: «ان الله یأمرکم ان تؤد الامانات الی اهلها و اذاً حکمتم بین الناس ان تحکمو بالعدل». این مهر از تاریخ اول ماه حمل سال ۱۲۹۹ ه. ش در اسناد و احکام دولت مروج و جاگزین مهر های سلطنتی دوره های مستقل قدیم افغانستان گردید و به این اساس در اولین روز های بعد از استقلال به عدل و انصاف بین مردم توجه خاص مبذول گردید. (۱۱: ص ۴۷۹)

در دوره نفاذ نظامنامه اساسی، هفت نوع محکمه در افغانستان وجود داشته است که عبارت بودند از: محاکم اصلاحیه، محاکم ابتدائیه، محاکم مرافعه، هیئت عالی تمیزیه، دیوان عالی، دیوان حرب و محاکم مامورین ملکی. (۱۲: ص ۸۸)

محاکم اصلاحیه

در مرکز سلطنت و مراکز ولایات، حکومتی های عالی، حکومتهای کلان و سایر حکومت ها یک یک محکمه اصلاحیه تشکیل گردیده بود که رؤسا و اعضای این محاکم از اشخاص مورد اعتماد عامه منتخب می گردیدند.

محاکم اصلاحیه وظیفه داشتند تا تمام اختلافات حقوقیه و تجاریه را به رضای طرفین حل و فصل نمایند و مراجعه تمام دعاوی حقوقیه و تجاریه نخست به محکمه اصلاحیه حتمی بوده است. دعاوی اهالی که یک بار در محاکم اصلاحیه تصفیه می گردید، تکراراً در سایر محاکم شنیده نمی شد. هرگاه محاکم اصلاحیه به حل و فصل صلح آمیز دعاوی میان طرفین دعوی موفق نمی گردید، آن دعاوی را به محاکم ابتدائیه ارسال می نمودند. (۱۳: قاعده های ۲۰۹-۲۱۲)

محاکم ابتدائیه

محاکم ابتدائیه تمام دعاوی حقوقیه، تجاریه و جزائیه را فیصله می نمود. طوریکه دعاوی حقوقیه و تجاریه از یک روپیه تا سه صد روپیه را بطور قطعی بلاحق مرافعه محکوم و اضافه از سه صد روپیه و سایر دعاوی حقوقیه و جزائیه را با حفظ حقوق مرافعه محکوم اجراً می نمود.

تمام فیصله های محاکم ابتدائیه به استثنای فیصله های اعدام، حکم ضرب و تشهیر بصورت فوری در معرض اجراً قرار می گرفت و هرگاه محکوم علیه بر خلاف آن اعتراض می داشت، بعد از آن می توانست به محکمه های مرافعه، طلب مرافعه نمایند. اما فیصله های حبس دوام، به هر حال حتی در صورت عدم اعتراض محکوم علیه، نیز به محکمه مرافعه ارجاع می گردید. در مورد فیصله های حکم ضرب و تشهیر هرگاه محکومین مرافعه طلب می شدند، آن حکم تا مدت ۱۵ روز تعطیل می گردید و در این ایام اگر فرار شدن آنها ملحوظ می بود، آنها را الی نتیجه مرافعه در قید حاضری و یا تحت نظارت نگه می داشت. (۱۴: قاعده های ۲۱۳-۲۱۶)

محاكم مرافعه

محاكم مرافعه آن فيصله های که از محاكم ابتدائيه مواصلت می ورزید و یا بکلی از طرفین دعوی مبنی بر عدم رضایت فیصله محکمه ابتدائيه، مرافعه طلب می گردید، بعد از ملاحظه و تحقیق مورد اجرا قرار می دادند.

هرگاه فیصله های محاكم ابتدائيه در محاكم مرافعه مورد قبول واقع نمی گردید و فیصله دیگری صورت می گرفت، با ارضای طرفین مورد اجرا قرار می گرفت و اگر یکی از طرفین به فیصله محکمه مرافعه اعتراض می داشت، می توانست تا مدت ۱۵ روز تمیز طلب گردد و بعد دعوای ایشان در هیئت عالی تمیزیه فیصله می گردید و اگر موعده فوق الذکر طرفین خواهش تمیز را نمی نمود، حکم محکمه مرافعه مورد اجرا قرار می گرفت و هرگاه حکم در مورد حبس دوام و اعدام می بود، در هر دو صورت یعنی رضایت و یا عدم رضایت طرفین در هیئت عالی تمیزیه تدقیق می گردید. بعد از تدقیق در صورت موافقت شریعت و نظامات دولت توسط وزیر عدلیه، از حضور شاه، منظوری اخذ می گردید. (۱۵: قاعده های ۲۱۷-۲۲۰)

هیئت عالی تمیزیه

هیئت عالی تمیزیه تمام فیصله های دعوای حقوقیه، تجاریه و جزائیه را که از محکمه مرافعه مواصلت می ورزید، مورد تمیز قرار می داد. تمام فیصله های هیئت عالی تمیزیه به استثنای حکم اعدام و حبس که از جمله صلاحیت های شاه بود، در معرض اجرا گذاشته می شد. تمام محاكم شرعیه در امور جزائیه موافق نظامنامه جزای عمومی که مطابق احکام منیفه شرع شریف تنظیم گردیده بود، تعیین مجازات نموده و در امور حقوقیه و تجاریه موافق «تمسک القضاة امانیه» که احکام آن خلاصه احکام منیفه شرعیه بوده است، فیصله های خویش را صادر و هر کدام آن در چوکات صلاحیت خویش مورد اجرا قرار می داد. (۱۶: قاعده های ۲۲۱-۲۲۶)

دیوان عالی

مطابق ماده ۵۶ نظامنامه اساسی دولت علیه افغانستان، دیوان عالی خاص برای محاکمهٔ وزرای دولت عندالاقضاء موقتاً تشکیل می یافت و بعد از ایفا و سر انجام نمودن کاری که به اوسپرده می شد، فسخ می گردید.

دیوان عالی وظیفه داشت تا آن عده از وزراً و مدیران مستقل را که هنگام ایفای وظیفه به اساس ارتکاب جرمی تحت محاکمه قرار می گرفتند، مورد محاکمه قرار دهد.

تشکیل دیوان عالی در چوکات شورای دولت به اساس انتخاب شاه، عالیتیرین محکمه بود که وزرا و مدیران مستقل را به مسؤولیت های اداری شان متوجه می ساخت.

فیصله های که بعد از تحقیقات ابتدائیه توسط دیوان حکم دیوان عالی در مورد وزراً و مدیران مستقل صادر می گردید، قابل مرافعه و تمیز نمیبود و بلافاصله بعد از منظوری شاه مورد اجرا قرار می گرفت. این امر وزراً و مدیران مستقل را در انجام امور اداری، اجرای به موقع امور، عدم سوء استفاده از مقام وزارت و غیره تخلفات اداری بیشتر متوجه می ساخت. (۱۷: ماده ۵۶)

دیوان حرب

محاکمه منسوبین عسکری و مامورین ملکی که در دوایر عسکری اجرای وظیفه می نمودند، بدون در نظر داشت رتبه و مقام آنها، در دیوان حرب ها صورت می گرفت. فیصله های دیوان حرب هنگام اعلان حکومت عسکری به هیچ سبب و بهانه، دوباره قابل مرافعه و تمیز نبوده است. هرگاه جزای مجرم پانزده سال حبس می بود، فی الحال از طرف رئیس حکومت عسکری منظور و محکوم با پارچهٔ ابلاغ محفوظ اعزام و حبس را سپری می نمود و هرگاه جزای مجرم، حبس دوام و یا اعدام می بود، بعد از منظوری شاه، توسط رئیس حکومت عسکری مرعی الاجرا بود. (۱۸: قاعده ۱۵۳)

محاکم مامورین ملکی

محاكم مامورين ملكى در دوران نفاذ نظامنامه اساسى دولت عليه افغانستان در سه مرحله: ابتداييه، مرافعه و تميزيه در چوكات شوراي دولت و مجالس مشاوره ولايات و حكومتيتها، پي ريزى مى گرديد.

مطابق ماده ۱۶۳ نظامنامه تشكيلات اساسيه، محاكمه مامورين ملكى كه جرايم شان متعلق به امور ماموريت شان مى بود، در محاكم مامورين ملكى اجرا مى گرديد. علاوهً منازعات و مناقشاتيكه در اثنای ايفای وظيفه در ميان مامورين و رعايا پيدا مى شد، نيز مرجع محاكمه شان مجالس مشوره و محاكم مامورين بوده است.

ماموريكه به سبب ارتكاب جرم قباحه از ماموريت خود عزل مى گرديد، به هيچ صورت مستحق گرفتن تنخواه معزوليت نمى بود و تا زمانيكه از دائره عزل كنده، حكم جواز استخدام خود را نمى گرفت، در هيچ وظيفه دولتي شامل شده نمى توانست و حكم جواز به چنين مامور معزول صرف با گذشت مدت دو سال از تاريخ عزلش داده مى شد. ماموريكه مرتكب جرمى از نوع جنحه مى گرديد و جرم او مستوجب طرد وى از وظيفه ماموريتش مى شد، تا مدت سه سال در هيچ وظيفه دولتي شامل شده نمى توانست. (۱۹: قاعده‌هاى ۱۶۷، ۱۷۰-۱۸۰)

حقوق عموميه تبعه افغانستان

در نظامنامه اساسى دولت عليه افغانستان، بعد از مسايل مربوط به دولت و مقام شاهى، بخش ديگرى به نام «حقوق عموميه تبعه افغانستان» تسجيل يافته است كه از لحاظ ارزش ساختارى جايگاه دوم را كسب نموده است.

در اين بخش نظامنامه اساسى، حقوق اساسى و آزادى هاى عامه مردم افغانستان صرف نظر از تعلقات دينى، مذهبي، قومى، قبيلى و موقف اجتماعى، در عرصه هاى مختلف اعم از سياسى، اقتصادى، اجتماعى، فرهنگى و حيات فردى به رسميت شناخته شده است كه به صورت عمده و فشرده به آنها نظر اندازى مى گردد:

-در عرصه سياسى: تساوى حقوق اتباع افغانستان، نخستين حقى است كه در اين عرصه به مردم افغانستان داده شده و در ماده سوم نظامنامه اساسى ذيلاً تسجيل يافته است: « پايتهخت مملكت افغانستان شهر كابل است و اهالى تمام مملكت

افغانستان بالمساوی به نظر حکومت هستند که هیچ امتیازی اهالی شهر کابل نسبت به دیگر شهرها و قصبات مملکت محروسیه افغانستان ندارد».

یکی دیگر از حقوق اساسی و آزادی‌های عامه مسجل در نظامنامه اساسی، حق آزادی بیان و مطبوعات بود. آزادی بیان یکی از جمله حقوق اساسی افراد است. تأمین این حق در حفظ و ثبات امنیت حکومت‌های دموکراتیک قابل ملاحظه می‌باشد. هرگاه مردم از این حق بهره‌مند نگردند، نمی‌توانند در حاکمیت ملی به صورت حقیقی و طبق آرزوی خویش اشتراک ورزند و طبعاً چنین حکومتی که بر پایه اراده مردم استوار نباشد، شکننده و بی‌ثبات خواهد بود.

حق آزادی بیان و مطبوعات در ماده یازدهم نظامنامه اساسی چنین تسجیل یافته است: «مطبوعات و اخبارات داخلیه مطابق نظامنامه مخصوص آن آزاد می‌باشند، نشر اخبار فقط از حقوق حکومت و یا اهالی تبعه افغانستان است، در باره مطبوعات خارجه، دولت علیه افغانستان بعضی شرایط و قیود نهاده می‌تواند».

آزادی مطبوعات سنگ بنا و جوهره نظام رسانه‌یی است. فقط با عنصر آزادی می‌توان نظام مطبوعات کشورها را ارزیابی کرد. در هر کشوری که مطبوعات آزاد باشند و در بیان عقاید و افکار ترسی نداشته باشند و زمینه‌های توسعه، تکامل و تکثیر مطبوعات از طرف صاحبان قدرت و دولت فراهم گردد، می‌توان گفت که در آن کشور آزادی مطبوعات تضمین گردیده است. دانشمندی گفته است: «مطبوعات میزان الحراره‌یی است که سلامت و یا بیماری جامعه را می‌نمایاند» (۲۰: ص ۲۳۹)

نظامنامه مطبوعات بتأسی از احکام نظامنامه اساسی، غرض تنظیم امور مطبوعات در سال ۱۳۰۳ در مطبعه دائره تحریرات حضور و مجلس عالی وزراً طبع و به مهر شاهی مزین گردید تا افراد بتوانند با استفاده از این حق قانونی خود برای بیان افکار و اندیشه‌های انسانی خود مبادرت ورزند.

حق شکایت یا استغاثه یکی دیگر از حقوق سیاسی و مدنی اتباع افغانستان است که در ماده سیزدهم نظامنامه اساسی برای مردم داده شده است. در این ماده چنین آمده است: «تبعه افغانستان مفرداً یا مجتمعاً اگر خلاف شریعت غرا و یا نظامات دولت از طرف مامورین یا دیگری حرکت و رفتاری ملاحظه کنند، به اداره‌های دولت عرض

می کنند، علی الترتیب به ما فوق شان استغاثه می نمایند. در صورتیکه هیچ یک باز خواست نکرد، رأساً به حضور و اشرف پادشاهی عرض نموده می توانند». این حق در اسناد دیگر تقنینی چون «نظامنامه وظایف مامورین» و «تعلیمات تفریق وظایف حکام و مامورین متعلقه آن» که مطابق به احکام آنها، هر مامور از وظایف مربوط اش مسؤل شناخته شده بود، ضمانت اجرایی پیدا نمود. استخدام اتباع در ادارات دولتی به اساس قابلیت و شایستگی شان، نیز در نظامنامه اساسی تسجیل یافته است. چنانچه در ماده هفدهم می خوانیم: «عموم تبعه افغانستان به اندازه قابلیت و اهلیت شان در همه ماموریت ها به اندازه احتیاج دولت استخدام می شوند».

با این اقدام شاه امان الله در حقیقت اداره عامه و دولتی از صلاحیت و انحصار خاندان سلطنتی بیرون کشیده شد و به تمام اتباع کشور تعلق گرفت و معاش های مستمری سرداران قطع گردید. اما بی سوادی و سطح بسیار پایین سواد به این فرصت مجال نداده و همان مامورین کهنه کار و درباری بدون نظر داشت لیاقت و کفایت به وظایف گماشته می شد. در حقیقت این اقدام جدید مانند یک ماشین تازه اختراع بود که توسط میخانیک های قرون وسطی به کار انداخته می شد.

-در عرصه اقتصادی - اجتماعی: با انفاذ نظامنامه اساسی دولت علیه افغانستان، تمام اتباع کشور حق داشتند طور آزادانه در امور تجارتي، صنعتی و زراعتی شرکت بجویند و با حصول ثروت از این رهگذر در آبادی و عمران کشور بکوشند. چنانچه در ماده دوازدهم این نظامنامه تسجیل یافته است که: «تبعه افغانستان مطابق نظامات موضوعه برای تجارت، صنعت و زراعت هرگونه شرکت ها کرده می توانند».

علاوتاً با انفاذ نظامنامه اساسی بار گران و کمر شکن مالیات و محصولات که به صورت غیر متوازن به شکل جنسی از مردم اخذ می گردید، از دوش مردم بر چیده شد و نظامنامه محصول مال و مواشی بتأسی از احکام ماده هجدهم نظامنامه اساسی به تصویب رسید که در مطابقت به احکام آن حواله جات جنسی منع گردید و به متخلف جزا پیش بینی شد و بدین اساس مالیات جنسی به نقدی مبدل گردید و برای جلوگیری از ظلم و تعدی خوانین در جمع آوری مالیات، مالیه دهندگان مؤظف به تأدیه مالیات مستقیم به دوایر دولتی، گردیدند. (۲۱: ماده های ۵-۱۳)

حق ملکیت نیز در ماده نهم نظامنامه اساسی به رسمیت شناخته شده است. در این ماده چنین آمده است: « در افغانستان هر شخص از مال و ملک خودش که در تصرف او باشد در امن می باشد، اگر یک ملکی به مقصد منافع عمومی به کار دولت شود، موافق نظامنامه مخصوصه آن، اولاً قیمت آنرا به صاحبش تأدیه نموده و بعد ملک را گرفته می تواند.»

کار اجباری و بدون مزد (بیگار) که یکی از اعمال رژیم های استبدادی گذشته بود و حکام مرکزی و محلی طبق میل خود هر زمان که می خواستند به آن توسل می جستند و به گونه بادار بر برده گان رفتار می کردند. اما مطابق احکام ماده بیست و دوم نظامنامه اساسی به این میراث شوم نقطه پایان گذاشته شده و بردگی بالکل ممنوع قرار گرفت. در این ماده چنین آمده است: « مصادره و بیگار بالکل ممنوع است. اما کار و تکالیفکه در زمان محاربه پیش شود، مطابق نظامنامه مخصوص آن از این قاعده مستثنی است.»

-در عرصه فرهنگی: در دوره زمامداری امان الله خان، حقوق اساسی اتباع در عرصه فرهنگی گسترش چشمگیری داشته است. برجسته ترین آن حق آموزش و تحصیل بود که دولت امانی به آن به مثابه یکی از عوامل اساسی ترقی کشور ارج فراوان گذاشته بود.

شاه امان الله در یکی از بیانیه های خویش گفته است: « ملتیکه عالم نباشد، ابداً حقوق خود را محافظه کرده نمی تواند. بناً دیگران دست تعرض خویش را بر حقوق شان دراز می نمایند. باید عالم و دانا باشید تا احدی بر حقوق شما تجاوز کرده نتواند. چون فراگرفتن علم از طریق مکتب صورت می گیرد، پس در معارف خود بکوشید. زیرا ملت که معارف ندارد، هیچ چیز را نمی داند و از جمله ملت های زنده به حساب نمی رود. (۲۲: ص ۲۳)

آزادی تدریس برای نخستین بار برای همه اتباع افغانستان در نظامنامه اساسی تسجیل یافت. چنانچه در ماده چهاردهم آن آمده است: « امر تدریس بالکل آزاد است، مطابق نصاب معارف عمومی هر فرد تبعه افغانستان عموماً بطور عمومی و خصوصی برای تدریسات مأذون و مجاز می باشند. اما اشخاص اجنبی به استثنایی نفری که برای تعلیم استخدام می شوند، بداخل مملکت افغانستان به افتتاح و اداره

مکاتب مجاز نیستند». به مشاهده می‌رسد که با انفاذ نظامنامه اساسی تدریس و فرا گرفتن تعلیم و تربیه برای همه اتباع افغانستان یکسان و مساوی پنداشته شده، دیگر تبعیض در تدریس، نصاب تعلیمی و وابستگی به مذهب، دربار و قوم و قبیله از میان رفت. در دوره نفاذ نظامنامه اساسی توجه جدی به معارف کشور مبذول گردید و بیشتر از ۳۲۲ باب مکتب در تمام ولایات کشور افتتاح شد و تعدادی از طلبه افغانی به کشور های شوروی، جرمنی، فرانسه، ایتالیا و ترکیه اعزام گردیدند.

هم چنان مطابق ماده شصت و هشتم نظامنامه اساسی، درجه ابتدائیه تحصیل معارف برای تمام اتباع افغانستان حتمی و مجبوری گردیده بود. این امر در رشد و توسعه تعلیم و تربیه در کشور و پروسه سواد همگانی نقش ارزنده بجا می‌گذاشت. یکی از مسایل بسیار جدی و در خور توجه در دوره نفاذ نظامنامه اساسی، مسئله سواد آموزی بزرگ سالان بود. در این پروسه از اصول صوتی غازی یا (اصول صوتی امانی) کار گرفته می‌شد. مطابق این اصول شخص ناخوان در حالیکه روز دو ساعت درس می‌خواند، در بیست ساعت خواننده می‌شد. این اصول توسط خود شاه امان الله ایجاد گردیده بود. شاه از طرف شب در مسجد شاه دو شمشیره تعدادی از ناخوانان را مطابق اصول خود درس می‌داد و بعد از امتحان که خودش می‌گرفت، شخص ناخوان می‌توانست بعد از بیست ساعت کلمات را بخواند که بعداً برای سواد آموزی عسکری نیز از این اصول کار گرفته می‌شد. (۲۳: ص ص ۴۲ - ۴۴)

د- عرصه حیات فردی: در نظامنامه اساسی یک سلسله حقوق اساسی اتباع در عرصه حیات فردی به رسمیت شناخته شده که در ذیل عمده ترین آنها را یاد آوری می‌نماییم:

مطابق احکام ماده دوم نظامنامه اساسی دولت علیه افغانستان، « دین افغانستان دین مقدس اسلام است و دیگر ادیان اهل هنود، یهودی که در افغانستان هستند به شرطیکه آسایش و آداب عمومیه را اخلال نکنند، نیز تحت تأمین گرفته می‌شوند». طوریکه در این ماده تذکر به عمل آمده است، در نظامنامه اساسی تساوی ادیان تسجیل گردیده است و پیروان سایر ادیان چون یهودی و هندو مانند سایر اتباع کشور مورد حمایت قرار گرفته و از حقوق مساوی برخوردار بوده اند.

اما این ماده (ماده دوم) نظامنامه اساسی با وجود اظهارات حمایتی شاه امان الله از اهل هنود، در لویه جرگه ۱۳۰۳ بعد از اعتراضات تعدادی از روحانیون شامل جرگه چنین تعدیل یافت: «دین افغانستان دین مقدس اسلام و مذهب رسمی و عمومی آن مذهب منیف حنفی است، دیگر ادیان اهل هنود و یهودیکه در افغانستان هستند، به تأدیه جزیه و علامات ممیزه تابع بوده، به شرطیکه آسایش و آداب عمومیه را اخلال نکنند، نیز تحت تأمین گرفته می شوند.» باتعدیل این ماده تساوی ادیان مفهوم خود را از دست داد و روحیه تبعیضی به خود گرفت. یعنی چنین قید و پابندی سبب می شود که نه تنها آزادی شخصی در امور دینی محدود و شخص در گفتار و رفتار خود ملزم به رعایت موازین دین و مذهب رسمی می گردد و به پیروان سایر ادیان و مذاهب بحیث اقلیت های با علامات فارقه، محقرانه نگریسته می شود، بلکه تساوی اتباع کشور را در سایر عرصه های زندگی، نیز صدمه میزند.

علاوتاً، آزادی شخصی، نیز به عنوان یکی از حقوق فردی اتباع در ماده نهم نظامنامه اساسی تسجیل یافت که مطابق به آن: «کافه تبعه افغانستان آزادی شخصی خود را مالک بوده، حریت دیگر اشخاص را اخلال و ضایع نمی کنند.» هم چنان در ماده دهم نظامنامه اساسی صراحت یافته است که: «حریت شخصیه از هرگونه تعرض و مداخلات مصون است، هیچکس بدون امر شرعی و نظامات مقننه تحت توقیف گرفته و مجازات کرده نمی شوند. در افغانستان اصول اسارت بالکل موقوف است، از زن و مرد هیچکس دیگر را بطور اسارت استخدام کرده نمی تواند.»

تسجیل این احکام در نظامنامه اساسی دولت علیه افغانستان، اصول و سنت غلامی و کنیزی قانوناً ممنوع گردید و فرامین و اقدامات قبلی امیر امان الله خان که در مورد آزادی غلامان و کنیزان بخصوص (از قوم هزاره و سایر اقلیت های قومی که در نزد خوانین، سرداران و درباریان بودند) صادر و به منصفه اجرا قرار گرفته بود، با انفاذ این نظامنامه اساسی تقویت و استحکام بیشتر یافت و تضمینات قانونی پیدا نمود که تا امروز از آن به نیک نامی یاد می گردد.

حق مصونیت مسکن در ماده بیستم نظامنامه اساسی چنین صراحت یافت: «مسکن و جای هر فرد تبعه افغانستان از هرگونه تعرض مصون است و هیچکس از

طرف حکومت و سایره بدون احکام نظامات به خانه شخص جبراً بلا استیذان داخل شده نمی تواند.»

با این اقدام، نظامنامه اساسی دست ظالمان و تجاوزگران را بر حریم خصوصی مردم کوتاه کرد و به مردم حق داد تا در صورت تجاوز به حقوق شان به مراجع عدلی و قضایی مراجعه و داد خواهی نمایند.

آنچه در ساحه حقوق فردی در خور توجه بیشتر است، همانا ممنوع قرار دادن شکنجه و دیگر انواع زجر می باشد. در دوران قبل از انفاذ نظامنامه اساسی جزاهای شدید بالای مجرمین تطبیق می گردید. مانند: کور نمودن، نشتر زدن به چشم و پر نمودن آن از چونه، پاره نمودن انسان توسط درخت، تیل داغ نمودن، مثله کردن، در سیاه چالها انداختن و غیره. اصلاً مفکوره اصلاح و تربیت مجدد مجرم مطرح نبود. یعنی تطبیق مجازات نه به منظور اصلاح و تربیت مجدد، بلکه به منظور تعذیب، اذیت، زجر و شکنجه مجرم تا مرگ، تطبیق می گردید.

با انفاذ نظامنامه اساسی، برای نخستین بار شکنجه و دیگر انواع زجر قانوناً منع گردید این حکم در ماده بیست و چهارم نظامنامه اساسی چنین تسجیل یافت: « شکنجه و دیگر انواع زجر تماماً موقوف است و خارج نظامنامه جزای عمومی و عسکریه برای هیچکس مجازات داده نمی شود» بعداً احکام این ماده در لویه جرگه ۱۳۰۳ پغمان با ایزاد « احکام شرع شریف» تعدیل یافت. خلاصه حقوق و آزادی های فردی در دوران نفاذ نظامنامه اساسی دولت علیه افغانستان با همه تعدیلات بعدی و عقب گرایی ها، از ضمانت های قانونی بر خوردار بود.

نتیجه گیری

تاریخ سیاسی کشور ما مملو از حوادث پُر خم و پیچ است. تأمل در باره هر یک از گوشه های زندگی سیاسی، و اجتماعی مردم آن، محقق را مجبور می سازد تا حین مطالعه یک عرصه حیات، روابط مؤثره آنرا به عرصه های دیگر و تأثیر متقابل آنها را در روند زندگی سیاسی و اجتماعی در یک مجموعه بهم پیوسته در نظر گرفته، وقایع و حوادث را طوری در یک تسلسل منطقی بیان و بررسی نماید که نتایج علمی با اعتبار و قابل اعتماد از آن بدست آید.

مخصوصاً نظامنامه اساسی دولت علیه افغانستان ۱۳۰۱ که بحیث نخستین قانون اساسی افغانستان به حساب می رود و در واقع اولین سند تقنینی است که نظام عنعنوی کشور را صورت قانونی و عصری بخشید، راه ترقی، پیشرفت و تجدد در کشور باز گردید و مناسبات اساسی جامعه افغانی را در چوکات یک سند موضوعه به صورت متحد الشکل تنظیم و جای نورم های متفرقی را گرفت که باعث از هم پاشیدگی اجتماع و بروز اداره ملوک الطوائفی می گردید.

اقدامات شاه امان الله خان در دوره نفاذ نظامنامه اساسی دولت علیه افغانستان ۱۳۰۱ و سایر نظامنامه ها، قانون نامه ها، و لوایح که در روشنی احکام نظامنامه اساسی وضع گردیده بود، بیان گر تنظیم ساختار دولتی (تفکیک نسبی قوا) اعم از اجرایه (هیئت وزرا)، محاکم عالی، قوه مقننه (شورای دولت به حیث مرکز مذاکره مصلحت های عمومیه) و سایر موارد مسجل در نظامنامه اساسی بود. خصوصاً تسجیل حقوق اساسی اتباع در عرصه های سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و حقوق فردی و تطبیق عملی این حقوق، از جمله منع بردگی، بیگار، آزاد کردن کینزها و غلامان و همچنان قطع امتیازات سرداران خاندانی، رفع انحصار خاندانی بر مقامات دولتی، معاش های مستمری سرداران، تنظیم مالیات جنسی، آموزش و دهها موارد دیگر، زمینه را برای شکل گیری ملت واحد و ایجاد دولت ملی در افغانستان آماده می کرد.

اما دریغاً! که درج بعضی از احکام تبعیضی در نظامنامه اساسی ۱۳۰۱ و تعدیلات تبعیضی و تعصب آمیز در نظامنامه اساسی و سایر نظامنامه ها در لویه جرگه ۱۳۰۳ پغمان، مبارزه بین سیاست تجدد گرایی رژیم امان الله و عنعنه پرستی برخی عناصر و اقشار جامعه که منافع خود را در حفظ وضع موجود می دیدند، اینها همه به حیث عوامل باز دارنده باعث شد تا رژیم امانی نتواند قوانین خود را تطبیق کند و از سیاست های بهتری برای تقویه پایه های اجتماعی اش که نهایت ضرور بود، استفاده نماید.

از طرف دیگر، سطح پایین رشد فکری و فرهنگی مردم و دست نیافتن همه جانبه به سواد و تحصیل، عدم آگاهی از قوانین، مردم نتوانستند از حقوق اعطا شده در نظامنامه ها به طور مطلوب استفاده کرده و خود را از زیر بار مظالم قرون وسطایی

نجات دهند. بناً دشمنان داخلی و خارجی با تفرقه افگنی و بر انگیختن روحیه مذهبی مردم علیه رژیم امانی به جریان ایجاد دولت ملی صدمه زد. بدین ترتیب آن سازمان سیاسی قدرت که به اساس نظامنامه اساسی دولت علیه افغانستان ۱۳۰۱ تأسیس شد و آمیزه از نظام شاهی مطلقه همراه با برخی خصوصیات مشروطیت بود به شکست منجر و روند اصلاحات امانی که چند بار اصلاح و تعدیل شده بود با سقوط حکومتش متوقف گردید.

مآخذ:

- ۱- آئین، غلام علی، قانون اساسی و چند نقطه نظر، مجله سحر، کابل: شماره سوم، سال ۱۳۷۲.
- ۲- امان افغان، سال اول، شماره ۳، ۲۲ ثور ۱۲۹۸.
- ۳- امان افغان، سال سوم، شماره‌های ۱ و ۲، سال ۱۳۰۱.
- ۴- پوپلزایی درانی، عزیزالدین و کیلی، دارالقضا در افغانستان از اوایل عهد اسلام تا عهد جمهوریت، کابل: مرکز تحقیقات علوم اسلامی، مطبوعه دولتی، سال ۱۳۶۹.
- ۵- حبیب، اسدالله، دوره امانی (نگرشی بر اوضاع سیاسی، اجتماعی و فرهنگی)، کابل: اکادمی علوم ج.ا، مطبوعه دولتی، سال ۱۳۶۸.
- ۶- رحیمی، محمد موسی، نظامنامه اساسی دولت علیه افغانستان، پروژه علمی طبع نشده، کتابخانه اکادمی علوم، سال ۱۳۷۵.
- ۷- رحیمی، محمد موسی، تحلیل و بررسی قانون اساسی ۱۳۸۲ افغانستان، کابل: اکادمی علوم ج.ا، سال ۱۳۹۷.
- ۸- عزیززی، عبدالصمد، رژیم‌های سیاسی افغانستان (۱۲۹۸-۱۳۵۲)، کابل: اکادمی علوم ج.ا، مطبوعه شمشاد هاشمی، سال ۱۳۹۷.
- ۹- کشکی، برهان الدین، رویداد لویه جرگه دارلسلطنه کابل ۱۳۰۳، کابل: طبع دائره تحریرات حضور و مجلس عالی وزراء، سال ۱۳۰۴.
- ۱۰- قانوننامه حاضری، کابل: مطبوعه شرکت رفیق، سال ۱۳۰۵، ماده‌های ۸، ۹ و ۱۱-۱۳.

- ۱۱- نظامنامه تشکيلات اساسيه افغانستان، کابل: طبع مطبعه دائره تحريرات مجلس عالی وزراء، سال ۱۳۰۲.
- ۱۲- نظامنامه استعفاي مامورين، کابل: طبع مطبعه دائره تحريرات مجلس عالی وزراء، سال ۱۳۰۲.
- ۱۳- نظامنامه تشکيلات اساسيه افغانستان، کابل: طبع مطبعه دائره تحريرات مجلس عالی وزراء، سال ۱۳۰۲.
- ۱۴- نظامنامه اساسی دولت عليه افغانستان، ۱۳۰۱، کابل: طبع مطبعه دائره تحريرات مجلس عالی وزراء، سال ۱۳۰۲.
- ۱۵- نظامنامه محصول مال و مواشي، کابل: مطبعه شرکت رفيق، سال ۱۳۰۶.
- ۱۶- نظامنامه تشکيلات اساسيه افغانستان، کابل: طبع مطبعه دائره تحريرات مجلس عالی وزراء، سال ۱۳۰۲.
- ۱۷- نظامنامه تشکيلات اساسيه افغانستان، کابل: طبع مطبعه دائره تحريرات مجلس عالی وزراء، سال ۱۳۰۲.
- ۱۸- نظامنامه تشکيلات اساسيه افغانستان، کابل: طبع مطبعه دائره تحريرات مجلس عالی وزراء، سال ۱۳۰۲.
- ۱۹- نظامنامه تشکيلات اساسيه افغانستان، کابل: طبع مطبعه دائره تحريرات مجلس عالی وزراء، سال ۱۳۰۲.
- ۲۰- نظامنامه اساسی دولت عليه افغانستان، ۱۳۰۱، کابل: طبع مطبعه دائره تحريرات مجلس عالی وزراء، سال ۱۳۰۲.
- ۲۱- نظامنامه تشکيلات اساسيه افغانستان، کابل: طبع مطبعه دائره تحريرات مجلس عالی وزراء، سال ۱۳۰۲.
- ۲۲- نظامنامه تشکيلات اساسيه افغانستان، کابل: طبع مطبعه دائره تحريرات مجلس عالی وزراء، سال ۱۳۰۲.
- ۲۳- حبيب اسدالله، دوره امانی (نگرشی براوضاع سياسی، اجتماعی و فرهنگي)، کابل: اکادمی علوم ج. ا، مطبعه دولتي، سال ۱۳۶۸.

معاون سرمحقق راحله مرزایی

روابط خارجی افغانستان در زمان سلطنت شاه امان الله

خان

خلاصه

بعد از تحصیل استقلال توسط امیرامان الله خان که ثمره مبارزه و تلاش جوانان و روشنفکران این سرزمین بود برای دگگونی نظام منجمد، قدم های مهم در عرصه روابط سیاسی کشور برداشته شد و افغانستان وارد مرحله جدید گردید.

امیرامان الله خان و محمود طرزی وزیر خارجه کشور با فرستادن سفیر سیار تحت رهبری محمدولی خان سعی نمودند افغانستان را به حیث یک کشور مستقل به دولت های جهان معرفی نمایند بعد از سفرهای شاه امان الله خان به کشورهای مختلف جهان که منجر به برقراری مناسبات سیاسی با حفظ سیاست بیطرفی همراه بود. اعتبار، پرستیز افغانستان را در سر اسر جهان بیشتر ساخت. بدین ترتیب افغانستان به دنیا معرفی گردید روابط دیپلماتیک و تجارتي با بعضی کشورها برقرار گردید..

مقدمه: داشتن روابط با کشورهای جهان رکن اساسی دولت داری است و این روابط زمانی با کشورهای دیگر برقرار می گردد که کشور مذکور در داخل و خارج آزادی کامل داشته باشد و این هدف زمانی به یک ملت امکان پذیر است که شخصیت های آزادی خواه، وطن دوست و روشنگرا در جامعه عرض وجود نمایند. امان الله خان و همفکرانش یکی از این شخصیت های آزادمنش در این سرزمین است که بعد از مرگ پدرش امیر حبیب الله خان در حالیکه افغانستان در اعمال سیاست خارجی استقلال سیاسی نداشت و زیر فشار سیاسی انگلیس ها قرار داشت، اما امیر امان الله خان بعد از رسیدن به قدرت نخست استقلال افغانستان را اعلام نمود. خواست صدای این آزادی را به گوش جهانیان برساند و جهان را مطلع گرداند که افغانستان بحیث یک

کشور آزاد عضوی خانواده ملل جهان است. بناءً امیر امان الله به منظور شناخت استقلال افغانستان از سوی کشورهای همسایه و جهان و برقراری روابط با کشورهای مذکور، محمد ولی خان را به حیث نماینده سیاسی یک کشور مستقل برای به رسمیت شناختن افغانستان و ایجاد روابط با کشورهای جهان به خارج فرستاد، بعد از برگشت وی از خارج به کشور، خودش با ملکه ثریا و هیئت همراهیش به چندین کشور جهان سفر می نماید. در این مقاله چگونگی ایجاد این روابط و دست آوردهای آن بررسی گردیده است.

مبرمیت: اعلام استقلال افغانستان و برقراری روابط دیپلماتیک برای اولین بار، با کشورهای جهان، اعتبار و اهمیت افغانستان را در سطح جهان بیشتر ساخت. افغانستان را به عنوان یک کشور مستقل در جهان تبارز داد و در امر توسعه مناسبات میان کشورهای جهان گام های استوار برداشته شد. روی همین مبرمیت مقاله به نگارش گرفته شده است.

هدف: از نوشتن این مقاله روشن شدن روابط خارجی در یک برهه از تاریخ کشور می باشد.

میتود تحقیق: در این تحقیق برای جستجوی مطالب از اطلاعات و داده های کتابخانه‌یی، استفاده به عمل آمده و موضوعات به شیوه تحلیلی، توضیحی بررسی، تجزیه و تحلیل گردیده است.

متن

امان الله خان در سال ۱۹۱۹-م مطابق ۱۲۹۸ هـ. ش یک روز پس از قتل پدرش در اجتماعی بزرگ در میدان مراد خانی کابل در حالی که شمشیر برهنه بر کمر آویخته بود رسماً پادشاهی خود را اعلام نمود. در این نطق مشهور تاریخی استقلال افغانستان را نیز اعلام کرد. در قسمتی از سخنانش اظهار نمود، که «بایستی دولت افغانستان مانند سایر قدرت های مستقل جهان در داخل و خارج کشور آزاد و مستقل باشد.

ملت افغانستان در داخل کشور آزادی کامل داشته از هر گونه تجاوز و ظلم محفوظ، مردم فقط باید مطیع قانون باشد و بس، حکومت ما در افغانستان اصلاحاتی

خواهد نمود که ملت و مملکت ما بتواند در بین ملل متمدن جهان جای مناسب خود را حاصل نماید». (۶: ۳۵) محمد ابراهیم عطایی در اثرش نگاهی مختصر به تاریخ معاصر افغانستان از قول نماینده انگلیس که در این اجتماع حضور داشت چنین مینگارد: «امیر جدید اعلان نمود: من خود و کشور خود را از نگاه داخلی و خارجی کاملاً آزاد و مستقل اعلان می دارم، پس از این مملکت من به مانند مملکت و قدرت های دیگر آزاد خواهد بود، به هیچ قدرت خارجی اجازه نخواهیم داد که در مسایل داخلی و خارجی افغانستان به اندازه یک سر مو مداخله نماید و اگر چنین اقدام کند سرش را با این شمشیر خواهیم برید. در این وقت امیر شمشیر برهنه را در کمر بسته بود و در هنگام ادای این جمله آن را با دست خود بالا نمود. سپس به طرف نماینده انگلیس اشاره نموده گفت: تو فهمیدی؟ من برایش گفتم: بلی من فهمیدم.» (۷: ۲۳۷)

امان الله خان بعد از اعلان استقلال داخلی و خارجی کشور به روز دهم سلطنت خویش ۱۳ ماه حوت ۱۲۹۸ هـ. ش مطابق سوم مارچ ۱۹۱۹-م نامه یی رسمی عنوانی لارڈ چلمسفورد وایسرای هند بریتانوی فرستاد و خواستار استقلال کامل افغانستان شد، اما امیر امان الله خان بدون آن که منتظر پاسخ دولت انگلیس بماند سیاست مستقل را در پیش گرفت. در همین حال دولت انگلیس به جواب تقاضای امیر امان الله خان فقط تسلیت نامه ای مبنی بر فوت پدرش حبیب الله فرستاد و هیچ از استقلال یاد نکرد. از همین لحظه به بعد، امیر امان الله و محمود طرزی وزیر خارجه اش در پی این شدند که استقلال افغانستان را به کرسی بنشانند. به قول نویسنده افغانستان در قرن بیستم: «با وجود این نامه‌ی امیر امان الله خان، از همان آغاز امر به امان الله خان و محمود طرزی معلوم گردید که حکومت هند بریتانیایی و حکومت لندن حاضر به شناختن استقلال کامل افغانستان نیست. بنابر این، امان الله خان و محمود طرزی در این زمینه دو تصمیم گرفتند: یکی آن که ترتیبات و اقدامات مسلح را در مقابل هند بریتانیایی بگیرند و دیگر که اعلان استقلال را به دیگر کشورها به شمول روسیه شوروی و کشورهای اروپایی برسانند.» (۲: ۱۳۲) بدین ترتیب میر غلام محمد غبار در اثرش مینویسد: بعد از اعلان استقلال افغانستان پادشاه افغانستان متوجه تحکیم روابط با دول خارج شد و

از همه اولتر به شناختن دولت شوروی و ایجاد مناسبات سیاسی توسط مکاتبه و مبادله نمایندگان سیاسی پرداخت. دولت شوروی در ۲۸ مارچ ۱۹۱۹-م توسط اعلامیه‌یی استقلال افغانستان را رسماً شناخت. شاه امان الله در ۱۷ اپریل کتباً پیشنهاد دوستی افغانستان را با دولت شوروی به عنوان رهبر بزرگ دولت انقلابی شوروی فرستاد. متعاقباً ۲۰ اپریل با نامه دیگر به عنوان لنین از قصد افغانستان راجع به اعزام هیئت سفارت فوق العاده افغانی در شوروی سخن زد. لنین توسط دو نامه ۲۲ می، خود به هر دو پیشنهاد شاه امان الله جواب مثبت داد. «(۸: ۸۴۷) در اینجا لازم است بدانیم که امیر امان الله خان به چه دلایل در قدم اول خواهان روابط با شوروی بود. «امان الله خان علم مبارزه و آزادی خواهی را علیه استعمار بریتانیا بر افراشت وضع جیوپولتیک منطقه و جهان نسبت به سال های گذشته کاملاً دگرگون گردیده بود. زیرا در ماورای دریای آمو دولت تزاری واژگون و رژیم کارگری که خود را ضد سیستم سرمایه داری معرفی می نمود، روی کار آمد. این رویداد بریتانیا را در وضع مخاطره آمیز قرار داد. دولت روسیه به منظور تحکیم و توسعه پایه های قدرتش تلاش میوزید تا با استفاده از شعار ضد استعمار حیثیت سیاسی خویش را در داخل قلمرو و خارج از سرحدات آن تثبیت نماید. امان الله خان وضع متذکره را تحلیل و بررسی نموده، شرایط بروز اختلافات بین روسیه و بریتانیا را به نفع آزادی کشور، مورد استفاده قرار داد. وی متیقن بود که اگر روسیه در جریان مبارزات مسلحانه ضد انگلیس، دولت افغانستان را از لحاظ نظامی و اقتصادی کمک نکند، حد اقل بنابر مشی ضد سرمایه داری اش، در این راه ایجاد مزاحمت نیز نخواهد کرد.» (۲: ۹۳)

همچنان در این ارتباط سید سعد الدین هاشمی در اثرش تاریخ معاصر افغانستان چنین بیان می کند: یکی از علل عمده این تماس همانا دشمنی مشترک افغانستان و شوروی با بریتانیا بود، زیرا افغانستان با قیام مهم آزادی بخش ملی خود طالب استقلال بود و دولت نو بنیاد شوروی تحت بلوکاد و محاصره اقتصادی بریتانیه و فرانسه قرار گرفته بود و کشتی های دول متذکره بحیره سیاه را نظارت و محافظت می کردند.» (۱۱: ۱۹۵) به همین ترتیب بعضی نویسندگان دیگر به این نظر هستند که: سیاست نزدیکی و توسعه روابط با روسیه شوروی را که امیر امان الله خان در پیش گرفت انگیزه این رویکرد، به نظر میرسید دو مساله‌ی اساسی باشد: نخست آن

که، امیر به این وسیله می خواست از یک متحد بالقوه‌ی استراتژیک در روابط خارجی خود برخوردار گردد. روسیه‌ی شوروی با روی کار آمدن دولت انقلابی بلشویکی، که هم شعار های عادلانه داشت و هم از ماهیت استعماری دوره‌ی امپراتوری تزار فاصله گرفته بود، برای امیر مایه‌ی اطمینان خاطر بود. دیگر این که، امیر احتمالاً بر این گمان بود که با نزدیکی به حکومت انقلابی بلشویک ها می تواند نفوذ و تاثیر خود را به مسلمانان جمهوری های آسیای میانه گسترش بخشد.» (۱۱): (۱۷۱) به همین ترتیب دولت روسیه شوروی نیز خواهان روابط با افغانستان بود یعنی بعد از فروپاشی دولت تزاری و به وجود آمدن دولت سوسیالیستی در روسیه، زمامداران امور سیاسی آن کشور همواره در صدد آن بودند تا مناسبات خود را با کشورهای دیگر توسعه بخشیده، زمینه استحکام هرچه بیشتر پایه های قدرت خویش را فراهم سازند. افغانستان کشوری بود، بنابر اهمیت استراتژیک خود مورد توجه مقامات شوروی قرار می گرفت آنها می کوشیدند تا مناسبات گرم خود را با این کشور برقرار سازند، زیرا هنوز آسیای میانه کاملاً تحت تسلط شوروی در نیامده بود، افغانستان به حیث یک کشور مماس خط مذکور تاثیر بسی ارزنده در حیات سیاسی آن وارد ساخته میتوانست.» (۲: ۱۰۲) به هر صورت قبلاً ذکر شد لنین توسط دو نامه به پیشنهاد شاه امان الله خان جواب مثبت داد و از هدف شوروی با اعزام نماینده در افغانستان سخن گفت:

پیام و. ا. لنین و-م- کالنین کمیسار به عنوان اعلیحضرت امان الله خان، پادشاه افغانستان مورخ ۲۲ می، ۱۹۱۹، مطابق ثور ۱۲۹۸ هـ. ش خدمت جناب جلالتماب اعلیحضرت امان الله خان امیر افغانستان: ادام الله، اقباله العالی، نخستین نامه از طرف ملت مستقله افغان که مشتمل بر درود دوستانه به ملت روس و خبر دهنده از جلوس آن اعلیحضرت بر اورنگ تاجداری مملکت افغانستان بود، به ما رسید در جواب آن طرف حکومت کارگران و کشاورزان و از طرف عموم اهالی روسیه به فرستادن این نامه که مشتمل بر سلام دوستانه به ملت آزاد و مستقل افغان، آزادی خود را با کمال دلاوری از تسلط جبن خارجی مدافعت کرده است، مبادرت می نمایم و آن حضرت را از جلوس اورنگ تاجداری افغانستان که در تاریخ بیست و یکم ماه فورال، سال ۱۹۱۹، بالحن والا اقبال واقع گردیده است، عرض تبریک می گویم.

حقیقتاً حکومت کارگران و کشاورزان روسیه به جمیع ملت‌هایی که در داخل جمهوریت روسیه می‌باشد برابری و آزادی داده است، چنانکه، اساس اتحاد بین المللی جمیع زحمت‌کشان را بر ضد غاصبین و استفاده‌کنندگان از زحمات دیگران استوار نموده است. امیدواریم که کوشش مردمان افغانستان بر متابعت و پیروی از اهالی روسیه، در تحصیل آزادی برای استحکام استقلال، سلطنت افغانستان بهترین وسایط و وسایل خواهد بود.

اراده آن اعلیحضرت را در عقد مناسبات دوستانه با اهالی روسیه با کمال خوشی استقبال کرده از آن اعلیحضرت خواهش می‌کنم که نماینده افغانستان را در شهر مسکو معین فرمایند. و ما هم از جانب خود و از جانب ملت خود می‌خواهیم، نمایندگان حکومت کارگران و کشاورزان را به شهر کابل روانه نمایم از آن اعلیحضرت خواهش و توقع می‌کنیم که در باب سهولت مرور نمایندگان ما به جمیع مامورین حکومت افغانستان اوامر لازمه فوریه صادر نمائید. برقرار شدن مناسبات دیپلوماسی فیما بین دو ملت بزرگ روس و افغان، باعث خواهد شد که این دو ملت دست یاری و معاونت به همدیگر داده، هرگونه سوء قصدی را که از جانب غارتگران خارجی، بر آزادی و ملل آنها واقع شود، دفع و بر طرف نمایند.

رئیس شورای کمیته اجرائیه مرکز شوراهای وکلای کارگران و کشاورزان و قزاقها
قشون سرخ تمام روسیه: م کالنین. «(۱۱: ۱۶۸-۱۶۹)

به همین منظور امیر امان الله خان و محمود طرزی وزیر خارجه هیئتی را تحت رهبری محمد ولی خان دروازی که از جمله روشنفکران لیبرال دربار بود به حیث سفیر فوق العاده از جانب افغانستان تعیین نمودند تا روابط دیپلوماسی با کشورهای جهان قایم نماید، شاه و افغانستان را به حیث یک کشور مستقل به جهان معرفی بدارد. در این ارتباط آدمک نویسنده تاریخ روابط سیاسی افغانستان می‌نویسد: «افغانها سعی و مجاهدت می‌ورزند تا جهان را مطلع بسازد که افغانستان یک عضو مستقل خانواده ملل می‌باشد و به تاسی از این اندیشه روابط دیپلوماسی با ممالک مختلف جهان تأسیس نماید با متخصصین رشته مختلف قرار داد کند تا به افغانستان مسافرت نموده و در پروژه‌های انکشافی سهم بگیرند.» (۱: ۲۰۲) بناءً محمد ولی خان به خاطر یک وظیفه خطیری همان روزی که در باره آتش بس جنگ سوم افغان

و انگلیس موافقت شد. با هیأت همراهی چون، فیض محمد خان ذکریا، ادیب افندی، میرزا محمد یفتلی، عبدالرحمن لودین، محمد گل مهمند، قاضی سیف الرحمن کاظم بیگ و مولوی برکت الله بود در ماه جون سال ۱۹۱۹ به تاشکند رسید و پس از آنکه توسط تلگراف عنوانی ویلسن رئیس جمهور امریکا همکاری او را در تصدیق استقلال افغانستان از جانب کنفرانس صلح پاریس تقاضا کرد.» (۹: ۵۶۳) بعداً محمد ولی خان عازم روسیه گردید و در دهم اکتوبر وارد مسکو شد در ۱۴ اکتوبر، لنین رهبر شوروی در حالیکه قره خان و ندیمانوف نیز حاضر بودند، سفیر فوق العاده افغانستان را پذیرفت بعداً «سفیر افغانستان نامه امیر امان الله خان را به لنین تقدیم کرد ابراز نمود امیدوارم آنچه حکومت افغانستان اظهار می دارد مورد توجه شوروی قرار گیرد. لنین در پاسخ گفت که این نامه را با خوشنودی عظیم می پذیرد و وعده می دهد، به زودی به تمام وسایل مورد علاقه، افغانستان جواب دهد.» (۲: ۱۰۶) در این اثنا، هیأت افغانی تمایل ادامه سفر خود را به اروپا ارایه داشت، اما بریتانیا بر جمهوریت های قسمت بالکان روسیه فشار آورد تا مانع رسیدن آنها به اروپا شوند، از این رو، هیأت ناچار برگشت و عازم تاشکند گردید.

«یک هیأت به ریاست براوین، وزیر مختار شوروی به کابل آمد. اولین هیاتی بود که در سپتمبر ۱۹۱۹ به امیر امان الله خان معرفی شد. مذاکرات وی در کابل منتج به آن شد که یک قرار داد بین افغانستان و شوروی عقد گردد. در اثر این قرار داد، در حوزه پنجاه قسمتی از اراضی به افغانستان وا گذاشته شد برای افغانستان پول، اسلحه، تجهیزات، مهمات جنگی و تخنیکی کمک نمود.» (۳: ۲۸۰) بدین ترتیب مذاکرات طرفین باعث تشویش بریتانیا گردید و نایب السلطنه هند از آن احساس خطر می کرد. بنابر آن مکرراً از لندن تقاضا داشت تا مسأله افغانستان را با مسکو تصفیه نماید و مانع فعالیت های افغانستان در بهم انداختن اقوام اروپایی بر علیه یکدیگر شود.» (۲: ۱۰۶) با وجود این همه موضوعات، هیأت افغانی بعد از توقف در تاشکند دوباره عازم مسکو گردید، محمد ولی خان از سال ۱۹۲۰ تا ۱۹۲۱ در مسکو اقامت داشت و به حیث سفیر افغانستان مذاکرات را با اتحاد شوروی ادامه داد. «به تاریخ ۲۸ جنوری ۱۹۲۱ معاهده دوستی بین افغانستان و اتحاد شوروی در مسکو امضا شد. هیأت افغانی تحت ریاست محمد ولی خان شامل میرزا محمد یفتلی، غلام

صدیق خان چرخى و از جانب شوروى كیورگى و اسلیویچ چیچیرین، ولیف میخایلوویچ قره خان بود.» (۲: ۱۰۷)

به قول نویسنده کتاب: «ظهور افغانستان نوین» این معاهده افغانستان را در یک موقعیت خیلی قوی تری از چانه زنی در روابط آن با بریتانیا قرار داد افغان ها در ترانزیت همه کالاهای خود از طریق قلمرو روسیه آزاد بودند و مالیات نمی دادند، چه می خواستند در روسیه بفروشند یا خارج از آن (ماده ۶)، یک میلیون روبل طلا در یک سال و کمک های دیگر نیز قول داده شد (ماده ۱۰)، در ماده ۸ معاهده، استقلال و آزادی فعلی بخارا و خیوه، هر شکلی از حکومت که در آن جا وجود داشته باشد، به رسمت شناخته شد. این شرط، امتیازی برای افغانها بود و به شدت موقعیت امان الله را به عنوان قهرمان تقویت می کرد. افغانها به سهم خود موافقت کردند که به پیمان های نظامی و سیاسی ای که ممکن است به منافع یکدیگر آسیب برساند، وارد نشوند (ماده ۳)، به روس ها اجازه دادند که پنج قونسل گری در افغانستان باز کند.» (۱۰: ۲۹۰)

نویسنده مذکور همچنان بر طبق گزارش تایمز لندن مینویسد: روسیه همچنین قرار شد یک دستگاه رادیویی قدرتمند در کابل دایر کند و مهندسی برای بهبود بخشیدن وضع ارتباطات افغانستان، مهیا کند. تایمز پیش بینی می کرد که یک چنین اصلاحات ممکن است شامل یک جادهی بهتر بین ترکستان و افغانستان، خط تلگراف بین کابل، قندهار و کوشک در مرز شوروی - افغان و ایجاد نیروی هوایی افغان با هواپیماها و مربیان روسی شود.

بدین منوال از لحاظ تاریخی و سیاسی «اولین قرار داد مساوی الحقوق افغانستان با یک کشور بزرگ و نیرومند خارجی بود که بر پایه احترام و حس حاکمیت ملی و منافع متقابل انعقاد یافت. دولت انگلیس انعقاد این معاهده را، خطر بزرگی برای هند برتانوی پنداشت و عقیده داشت که قرار داد مذکور زمینه را برای مداخله روسها در هند مساعد ساخته است. و از طریق افغانستان مرتباً اسلحه و پول به اقوام سرحد و انقلابیون هند فرستاده می شود.» (۳: ۲۸۴) به هر حال مناسبات دوستانه بین افغانستان و روسیه شوروی ادامه داشت گرچه یک بار حوادث بخارا باعث تیرگی مناسبات گردید و آن اینکه در اواخر حکومت امیر حبیب الله خان، از طرف امیر سید

عالم شاه بخارا تقاضای کمک نظامی از دولت افغانستان بعمل آمده بود و «شاه امان الله در عهد خود این خواهش بخارا را پذیرفت و یک عده نظامیان افغان با چهار عراده توپ و دو فیل بفرستاد. در حالیکه کمیته جوانان بخارا بعد از زد و خوردی با امیر سید عالم شاه، در تاشکند به تشکیل قشونی پرداختند و در اگست ۱۹۲۰ بخارا را اشغال و امیر را فراری ساختند و خود دولت جدید جمهوری تأسیس نمودند در طی این حوادث سپاهیان افغانی هم محبوس گردیدند. وزارت خارجه افغانستان برای مطالعه اوضاع و تعیین خط حرکت سیاسی خود، یک هیئت به ریاست عبدالهادی خان داوی و عضویت غلام صدیق چرخ و میرزا غلام حیدر خان به بخارا اعزام نمود. این هیئت وقتی در بخارا رسید که هنوز امیر سید عالم در دوشنبه با مبارزین انقلابی می جنگید. در بخارا به داوی رئیس هیئت افغانستان گفته شد که حمله در بخارا و تشکیل جمهوریت از طرف جوانان انقلابی خود بخارا به عمل آمده است لهذا بی طرفی و عدم مداخله افغانستان تقاضا می شود، هیئت افغانی پذیرفت و به کابل برگشت در حالیکه سپاهیان محبوس افغانی را از زندان بخارا رها کرده بود. متعاقباً امیر سید عالم بعد از شکست به افغانستان پناهنده شد. بعداً در فبروری ۱۹۲۱ وارد کابل گردید.» (۸: ۸۴۳)

زمانی که محمد ولی خان در پایتخت روسیه بود به قول میر محمد صدیق فرهنگ وی توانست با نمایندگی ایران و ترکیه تماس قائم نموده معاهدات مورد نظر را جهت تصدیق استقلال افغانستان و برقراری مناسبات سیاسی و سایر مسایل با ایشان امضا نماید.» (۹: ۵۲۱)

قابل ذکر است دولت افغانستان نخست در سال ۱۹۲۱-م با جمهوریت ترکیه که از روی سوابق و عنعنه طرف توجه و محبت مردم افغانستان بود قرار داد دوستی بست. «این پیمان در تحکیم مناسبات دو کشور نقش مهم ایفا کرد. افغانستان زعامت ترکیه را به رسمیت شناخت ترکیه بالنوبه استقلال افغانستان را به رسمیت شناخت سالها بعد با عهد نامه دوستی و همکاری روابط عمیق دوستانه مملکتین را تشدید و تحکیم نمود و ترکیه در تعلیمات نظامی اردو و امور صحی افغانستان سهم بارزتر گرفته پسران و دختران محصل افغانی در ترکیه مشغول تحصیل شدند جمال پادشاه، ضیابک، جنرال خیر الدین پادشاه، جواد بیک و جنرال کاظم پادشاه همه از

رجال کار آگاه ترکیه بودند که در افغانستان خدمت نمودند.» (۸: ۲۸۴) به هر حال سفر سیار محمد ولی خان از طریق ریگا و وارسا پیش رفت به برلین رسید. آلمان در پایان جنگ اول جهانی مغلوب و از جانب فاتحان بشمول بریتانیا بر آلمان قیود عمده وضع گردیده بود «با وجود آن آلمانی‌ها از هیئت افغانی پذیرایی نمودند. موافقه به عمل آمد تا نماینده دیپلوماتیک افغانستان در آلمان پذیرفته شود. ولی اقدام بر اعزام همچو نماینده افغانستان به آینده محول گردید.» (۲: ۱۰۹) بعداً هیأت افغانی رهسپار روم شد حکومت ایتالیا از نماینده افغانستان به گرمی استقبال کرد. وقتی بریتانیا مطلع شد که عنقریب ایتالیا با افغانستان معاهده‌ای را برای تجارت و تأسیس قونسلگری امضا میکند. وزارت امور خارجه برتانیه به حکومت ایتالیا اظهار نمود که آن کشور تا هنوز افغانستان را داخل حیثه نفوذ سیاسی خویش می‌پندارد. وقتی که این خبر به کابل رسید تنفر زیادی را در پایتخت ایجاد کرد. وزیر خارجه نمایندگان روسیه، اناتولیه و بخارای انقلابی را در وزارت امور خارجه افغانستان دعوت نموده و در این ضیافت افغان‌ها احساسات ضد بریتانوی خویش را اظهار و بیان کردند.» (۱: ۲۰۲) به هر صورت «محمد ولی خان توانست با کشور ایتالیا بدون مشکل به موافقه و تبادل سفر بین دو کشور برسد و معاهده روابط بین افغانستان و ایتالیا را در ۱۹۲۱-م امضا نمود.» (۲: ۱۰۹) بعداً هیئت محمد ولی خان به تاریخ ۲ جولای ۱۹۲۱ توسط کشتی به طرف امریکا حرکت و به نیویارک رسید «محمد ولی در نیویارک اظهار داشت به هدف تأسیس مناسبات دیپلومات به امریکا آمده است. وی علاوه کرد که شاه امان الله برای انکشاف اقتصادی علاقمند سرمایه‌گذاری در افغانستان میباشد. همچنان محمد ولی خان قبل از ملاقاتش با وزیر خارجه امریکا به مطبوعات گفت: برقراری مناسبات بین کابل و واشنگتن امکانات فراوانی را برای سرمایه‌گذاری تاجران امریکا در کابل فراهم خواهد کرد. در ضمن صنعت قالین افغانستان بازار خوبی را در امریکا بدست خواهد آورد.» (۴: ۲۷۶)

انگلیس‌ها که هرگز خواهان مناسبات دیپلوماتیک و دوستی بین افغانستان و امریکا نبودند، قبلاً در پاریس توسط سفیر خود موضوع را به سفیر امریکا گوشزد کرده بودند. در عین حال برای خنثی کردن فعالیت‌های هیئت افغانی توطئه را به راه انداخته، یک افغان مجهول‌الهویه را به نام شاهدخت فاطمه سلطانه، یکی از

اولادهای شاه شجاع در هند بریتانوی زندگی می کرد. به امریکا آوردند این خانم که با خود یک الماس ۵۵ قیراط به نام (دریای نور) را نیز داشت با پاسپورت انگلیسی وارد سانفرانسیسکو شده با سه پسر نوجوانش توسط جنرال قونسل انگلیس پذیرایی و به نیویارک فرستاده شد. و در آنجا توسط شخص نا معلومی به مطبوعات معرفی می شود. روزنامه «نیویارک تایمز» در شماره نهم جولای ۱۹۲۱ تحت سرخط (شاهدخت افغان با سه پسرش) نوشت: شاهدخت بعد از کوه نور، دومین الماس معروف را با خود آورده با رئیس جمهور ملاقات خواهد کرد... سفیر بریتانیا مشغول ترتیب ملاقات شان با رئیس جمهور هاردینگ میباشد.

موجودیت فاطمه سلطانه در نیویارک توجه خبرنگاران، عکاسان و خوانندگان امریکایی را به خود جلب کرد. نسبت به خبر فعالیت های هیئت افغانی برایشان یک خبر جالب تر شد انگلیس ها به همین هدف شان رسیدند.

وزیر خارجه امریکا به رئیس جمهور مشوره داد که «هیئت محمد ولی خان را به حضور بپذیرد، اما علاوه کرد که فکر نمی کند تا انجام دادن تحقیقات بیشتر لازم و یا مناسب باشد از یک پذیرایی مؤدبانه فراتر رفت.» (۴: ۲۷۸-۲۷۹) اما قبل از این ملاقات، رئیس جمهور امریکا از فاطمه سلطانه در قصر سفید پذیرایی کرد. بعداً با محمد ولی خان دیدار نمود. رئیس جمهور هاردینگ به جواب نامه شخصی امان الله خان که توسط محمد ولی خان به وی سپرده شد. رضایت خاطر انگلیس ها را بر آورده ساخته چنین نوشت: من آرزو دارم مناسبات بین ایالات متحده امریکا و افغانستان همیشه دوستانه باشد و خرسندم در این راستا با اعلیحضرت همکاری نمایم. من مجبور هستم، همانطوری که شفاهی به جنرال محمد ولی خان اظهار داشتم، تأیید کنم که در رابطه با ایالات متحده امریکا، مسئله برقراری مناسبات دیپلوماتیک و اقدامات لازم توسط کانگریس ایالات متحده امریکا باید در این مورد رسیدگی بیشتر قرار گیرد.» محمد ولی خان بعد از ملاقات سری و کوتاه مرخص شد. زیرا توقعی که از دیدار با مقامات امریکا داشت به دست آورده نتوانست. محمد ولی خان بعد از اخذ ویزه از سفارت بریتانیا مقیم واشنگتن وارد بریتانیا گردید و توسط پیرز مهماندار آن کشور استقبال گردید. محمد ولی خان هدف خود را به پیرز توضیح داده گفت که مکاتیب از امیر امان الله خان و وزیر خارجه محمود طرزی برای پادشاه

بریتانیا و لادز کرزن وزیر خارجه با خود آورده است «پیرز با تعجب جواب داد که روابط با افغانستان تا کنون توسط میانجیگری سکرتر امور هند برقرار می باشد. اما محمد ولی خان اصرار کرد که بعد از معاهده راولپندی افغانستان چنان می پندارد که جمیع روابطش با هند قطع شده و انجام یافته است. افغانستان نمی خواهد بیش از این هیچ گونه رابطه با هندوستان داشته باشد و اگر بتواند از آن خود داری ورزد.» (۲: ۱۱۰) سر انجام لارد کرزن ۱۷ اگست ۱۹۲۱ محمد ولی خان را پذیرفت اما حین که هیئت از مناسبات کابل یاد آوری کرد. کرزن حرف محمد ولی خان را قطع نمود گفت: مذاکرات کابل متعلق به مسایل افغانستان و هند بوده به وزارت امور خارجه بریتانیا ارتباطی ندارد او همچنان مکاتیبی را که توسط هیأت افغانی به وی تقدیم شده بود. نه گشود و نه گفت که آنها را برای پادشاه تقدیم می کند یا خیر یعنی از انجام چنین وظیفه انکار نمود. وقتی که خبر این برخورد مقامات بریتانیا به کابل رسید «وزیر امور خارجه افغانستان در برابر این عمل لارد کرزن از خود عکس العمل شدیدی نشان داد وی به روز ۲۸ اگست نامه‌ی هتک آمیزی به دابس نوشت و تمام القاب را از آن نامه حذف نموده و دابس را به عنوان (جناب داب) مخاطب کرده و از رفتاریکه در برابر هیأت افغانی در لندن شده بود، شکایت کرد.» (۱: ۲۰۴) بعد از این دیدار هیأت افغانستان دوباره از پاریس، برلین، بن، روم دیدن نمود. در همین جریان در افغانستان چنانچه قبلاً ذکر گردید نماینده حکومت هند بریتانوی برای بار سوم گفتگو را با وزیر خارجه افغانستان باز کرده بودند.

هنوز حاضر نبودند استقلال افغانستان را به رسمیت بشناسند به قول ابراهیم عطایی نویسنده کتاب «نگاهی مختصر به تاریخ معاصر افغانستان»: در اینجا یکبار دیگر شهکار دیپلوماسی امان الله خان و محمود طرزی توجه را به خود جلب می کند و آن اینکه هیئت انگلیس را آماده ساختند تا از ته دل استقلال افغانستان را بپذیرد. در حالی که مذاکرات با دابس جریان داشت معاهده دوستی با دولت جدید روسها به امضا رسید و این یک فشار بود که به انگلیس وارد گردید.» (۷: ۲۴۴) در این حالت در برابر هیأت انگلیس در کابل «فقط دو راه باز بود که باید یکی را اختیار می کرد. با پایان بخشیدن به مذاکرات و بازگشت به هند، یا راضی شدن به یک معاهده عادی همجواری بدون صحبت از دوستی و همکاری، طرف انگلیس راه دوم را انتخاب نمود

و مذاکرات بر آن اساس از سر گرفته شد چندین ماه دوام نمود چون نظریات جانبین در هر موضوع با هم اختلاف داشت در حالی که هیچ یک به ناکامی مذاکرات هم راضی نبود سر انجام در ۲۲ نوامبر ۱۹۲۱-م معاهده بین محمود طرزی وزیر خارجه و دابس نماینده هند برتانوی به امضا رسید به موجب احکام این معاهده که در آن مورد مربوط به مناسبات سیاسی دو کشور با نهایت دقت و احتیاط به شکل متوازن ترتیب یافته حکومت انگلستان سر انجام استقلال افغانستان را در امور داخلی و خارجی به الفاظ صریح و واضح تصدیق نموده.» (۹: ۵۱۵) بدین ترتیب حکومت بعد از تصفیة حساب با دولت انگلیس مشغول اصلاحات داخلی گردید. و از طرف دیگر «تلاشهای دیپلماتیک هیات افغانی موفقانه بود و توانست که با شوروی، ایران، ترکیه، ایتالیا و فرانسه پیمان های دوستی عقد کند تا آنها سفرای خود را به کابل گسیل دارند در اثر همین موفقیت هایی که نمایندگان سیاسی افغانستان در این مسافرت طولانی کسب کرده بودند حین مراجعت آنها به کشور ۱۹۲۲-م به گرمی استقبال شدند.» (۲: ۲۰۰)

بدین ترتیب امیر امان الله خان موقف، حیثیت و پرستیژ افغانستان را به سویه بین المللی بلند برد: «یکی از خطوط برجسته سیاست خارجی افغانستان آن بود، تا استقلال کشور و موازنه بیطرفی را در سیاست خارجی حفظ نماید و دوستان بیشتر پیدا کند و از نگاه دفاعی خود را تقویه کند و تمایلات خود را با دنیای خارج آزادانه توسعه دهد.» (۳: ۲۷۲)

همچنان در نخستین قانون اساسی افغانستان به نام نظامنامه اساسی دولت علیه افغانستان که دارای ۹ فصل و ۷۳ ماده بود در لویه جرگه ۱۹۲۲-م مطابق ۱۳۰۱ ش در جلال آباد به تصویب رسید. در بخشی از این نظامنامه چنین ذکر شده: دولت علیه افغانستان اداره امور داخله و خارجه، خود را به استقلال تامه حایز بوده و همه محلات و قطعات مملکت به زیر امر و اداره سنه ملوکانه به صورت یک وجود، واحد تشکیل می یابد و به هیچ حیثیت در اجرای مملکت تفریق کرده نمی شود.» (۳: ۱۹۴) به همین ترتیب مطابق نظام نامه کشور امیر امان الله خان روابط دیپلوماسی و عقد معاهدات را با نمایندگان ملت در لویه جرگه پغمان که در ۱۹۲۴-م مطابق ۱۳۰۳-م مطرح نمود. جرگه فضای آزادانه داشت: «در این جرگه انتقادات

زیادی بر عقد پیمان بین روسیه و افغانستان راجع به پنجاه و خیوا و بخارا صورت گرفت یکی از اعضای جرگه اظهار داشت که افغانستان باید علیه روسیه اعلان جنگ دهد. اما وزیر خارجه محمود طرزی به وی توصیه نمود که او (پیشنهاد کننده) هنوز به جریان سیاست بین المللی وارد نیست. ملل روسیه افغانستان با هم دوست اند و علیه یکدیگر اعلان جنگ نمیدهند. همچنان در این جرگه انتقادات در مسأله تجدید نظر بر حدود سرحدات هند و افغانستان نیز بلند شد. مگر امیر توضیح داد که این قرار داد می تواند بعد از یک سال فسخ شود و افغانستان باید تا آن مدت انتظار بکشد.» (۲: ۱۳۴)

همچنان در این جرگه راجع به پیمان های افغانستان با سایر دول تمجید به عمل آمد تأکید شد که همچو پیمان ها با فرانسه و آلمان توسعه داد شوند. جرگه به صورت عموم پیمان های امان الله خان را در امور روابط خارجیش تصویب کرد.» (۲: ۱۳۴)

بدین ترتیب افغانستان با کشورهای مختلف جهان مناسبات سیاسی بازرگانی و فرهنگی قائم نمود و سفارتخانه های روس، انگلیس، ترکیه، ایران، فرانسه، آلمان و ایتالیا در کابل و سفارتخانه ها وزارت مختاری های افغانستان در کشورهای مذکور تأسیس گردید در اثر این اقدامات، انزوای قبلی در هم شکسته مسافرات افغانان به خارج و مسافرت خارجیان به افغانستان جریان یافت «دروازه های کشور به روی افکار، اندیشه ها، فرهنگ و تخنیک جدید باز شد معارف محدود کشور گسترش یافت در قدم اول، لیسه جدیدی استقلال به کمک فرانسه در کابل تأسیس گردید کار حفریات آثار باستانی افغانستان زیر نظر شرق شناس معروف فرانسوی فوشه روی دست گرفته شد، همچنان کارشناسان آلمانی، ایتالوی و ترکی را برای مهندسی، زراعت و امور حربی به کابل وارد شدند. لیسه امانی به کمک آلمان اعمار گردید. در این ضمن یک عده از متعلمین مکاتب برای تکمیل تعلیم و کارشناسی در شقوق مختلف از جمله امور حربی به آلمان، روسیه ترکیه و ایتالیا فرستاده شدند.» (۸: ۵۲۲)

در همین جریان محمود طرزی بحیث وزیر مختار افغانستان در پاریس مقرر و محمد ولی خان بحیث وزیر خارجه تعیین گردید. محمد ولی خان به تعقیب از روش محمود طرزی سعی کرد. در سیاست خارجی افغانستان توازن لازم را در بین دو همسایه نیرومند آن انگلستان و روسیه حفظ کند این سیاست از جانب دولت شوروی

به خوشی تایید گردیده چنانچه دولت مذکور راضی شد که به درخواست افغانستان از تأسیس قنصلگری هایش در قندهار و جلال آباد که انگلیس بر آن اعتراض داشت، صرف نظر کند و از نظر مالی و تخنیکی و حربی با افغانستان کمک کرد «وقتی که نیروی روس جزیره درقد را در دریای آمو اشغال کرد و دولت افغانستان به این عمل احتجاج نموده روسیه با تخلیه جزیره مذکور یک بار دیگر آرزویش را جهت حفظ مناسبات دوستانه به این کشور ظاهر ساخت و برای جلوگیری از تکرار چنین حوادث معاهده بی طرفی و عدم تعرض را در سال های بعدی در بین دو کشور عقد شد. بر مبنای همین سیاست، حکومت افغانستان در اصرار بر مسأله اعاده پنجاهه که در معاهده ۱۹۲۱-م پیش بینی شده بود خود داری نمود و برای دولت شوروی اجازه داد تا اولین خط هوایی را بین تاشکند و کابل تأسیس نماید.» (۹: ۵۲۳) اما دولت انگلیس و مقامات هند برتانوی از مساعی افغانستان برای حفظ توازن به طور شایسته استقبال نکردند. هر چند پس از امضای معاهده دوستی بین دو کشور، افغانستان به فعالیت انقلابیون هندی چون مولوی عبید الله، راجا مهند را پرتاب و قاضی عبدالولی خاتمه داده آنها را از کشور خارج ساخت، اما دوام اقدامات حکومت هند در سرحد و دسایس مامورین آن با مخالفان دولت در افغانستان که تماماً پنهان نمی ماند.» (۹: ۵۲۳) اولین وزیر مختار برتانیه در کابل از نظر طرز فکر به اعمال نفوذ در افغانستان از طریق زور و زر بررسی می کرد. «بنابر این چون به کابل آمد به جای آنکه به جلب اعتماد شخصی شاه که اداره کننده اصلی سیاست خارجی بود و همکاران نزدیک او چون محمود طرزی و محمد ولی خان بپردازد. محرم راز یک تعداد از درباریان محافظ کار که در باطن با سیاست اصلاحات شاه مخالف بودند، قرار گرفت و این وضع نمی توانست به اعاده اعتماد بین دو کشور کمک کند محمد ولی خان در رأس وزارت خارجه قرار داشت از ۱۹۲۲ تا ۱۹۲۴-م مساعی جدی صورت گرفت تا مسایل که اسباب اصطکاک را بین دو کشور فراهم می کرد از طریق مفاهمه حل شود.» (۹: ۵۲۴) با وجود آن در سال ۱۹۲۳-م حکومت هند برتانوی اسلحه ای را که افغانستان از کشورهای اروپای غربی خریداری کرده بود در بندر بمبی معطل نمود با اینکه هیچ دلیلی وجود نداشت که افغانستان سلاح مذکور را علیه آن دولت استعمال کند. «انگلیس ها احکام معاهده سال ۱۹۲۱ را طوری تطبیق نمود که

نتیجه آن افزایش به گمانی در افغانستان نسبت به نیت آن دولت و تقویه مخالفان شاه بود گرچه انگلیس ها قیود را بر عبور اسلحه افغانستان از خاک هند برتانوی برداشتند و توسط فروش دو طیاره جنگی به افغانستان کمک کردند. دولت هند برتانوی در عین حالی که در ظاهر با حکومت افغانستان به طور غیر مؤثر کمک می کند در خفا به شکل مؤثر در تخریب آن می کوشد.» (۹: ۵۲۵) به هر حال در قسمت روابط با کشور ایران چنانچه قبلاً ذکر شد محمد ولی خان با نماینده ایران در روسیه تماس قایم نمود معاهدات مورد نظر را جهت تصدیق استقلال افغانستان برقراری مناسبات سیاسی با وی امضاء نماید. دولت افغانستان همین که فرصت به دست آورد، «سردار عبدالعزیز خان یکی از مامورین خود را که با کشور ایران آشنایی قبلی داشت در ۱۹۲۰م به حیث نماینده به ایران اعزام کرد. عبدالعزیز خان در تهران مطالب خود را در پنج فقره به حکومت ایران پیش نمود. خواهش افتتاح مذاکره دوستی، مبادله سفرا، اقامه قونسل افغانی در مشهد، استقرار روابط پُستی و روابط تجارتی.

مذاکرات نماینده افغانی و مامورین ایران تقریباً بعد از یک سال منجر به عقد یک معاهده دوستی بین دولتین گردید. این معاهده از طرف سردار عبدالعزیز خان سفیر افغانستان و میرزا حسن خان وزیر خارجه ایران به امضا رسید.» (۷: ۶۶۵) در حالی که مجد الملک یک سال پیشتر به سفارت ایران در افغانستان معین شده بود. به هر صورت دولت افغانستان توانسته بود با حفظ سیاست بیطرفی و برقراری روابط تجارتی برای رشد اقتصادی افغانستان با کشورهای جهان روابط قایم نماید.

در حالیکه امیر امان الله خان مصروف امور داخلی کشور بود به قول میر غلام محمد غبار: در سال ۱۹۲۷م دولت ایتالیا پادشاه افغانستان را دعوت به مسافرت در ایتالیا نمود.» (۸: ۷۰۳) اما نویسنده گان دیگر از دعوت دولت ایتالیا ذکر به عمل نیاورده نگاشته اند: در سال ۱۹۲۷م شاه اقدام به مسافرت در کشورهای خارجی نمود. بدین ترتیب شاه امان الله خان در ۱۶ نوامبر ۱۹۲۷م مطابق ۱۳۰۶ ش با بعضی اراکین دولت مشورت و تبادل فکر نمود متعاقب آن اعلامیه شاهی در زمینه انتشار یافت در قسمت از اعلامیه خود گفت: افغانستان با حصول استقلال خود تازه بر آستان حیات سیاسی و اجتماعی قدم نهاده و در صف اقوام متمدن و آزاد قرار

یافته شرایط عصر حاضر ایجاب مینماید که اولتر از تحولات پیشرفت و ترقیات جهان آگاهی یابیم و به آن تمدن آشنایی به هم رسانیم و با اراده و تصمیم به سوی هدف جلو برویم. مجال و موقع ندهیم تا سکون و خمود و جمود دوباره در حیات ما راه بگشاید. هشت سال قبل که به حصول استقلال کشور نایل شدیم در روند این چند سال فکر و حواس من متوجه حصول بس معلومات و اندوخته ها بوده و از وظایف فرایض غافل نمیشدم.» (۵: ۱۶)

به ارتباط سفر دو مقصد را میخوامم برجسته توضیح کنم. اولین مقصد من اینست تا بهترین و مفیدترین چیزی را در کشورم به ارمان آورده و رایج بسازم. دوم مرام اینست که: به اروپا بگویم و تفهیم کنم که افغانستان در سرزمین وسیع خدا (ج) نیز یک ملک و مملکت است و در نقشه کره ارضی اینک موجود می باشد.» (۵: ۱۷)

با در نظر داشت دو مسئله ای که فشرده گفته آمد، برای اروپا ظاهر می نمایم که: نه چیزی طلب دارم و نه چیزی دلچسپی مفرط و اشد، بازهم انگیزه این همه علایق و تمایلم برای آن است که من فریفته و شیفته ترقی و اعتلای وطنم، و همواره فکر و حواسم پیرامون تحول و نهضت و پیشرفت مهین میچرخد، لهذا اراده سفر من بر مبنای همین اندیشه ها بوجود آمده، به کدام منظور و مقصد شخصی دیگری استوار نیست من به درگاه پرورگار دست به دعا هستم تا مرا به اهدافم کامیاب بسازد. در زمان مسافرت و غیابت من، تمام امور سلطنت به مجلس وزرا حل و فصل گردیده تا وقت دوران و انجام سفر و مراجعت به وطن وکالت مرا «سردار اعلی» محمد ولی خان وزیر حربیه^(*) وکالتا به انجام آن مبادر می ورزد. در همین حال «شاه امان الله رفقای سفر را خوب انتخاب نمود. ملکه ثریا «شاه خانم» نیز در زمره یکعده زنان همراه او بود. او این کار را به خاطر احتیاط نموده بود تا اقشار متعصب در اینجا او را متهم به مباشرت با زنان فرنگی نسازد.» (۵: ۱۸) در ضمن اشخاص آتی شاه را در سفر همراهی میکردند محمد یعقوب خان شاغاسی (وزیر دربار)، سردار شیر احمد خان رئیس شورای دولتی، سردار محمد حسن خان مصاحب، حبیب الله خان معین وزارت

*- محمد ولی خان در سال ۱۹۲۲ بحیث وزیر امور خارجه مقرر شد در سال ۱۹۲۴ محمود طرزی بار دوم بحیث وزیر خارجه و در همین

تاریخ محمد ولی خان وزیر حربیه تعیین گردید.

حریبه، عبدالرحمن فرقه مشر قوماندان عسکری هرات، غلام یحیی خان طرزی مدیر بخش ممالک اسلامی در وزارت خارجه، محمد امین خان دروازی مدیر شفر وزارت خارجه، غلام صدیق خان چرخي سر منشی (در این وقت کفیل وزارت خارجه)، محمود طرزی همسفر غیر رسمی، والی علی احمد خان دوست شخصی شاه، عبدالوهاب و عبدالتواب کندکشر پسران محمود طرزی برادران ملکه بر علاوه اینها یک تعداد ترجمانان نیز با آنان بودند بدین ترتیب شاه امان الله خان به تاریخ ۷ قوس ۱۳۰۶-ش مطابق ۱۹۲۷-م بعد از انجام مراسم وداع در میدان قصر دلکشا کابل را به قصد هند بریتانوی ترک نمود و به قول امین الله دريخ: انگلیسها در نظر داشتند تا شاه امان الله را نیز بسان پدرش (امیر حبیب الله) اسیر دام وسایل تفریح و استراحت ساخته در حیطة نفوذ خویش در آوردند. مطابق همین برنامه تمام جوانب استقبال پادشاه دقیق سنجیده شده بود و از گرمی شایان نمایندگی می کرد.» (۲: ۱۷۳) به هر حال شاه امان الله به چمن رسید گارد احترام، مراسم مخصوص به عمل آورد ۳۰ فیر توپ شلیک شد از چمن به کویته و از آنجا توسط قطار آهن عازم کراچی شد در عرض راه مردم هند اعم از مسلمان و هندو از شاه استقبال گرم به عمل آوردند. در کراچی شاروال و نمایندگان مذاهب مختلف تبریک نامه های تقدیم کردند شاه بیانیه در کراچی ایراد نمود: آزادی بخشیده نمی شود، آنرا باید گرفت من به خاطر آزادی از قربانی سر خود و قربانی سرهای افراد پایین تر از خود نمیترسم. توقف یا قناعت به دست آورد های کوچک در جریان حرکت به سوی هدف، برابر عقب نشینی است. دشمنان بدون وقفه از اختلافات و شگاف ها در جامعه ما سوء استفاده میکنند. لذا، اکنون وحدت یک ضرورت است. در اخیر گفت: بهترین آرزوهای صمیمانه خود را به میلیونها مردم هند میرسانم و موفقیت شانرا میخواهم ما از احساسات نیک مردم هند که همیشه نسبت به ما ابراز میشد، سپاسگذار هستیم.» (۱۱: ۱۹۹) سخنان شاه با هیجانات و شور بی سابقه‌یی استقبال شد شاه امان الله در کراچی توسط کشتی وارد بمبی شد در بمبی نیز تشریفات ملکی و نظامی به درجه اعلی صورت گرفت جمع کثیر هندی های مسلمان از پادشاه افغانستان با هلهله و شادمانی پذیرایی نمودند و احساسات گرم خود را ابراز داشتند. زیرا امان الله خان در این روز ها بحیث علمبردار استقلال از شهرت بی پایان برخوردار و توجه ملل تحت استعمار

را به خود جلب نموده بود. شاه امان الله در اجتماعات برخی از لیبرها و سرشناسان هند از جمله مولانا شوکت علی، مولانا محمد علی، حکیم اجمل خان، داکتر انصاری، مولانا شفیق داوری، مولانا ابوالکلام آزاد، داکتر ذاکر حسین و مولانا محمد عرفان اشتراک نمود بعداً شاه امان الله برای اداری نماز جمعه در مسجد جامع بمبی مشهور به مسجد قصاب رفت. امام مسجد خطبه نماز را به نام پادشاه افغانستان خواند.» (۱۰: ۳۱۸) بدین ترتیب سفر شاه امان الله خان در سرزمین هند بزرگترین انگیزه و محرک آزادی و مؤثرترین تحریک در سراسر هند زیر استعمار بود. همین که شاه امان الله بمبی را به قصد کشور مصر ترک میگفت انگلیس ها خیلی خشنود گردیدند. هیأت در ۲۹ قوس ۱۳۰۶-م از راه بحر هند به عدن رسید از آنجا به تاریخ ۲ جدی از کانال سویس رهسپار کشور مصر گردید مصریها نیز در مراسم استقبال از هیچگونه سعی و تلاش دریغ نوزیدند. «در مصر، پادشاه فواد و مصریها شاه امان الله را قهرمان شرق در مبارزه با غرب به حساب می آوردند.» همچنان جراید مصر مقالات نهایت پر محتوی را نشر نمودند که از جمله «سر مقاله جریده مشهور الاهرام به قلم فکری ابالظله صحامی بود شاه امان الله نشان لمر اعلی را که بزرگترین نشان افغانستان بود، به فواد اول پادشاه مصر اهدا نمود.» (۲: ۱۴۰) شاه در اثنای اقامتش در مصر از عساکر، کتابخانه ملی، مساجد، آرشیف و آثار تاریخی، موزیم، اهرامها و ابوالهول، بانک دولتی، مکاتب، پوهنتون الازهر، پارلمان وغیره تأسیسات را مشاهده کرد. همچنان شاه امان الله خان معاهده دوستی با دولت مصر که تقرر نمایندگان طرفین در خاک های جانبین (کابل- قاهره) به امضا رسید. بعد از سفر مصر شاه امان الله خان رهسپار ایتالیا شدند. ویکتور امانویل پادشاه ایتالیا آمدن هیات افغانی را خیر مقدم گفت مراسم استقبال پادشاه و ملکه افغانستان بسیار پر شکوه بود ویکتور امانویل برای شاه امان الله نشان افتخاری «انان زیاتا» اعطا کرد همچنان شاه از پاپ و قصر واتیکان باز دید نمود شاه امان الله، اسپور تلایی را از پاپ دریافت نمود. بعداً شاه از نقاط مختلف ایتالیا ناپل، روم، میلان، جینوا و همچنان از بعضی فابریکه های ایتالیا دیدار کردند و تحفه های زیاد به دست آورد. در ضمن بین سران دولت افغانستان و ایتالیا توافق به عمل آمد تا یک تعداد طلاب افغانی برای تحصیل فن هوا بازی به ایتالیا فرستاده شوند. در اثر قرار داد دولتین، ایتالیا متعهد شد که اسلحه

و لوازم حربی، موترها و مشاورین تخنیککی به افغانستان بفرستد. شاه امان الله بعد از ایتالیا در اوایل ماه دلو ۱۳۰۶ وارد خاک فرانسه گردید «از طرف موسیو بریان وزیر امور خارجه فرانسه ضیافتی در قصر وزارت برپا گردید دومرگو رئیس جمهوری آن کشور نیز در آن اشتراک ورزیده بود. بعداً هر دو به پان تون به مدفن گاه علما و مشاهیر فرانسه رفتند. بعداً دعوتی که از طرف رئیس جمهور فرانسه ترتیب گردیده بود؛ شرکت کردند در موضوعات مورد علاقه از قبیل خریداری طیاره، اسلحه، کارتوس و پذیرفتن طلاب افغانی در پوهنتون های فرانسه ادامه همکاری در قسمت حفریات باستانی و اعزام معلمین سایر ضرورت های علمی، فنی و تخنیککی؛ صورت گرفت و موافقه نامه امضا شد.» (۲: ۱۴۱) بعداً شاه امان الله از موزیم لوور دیدار کرد همچنان از پوهنتون فرانسه، کتابخانه ملی، نمایشگاه زراعت فابریکه حربی کروزو، وغیره دیدن نمود. در این سفر شاه، یک عراده توپ، تانکها، ماشین آلات، رادیو خریداری کرد در ضمن حکومت فرانسه یک بال طیاره به گونه تحفه به شاه تقدیم نمود. شاه در عین سیاحت از بخش های مختلف نظامی، محاربوی، عملیات گروپ اطفایه، پرواز طیارات وغیره مظاهر جدید را با دل گرمی مشاهده نمود. «بزرگترین افتخارات که امان الله خان در پاریس حاصل کرد یکی آن بیانیه رئیس شاروالی پاریس گفته شد. تحفه قابل شان شما نداریم که تقدیم کنیم، لذا شهر پاریس را تقدیم میکنیم. و دیگر اینکه مامورین دولت فرانسه چپرکت خواب ناپلیون در موزیم بود به عمارت اقامت شاه امان الله آورده، گفتند این چپرکت تاریخی را قابل راحت شما می دانیم. شاه نپذیرفت و گفت: من یک سربازم و اسلاف من که هم عصر ناپلیون بودند، آنها هم عسکر و مانند من بی تکلف میزیستند.» (۲: ۱۴۱) در ضمن فرانسویانی میگفتند که ناپلیون شرق در عصر حاضر همین شخص است و باید در چپرکت ناپلیون فرانسه، که حالا در کشور او مهمان است؛ استراحت کند.

بعداً شاه رهسپار سویس و بلژیک گردید البرت پادشاه بلژیک در استاسیون از شاه با مراسم با شکوه پذیرایی نمود. شاه در این سفر از نمایش پرواز ۲۵ بال هواپیما، از ترمیم هواپیما، کار فابریکه موتر سازی (میزوا) از بندر بحری دیدن کردند در ضمن یک عراده موتر تیز رفتار برای سفارت افغانستان مقیم پاریس خریداری نمود. شاه بعداً توسط موتر جانب سرحد سویندرلند، آلمان حرکت نمود «در آلمان به افتخار باز

دید شاه امان الله شاگردان مکاتب یک روز تعطیل شدند وان هین دنبرگ رئیس جمهور آلمان و اراکین دولت آلمان برای استقبال شاه حاضر بودند همچنان محصلین افغانی مقیم برلین، رسم احترام به جای آوردند.» (۱۰: ۳۱۹) از شاه در قصر شهزاده البرت استقبال گرم صورت گرفت بعد از دعوت رسمی و ملاقات از رهبری آلمان که ترتیب یافت شاه امان الله در این مسافرت موفق گردید «از حکومت آلمان شش میلیون مارک برای هشت سال طور قرضه بگیرد و آنرا به خریداری ماشین آلات فابریکه ها اختصاص دهد. همچنان تعداد زیاد ماشین آلات و لوازم مورد نیاز کشور را خریداری نمود. در ضمن با نمایندگان شرکت های آلمانی و فرانسوی قرار داد برای اعمار خط آهن در افغانستان امضا کرد در همین حال سفیر مختار آلمان مقیم کابل اطلاع داد که شاه امان الله خان یک میلیون پوند سترلینک به بانکها اروپا انتقال داده است که بر علاوه احتیاجات دیگر، سامان برق عمارت دارالامان به شهر جدید پایتخت خریداری و تهیه شود.» (۲: ۱۴۲) بدین ترتیب باز دید شاه افغان از آلمان زیادتر دلایل اقتصادی داشت همچنان برای فرستادن محصلین افغانی به آلمان و دیگر موضوعات فرهنگی نیز موافقه صورت گرفت در ضمن شاه از موزیم مکاتب، شرکت ها دیگر مؤسسات آلمان دیدار کرد «رئیس مکتب عالی تخنیک اوخ سوله برلین دیپلوم دکتورا افتخاری را که در قاب طلایی گرفته بودند به شاه امان الله تقدیم کرد. همچنان یک فروند هواپیمای یونکرس ده نفری را نیز به شاه هدیه دادند.» (۲: ۱۴۲) بدین ترتیب بعد از سفر آلمان شاه امان الله عازم لندن شد با جرج شاه بریتانیا ملاقات نمود «در طول اقامت خود در آنجا از ناوگان بریتانیا در (پورت ماوت) و (ساوت همپتون) دیدن کرد همچنان از یک زیر دریایی باز دید به عمل آورد در پروازی بر فراز شهر لندن شرکت کرد در ضمن از شهرهای منچستر، لیورپول و شفیلد دیدار نمود. در دانشگاه آگسفورد به شاه امان الله رتبه‌ی دکترای قانون شهروندی اعطا و عضو افتخاری انجمن جغرافیای سلطنتی شد. همچنان شاه امان الله از طرف شاه جرج نشان افتخاری سلطنتی ویکتوریا را دریافت نمود.» (۱۰: ۳۱۹) به همین ترتیب در ملاقات سیاسی که انگلیس با شاه انجام دادند «از وی تقاضا کردند که به منظور حفظ دوستی افغانستان و بریتانیا از مسافرت به شوروی بپرهیزد. ولی پادشاه

افغانستان بر عکس میل آنان روانه شوروی شد.» (۱۱: ۲۰۲) بدین ترتیب شاه پس از سفر انگلستان به وارسا پایتخت پولند رسید بعد از توقف سه روزه عازم شوروی شد. در مسکو کالینن، چیچرین، وروشیلوف، لوناچارسکی و دیگر رهبران شوروی از شاه استقبال کردند. بعداً شاه از لینن گدا، اوکراین و کریمه دیدار نمود. با پیشرفت های اقتصادی فرهنگی آن کشور آشنا شد. در جریان مذاکرات با مقامات دولتی شوروی مسایل انکشاف همکاری اقتصادی و فرهنگی مورد بررسی قرار گرفت نتایج اقامت شاه امان الله در شوروی به زودی ظاهر گردید. در جوزای ۱۳۰۷ ش، نماینده گی شوروی در شهر کابل و نماینده گی افغان در مسکو به سفارت کبرای ارتقا یافت به هر صورت «دولت شوروی یک مقدار اسلحه و سیزده طیاره به حکومت افغانستان کمک نمود.» (۱۱: ۲۰۳)

همچنان «در عین مذاکرات شاه کمک دولت شوروی را در ساختن سرک موتر رو از دریای آمو تا کابل تقاضا کرد. در ضمن شاه امان الله با الفاظ مجمل از انعقاد یک معاهده بین شوروی و سه کشور آزاد اسلامی افغانستان، ایران و ترکیه صحبت نموده، اما شوروی ها این پیشنهاد را که شاه در آن باره با دو کشور دیگر نیز مذاکره نکرده بود، رد کردند.» (۱۱: ۵۲۹) بعد از ختم دیدار، شاه امان الله به تاریخ ۲۹ ثور ۱۳۰۷ مطابق ۱۹۲۸-م عازم ترکیه شد. با مصطفی کمال اتاترک رئیس جمهور او را الگوی خود قرار داده بود. «درباره عصری ساختن افغانستان به گفتگو نشست اتاترک که در این زمینه تجربه بیشتر داشت به شاه توصیه کرد که از شتابزدگی خود داری نموده، اولتر به تقویت اردوی افغانستان پردازد و ارسال یک هیأت نظامی ترکی را برای این منظور وعده داد.» (۱۱: ۵۲۹) بعداً بین طرفین معاهده دوستی و اقتصادی به امضا رسید. بالاخره شاه امان الله در ختم سفر خود وارد ایران گردید. رضا شاه پهلوی از شاه پذیرایی نمود. شاه و ملت ایران، بزرگی و امتیازی را که پادشاه افغانستان در مدت زمامدار خود حاصل کرده بود، به دیده قدر مینگریستند «معاهده-یی دوستی و حسن همجواری که قبلاً بین افغانستان و ایران به امضا رسیده بود، در این که شاه امان الله، در تهران بود پروتوکول آن از طرف هر دو پادشاه افغانستان و ایران به امضا رسید. چون در بین دولتین ایران و ترکیه نسبت بعضی مسایل سرحدی اندک ناسازگاری وجود داشت، در اثر مساعی شاه امان الله خان این رنجش رفع

گردید و یک معاهده توحید مساعی سیاسی بطوریکه افغانستان با ترکیه و ایران نموده بود. بین ترکیه و ایران نیز به امضا رسید.» (۳: ۳۳۳) بعد از ختم دیدار از کشور ایران، شاه امان الله همراه با همراهانش از طریق هرات به کشور برگشت. در اخیر باید گفت این اولین سفر شاه امان الله بود و مدت ۷ ماه طول کشید.

نتیجه

در نتیجه می توان گفت: اعلام استقلال سیاسی افغانستان صفحه جدیدی را در کشور باز نمود. در اثر سعی و درایت سیاسی شخصیت های چون شاه امان الله خان محمود طرزی، محمد ولی خان و دیگران برای اولین بار افغانستان به جهان معرفی گردید و به حیث کشور آزاد، مستقل در جهان شناخته شد. روابط دیپلوماسی با کشورهای آسیایی، اروپایی و افریقایی برقرار گردید. در اثر این روابط دروازه های کشور به روی افکار، اندیشه ها، فرهنگ و تخنیک جدید باز شد. مسافرت افغانان به خارج و مسافرت خارجیان به افغانستان جریان یافت. سفر شاه امان الله خان در ممالک مختلف که از وی بحیث قهرمان مبارز آزادی خواه به گرمی استقبال گردید اعتبار و حیثیت افغانستان را در سراسر جهان بیشتر ساخت و روابط تجارتي و دیپلوماتیکی بیشتر قایم گردید و باعث اصلاحات در عرصه های مختلف حیات اجتماعی کشور شد.

ماخذ

- ۱- آدمک، لودویک. دلبلیو. تاریخ روابط سیاسی افغانستان، مترجم: علی محمد زهما، ناشر: مرکز نشراتی میوند، پشاور: ۱۳۴۹.
- ۲- دریج، امین الله. افغانستان در قرن بیستم، چاپ دوم، مطبعه دانش، پشاور: ۱۳۸۶.
- ۳- رسولی، سیما. سرمحقق. استرداد استقلال و اصلاحات در افغانستان ۱۹۱۹-۱۹۲۹، ناشر: اکادمی علوم ج. ا. افغانستان، کابل: ۱۳۹۴.
- ۴- زمانی. عبدالرحمن. داکتر. بازنگری دوره امانی و توطئه های انگلیس، ناشر: مؤسسه انتشارات مسکا، مطبعه انتشارات مومنه، جلال آباد: ۱۳۹۱.

- ۵- سفرنامه اعلیحضرت امان الله به اروپا، مترجم: سید عزیز الله مرموز، ناشر: انتشارات دانش، لندن: ۱۳۸۸.
- ۶- طنین، ظاهر. افغانستان در قرن بیستم ۱۹۰۰-۱۹۹۴ از مجموعه برنامه های بی بی سی، ناشر: محمد ابراهیم شریعتی افغانستانی، تهران: ۱۳۸۴.
- ۷- عطایی، محمد ابراهیم. نگاه مختصر به تاریخ معاصر افغانستان، مترجم: جمیل الرحمن کامگار، ناشر: میوند، کابل: ۱۳۸۹.
- ۸- غبار. میر غلام محمد. افغانستان در مسیر تاریخ، جلد اول و دوم، مرکز نشراتی میوند پشاور: ۱۳۸۰.
- ۹- فرهنگ، میر محمد صدیق. افغانستان در پنج قرن اخیر، جلد دوم، پشاور، نا معلوم.
- ۱۰- گریگوریان، وارتان. ظهور افغانستان نوین، مترجم: علی عالمی کرمانی، ناشر: محمد ابراهیم شریعتی افغانستانی، تهران: ۱۳۸۸.
- ۱۱- هاشمی، سید سعد الدین. تاریخ معاصر افغانستان، مطبعه پوهنتون، کابل: ۱۳۶۰.

څېړندوی محمد داود ناظم

د استقلال د لسيزې مطبوعات او د خپلواکۍ په گټلو او ساتلو کې يې رول

لنډيز

د غازي امان الله خان په زمانه کې د خپلواکۍ د لمر په راخټو سره د رسنيو سپورمکۍ هم د هېواد په مدار کې ځلانده په خوځښت راغله. د ۱۳۰۳ ل کال د مرغومي په لسمه نېټه د مطبوعاتو د لومړنۍ نظامنامې په پلي کولو سره مطبوعاتو ته د آزادۍ حق ورکول شو او په پایله کې يې ډېرې دولتي او خپلواکې رسنۍ په مرکز او ولايتونو کې منځ ته راغلې د قدر وړ سياسي، علمي، عقيدوي، اقتصادي، ټولنيز او فرهنگي مطالب يې په لوړ کيفيت او منځپانگې خپرول چې له امله يې مطبوعاتو په ټولنه کې لوړ اعتبار ترلاسه کړ او په عامه ذهنيت يې سترې اغېزې وښدلې.

په دې علمي-څېړنيزه مقاله کې به پورتنی موضوعات جوت او روښانه شي، همدارنگه به د څېړنې په پایله او وړانديزونو مقاله پای ته ورسېږي.

سريزه

زموږ په هېواد کې د مطبوعاتو پيل او د مطبوعاتو د آزادۍ مفکوره د اسلامي نړۍ د ستر مفکر، مبتکر او خپلواکۍ غوښتونکي مبارز علامه سيد جمال الدين افغاني د مبارزو او لارښوونو پایله ده چې د امير شېر علي خان په زمانه کې په ۱۲۵۲ ل چې له ۱۸۷۳ م او ۱۲۹۰ ق کال سره سمون لري د مطبوعاتو د لمر لومړنی څرک د «شمس النهار» په نوم جريده زموږ په هېواد کې راڅرگنده شوه او وړانگو يې د خلکو يخ وهلي او نېواک ځپلي ذهنيتونه تاوده او روښانه کړل (۲۲: ۱۰-۱۱ مخونه). د امير عبدالرحمن خان په ۲۱ کلنه دوره کې د مطبوعاتو له رڼا او ښکلا څخه افغاني ټولنه بې برخې او د اختناق دوره خوره شوه. په ۱۲۸۴ ل = ۱۹۰۶ م کال کې د اميرحبيب الله خان د واکمنۍ پر مهال سراج الاخبار افغانستان جريده د شاهي مدرسې د

مدرس مولوي عبدالرؤف خان په مدیریت او د هغه د انجمن د غړو په مرسته چاپ شوه، له بده مرغه چې له یوې گڼې وروسته د انگلیس په لمسون بنده کړل شوه، خو شپږ کال وروسته په ۱۹۱۲م کال کې د محمود طرزي په هلو ځلو د سراج الاخبار افغانیه په نوم بیا چاپ شوه چې د اتم کال لومړۍ گڼې یې په خپل څنگ کې د «سراج اطفال» په نوم د هېواد ماشومانو ته هم یوه بله ډیوه ډالۍ کړه. د غازي امان الله خان په دوره کې د ارشاد النسوان په نوم د ښځو نشریه او د انیس آزاده ملي جریده په ۱۳۰۶ل کال کې خپرېده انیس جریده اوس د ورځپاڼې په بڼه د دولت له خوا چاپېږي او همدارنگه لسگونه نورې نشرېې په امانی دوره کې خپرېدې. په ۱۳۰۷ل کال کې د شاه امان الله غازي د واکمنۍ تر له منځه تلو وروسته د اعليحضرت محمد ظاهر شاه تر واکمنۍ پورې مطبوعات د دولت په سانسور او کنټرول کې و تر هغه چې محمدظاهر شاه په ۱۳۴۳ل کال کې دمطبوعاتو ازادې اعلان کړه. وروسته بیا د سردار محمد داوود او ورپسې پخواني شوروي اتحاد د يرغل او د خلق او پرچم گوندونو د واکمنیو پر مهال مطبوعات د دولت تر سانسور لاندې وو، منځپانگه یې تر ډېره انقلابي او د افغان شوروي د دوستۍ پر اظهار او د مجاهدینو پر وړاندې پر سربازۍ باندې متمرکه وه، خو د ډاکټر نجیب الله د حکومت په وروستیو کې د ځینو گوندونو نشریو هم په خپرونو پیل وکړ. د جهادي تنظیمونو له لوري په هېواد کې دننه او بهر پرېمانه چاپي رسنیو او ځینو غریزو رسنیو او خبري آژانسونو خپرونې درلودې چې منځپانگه یې تر ډېره د پخواني شوروي اتحاد د يرغل پر وړاندې تبلیغاتو، اطلاعاتو، دیني او فرهنگي مسایلو باندې څرخېدله، د مجاهدینو د واکمنۍ پر مهال بیا دولتي، آزادي او حزبي خپرونې پیل شوې؛ خو د طالبانو د پنځه کلنې واکمنۍ پر مهال مطبوعات یو ځل بیا د حکومت په واک کې شول او د دولتي تلویزیونو فعالیت هم په تپه ودرول شو. خو له ۱۳۸۱ کال څخه وروسته د حامد کرزي په دوره کې ازادو رسنیو ته د فعالیت اجازه ورکړل شوه او په دې وخت کې گڼ شمېر دولتي، شخصي او ولایتي (سیمه ییزې) رسنۍ د غیر دولتي ادارو په لگښت او د بهرنیانو په مرسته را منځ ته شوې چې دغه لړۍ تر اوسه د ډاکټر اشرف غني په واکمنۍ کې هم روانه ده، رسنۍ پرېمانه خپرونې لري چې د څرنگوالي او منځپانگې له لحاظه د ډېرو رسنیو، خو په ځانگړې توگه د تصویري او غریزو رسنیو ډېرې خپرونې

په هېواد کې له قبول شويو معيارونو، ارزښتونو، ملي گټو او فرهنگ سره سمون نه لري.

مېرمنيت: د استقلال لسيزه د افغانستان د تاريخ له وياړونو او برياوو ډکه موده ده چې د نورو پرمختگونو په څنگ کې رسنيو هم په دې موده کې د پام وړ بریا او خپلواکي ترلاسه کړه، همدارنگه د استقلال د لسيزې د مطبوعاتو څېړل او د خپلواکۍ په گټلو او ساتلو کې يې رول جوتول د اوسنيو او راتلونکو نسلونو لپاره اړين او ارزښتناک خدمت گڼل کېږي، نو همدا موضوع د مقالې د ليکلو مېرمنيت جوتوي.

هدف: د مقالې موخه دا ده چې له يوې خوا د گران هېواد افغانستان ملي وياړونه خوندي شي، د استقلال د لسيزې مطبوعات او د هغو منځپانگه لا وځلېږي، له بلې خوا د هېواد د خپلواکۍ په گټلو او ساتلو کې د رسنيو رول څر گند او همدارنگه په ټولنه کې د رسنيو د بنسټ د ډبرو او اساساتو څرنگوالی او موخې روښانه شي، تر څو اوسنۍ رسنۍ هغه د خپلو فعاليتونو سرمشق وگرځوي، د ټولني له ستونزو او رښتينو غوښتنو او اړتياوو سره سم خپلې برنامې د وگړو د چوپړ لپاره خپرې کړي.

د څېړنې ميتود: په دې مقاله کې له تشریحي-تحليلي ميتود څخه گټه اخيستل شوې ده.

لومړۍ- د رسنيو رول د هېواد د خپلواکۍ په گټلو او ساتلو کې

د خپلواکۍ په گټلو کې له منبر څخه نيولې بيا تر «شمس النهار»، «سراج الأخبار افغانستان» او «سراج الأخبار افغانیه» پورې وینسونکې او خپلواکي غوښتونکې خپرونې درلودې چې د دې هڅو په پایله کې يې بالاخره د امان الله خان له واکمن کېدو سره خپلواکۍ گټلو ته ذهنیتونه تيار او له هره خوا لاره هواره کړه چې د غازي امان الله خان د واکمنۍ پر مهال مطبوعاتو د خپلواکۍ ساتلو، پرمختگ او د نورو تر استعمار لاندې ملتونو د راوینلولو دنده په غاړه واخيسته چې په پایله کې يې د سيمې او نړۍ په گوټ گوټ کې د استعمار پر وړاندې خوځښتونه رامنځ ته او د خپلواکۍ موخې ترلاسه شوې. د خپلواکۍ د لارې پيروانو او د هغوی په واک کې رسنيو د خپلواکۍ په ساتلو کې مهم رول لوبولی د خپلواکۍ په اړه يې اړين او وینوونکي مطالب خپاره کړي دي.

د شاه امان الله خان د غزا منبري غږ، په ملي کچه منبري او رسنيز ملاتړ ترلاسه کړ او د استعمار پر وړاندې د افغانستان د مسلمان اتل ملت د مقدس جهاد، ټينگ استقامت، فداکاريو، سرښندنو او د هغو د پايلې په اړه پياوړی مؤرخ غلام محمد غبار د خپل کتاب افغانستان در مسير تاريخ کې ليکي: «قواي انگليس درهم شکست و با تلفات عمده فرار نمود» (۱۹: ۷۵۹ مخ).

تاريخ په دې گواه دی چې کله غازي امان الله خان د هېواد د استقلال د گټلو په لاره کې د جهاد تر شعار لاندې د منبر ملاتړ ترلاسه کړ په څومره ولولويې ټول ملت استقبال وکړ... د انگلستان سترې امپراتورۍ ته يې شرمونکې ماته ورکړه او د ملت په زړونو کې يې ستر مقام او عزت وگاټه... (۲۳: ۱۶۶ مخ) غازي امان الله خان له ټولو رسنيو دمخه له منبر څخه ستره گټنه وکړه د انگليس په وړاندې يې له دې رسنۍ څخه په استفادې د جهاد اعلان وکړ د منبري شخصيتونو ملاتړ يې وگاټه او ډلې ډلې هېوادوال يې تر قيادت لاندې په مينه داوطلب د هېواد په گوټ گوټ کې راغونډ شول. غازي امان الله خان او نورو خپلواکي غوښتونکو په اسلامي ټولنه باندې د منبر اغېزې ښې درک کړې وې چې مسجد او منبر امپراتورۍ پنگولای او جوړولای شي او د جنگ ډگر کې پرېکنده رول لوبوي، تاريخ په دې گواه دی چې د کابل د عيدگاه مسجد له منبر څخه د امير شېرعليخان په زمانه کې هم د انگلستان په وړاندې د جهاد اعلان صادر شو، احمد شاه وحدت هم په خپل کتاب کې په دې اړه ليکي: «د عيد گاه مسجد... له منبر څخه د انگریزانو په خلاف لومړنی د جهاد فرمان صادر شوی او تر وروستي وخت پورې د انگلیسانو په خلاف د يو ستر مرکز په توگه ور څخه کار اخیستل شوی دی.» (۲۴: ۲۳۰ مخ) غازي امان الله خان هم په پوځي او سياسي ډگر کې د منبر له اغېزو څخه په گټنې د خپلواکۍ گټلو پر مهال دغه وسيله په مهارت سره کارولې، يو ليکوال په پوځي ډگر کې د خطبې د پياوړې اغېزې په اړه ليکي: ژباړه (که خطيب د زړورتيا په اړه وغږېږي نو پوځيانو ته مرگ داسې آسانوي لکه يو جشن يا مېلې ته چې ځي يا د ښکلو څانگو د باغچو سيل کوي؛ د شجاعت په لور پوځيان داسې هڅوي چې بې له مرگه ژوند ورته بې ارزښته، بې له دفاع، بقاء ورته نابودي او بې مبارزې ژوند ورته عار شي) (۲۰: ۱۳ مخ) زمونږ د گران هېواد افغانستان په معاصر تاريخ کې هم د دوو «نه ماتېدونکو» قدرتونو (برېتانيې او پخوانۍ شوروي)

په ماتېدلو او د هېواد په آزادولو کې د منبر رول اغېزناک او ارزښتناک ثابت شوی. شاه غازي امان الله خان په خپله هم منبري ويناوې ټولنې ته وړاندې کولې او د دې وسيلې ارزښت ته پاملرونکی و، د غازي امان الله خان خطبې دا څرگندوي چې په خپله د سياسي او پوځي ډگرونو په څنگ کې يو منبري شخصيت هم و او له منبري ويناوو څخه يې د استقلال په گټلو، ساتلو او د ملت د يووالي اهميت او ارزښت ته د هېوادوالو پام را اړولی دی، د بېلگې په توگه د کندهار د خرقي مبارکې په جامع مسجد کې په ۱۳۰۴ ل کال د جمعي خطبه کې له حمد او درود څخه وروسته په ډېر مهارت سره له يوې ديني سرزې څخه پيل او د ملي يووالي، اتفاق، جهاد او خپلواکۍ په اړه وينا کې وايي: «...به شما بسيار تاکيد ميکنم که نمازهاي پنجگانه تانرا بکمال ترتيب و پابندي ادا کنيد و بدانيد که مهمترين و افضل ترين عبادات نماز بوده بسا فوائد مهمه دينی و دنيوی در آن موجود است. تا ميتوانيد نمازهاي خود را در مساجد و جماعات ادا کنيد و نگذاريد که از شما قضا شود همچنين در ديگر عبادات خویش که روزه ماه رمضان و دادن زکوة و حج بيت الله شريف و ديگر ارکان و احکام دينی است هم سستی و تنبلی نکنيد و بدانيد که ايزد پاک از اين چيزهائیکه بشما عرض کردم عليحده عليه از شما در آخرت می پرسد و در صورت عدم تعميل بدین اوامر از شما سخت بازخواست ميکند و هم بشما توصيه ميکنم که در اتحاد و اتفاق اسلاميت و افغانيت خود بسيار سعی و کوشش کنيد و بدانيد که همه کاميابی و مظفريت های مادی و معنوی شما مربوط باخوت و مودت عمومي شماست وقتیکه شما با همدیگر در راه ترقیات ملت و مملکت و اسلاميت خود گرمجوشي و همدردی نموديد معلوم است که هم برضای خدا و رسول نائل ميشويد و هم پادشاه اولوالامر خودها را که شما باطاعت و فرمانبرداری او مکلف ميشويد از خود خوشنود ساختيد. ملت هائیکه به پریشانی مبتلا و به نکبت و مذلت افتاده اند يگانه سببش عليحدگی از همدیگر و نفاق است چيزیکه اسلام را بدین حالت رقت آور دچار کرده نفاق است چيزیکه یک حصه مهمه عالم اسلام را مظلوم و مقهور دشمنان ما ساخته نفاق است، نفاق بسيار یک چيز مخرب و مدهش خانه ويران است از برای خدا عقب اسباب نفاق و چيزهائیکه در بين اسلام شقاق را می افگند هرگز نگرديد.

يکي از ارکان مهمه اسلاميه ما و شما اقامه جهاد و کوشيدن بمال و جان است در اعلاء کلمه الله- خدا را شاکرم که ملت غيور قندهار بلندتر از خيال من در جهاد اظهار گرمجوشي دارند و خورد و بزرگ زن و مرد شان شوق و شغف فوق العاده شان را در امور غذا نشان ميدهند اثرات همين جوش و خروش شما ملت غيورم بود که بدون یک مجادله و محاربه که رعايای دلير قندهارم نموده باشند به نعره های عدوکوب الله اکبر و جمع آوری مزید و اظهار همت و مردانگی شديد مطلوب خود يعنی استقلال را به بسيار آسانی حاصل کرده توانستيم...» (۱۸: ۳-۴ مخونه)

په دې اغېزناکه خطبه کې وگورئ چې د شاه غازي يوه په زړه پورې ديني مقدمه خومره په زړونو کې د سترو ټولنيزو، اقتصادي، سياسي، مادي او معنوي موخو ترلاسه کولو ته په زړونو کې کورونه جوړوي او ذهنيتونو کې رېښې زغليوي. دغه خطبه د غازي امان الله خان ديانت، منبري شخصيت، د اسلامي امت او افغان ولس اتفاق، شرعي حکمونو ته پابندي، پرمختگ غوښتنه او د استقلال گټلو او ساتلو مينه څرگندوي او د امان افغان جريدې له خوا يې خپرول په دې لاره کې د رسنيو رول تثبیتوي.

«سراج الاخبار افغانيه» د انگليس له فشارونو سره سره د ازادي غوښتونکو مبارزينو د هڅو او سرښندنو په پايله کې ژوندی وساتل شو او گڼې يې ډېرو گاونډيو هېوادونو ته هم چې د تزارې روسيې او انگليسي هند تر ولکې لاندې وو، رسېدلې او خلکو په مينه او جذبه د آزادۍ او خپلواکۍ درسونه ترې اخيستل چې دې فرهنگي جگړې د استعمار په زړه کې د تېرې تورې په څېر کار کاوه نو ځکه يې د جريدې د ودرولو هڅې گړندۍ کړې.

سراج الاخبار په داسې حال کې چې غوښتل يې فرهنگي بدلون په هېواد کې جوړ کړي بالاخره د انگليسي استعمار د ساطور په وړاندې مات شو او بې له کومې رسمي اعلاميې په کال ۱۲۹۷ هـ ل برابر له ۱۹۱۸ م سره له خپرولو څخه ودرول شو او له هغې سره سم آن محمود بېگ طرزي د هېواد د مطبوعاتو بنسټ ايښودونکی هم د ايران له لارې ترکيې ته تبعيد شو چې د هېواد د مطبوعاتو په بشپړيز تگلوري باندې يو ټينگ گوزار و خو بې له درنگه دغه تشه ډکه شوه، د امير حبيب الله خان له وژلو او سياسي استقلال له اعلامولو سره هېواد نوی رنگ او ښکلا ځان ته خپله او بشپړيز مسير يې ووايه. (۲۱: ۱۳ مخ) د خپلواکۍ له گټلو وروسته هم رسنيو د همغو موخو

تعقيب خپل شعار گرځولی لکه څنگه چې محمد کاظم آهنگ د غلام محمد غبار له قوله دا خبره لا کره کوي: «هدف از تأسيس و نشر هفته نامه در گام اول تنوير و روشن ساختن اذهان مردم بود. برای آگاهی از غايه های اصلاحی، ترقی اجتماعی و مخالفت با استعمار، مرحوم مير غلام محمد غبار که خود وظیفه نشر یکی ازین نشریه ها را به نام (ستاره افغان) در جبل السراج پروان، به عهده داشت، درین ارتباط میگوید: چون مردم افغانستان با روحیه سلحشوری و با اندیشه های جهاد در برابر مداخله گران و استعمارچیان زاییده شده اند بناء بران این روحیه از طریق نشرات و تبلیغات بانیست حفظ و تقویه میگردید تا در برابر انگلیس که مخالف ما و کشور ما بود از آن استفاده شود. ازهمین جهت بود که هفته نامه ها در ولایات بزرگ کشور تأسیس گردیده و به نشرات آغاز نمودند. نام اکثر نشریه های نو تأسیس این زمان طوری تعیین میگردید که ازان روحیه اتحاد، وطنپرستی، اسلام دوستی و ضد استعماری استشمام و احساس گردد، چنانچه اصلاح، اتحاد اسلام، بیدار، اتفاق اسلام، طلوع افغان، ستاره افغان همه و همه دلیل و شاهد مسجل ما درین زمینه میباشد.» (۵: ۵۶-۵۷ مخونه) د مير غلام محمد غبار له دې متن څخه چې محمد کاظم آهنگ هم ورباندې استناد کړی د خپلواکۍ او ملي نوامیسو په گټلو او ساتلو کې د رسنیو پیاوړی اغېزناک رول ښه جوتېږي. د بېلگې په توگه امان افغان داسې یو تصویر خپور کړی چې بلوچ ځوان جنگیالی افغانان په ملي لباس ملبس لیدل کېږي او ترې لاندې داسې له غیرته ډکه استقلال غوښتونکې جمله لیکل شوې: «برادران ملی ما بلوچ های افغان که در شماره سابقه از غیرت و استقلالخواهی شان ذکر کرده بودیم.» (۹: ۱۱ مخ) چې داسې جملې او تصویر د استقلال په گټلو او ساتلو کې اغېزناک رول جوتوي او د استقلال ساتلو روحیه ژوندۍ ساتي. همدارنگه امان افغان په را وروسته گڼو کې هم نه یواځې د افغانستان د خپلواکۍ ساتلو او پر هغو د ویاړ ویناوې او مقالې خپرې کړي، بلکې د سیمې د هېوادونو د خپلواکۍ په اړه یې هم داسې مطالب خپاره کړي چې هغوی یې د انگلیس پر وړاندې مبارزې او خپلواکۍ گټلو ته هڅولي، د بېلگې په توگه امان افغان د لومړي کال په اتمه گڼه کې د «صلح و هندوستانی ها» تر عنوان لاندې لیکي: «...مستر گاندهی یک نامور سرکرده هندوستانی ها است. بشهرتیکه او در تشبثات وطن پرستانه بر علیه حکومت

انگلیسی در جنوبی افریقه حاصل کرده آنرا بسیار هردلعزیز ساخته، غزوات و فساداتیکه بر قانون دولت در هندوستان برپاشد بر تحریک و رهنمایی همین بطل هندی بوده...» (۱۰: ۱ مخ) په دې متن کې امان افغان د انگلستان پر وړاندې نه یواځې د هندي گاندهي مبارزه ستایلي، بلکې له یوې خوا یې هغه لا مبارزو ته هڅولی او له بلې خوا یې افریقایي هېوادونو ته هم د گاندهي مبارزه بېلگه گرځولې او په دې جمله کې یې افریقایان هم د استعمار پر وړاندې مبارزو ته تحریک کړي دي. همدارنگه امان افغان د نوموړې گڼې د سرلیک په لومړي مخ کې نه یواځې د سیمې هېوادونه، بلکې د نړۍ مظلوم او مستعمر هېوادونه خپلواکۍ ته هڅولي دي او د هسپانیې، مراکش، الجزایر، تونس، طرابلس، مصر، افریقایي سیمې، هندوستان، ترکستانات بالقان، یونان، صقلیه، بوداپست او ځینو نورو هېوادونو نومونه یې یاد کړي، مبارزو او خپلواکۍ ته یې هڅولي او هلته یې یوځل بیا د قرآن عظیم الشان د حاکمیت هیله څرگنده کړې ده. (هماغه اثر، هماغه مخ) دا مطالب په زغرده ثابتوي چې له خپلواکۍ وروسته د هېواد مطبوعاتو نه یواځې د خپلواکۍ په ساتلو کې رغنده رول لوبولی، بلکې د سیمې او نړۍ د هېوادونو په خپلواکۍ او استعمار ضد مبارزو کې یې هم هڅوونکې او استقلال ساتونکې روحیه ژوندۍ ساتله چې د اغېزو په پایله کې یې د نړۍ هېوادونو یو پر بل پسې د افغانستان د مبارزو په الهام خپلواکي ترلاسه کوله.

دوهم- په امانی دوره کې د مطبوعاتو آزادي

د مطبوعاتو ازادي د غازي امان الله خان د دورې له مهمو بریاوو څخه گڼل کېږي چې په ۱۳۰۳ ل کال د مطبوعاتو د لومړي قانون په جوړولو سره د هېواد رسنیو ته ورپه برخه شوه.

کله چې امیر حبیب الله خان د ۱۲۹۷ ل کال د کب په میاشت = ۱۹۱۹ م کال د فبروري میاشت ۲۰ کې د لغمان په کله گوش سیمه کې چې د ښکار لپاره تللی ؤ د خپلو نظامي افرادو له خوا د شپې په تیاره کې ووژل شو، له هغه وروسته د هغه ځوی امان الله خان د کابل په تخت کیناست او له ۱۲۹۸ څخه تر ۱۳۰۸ هـ ل = ۱۹۱۹ م څخه تر ۱۹۲۹ م پورې یې د حکومت واگې په لاس کې درلودې. په دې موده کې د مطبوعاتو د آزادۍ لپاره نوې هیلې او فرصتونه منځ ته راغلل او شاه امان

الله خان چې په خپله هم د دوهم مشروطه غوښتونکي غورځنگ له غړو څخه و د بيان د آزادۍ په اړه يې ارزښتناک او اغېزناک اقدامات ترسره کړل.

آزادي د رسنيو روح ده چې بې روحه جسد ډېر زر خاورو ته سپارل کېږي او رښتيني ارزښتونه او موخې يې تحقق نه شي موندلای؛ رسنۍ هغه وخت خپل ارزښتونه مومي، خپلې دندې سمې ترسره کولای شي او خپلو موخو ته رسېدلای شي چې آزادي وي، او له خپلې آزادۍ څخه مثبته گټه پورته کړي، آزادي يې له غلامۍ څخه راوژغوري، نه دا چې د غلام جوړېدلو آزادي ولري؛ آزادي يې د ټولني پرمختگ ته لاره هواره کړي، نه دا چې د فحشاوو په گرداب او منجلاب کې يې بندي کړي، آزادي يې بايد د ټولني رښتيني ستونزې حل کړي، نه دا چې د نفاق او ستونزو په پنجره کې يې زنداني کړي، آزادي يې بايد واقعيتونه خپاره کړي او خپل مخاطبين حقيقت ته ورسوي نه دا چې د درواغو په پنجره کې يې اغواء کړي، آزادي يې بايد د مخاطبينو ذهنيتونو ته سکون او نېکې هيلې وښيي نه دا سې چې د ناراميو او ناهيليو په ترڅو کې يې وغموي؛ چې د غازي امان الله خان په وخت کې له نېکه مرغه له يو اورده اختناق او استعمار څخه وروسته د خپلواکۍ ترڅنگ د مطبوعاتو آزادي هم د ډېرو سرښندنو په ارزښت د شاه امان الله خان غازي په مشرۍ او د هغه د نورو خپلواکۍ او مشروطه غوښتونکو لارويانو په مرسته د افغان ولس په زړورتيا ترلاسه کړل شوه؛ د مطبوعاتو لپاره نوي فرصتونه او امکانات په لاس کې ورکړل شول. افغان ليکوالانو، روښانفکرانو او عالمانو د مطبوعاتو د ژوندي ساتلو او د هېوادوالو پوهاوي او پرمختگ مبارزه پرېښودله، د خپلواکۍ له تر لاسه کولو څخه وروسته يو ځل بيا د غازي امان الله خان له خوا ورکړل شويو فرصتونو څخه په گټنې سره راټول شول او د «سراج الاخبار» په ځای يې د «امان افغان» جريدې خپرولو ته ملا وتړله او د هېواد د خپلواکۍ د لاس ته راوړلو له نعمت سره سم د يو گڼ شمېر آزادو او دولتي رسنيو بنسټ کېښودل شو چې يوه له هغو څخه د «انيس» جريده وه. پوهندوی زماني ليکي: «همچنان در عرصه مطبوعات سراج الاخبار افغانستان- در جنبش مشروطيت اول و سراج الاخبار افغانيه در جنبش مشروطيت دوم تنها نشریه کشور بود که انتشار آن با تغيير سلطنت و قتل امير حبيب الله خان در سال ۱۹۱۹م قطع نشد. بلکه همان نويسنده گان قبلی، در زمان سلطنت امير امان الله خان نیز بکار و فعاليت

مطبوعاتى خويش ادامه دادند و صرف نام جريده سراج الاخبار افغانيه را بنام جريده امان افغان گذاشتند.» (۱۷: ۵۸-۵۹ مخونه) چې په دې توگه په هېواد کې د دولتي او آزادو مطبوعاتو لړۍ دوام پيدا کړ.

درېم- په امانې دوره کې خپلواکې خپرونې

کله چې په ۱۲۲۸ ل کال د غازي امان الله خان په زمانه کې د هېواد خپلواکي ترلاسه شوه او ورپسې يې په ۱۳۰۳ ل کال کې د مطبوعاتو لومړنى قانون هم طرح او پلى شو، نو په ترڅ کې يې برسېره پر دولتي خپرونو گڼ شمېر خپلواکې خپرونې هم پيل شوې چې په لاندې ډول هغه خپرونې چې په پلازمېنه کې خپرېدې په لنډيز سره پېژندل کېږي:

الف. «انيس»: لومړنۍ آزاده جريده وه چې د غلام محى الدين انيس په هلو ځلو او مديريت په ۱۳۰۶ ل کال د ثور د مياشتې په پنځلسمه نېټه چې د ۱۹۲۷م کال د مې د مياشتې له پنځمې نېټې سره سمون لري په کابل کې چاپ شوه. لکه څنگه چې (کتاب سال انيس) ليکي: «روز ۱۵ ثور ۱۳۰۶ در «سرای عبدالرسول» واقع در «ده افغانان کابل» نوزادى خوش قيافه و شيرين زبان در خانواده «مطبوعات» قدم به عرصه وجود نهاد» (۱۶: ۳۱ مخ). د مرحوم انيس په نه ستړي کېدونکو هڅو او هاند سره انيس جريده هم پرمخ روانه وه د عامو او خاصو په زړونو کې يې ځاى ونيوه د عامه ذهنيتونو د تنوير لپاره يوه غوره مرجع وگرځېده.

د «انيس» جريده د لومړۍ گڼې د لومړۍ پاڼې په تندي د موضوعاتو په اړه ليکل شوي دي: «انيس مجموعه: علمى، قانونى، اجتماعى و ادبى» (۱۱: ۱ مخ) او په ډېرو نورو بيا د (ديني) کلمه هم ور علاوه شوې ده او په ځينو نورو (صحي، فکاهي) ويونه يا کلمات ورزيات شوي.

له پورتنيو ويونو څخه د انيس جريده د منځپانگې بډايڼه څرگندېږي چې د ژوند د بېلابېلو اړخونو د پرمختگ لپاره هڅه کوي.

انيس د خپلو خپرونو په لومړي کال په ۱۵ ورځو کې يو ځل خپرېدله، په دوهم کال (۱۳۰۷ ل) کې په اونۍ کې يوه گڼه چاپېدله او د حبيب الله کلکاني له خوا په ۱۳۰۷ ل کال د جدي د مياشتې په ۱۷ نېټه د غازي امان الله خان د حکومت له راپرزېدو وروسته دغه جريده د انيس د يو سرليک په استناد له نشر څخه پاتې کېږي

او د اعليحضرت نادر خان په زمانه کې بيا خپرونې پيلوي او د ۱۳۰۸ ل کال له پيل نه تر پايه پورې په اونۍ کې دوه ځله چاپېدله.

د ۱۳۱۰ ل کال له ۱۷ گڼې څخه د «انيس» جريده د هغه نږدې همکار سرور جويا ته د انيس د ناروغۍ په پلمه سپارل کېږي او د جريدې په چپ لوري کې د «مدیر و نگارنده: سرور جويا» نوم کښل کېږي خو مؤسس او د امتياز خاوند يې لا هم محي الدين بنودل شوی دی. «... خو له ناروغۍ سره سره يې د خدمت هيله نهيله نه شوه او د هېواد د ناوړه حالت د نبودلو له پاره يې له خپلو ملگرو سره د «حقيقت» جريدې د پټ نشر له پاره ملا وتړله، موضوع افشا شوه، د مير عزيز غيرتي ترورزی انيس، د ده ورور خالد او احمد راتب له نيول کېدو وژغورل خو د دوی شپږ تنه ملگري ونيول شول هغوی په مېړانه د دې پټې نشريې مسؤوليت ومانه او د ۱۳۱۲ ش. کال د مرغومي په ۲۵ نېټه (۱۹۳۳ م.) اعدام شول او دوی د وتلو په مهال د لوگر خوشي ته ورسېدل خو بهر ته د تلو په ستونزمنه لاره کې ناروغ او ويې نه کړای شول چې په پلي منزل له هېواده ووځي دولتي ځواکونو ونيول، کابل ته يې راوستل او زندان ته يې واچول، اولادونه يې له بنوونځۍ نه و ايستل شول او دی په ناروغ ځان په زندان کې ؤ، د نري رنځ حملې پرې زياتې شوې او په پای کې په ۱۳۱۷ ش: (۱۹۳۸ م.) کال کې وفات شو. د زندان ساتونکو يې د شپې له خوا مړی له زندان څخه وايست او د دهمزنگ د زندان تر شا يې د پرديسانو په هديره کې خاورو ته وسپاره او په دې ترتيب د فکر د آزادۍ دې اتل د زندان په توره تياره فضا کې سا ورکړه.» (۲: ۷۱۷-۷۱۸ مخونه) انيس داسې بنسټيز خدمات ترسره کړي وو چې په مرگ کې ورسره مړه نه شول بلکې لا تر اوسه د هغه جريده د افغانستان د مهمې ورځپاڼې په حيث چاپېږي خو ملکيت يې دولتي دی نه شخصي.

أ. «افغان» ورځپاڼه د ۱۲۹۹ ل کال د سرطان په ۱۴ نېټه په کابل کې له پيل څخه د ورځپاڼې په ډول د محمد خان کندهاري او وروسته د پاينده محمد خان فرحت په مديريت خپره شوه چې تر ډېره به يې ورځني کورني او بهرني اطلاعات خپرول او خپل تحليلي ژانرونه لکه، مقالې، سرمقالې، تبصرې او ځينې نور تربيتي او اخلاقي مطالب يې هم درلودل.

ب. «نسيم سحر» پنځلس ورځنۍ جريده د ۱۳۰۶ ل کال د دلوي د مياشتې په اوومه نېټه د احمد راتب باقي زاده په مديريت چاپ شوه. د دې جريدې منځپانگه تر ډېره انتقادي وه چې د ورځې پر مسايلو به يې انتقادي مقالې او ادبي ژانرونه خپرول چې له همدې امله په ۱۳۰۷ ل کال کې يې خپرونې د امانې دولت له لوري مصادره او مسئول مدير يې محاکمې ته کش شو. (۱۲: ۶۴ مخ)

ج. «نوروز» پنځلس ورځنۍ جريده په ۱۳۰۷/۵/۱ ل نېټه په کابل کې د محمد نوروز او وروسته د ميرزا غلام په مديريت خپره شوې. د مطالبو د منځپانگې کچه يې د عادي وکړو له فهم څخه لوړه وه چې علمي، اسلامي، فلسفي او تحليلي مطالب پکې د ورځې له غوښتنو سره سم خپرېدل؛ د مخونو شمېر يې له څلورو مخونو څخه نيولې تر لسو مخونو پورې وو. له نهو گڼو وروسته يې د ۱۳۰۷ ل کال د قوس مياشتې له ۱۵ څخه يې خپرونې نورې نه دي ليدل شوي.

د. «پشتون ژغ» پنځلس ورځنۍ مجله د ۱۳۰۷ ل کال د اسد مياشت کې په کابل کې خپره شوه چې لومړنۍ مسئول مدير يې فيض محمد ناصري و، بيا د مير سيد قاسم او وروسته د عبدالهادي داوي په مديريت په پښتو او دري ژبو خپرېدله. په پای کې بې نوم د «آواز» په نامه واپرول شو او د افغانستان راډيو خپرنيز ارگان شو، خو له بده مرغه چې په ۱۳۵۴ ل کال کې له چاپه پاتې شوه.

څلورم- په امانې دوره کې دولتي خپرونې هغه دولتي خپرونې چې د غازي امان الله خان په زمانه کې په پلازمېنه او ولايتونو کې خپرېدې په لاندې ډول په لنډيز سره پېژندل کېږي.
الف- په پلازمېنې کې:

۱. «امان افغان»: دا پنځلس ورځنۍ جريده د ۱۲۹۸ ل کال د حمل په ۲۲ نېټه چې د ۱۹۱۹ م کال د اپرېل له ۱۲ سره سمون لري (۳: ۲۷۹-۲۸۰ مخونه) د مرحوم عبدالهادي داوي په مديريت په کابل کې له چاپه راووته، دغه جريده په اصل کې د سراج الاخبار افغانيه ځايناستې گڼل کېږي چې د محمود طرزي د همفکرانو او مشروطه غوښتونکو په هلوځلو د ورته موخو د پلي کولو لپاره د مطبوعاتو په آسمان وځلېده. د لومړۍ گڼې سرليک يې له بسم الله الرحمن الرحيم څخه وروسته په دې جمله پيل کړی «حمد پاکيزه کثير، عرض بارگاه قديري که از شب تيره چهره روشن

روز مينماياند، و در عين خزان گل شگفته بهار ميروياند، زمين افسرده مرده را بيک نفس مسيحاتي نسيم صبا احيا ميکند، و استخوانهاي پوسيده خورد شده را باز صاحب عقل و حس ميسازد، اميدهاي زنده در گور شده را از خاک ميخيزاند تا بر همه مخلوقات واضح نمايد که (إِنَّا نَحْنُ نُحْيِي الْمَوْتَى). وصوله و سلام ابدی پيشکش درگاه مقدس رحمة للعالميني که سنت سنيه، و قوانين مقدسه نبويه اش حيات تازه در ابدان بيجان عالميان در آورده، ظلمات ضلالت و جهالت را بانوار هدايت و بصيرت تبديل داد. «(۸: ۲-۳ مخونه) له دې وروسته يې د امير حبيب الله خان په مرگ خپل ژور غم څرگند کړی بيا يې د هېواد د مينې او د معارف د خپلواکۍ په اړه ليکنه کړې او په مناجات پای ته رسېدلی دی. د سراج الأخبار افغانيه په سرليکونو (سرمقالو) کې همداسې يو پيل، متن او پای ليدل کېږي، په ځانگړي ډول د امان افغان همدا د لومړنۍ گڼې سرليک که د سراج الأخبار افغانيه د لومړۍ گڼې له سرليک سره پرتله کړو نو بشپړ سمون يې ملاحظه کوو چې له دې څخه هم څرگندېږي چې تر ډېره بريده امان افغان د سراج الأخبار افغانيه پيروي کړې ده. همدارنگه د دواړو عنوانونه که وکتل شي، لکه: (حوادث داخليه، حوادث خارجيه، اخبار عالم اسلام، ادبيات، معارف) او داسې نور مشترک عناوين په کې ليدل کېږي. د دواړو د ستون جوړولو بڼه، قطع او صحافت او د مقالو منځپانگه هم سره ټينگه اړيکه جوتوي؛ د سراج الأخبار د مقالو منځپانگه تر ډېره حده استقلال او آزادۍ ته تلوسه او په دې لاره کې د مبارزې مطالب لري، خو په امان افغان کې د استقلال او آزادۍ ثمره او نتيجه حاصلېږي چې دا يې هم يو د بل د موخو ورته والی څرگندوي. امان افغان جريده لومړی په پنځلسو ورځو کې او وروسته په اونۍ کې يو ځل چاپېده، خو د ۱۳۰۷ ل کال د قوس له مياشتې څخه په ورځپاڼې بدله شوه. د امان افغان منځپانگه که لږه ژوره وپلټو نو ترلاسه کوو چې په ارزښتناکو اطلاعاتي، سياسي، علمي، اجتماعي، عقيدوي، اقتصادي او فرهنگي مطالبو او پياوړو ادبياتو پسولل شوې او د ژورناليزم د ځپلونو له مخې په ټوليزه توگه خبرونه، مقالې، سرمقالې، تبصرې، ويناوې، خطابې، او راغلي ليکونه په کې زيات ليدل کېږي؛ د استقلال روح په کې له ورايه احساسېږي، د آزادۍ د خوږو مزه په کې شکل کېږي او نور مظلوم هېوادونه هم د دې مزو څکلو ته هڅوي چې له دې امله يې له سراج الأخبار افغانيه سره د ډېرو مطالبو او منځپانگې اړيکې

څرگندېږي. په ټوليزه توگه د امانې دورې مطبوعاتو کې همداسې د استقلال طلبۍ او ازادۍ روحيه مسلطه وه کومه چې د ملت له غوښتنو، وياړونو او آزادۍ ساتلو له اتل فرهنگ سره يې ښه سمون درلود چې د همدې عواملو له کبله هغه وخت له مطبوعاتو سره خلکو ډېره مينه درلوده او د يوې باوري سرچينې په توگه به يې خپل معلومات ترې ترلاسه کول.

۱. «ارشاد النسوان»: په افغانستان کې د ښځو لومړنۍ جريده وه چې په اونۍ کې يو ځل خپرېده. د ۱۲۹۹ کال په کب کې د افغانستان د مطبوعاتو په آسمان کې وځلېده... د جريدې د مديرې نوم په مخفف ډول (ا-ر) د اخبار د نامه د لوجې کين لور ته خپور شوی چې د محمود طرزي پوه او پياوړې مېرمن اسما رسميه چې په "بي بي عربي" مشهوره وه ترې مطلب ده. د سر محررې نوم يې هم په مخفف ډول (ر-ا) ليکل شوی چې مطلب ترې مېرمن روح افزا د خازن الکتب جناب محمد زمان خان لور او د حبيب الله خان طرزي خور وه چې په "منشيه" معروفه وه. (۴: ۱۰ مخ)

۱. «افغان»: دې ورځپاڼې د دوشنبې په ورځ د ۱۲۹۹ ل کال د سرطان په ۱۴ نېټه په کابل کې د محمد جعفر کندهاري په مديريت خپلې خپرونې پيل کړې، منځپانگه يې تر ډېره حده خبري وه چې په کورنيو او بهرنيو خبرونو او اطلاعاتو ولاړه وه. همدارنگه يې په علمي، فني، ادبي او اخلاقي مطالبو باندې هم ترکيز درلود. اعلانات يې هم تر يو حده خپرول چې اکثره به د دولتي پوهاويو او ورځپاڼې په اړه وو.

۲. «حقيقت»: دغه ورځپاڼه د مولوي برهان الدين کشککي په مديريت په ۱۳۰۳/۵/۲۲ ل نېټه په کابل کې چاپ شوه (۶: ۲۷۹ مخ) دې ورځپاڼې تر ډېره حده تبليغاتي بڼه درلوده او له حاکم نظام څخه په ملاتړ او په جنوبي کې د ملا عبدالله چې په ملاي لنگ يا گوډ ملا يې شهرت درلود (۱۹: ۸۰۷ مخ) او د هغه د ملگرو د پاڅون پر وړاندې د رواني جگړې په موخه رامنځ ته شوې وه. حقيقت ورځپاڼه د يو کال په تېرېدو او د پاڅون په له منځه تلو په خپله خوښه وداعيه ليک باندې پای ته ورسېده.

۱. «ابلاغ»: دېوالي جريده وه چې ۱۳۰۰/۷/۱ ل کې په کابل کې د مرزا محمد اکبرخان په مديريت خپره شوه چې وروسته يې سيد محمد ايشان الحسيني مشري

کوله؛ دغه جريده به د کابل ښار په مزدحمو ځايونو او چوکونو کې په دېوالونو څرول کېده او ځينې وخت به په لوړ آواز هم د ښار خلکو ته لوستل کېده چې منځپانگه يې تر ډېره حده فرامين، نظامنامې او د دولت مهمې ابلاغيې وې. ابلاغ په کندهار او ځينو نورو ښارونو کې هم په دېوالونو باندې ليدل کېدله.

۱. «ثروت»: پنځلس ورځنۍ جريده د ۱۳۰۳ ل کال د قوس په لومړۍ نېټه د صلاح الدين سلجوقي په محررۍ په کابل کې خپره شوې. د دې جريدې په ټنډه د «جريده پانزده روزه اقتصادي، تجارتي، ديني و سياسي» (۱۴: مخ) د نستعليق په څرگندې خطاطۍ ليکل شوي دي چې د دې جريدې مرانامه څرگندوي. دې جريدې په خپله لومړنۍ گڼه کې د «عرض مقصد» (۱۳: مخ) تر عنوان لاندې په اسلام کې د ثروت ارزښت او د اسلامي امت د اقتصاد او سياست په پياوړتيا کې د ثروت او قوت د رول په اړه سرليک کې د نيمچه ملایانو ياد کړی چې هغوی دنيا بده او فساد گڼي، په دې سرليک کې ثروت د اسلام له نظره تحليل شوی او زياته کړې يې ده چې اسلام تجارت او کسب او کار، آبادۍ او پرمختگ ته خلک هڅولي دي او «ويل شوي چې اسلام ثروت هله بد گڼي چې د معبوديت او پرستش درجې ته ورسېږي او مقصود بالذات وگرځي...» (۶: ۲۹۲ مخ) چې له دې امله د ثروت جريدې خپرونې ودرول شوې، خو د ۱۳۰۴ ل کال په لومړيو مياشتو کې يې بېرته په خپرونو پيل وکړ. د يادولو وړ ده چې ځينې پوهان دغه خپرونه خصوصي گڼي.

ب- په ولايتونو کې:

۱. «اتحاد مشرقي»: لومړنۍ ولايتي ورځپاڼه ده چې د ۱۲۹۸ ل کال په حوت مياشت کې يې - چې له ۱۳۳۸ هـ ق د جمادى الثاني له ۲ او له ۱۹۲۰ م کال سره سمون لري - خپلې خپرونې په جلال آباد ښار کې پيل کړې، په لومړنيو گڼو کې يې د مسئول مدير نوم نه تر سترگو کېږي خو له څو گڼو وروسته د مولوي برهان الدين کشککي په مديريت خپرېدله چې د ورپسې کلونو په گڼو کې د محمد بشير، عبدالجبار او محمد امين خوگياني نومونه هم د مديريت په سمت کې ليدل کېږي. ځينې پوهان يې لومړنۍ مسئول مدير ميرزا شاهرخ خان گڼي. د اتحاد مشرقي په نوم د ننگرهار، لغمان او کونړ خلکو ټولنه نومول کېده چې دا ورځپاڼه هم په همدې نوم د دې ټولنې

خپرنيز ارگان و او د انگليسي استعمار پر وړاندې او له ملي نواميسو څخه په دفاع کې يې خپرونې درلودې.

۱. «ستاره افغان»: اونيزه خپرونه چې په ۱۲۹۹/۹/۹ ل نېټه د پروان ولايت په جبل السراج کې د مير غلام محمد غبار په مديريت خپرېدله، نوموړی د ستاره افغان د مسئول مدير په حيث ليکي: د دې لپاره چې د دې سيمې په وگړو کې د زورورتيا اوشهامت، ديندارۍ او له انگرېزانو سره د مخالفت روحیه ډېره پياوړې وه نو ستاره افغان بايد د دې روحيې د لا پياوړتيا په موخه لا ارزښتناک مطالب خپاره کړي وای. (۴: ۶۳ مخ) ځکه خو په «ستاره افغان» کې د همدې روحيې مطالب زيات ليدل کېږي او د خپلواکۍ د گټلو او ساتلو لپاره هڅونه يې اساسي موخه برېښي.

۱. «غازي»: اونيزه د ۱۳۰۰ ل کال د ميزان په مياشت کې د پکتيا ولايت په خوست ښار کې د عبدالله خان او وروسته د مولوی يعقوب حسن خان په مديريت هره چهارشنبه خپرېدله. د «غازي» اونيزې نوم د يو داسې مثلث په منځ کې په نستعليق ليک ليکل کېده چې قاعده يې تورې، دوه ضلعي يې برچې لرونکي ټوپکونه او بيرغونه او لوړه يې بسم الله الرحمن الرحيم ليدل کېږي او هرې ضلعي سره موازي يې د قرآن کریم هغه آيتونه چې د جهاد او خپلواکۍ په اړه دي کښل شوي دي، له يوې خوا د دې اونيزې د غازي امان الله خان له نوم سره هم اړيکه ليدل کېږي؛ خو ټينگ تړاو يې له خپلواکۍ، غزا، جهاد او سربښندنې سره جوت دی. د دې اونيزې اکثره مطالب هم د خپلواکۍ، سربښندنو، غزا او برېتانيې ضد موضوعات وو چې د خلکو د راوبښولو او خپلواکۍ ساتلو روحیه يې ژوندۍ ساتله او په دې اړه يې په ټولنه سترې اغېزې درلودې.

۱. «اتفاق اسلام»: اونيزه جريده د ۱۲۹۹ ل کال د سنبلې په لومړۍ نېټه په هرات ښار کې د عبدالله خان قانع هروي په مديريت چاپ شوه چې وروسته د مرزا عبدالکریم احراری او له ۱۳ گڼې راهيسې يې بېرته قانع د مدير په حيث دنده اجرا کوله. په دې جريده کې د کورنيو او بهرنيو حوادثو په اړه مطالب خپرېدل، مقالې او سرليکونه يې تر ډېره حده د اسلامي امت د يووالي، پرمختگ او عظمت په اړه وې چې له افغاني روحيې او روان وضعيت سره سم يې تحليلولې او ذهنيتونه يې پرې روښانول.

۱. «اتحاد اسلام(بیدار)»: دا اونیزه خپرونه د دوشنبې په ورځ په ۱۳۰۰/۱۲/۱ ل نېټه په مزار شریف کې د حافظ عبدالقیوم په مدیریت د چاپ نېکمرغي ترلاسه کړه، په دري او پښتو سربېره یې کله په ترکی ژبه هم مطالب خپرول. په دې اونیزه کې زیاتره خبرونه، مقالې او تبصرې خپرېدلې، چې عمومي منځپانگه یې د اسلامي امت د یووالي، وینستابه او د افغانستان د خپلواکۍ په اړه وه خپل لومړنی سرلیک یې هم د «بسم الله الرحمن الرحيم» (۷: ۱ مخ) تر عنوان لاندې په حمد او ثنا پیل او د خپلواکۍ گټلو په ویاړونو، د شاه غازي په ستایلو او د جریدې په موخو اوږد کړی دی چې له دې څخه یې مرامونه او ارمانونه ښه جوتېږي چې اطلاعي، ادبي، سیاسي، تعلیمي، وینوونکي او د هېواد او خلکو د پرمختگ او سوکالی روحیه لري؛ دې روحیې په ټولنه کې د خپلواکۍ په فضا کې د لوړو آبادوونکو افکارو ذهنیت خپراوه.

۱. «طلوع افغان»: دا جریده په ۱۳۰۰ ل کال په کندهار کې د مولوي صالح محمد هوتک په مدیریت خپره شوه چې نښان یې د نوم تر څنګ د دوو متقاطعو تورو له پاسه د غنمو د وړي جوغه لرونکې خولۍ تر شا د لمر څرک انځور شوی دی. دغه نښان د جهاد، استقلال، ویاړ، کرنې او د پرمختگ څرک ذهنیتونه خوروي. مطالب یې هم له نښان سره سم د خپلواکۍ ساتلو، ویاړونو، د شاه ویناوو، تعلیم او روزنه، او کورني او بهرني خبرونه وو چې ټولنه یې په اونیزه بڼه ترې خبروله او خپلې اغېزې یې په ذهنیتونو ښندلې.

۱. «اصلاح» دا جریده د ۱۳۰۰ ش کال د دلوې په ۲۹ نېټه د شېر احمد په مدیریت په خان آباد ښار کې خپره شوې، د نوم له پاسه یې بسم الله الرحمن الرحيم او تر نوم لاندې یې «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخْوَيْكُمْ» (الحجرات: ۱۰) آیت لیکل شوی او ترې ښکته د دې آیت له معنی سره سم د دوو تنو لاسونه د مصافحې په حالت کې لیدل کېږي چې له دې څخه یې مرام د ټولني اصلاح، د اسلامي امت پيوستون او سوکالي څرگندېږي لومړنی سرلیک یې هم د بسم الله الرحمن الرحيم تر عنوان لاندې په همدې اړه لیکل شوی دی.

د پورتنیو خپرونو منځپانگې او حتی نومونه هم د استقلال او آزادۍ روحیه او د استعمار پر وړاندې د مبارزې انعکاس څرگندوي چې په لومړنيو عنوانونو کې د

خپلواکۍ په گټلو او ساتلو کې د استقلال د لسيزې د مطبوعاتو رغنده رول څرگند شو.

پنځم- په پلازمېنه او ولايتونو کې ځانگړې تخصصي چاپي خپرونې په امانې دوره کې د پورتنیو خپرونو تر څنگ ځينې ځانگړې يا تخصصي چاپي رسنۍ هم پيل شوې چې په لاندې ډول وړاندې کېږي:

۱. «معرف معارف»: دا اختصاصي مياشتنۍ مجله په ۱۳۹۸/۶/۱ ش نېټه په کابل کې د محمد حسين په مديريت د هماغه وخت د پوهنې وزارت له خوا خپرېدله، منځپانگه يې علمي، بنسټيزه او روزنيزه وه چې د گټورو علمي مطالبو په خپرولو يې د معارف د بنسټيزو، منسوبينو، زده کوونکو او مينوالو ذهنيتونه روښانول. معرف معارف مجلې تر ۱۳۰۱ ل کال پورې خپرونې درلودې او له همدې کال راهيسې له خپرونو پاتې شوه.

۱. «آئينه عرفان»: تاريخي، علمي، ادبي، اجتماعي، اخلاقي او تربیوي مياشتنۍ خپرونه چې د پوهنې وزارت د معرف معارف مجلې له بندېدو څخه درې کاله وروسته ۱۳۰۳ هـ ل په جوزا کې يو ځل بيا د پوهنې وزارت د دارالتأليف د ليکونکي پلاوي له خوا بله اختصاصي خپرونه په کابل کې له چاپه راووته او د دې برخې د مينوالو تندې يې خړوبولې، چې له ځينو ځنډونو سره سره اوس هم دغه مجله د «عرفان» په نوم د پوهنې وزارت له خوا د قدر وړ مطالبو په لرلو سره خپرېږي.

۱. «مکتب»: دا پنځلس ورځنۍ جریده چې د ۱۳۰۸ ل کال په حمل میاشت کې د پوهنې وزارت له خوا د جلال الدین طرزي په مديريت په کابل کې چاپ او خپره شوه، دغه جریده په دوو مخونو کې د مکتبونو د زده کوونکو لپاره د تربیتي او روزنيزو مطالبو په لرلو سره خپرېدله.

۱ «مجموعه عسکریه»: دا مياشتنۍ مجله د ۱۳۰۰ هـ ل د عقرب د میاشتې په لومړۍ نېټه د حرب وزارت له خوا په کابل کې د عبداللطيف خان غنډمشر په مديريت خپره شوه چې د نوم له پاسه يې دا مبارک آيت ليکل شوی دی «لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ» (ابراهيم: ۷) له ۱۳۰۹ ل کال څخه را پدې خوا د «مجموعه اردوی افغان» په نوم خپره شوې ده خو د اوسني دفاع وزارت مجله اوس د «اردو» په نامه خپرېږي.

۱. او «مجموعه صحیه»: دا میاشتنی خپرونه د ۱۳۰۶ ل کال د قوس میاشت کې د حسن سلیمي او وروسته د عبدالرشید لطیفی په مدیریت چاپېده د هېواد د روغتیا د مستقل مدیریت له خوا د یوې جیبی مجلې په بڼه خپرېده؛ د دې مجلې د مطالبو لیکوالان اکثراً ډاکټران وو چې په طبي مسایلو یې د پام وړ مطالب او اطلاعات لیکل او په وړیا توګه لوستونکو ته وپشل کېده.

شپږم- په امانی دوره کې د راډیویي خپرونو پیل

د افغانستان راډیو د آلمان هېواد په تخنیکي مرسته په ۱۳۰۵ ل = ۱۹۲۰ م کال کې په ۳۶۰ مترو څپو په خپرونو پیل وکړ (۱۲: ۱۷۷ مخ) دغه وخت د غازي امان الله خان زمانه وه چې د راډیویي خپرونو په پیل کې یې کورني او بهرني خبرونه او ټولنیز موضوعات خپرول. په هېواد کې راډیویي خپرونو د عامه ذهنیتونو د تنویر په برخه کې ستره ونډه درلودله ځکه دې وسیلې د نالوستو وګړو لپاره هم خپل غږ رسولای شو چې په ټولنه د رسنیو اغېزې لا پسې زیاتې او موخو ته د رسېدو لاره ډېره لنډه شوه.

اووم- په امانی دوره کې مطبوعې

که څه هم د امیر امان الله خان له زمانې څخه مخکې هم یو شمېر مطبوعې رامنځ ته شوې وې او د دار السلطنت په سنگي مطبوعې سرېره «عنایت» او ځینې نورو مطبوعو هم په کابل کې علمي فرهنگي آثار چاپول، خو د امیر امان الله خان په دوره کې د مطبوعو او د طباعت چارې لا فعالې شوې او د څرنګوالي او څومره والي له نظره د هېواد مطبوعات ډېر پرمختګ ته ورسېدل. (۱۵: ۲۱ مخ).

د شاه امان الله خان په زمانه کې د جریدو او خپرونو تر څنګ د هېواد په پلازمېنه او ولایتونو کې دولتي او آزادو مطبوعو هم په فعالیت پیل وکړ او په پایله کې یې ګڼ شمېر خپرونو او کتابونو د چاپ نېکمرغي وګټله، چې د هغو له جملې څخه به د بېلګې په توګه دا مطبوعې یادې کړو: «دولتي مطبوعه»، «امان افغان مطبوعه»، «شرکت رفیق»، «مطبوعه انیس»، «مطبوعه کاظمي»، «مطبوعه دانش»، «د معارف وزارت مطبوعه»، او «د وزیرانو د شورا د دار التحریر مطبوعه» په کابل کې د چاپ د فعالیت ډګر ته را ووتلې. همدارنګه په ولایتونو کې د «طلوع افغان»، «اتفاق اسلام»، «بیدار مطبوعه»، «اصلاح مطبوعه»، «غازی مطبوعه» او «نسیم سحر» مطبوعو په ترتیب سره په کندهار، هرات، مزارشريف، خان آباد، خوست، جلال آباد او جبل السراج کې چاپي فعالیت درلود (۵):

۲۳۸ مخ) چې د چاپي رسنيو او کتابونو په چاپولو او خپرولو کې يې اغيزناک رول تثبیت کړ.

همدا ډول په دې دوره کې د بيان آزادی او د هغه په پایله کې ټولو رسنيو په ټولنه کې د پوهنې، روزنې، علم، ادب، فرهنگ، عامه پوهاوي، سياست، اقتصاد، او د اطلاعاتو په ډگرونو کې د پام وړ پرمختگونو ته لاره هواره کړه.

پایله

- د شاه غازي امان الله خان په زمانه کې د مطبوعاتو د لومړنۍ نظامنامې په رامنځ ته کېدو سره رسنيو آزادي ترلاسه کړه؛ گڼ شمېر رسمي، اختصاصي او آزادو رسنيو په خپرونو پيل وکړ او د چټک پرمختگ لاره يې خپله کړه.
- د استقلال د لسيزې مطبوعاتو د خپلو وینوونکو مطالبو په خپرولو سره د استقلال په گټلو، ساتلو او د هېواد او سيمې هېوادونو د وگړو په را وپېښولو کې يې اغېزناک رول درلود.
- د امانی دورې رسنيو د ټولني په عامه ذهنيت کې محبوبيت، اغېز او لوړ اعتبار درلود او مهم علت يې په دې کې ليدل کېږي چې خپرونو د ټولني له اړتياوو، باورونو، فرهنگ، غوښتنو، حالاتو او شرايطو سره سم خپرونې درلودې.

وړاندیزونه

۱. د استقلال د لسيزې هغه مطبوعات چې خپرونې يې ودرېدلي د دولتي او خصوصي ډگرونو له لوري بېرته را احيا او خپاره شي.
۲. اوسنۍ رسنۍ دې هڅه وکړي چې د هغه وخت له رسنيو څخه په الهام د افغاني ټولني له باورونو او فرهنگ سره سم د زمان له اړتياوو، غوښتنو، شرايطو، وضعیت او حالاتو په نظر کې نيولو سره خپلې خپرونې خپرې کړي.

مأخذونه

۱. قرآن کریم.
۲. آریانا دایرة المعارف (دوهم دور پښتو چاپ)، د افغانستان د علومو اکاډمۍ د دایرة المعارف د مرکز ریاست، لومړی ټوک، د نیراسکا مطبعه-کابل، ۱۳۸۶ هـ ل کال.
۳. آهنگ، محمد کاظم. په افغانستان کې د ژورنالیزم تاریخچه، ژباړنه او سمونه: حبیب الله رفیع، د اطلاعاتو او کلتور وزارت د تاریخ ټولني د خپرونو پرلپسې نومره ۱۱۸، دولتي مطبعه، ۱۳۵۶ هـ ل.
۴. آهنگ، محمد کاظم. مطبوعات افغانستان در دهه اول استقلال، اتحادیه ژورنالیستان افغانستان (۲۵) شماره مسلسل ۳۹۸: مطبعه دولتي، کابل، ۱۳۶۹ هـ ش.
۵. آهنگ، محمد کاظم. سیر ژورنالیزم در افغانستان، چاپ سوم، بنگا انتشارات میوند: پیشاور دهکی نعلبندی بازار قصه خوانی، ۱۳۸۳ هـ ش.
۶. آهنگ، محمد کاظم؛ حبیب الله رفیع. په افغانستان کې د ژورنالیزم بهیر، دویم چاپ، مومند خپرندویه ټولنه: جلال آباد، ۱۳۹۴ هـ ل.
۷. اتحاد اسلام، «بسم الله الرحمن الرحيم»، لومړی کال، لومړی گڼه، د دوشنبې ورځ، ۱۳۰۰/۱۲/۱ هـ ل.
۸. امان افغان، سال اول، شماره اول، ده افغانان کابل، ۱۲۹۸/۱/۲۲ هـ ش.
۹. امان افغان، سال اول، شماره سوم، ۱۲۹۸/۲/۲۲ هـ ش.
۱۰. امان افغان، سال اول، شماره هشتم، ۱۲۹۸/۸/۱۷ هـ ش.
۱۱. انیس، لومړی گڼه، لومړی کال، ۱۳۰۶/۲/۱۵ هـ ل.
۱۲. تنویر، محمد حلیم. تاریخ و روزنامه نگاری افغانستان، ناشر: انستیتوت تحقیقات و بازسازی افغانستان در هالند، چاپ: مرکز نشرات اسلامي صبور، ۱۳۷۸ هـ ل کال.
۱۳. ثروت، «بسم الله الرحمن الرحيم، عرض مقصد»، سال اول، شماره اول، ۱۳۰۳/۹/۱ هـ ش.

۱۴. ثروت، سال اول، شماره اول، ۱۳۰۳/۹/۱ هـ ش.
۱۵. حبيبي، فرزانه. بررسی وضع مطابع عصر افغانی، وزارت اطلاعات و فرهنگ: چاپ مطابع آزادی، کابل، ۱۳۹۰ هـ ش، ص ۲۱.
۱۶. رفيق، محمد بشير. کتاب سال انيس، د انيس نشراتی مؤسسه، ۱۳۴۶ هـ ل کال.
۱۷. زماني، خير محمد. نگاهی به اوضاع فرهنگی عصر امانیه- پیشینه فرهنگی قبل از دوره امانیه، مجله علمی پوهنتون کابل، ۴ گنه، ۱۳۸۹ هـ ل کال.
۱۸. غازی، شاه امان الله خان. «عیناً خطبه اعلیحضرت معظم غازی در جامع خرقة شریفه نبوی»، سال ششم، شماره ۳۶، روز دوشنبه، ۱۳۰۴/۹/۱ هـ ش.
۱۹. غبار، مير غلام محمد. افغانستان در مسیر تاریخ، دوره کامل دو جلدی، چاپ اول، ریاست نشرات وزارت اطلاعات و کلتور: چاپ افسیت مطبعه کتب، کابل- افغانستان، ۱۳۷۰ هـ ش.
۲۰. القرني، عائض. المسک و العنبر فی خطب المنبر، الطبعة الرابعة، المكتبة العبيکان: الرياض، ۱۴۲۷ هـ ق=۲۰۰۶ م.
۲۱. منيب، احمد. سير مطبوعات در افغانستان، مؤسسه انتشارات الازهر، کابل- افغانستان، ۱۳۸۹ هـ ل کال.
۲۲. ناظم، محمد داود. د انيس ملي جريده او د عامه ذهنيونو په روښانولو کې د هغې ونډه، دويم چاپ، د افغانستان د علومو اکاډمي: د انتشارات رسالت چاپ، کابل، ۱۳۹۳ هـ ل.
۲۳. ناظم، محمد داود. منبر د عامه رسنيو يوه اغېزناکه وسيله، د افغانستان د علومو اکاډمي علمي تحقيقي پروژه: د علومو اکاډمي کتابتون د ثبت شمېره: ۷۳۶، کابل، ۱۳۹۶ هـ ل.
۲۴. وحدت، احمد شاه. کابل لارښود، مهتمم: احمد اسامه، وحدت کتابتون: کابل، ۱۳۹۳ هـ ل.

بسم الله الرحمن الرحيم

څېړنيز عبدالقهار «عزیزې»

د نکاح، واده او سنتګرۍ نظامنامې ته لنډه کتنه

لنډيز

افغانستان له ډېر پخوا راهيسې د هر ډول ناورو دودونو د مخنيوي په موخه خورا ښه او مناسب قوانين درلودل. له دې ډلې څخه د غازي امان الله خان د واکمنۍ پر مهال بېلابېل قوانين تدوين او نافذ شول. په دې برخه کې د نکاح، واده او سنتګرۍ نظامنامه، هغه قانون و چې د کورنۍ اړوند مقررات او احکام يې درلودل او د بې ځايه لګښتونو مخنيوی يې کاوه. ددې ترڅنګ د واده لپاره يې موزون او ضروري مواد لرل چې واده يې قانونمند کاوه او د کورنيزو شخړو او لانجو مخنيوی يې کاوه. په دې مقاله کې به له کورنۍ شروع تر واده او بيا له واده وروسته اړوند مقررات وڅېړل شي چې د غازي امان الله د واکمنۍ پر مهال نافذ و.

سريزه

کورنۍ د ټولني اساس او بنسټ دی. د کورنۍ تشکيل او جوړولو له پاره بنسټ نکاح گڼل کېږي. له ازدواج څخه کورنۍ تشکيلېږي، توسل او تولد رامنځ ته کېږي، شهواني غرايض مشبوع کېږي او ټولنه پراختيا مومي. که کورنۍ سالمه وه، نو ټولنه سالمه او کله چې ټولنه سالمه شوه بيا هېواد د پرمختګ پر لور چټک ګامونه اخلي. غازي امان الله خان د هېواد د پرمختګ له پاره د سمونونو او اصلاحاتو په درشل کې کورنۍ ته ډېره پاملرنه کړې او د سالمې کورنۍ د رامنځ ته کولو په موخه يې يو ځانګړی قانون جوړ کړ چې کورنۍ سالمه، ټولنه اصلاح او د هېواد د پرمختګ پر وړاندې خنډونه له مخې لرې شي.

د موضوع موخه: موخه داده چې د هغه وخت نافذه نظامنامه وڅېړل شي او اوسني نسل ته دا واضح شي چې افغانستان سل کاله وړاندې قانونمند او اصولو او مقرراتو

ته ژمن نظام درلود. ددې ترڅنگ روښانه شي چې غازي امان الله خان په رښتيني توگه د هېواد د پرمختگ له پاره د کورنۍ له سمون او اصلاح څخه پيل کړی و. د قوانينو په برخه کې د سل کاله وړاندې نوښتونو او ابتکاراتو څېړنه او ورڅخه خبرېدل له مهمو موضوعاتو څخه گڼل کېږي، په همدې موخه مو وپتېيله چې روښانه کړل شي.

د موضوع مبرميت او اهميت: دا چې سل کاله وړاندې افغانستان خورا ښه نظام درلود او غوښتل يې چې افغانستان د پرمختگ هسکو پورېو ته ورسوي، نو اړينه ده چې د هغه وخت نافذه نظامنامه هم تر څېړنې لاندې ونيول شي.

د څېړنې ميتود: په دې څېړنه کې له توصيفي-تحليلي ميتود څخه گټه اخيستل شوې.

په دې مقاله کې پر واده يا ازدواج، د نظامنامې پر پېژندلو، د نظامنامې پر موخې، له يوې څخه د ډېرو ښځو په اړه د نظامنامې پر موقف، پر کوژدې، په بدو کې د نجونو په وړکولو، د ښځې په ميراث اخيستلو، د کونډې واده ته پر مجبورولو او يا منع کولو، له واده څخه د مخه لگښتونو، د نکاح تړونکي ملا پر اړوند مقرراتو او نورو مهمو موضوعاتو بحث شوی دی. ددې ترڅنگ مقاله د لاس ته راغلو پايلو او وړاندیزونو درلودونکې ده چې په مآخذونو پای ته رسېږي.

لومړۍ - د نکاح، واده او سنتگرۍ د نظامنامې پېژندنه

د غازي امان الله خان د واکمنۍ پر مهال نه يواځې لومړنۍ اساسي قانون (اساسي نظامنامه)، بلکې نور قوانين (نظامنامې) هم تدوين شولې او د تقنيني بهير د پياوړتيا په موخه يې بېلابېلې نظامنامې رامنځ ته کړې. د نورو قوانينو (نظامنامو) په ډله کې د افغانو ښځو له حقونو څخه د دفاع قانون (نظامنامه) او د کورنۍ مقررات، چې د واده، کوژدې او ولور په برخه کې يې ترتيبات لرل، پاس شول. (۷: ۱۹ مخ)

د اعليحضرت غازي امان الله خان د واکمنۍ پر مهال د نظامنامو د تدوين او جوړولو له پاره يوه جرگه گۍ رامنځ ته کړل شوه چې موخه يې د نظامنامو جوړول و. ښاغلی يوسف هېواد دوست وايي: امان الله خان په لاندې ريفورمونو او بدلونونو لاس پورې کړ.

په هېواد کې د قانون جوړولو جرګه ګۍ جوړول. دغه شورا یا جرګه ګۍ د دولت د شورا په نوم یادېدله. دغې جرګې چې نیمایي غړي یې انتخابي او نیمایي یې د پاچا له خوا ټاکل کېدل، په اصل کې ډېرې ارزښتناکې دندې په غاړه درلودې، لکه: د قوانینو (نظامنامو) پرله پسې جوړول او سمون، د دولتي لایحو برابرول، د قانوني پروژو څېړنه او د وزیرانو غونډې له تصویب څخه وروسته د پاچا لاسلیک کولو ته سپارل، د دولت د بودجې سمون او له بهرنیو هېوادو سره د افغانستان د اړیکو، تړونونو او چارو پرمخ وړل. (۱۲: ۲۸۰ مخ)

هغه مهال د قانون اصطلاح مروج نه وه، بلکې د نظامنامې اصطلاح ورته کارېدله. د نکاح او واده له پاره هم یوه نظامنامه «د نکاح، واده او سنتګری نظامنامه» تر سرلیک لاندې د ش. کال د وږي په لومړۍ نېټه تدوین شوه. نوموړې نظامنامې ۲۲ مادې درلودې او د تمیز محکمې د رئیس مولوي عبدالحی په ګډون مولوی محمد سید، مولوی عبدالخالق صدیقي دیوبندي، مولوی ګلدست او مولوي محمد رفیق له لوري چې د لویې جرګې علماء و، لاسلیک شوې وه. ددې ترڅنګ حکومتي ټاپه پرې هم لګول شوې وه.

که څه هم په دې وروستیو کې د ودونو قانون نافذ شوی دی، خو لا تراوسه په رسمي جریده کې خپور شوی نه دی. ددې ترڅنګ د عدلیې وزارت په وینا د «کورنۍ» په نوم په یوه بل قانون کار کوي چې ښایي د ودونو قانون ځینې مواد ورته شامل کړل شي. په اوسني نافذ قانون کې ولور منع ګرځول شوی او په هوټلونو کې د ودونو په تړاو هم ځینې مواد لري. په هوټلونو کې د ودونو په تړاو وایي چې له ۵۰۰ ډېر مېلمانه نه وي او د خوراک بیه له ۴۰۰ افغانیو ډېرېدای نه شي. په هر حال تر دې مهاله د واده قانون په اړه هیڅ څرک نه لیدل کېږي او د بي بي سي راډیو د راپور له مخې لا تراوسه د عدلیې وزارت په وېبپاڼه کې خپور شوی هم نه دی، خو په رسمي جریده کې چاپ او نافذ دی. (۶: بي بي سي)

وړاندې تر دې چې د نوموړې نظامنامې اصول او مقررات تر بحث لاندې ونیسو، لومړی ازدواج تعریفوو:

دوهم- ازدواج

ازدواج هغه عقد دی چې شارع او مقنن ددې له پاره وضع کړی چې د زوجینو ترمنځ د ښځې او مېړه توب اړیکو څخه استفاده او استمتاع په مشروع ډول رامنځ ته کړي او د هغوی ترمنځ متقابل حقوق او وجایب مقرر او معین کړي. (۱۱: ۹ مخ)

په پورته تعریف کې دوه خبرې ذکر شوي دي: لومړۍ؛ نکاح هغه عقد دی چې د ښځې او مېړه ترمنځ له یوه بل څخه استفاده مشروع کوي او د استمتاع حق ورکوي. دوهم؛ د متقابلو حقوقو د ټاکلو او معینولو مسئله ده. د متقابلو حقوقو په تړاو چې ښځه او مېړه پر یو بل کوم حقوق لري، د واده او نکاح له امله رامنځ ته کېږي. خو د نسب او تولد او تناسل مسئله، همدارنگه د کورنۍ جوړول هغه اساسي موخې دي چې ازدواج یې له امله مشروع او روا گڼل شوی دی، خو په پورته تعریف کې په دې اړه کوم څه نه دي ذکر شوي.

د افغانستان د ۱۳۵۵ لمریز کال مدني قانون ۶۰مې مادې نکاح د ازدواج تر نوم لاندې دا ډول تعریف کړې ده: ازدواج یو عقد دی چې د ښځې او سړي معاشرت یې د فامیل د تشکیلولو په مقصد مشروع کړی او د دواړو خواوو حقوق او واجبات تنظیموي. (۵: ۶۰مه ماده)

په پورته تعریف کې بیا درېواړه نقطې په پام کې نیول شوي دي چې هم د ازدواج له دواړو لوریو څخه مشروع گټه اخیستل، فامیل یا کورنۍ تشکیلول او ترڅنگ یې د دواړو لورو حقوق او واجبات دي؛ بحث ورباندې شوی دی.

دریم- د نکاح، واده اوسنتگری د نظامنامې موخه

په ۱۹۲۱ م. کال کې د کورنۍ په نوم یو ډېر مهم قانوني اقدام ترسره شو او هغه دا چې د واده او نامزدۍ تر نامه لاندې مقرر (نظامنامه) ترلاس لاندې ونيول شوه. پخوا د امیر عبدالرحمن او امیر حبیب الله خان له خوا ځیني اقدامات شوي وو، خو د امان الله خان اقدامات ستر او هر اړخیز وو. په ماشومتوب کې واده کول او له نږدې اقاږبو سره واده کول، د اسلام له اصولو څخه مغایر وگڼل شول. په نوې اصولنامه (نظامنامه) کې کونډه د مېړه د اقاږبو له سلطې څخه ازاده وبلل شوه. نوموړي د خپل پلار مثال تعقیب کړ، د واده په مراسمو کې په لگښت لکه ولور باندې سخته پابندي ولگېده. دغه راز یې د ښځې حق د واده په برخه کې د اپیل یا استیناف له پاره په محکمه کې

تثبیت کړ چې که چېرې مېړه په اسلامي اصولو باندې پابند نه وي، د خپل حق غوښتنه کولی شي. (۱۰: ۲۱۷ مخ)

د نظامنامې موخه د هغې له سریزې څرگندېږي. په سریزه کې، که څه هم د موخې یا هدف تر سرلیک لاندې په څرگنده څه نه دي لیکل شوي، خو له متن او منځپانگې یې ښکاري چې د نظامنامې موخه تشکیلوي. لکه څرنگه چې افغاني ټولنه کې دا بیخي څرگنده او روښانه خبره ده چې د کورنیو ترمنځ ډېرې شخړې او لانجې د کورنیو اړیکو پر سر رامنځ ته کېږي او لویه برخه یې د ښځې او مېړه کورنیو ته د واده له اړوند لگښتونو له امله وگرځي، نو په همدې خاطر غازي امان الله خان پتېپلې وه چې د ټولنې دا اساسي او بنسټیزه برخه دې له شخړو او تاوتریخوالي پرته ژوند وکړي. له بل لوري کورنۍ د ټولنې اساس دی، که سالمه وه، ټولنه سالمه ده او برعکس؛ نو په همدې موخه یې د ټولنې د سالموالي په موخه یاده نظامنامه تدوین کړه.

د نظامنامې موخه د هغې په مقدمه کې ښه روښانه کېږي: دا چې ډېرې شخړې د نکاح او واده د اړوندو معاملاتو له لگښتونو او د ښځو په حق کې د مېړونو له ظلم او تېرې څخه راپېښېږي، نو د ظلم د له منځه وړلو، د شخړو د هوارې او د ښځو د حقوقو د برابرۍ له پاره چې له اسلامي شریعت سره مطابقت او حنفي مذهب سره سمون لري، لاندې قواعد رامنځ ته کوو. (۴: مقدمه)

څلورم- له یوې څخه د ډېرو ښځو په اړه د نظامنامې موقف

اسلام یوه نارینه ته په یوه وخت کې تر څلورو ښځو نکاح جواز ورکړی دی او د خپلې خوښې مطابق کولای شي چې یوه، دوه، درې یا څلور ښځې په نکاح کې کړي، مگر دا حق یې مطلق نه دی گرځولی، بلکې قیود او شروط یې ورته ایښي دي او «عدالت» یې تر ټولو لازم او مهم اصل گڼلی دی. که کوم نارینه د ټولو ښځو ترمنځ عدالت قایمولی شي، نو بیا دې له یوې څخه ډېرې ښځې په نکاح کړي. په دې اړه الله تعالی په خپل سپېڅلي کلام کې فرمایي:

وَإِنْ حَفَّتُمْ إِلَّا تُفْسِطُوا فِي الْيَمَامِي فَأَنْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَىٰ وَثُلَاثَ وَرَبَاعٍ ۖ فَإِنْ حَفَّتُمْ إِلَّا تَعَدِلُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ۚ ذَٰلِكَ أَدْنَىٰ ۖ أَلَّا تَعْلَمُوا
(النساء: ۳)

ژباړه: او که ويريرئ، تاسې چې به ونه کړای شئ عدل انصاف په (حق د) يتيمانو کې نو په نکاح سره واخلئ تاسې (نورې) هغې ښځې چې خوښې (حلالې) وي تاسو ته له ښځو دوه او درې او څلور، نو (بيا که) ويريرئ تاسې چې عدل (انصاف برابري) به ونه کړای شئ (د ښځو په منځ کې په نفقه، نوبت او نورو کې) نو يوه (اصيله کوي) يا هغه وينځي چه مالکان شوي دي د هغو (وينځو) ښي لاسونه ستاسې (تاسې يې مالکان يئ). دا (نکاح د يوې اصيلي د ډيرو وينځو) ښه نږدې ده دې ته چې ظلم ونه کړئ تاسې (او يو جانب ته متماثل نشئ تاسې!) (۲: ۴۲۸-۴۲۶ مخونه)

دلته په عدالت تاکيد شوی او له يوې څخه د ډېرو نکاحو له پاره يې بنسټيز اصل گڼلی دی. د نظامنامې په لومړۍ ماده کې هم د همدې عدالت اصل ته گوته نيول شوې او پورته ذکر شوی آيت کریمه يې د دليل په توگه راوړی دی. وروسته بيا داسې دوام ورکوي: فلهدا په دې صورت کې هر مسلمان چې د څښتن تعالی د امر خلاف وکړي، د دواړو جهانونو د تاوان لامل به يې شي، په همدې بنسټ د حضرت حق جل علی شانه د قرار پر بنسټ امر کوو، ای زما رښتینی رعیته! پورته حکم ته ژمن اوسئ که تاسو عدالت کولای شئ، نو دوه ښځې يا درې ښځې يا څلور ښځې وکړئ، او که عدالت نشئ کولای، نو يوه ښځه درته بسنه کوي، ځکه له عدالت پرته د دوه ښځو لرل ډېره گناه لري. (۴: ۱ ماده).

په پورته ماده کې افغان وگړو ته په هغه صورت کې له يوې څخه د ډېرو ښځو جواز ورکړل شوی و، چې عدالت يې ترمنځ کولای شواي. که به چا له يوې څخه ډېرې ښځې درلودې او عدالت يې ترمنځ نه کاوه نو بيا محکمې نوموړی کس په تعزيري مجازاتو^۱ محکوماوه. ددې ترڅنگ که مېړه د دا ډول ښځو محکمې ته له تگ څخه خنډ واقع کېده، هغه کس هم مجازات کېده، د نظامنامې دوهمه ماده په دې اړه وايي: هغه کسان چې دوه يا درې يا څلور ښځې ولري او يا يې اوس په نکاح کړي، د اسلامي شريعت مطابق عدل او مساوات ونه کړي او محکمې ته خبر ورسېري، له ثابتېدو وروسته په تعزيري مجازاتو محکومېږي. او هغه کسان چې په پورته ذکر شوي عدل او مساوات سربېره، په زور او شدت سره د دا ډول عارضو ښځو محکمو ته د تگ

^۱تعزيري مجازات، له حدودو او قصاص پرته جرايمو له پاره جزاگانې د تعزيري جزاگانو په نوم يادېږي. فقهاوو د نوموړو مجازاتو واک اسلامي حاکم ته ورکړی دی.

خند وگرځي يا يې ولي په زور او شدت سره د عارضو ښځو مانع وگرځي، په تعزيري ډول په جزا محکومېږي (۴: ۲ ماده).

دلته يو څه چې گونگ دي، هغه د تعزيري مجازاتو اندازه ده، ددې ترڅنگ د عدل او مساوات اندازه هم له امکانه لرې ده چې اندازه دې کړای شي. دا چې له عدالت او برابري څخه کومې برخې سرغړونه وگڼل شي او تر کومې کچې سرغړونه نه ده او څرنگه به ثابتېږي، روښانه نه ده او گونگه پاتې ده. ددې ترڅنگ چې په يو چا تر کومې کچې تعزيري مجازات وضع کېږي، کوم ځانگړی حد يې ورته نه دی ټاکلیو بلکې قضاات يې خلاص لاس پريښي ترڅو د خپلې خوښې تعزيري مجازات پلي کړي. ويل کېږي چې د غازي امان خان د واکمنۍ پرمهال له يوې څخه د ډېرو ښځو په لرونکو باندې ماليه وضع شوې وه. محمد اکبر کرگر په خپله مقاله کې دې موضوع ته اشاره کړې ده: د امان الله خان په دوره کې د واده قانون (نظامنامه) يا د نکاح نظامنامه (هماغه د نکاح، واده او سنتگری. نظامنامه) تدوين شوه چې د يوې ښځې لرل يې هڅول او د دوهمې ښځې لپاره يې قيد او ماليه ټاکلې وه. د نکاح نامې لرل يې د واده لومړنی شرط باله چې دا مسايل له اسلامي قانون سره دومره همآهنگ نه و. (۱۰: ۲۱۹ مخ)

ددې ترڅنگ ښاغلی محمد اکرم عثمان هم په خپله مقاله کې له يوې څخه د ډېرو ښځو په لرونکو اشخاصو باندې دولتي ماليې اېښودلو ته اشاره کوي، خو په نظامنامه کې د نقدي مجازاتو يا دا ډول ماليې په اړه کومه يادونه نه وه شوې. نوموړی وايي: او له هغو سړو به ځانگړې ماليه اخيستل کېده، چا به چې له يوې څخه ډېرې ښځې درلودې. په دې ډول چې يو سړی به د دوهمې، دريمې او څلورمې ښځې په خاطر مجبور و چې دولت ته يوه اندازه پيسې ورکړي. د نوموړې مقرري (نظامنامې) وضع کول له يوې څخه د ډېرو ښځو د نکاح په مخنيوي کې اغېزمن واقع شول او ډېرو سړيو د مالياتو له وېرې په يوې ښځې بسنه وکړه. په لنډ ډول نوموړي قانون (نظامنامې) د ښځو د ملاتړ په برخه کې لاندې مواد درلودل:

الف: د نکاح د تړون څرنگوالی، د مهر ورکړه له حکومتی اوامرو سره سم، په نکاح پانډه کې ذکر کېده؛

ب: د منقول مال په توگه د ښځو په ميراث وړل ممنوع شول؛

ج: د ښځو له لوري د طلاق غوښتنه روا وبلل شوه^۲ او له طلاق وروسته ښځې بل مېړه کولای شو؛

د: د اړخونو له خوښې پرته ازدواج ممنوع شو. (۸: ۱۱۶ مخ)

د صغيرې نکاح په حنفي فقه کې د ولي په امر جواز لري او کوم ممانعت نه دی ايښودل شوی، خو له بلوغ وروسته بيا دواړه لوري حق لري چې يا نکاح قبوله او يا يې هم رد کړي. دې مسئلې ته په نظامنامه کې ځای ورکړی شوی او دريمه ماده يې وايي: د صغارت د وخت نکاح له بلوغ وړاندې جواز لري. (۴: ۳ ماده) مگر د مادې له وروستي متن څخه داسې ښکاري چې له دې نظامنامې وړاندې د صغيرانو نکاح ممنوع گرځول شوې وه. په نظامنامه کې وروسته بيا وايي، لکه څرنگه چې د صغيرانو نکاح ستاسو ترمنځ د شخړو او لانجو لامل گرځي نو په همدې خاطر مې موقوفه وگرځوله. له دې متن څخه داسې بريني چې گواکې امان الله خان په لومړي سر کې د صغيرانو نکاح ممنوع گرځولې وه، خو بنيادي د عام ولس له غبرگون سره مخامخ شوې وي، او بېرته يې خپله پرېکړه اخيستي او دا ډول نکاح ته يې جواز ورکړی دی. ددې ترڅنگ ډاکټر محمد اکرم عثمان په خپله مقاله کې دې موضوع ته داسې اشاره کړې ده: همدارنگه د نوموړي (غازي امان الله خان) په هڅو له نابالغي جنی سره واده ممنوع شو (۸: ۱۱۵ مخ). وروسته بيا په لمنليک کې کاري: دا قانون په ۱۹۲۴ م. کال کې له منځه ولاړ ځکه روحانيونو او بني لاسو، امير تر فشار لاندې راوستی و. (۸: لمنليک، ۱۱۵ مخ)

پنځم- کوژده

د افغانستان مدني قانون کوژده د نکاح ژمنه گڼي او دواړو لوريو ته يې دا حق ورکړی دی چې کولای شي له واده وړاندې له خپلې ژمنې لاس په سر شي. کوژده د ازدواج له وعدې څخه عبارت ده، د عقد دواړه خواوې کولی شي چې ورڅخه منصرف شي. (۵: ۶۴ مه ماده).

کوژده په نظامنامه کې تر بحث لاندې نيول شوې وه، خو کوم ځانگړی تعريف يې ورته نه درلود. د کوژدې په اړه په نظامنامه کې ځينې مقررات وضع شوي وو چې کوژده

^۲ د نظامنامې په متن کې په دې ډول کوم څه نه وو ذکر شوي، څرگنده نه ده چې ډاکټر محمد اکرم عثمان دا معلومات له کومه کړي.

بې قانوني گرځولې وه او د ډبرو لگښتونو د مخنيوي په موخه يې حدود او قيود ټاکلي وو. د نظامنامې څلورمه ماده په عمومي ډول د کوژدې په اړه ده او د شيرين خورۍ نوم يې ورکړی دی. ورپسې په همدې ماده کې د نکريزو شپې يادونه شوې ده چې ځيني قيدونه يې ددې شپې له پاره وضع کړي دي. ښه به وي چې دا ماده رانقل کړو: په عمومي ډول داسې دود دی چې لومړی خوره کاسه ترسره کيږي او دا د کوژدې په نوم بلل کيږي. له څه مودې وروسته يې يوه شپه د نکريزو شپې په نوم ټاکله او د هغې شپې په سبا به خلک راټولېدل او نکاح به يې ترله. په دې ډول لومړی؛ دواړو لوريو ته سختي پېښېدلې، دوهم؛ بې ځايه ښندنه کېدله او دريم؛ شخړو او دعوو ته خبره رسېدله، نو پر همدې بنسټ خوره کاسه چې د کوژدې په نوم بلل کيږي په مطلق ډول مو منع کړه، يعنې هر څوک چې د وصلت خيال لري، لومړی دې د دواړو لوريو خپلوان د ښځې او نارينه په خوښه خپلمنځي خبرې وکړي او وصلت دې ترسره کړي، په همدې ډول په خوره کاسه کې چې له يو څو نږدې خپلوانو او نکاح تړونکي ملا امام او شاهدانو پرته بل څوک ورکې شتون نه لري، بل ډول نکاح مطلقه بنده ده. دا چې نکاح له پورته امر کړای شوي قاعدې سره سمه وتړل شوه، که منکوحه بالغه وه سم له واره دې يې واده وشي او له مهر اخيستو وروسته دې سمدلاسه نکاح ته وسپارل شي او که بالغه نه وه، نو جواز لري چې منکوحه دې د ولي يا وصي په کاله کې واوسي، هر وخت چې دواړه لوري راضي شول، واده دې په ښه او خوښ ډول وکړي، چې په وصلت کې رغبت او په اولاد کې برکت ومومي. (۴: ۴ ماده)

شپږم- په بدو کې ورکول

په افغاني کلتور کې ناوړه دود په بدو کې د جلی ورکول دي. دا چاره له عدالته ډېره لرې ده چې جرم هلک کړی وي، خو مجازات يې خور يا لور گالي. اسلام له ډېر پخوا راهيسې د مجازاتو د شخصي والي اصل ته پاملرنه کړې او پلي کول يې حتمي دي. څښتن تعالی فرمايي: **قُلْ أَعْيَرَ اللَّهُ أَبْعَى رَبًّا وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ وَلَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ إِلَّا عَلَيْهَا وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُم مَّرْجِعُكُمْ فَيُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ** (الانعام: ۱۶۴) ژباړه: او کسب نه کوي (د بدۍ) هيڅ يو نفس مگر (ضرر يې دی) پر (ذمه د) ده، او نه باروي هيڅ نفس گنهگار گناه د بل نفس (بلکې هر څوک خپل بار

وړي)، بيا خاص طرف د رب ستاسې ته بېرته ورتلل ستاسې دي (په قيامت كښې) نو خبر به كړي تاسې په هغه شي چې وئ تاسې چې په هغه كې به مو اختلاف كاوه (په دنيا كې په ديني امورو كې). (۲: ۸۴۰ مخ) په پورته آية شريف كې په څرگنده د جرم شخصي والي پرنسيپ تر سترگو كيږي. په دې معنى چې هر څوك د خپلو اعمالو مسئول دى. كه جرم هر كس كړى وي، بايد په خپله هغه مجازات كړل شي او بل څوك يې پر ځاى مجرم ونه گڼل شي او مجازات ورنه كړل شي.

دغه راز د افغانستان جزا كوډ هم نوموړى اصل منلى او په خپله نهمه ماده كې يې د جرم او جزا د شخصي والي پرنسيپ د يوه اصل په توگه ذكر كړى دى. په دغه ماده كې ليكل شوي دي: جرم شخصي عمل دى او پر هغه مرتبه جزا بل شخص ته سرايت نه كوي (۳: ۹ مه ماده)

ددې ترڅنگ په انساني ټولنه كې له انسانيت لرې چاره گڼل كيږي او په بده سترگه ورته ليدل كيږي. انسان تر خپلې وسې بايد د دا ډول چارو د مخنيوي او له منځه وړلو هڅه وكړي او اوسمهال دا ناوړه دود په افغاني ټولنه كې په وركېدو دى. په امانې دور كې نورو ناخوالو ته د پام او له منځه وړلو تر څنگ دا ناوړه دود هم په پام كې نيول شوى و، چې بايد له منځه يووړل شي. د نظامنامې په شپږمه ماده كې په كلك ډول د دې عمل مخنيوى شوى و او ممنوع گرځول شوى و چې په بدو كې د نجونو يا ښځو وركول ناوړه عمل دى. «په بدو كې وركولو دود يا په جبر او زور سره د ښځې په ميراث وړل او خپل شخصي عيال گڼل په مطلق ډول منع او موقوف دي». (۴: شپږمه ماده)

اووم- د ښځې په ميراث وړل

له بده مرغه د نورو ناوړو دودونو ترڅنگ دا فكر هم شته چې ښځه په ميراث وړل كيږي. ځينې وختونه مېرمنې ته د شخصي مال په سترگه كتل كيږي او آن له انسانيته يې لرې گڼي. د غازي امان الله خان د واكمنۍ پر مهال د دې ناوړه دودونو د له منځه وړلو له پاره په كلكه مبارزه كېده او په نكاح، واده او سنتگرۍ نظامنامه كې يې ځاى وركړى و. د نظامنامې شپږمې مادې په زور سره د ښځې په ميراث وړل او په شخصي ډول خپله موروثه گڼل ممنوع او موقوف گرځولي و. «...يا په جبر او زور

سره د ښځې په میراث وړل او خپل شخصي عیال گڼل په مطلق ډول منع او موقوف دي». (۴: شپږمه ماده)

ددې ترڅنگ یو بل ناوړه دود هم شته چې کونډه باید حتماً د خپل مېړه د کورنۍ یو غړی په نکاح کړي او د ملکیت په سترگه ورته کتل کېدل، له نېکه مرغه په امانې دور کې د کونډو په میراث وړل او په جبر سره نکاح ته مجبورول منع کړای شوي و او چا نه شو کولای چې کونډه له مېړه یا بل واده کولو څخه منع کړي. په اوومه ماده کې وایي «کونډه او مطلقه (طلاقه کړای شوې) ښځه دې څوک له مېړه کولو په وېرې او ډارولو منع نه کړي». (۴: ۷ ماده)

اتم- له واده څخه وړاندې لگښتونه

ځینې رواجونه له واده وړاندې په ناوې او زلمي باندې یو لړ مصارف او تحمیلی بوجونه وي. د بېلگې په توگه هلک مجبور دی چې په اخترونو یا نورو ځانگړو ورځو کې د کوژدنې کور ته ځینې سوغاتونه یوسي یا د ناوې کورنۍ باید هلک ته په ځینو ځانگړو مراسمو کې مېلمستیا وکړي. دا او دې ته ورته دودونه ځینې وختونه د ملاماتونکو لگښتونو لامل گرځي چې د دواړو کورنیو له پاره ستونزمنه وي، له واده وړاندې دغه ډول لگښتونه په خپله غاړه واخلي.

اماني حکومت هم دا ډول ستونزې او ملاماتونکي دودونه په پام کې نیولي او د له منځه وړلو له پاره یې په نظامنامه کې یو لړ مقررات وضع کړي وو چې ځینې دلته روښانه کوو.

۱- **براتی او اختری:** براتی هغه ډالی او سوغاتونه دي چې د هلک کورنۍ یې له روژې څخه مخکې میاشت کې د جنۍ کورنۍ ته وپري او وایي چې دا د جنۍ برخه ده. اختری بیا د اختر په شپو ورځو کې د هلک کورنۍ/هلک د جنۍ کورنۍ/جنۍ ته وپري او په کې ځینې سوغاتونه او وچې او تازه مېوې شاملې دي. نظامنامې براتی او اختری منع کړی و او زلمی مکلف نه و چې د ناوې یا خپلې کوژدنې کور ته دې د برات او اختر ډالی یوسي. په اتمه ماده کې دا دود ممنوع گڼل شوی و. نوموړې ماده وایي «اختری او براتی چې د یوه دود په توگه د ناوې کور ته وړل کېدل، موقوف دي» (۴:

۸ ماده)

۲- د کوژدې د ورځې خوره: ځينې وختونه د نکاح عقد پرمهال شيريني يا خوره وېشله کيږي. اوسمهال په ځينو سيمو کې د چاکليټو پاکټونه د هلک د کورنۍ له لوري د جنۍ کورنۍ ته ورل کيږي او د جنۍ کورنۍ يې په خلکو وېشي. له پخوا هم دا دود و، خو د ځينو کورنيو له پاره له اقتصادي پلوه ستونزمنه وي چې دا ډول لگښتونه دې ترسره کړي. په همدې موخه په نظامنامه کې ورته ځای ورکړل شوی او ټاکلی حد يې ورته تعيين کړی و. هغه مهال په نظامنامه کې دا ډول خوره يا شيريني له نيم څخه تر يوه چارک مېوې يا نقل پورې ټاکل شوې وه او د هلک کورنۍ نه شو کولای چې له يو چارک څخه ډېره مېوه يا نقل د جنۍ کورنۍ ته يوسي. د نظامنامې لسمه ماده وايي «د نکاح عقد شيريني (خوره) له نيم چارک څخه تر يو چارک نقل يا مېوې زياتېدای نشي». (۴: ۱۰ ماده)

۳- مهر: مهر يوه اندازه مال يا پيسې دي چې د نکاح په بدل کې يې هلک/د هلک کورنۍ جنۍ ته ورکوي. استاد عبدالقادر عتدالتخواه په خپل اثر «حقوق فاميل» کې مهر دا ډول تعريفوي: مهر عربي کلمه ده او فارسي معادل يې کابين دی. په عربي ژبه کې د مهر نورې مترادفې کلمې هم شته چې د مهر معنی ورکوي. دا کلمې د صداق، فريضې او اجر په نومونو په قرانکريم کې ذکر شوي دي. په اصطلاح کې مهر له هغه مال څخه عبارت دی چې د مېړه له لوري ښځې ته په عاجله يا مؤجله توگه هغه وخت لازميږي چې ښځه يې د صحيح نکاح او يا حقيقي مدخول لاندې راشي. (۹: ۹، ۱۰ مخونه) په نظامنامه کې د مهر اندازه هم ټاکل شوې وه چې د کوژدې يا واده پر مهال د هلک کورنۍ ډېر زيان ونه ويښي. د نظامنامې په ۱۱ مه ماده کې په دې اړه داسې راغلي دي «د ټولو طبقو مهر په عمومي ډول له دېرش روپيو نشي زياتېدای. شيربها، ولور، قلين او طويانه په هيڅ صورت نه اخيستل کيږي». (۴: ۱۱ ماده)

په پورته ماده کې د مهر پر ټاکلي حد سربېره څلور څيزونه هم ذکر شوي دي. شيربهاء له قلين او ولور سره معادل دی چې د جنۍ کورنۍ ته د هلک کورنۍ له لوري ورکول کيږي. ولور چې معمولاً وگړي يې د مهر معادل گڼي، خو له مهر سره يې توپير په دې کې دی چې مهر د نکاح پر مهال ټاکل کيږي او مطلق د جنۍ حق دی، په داسې حال کې چې ولور بيا له واده او نکاح دمخه ټاکل کيږي او د جنۍ د کورنۍ

مشر یې اخلي چې ځینې کورنۍ یې لگوي (مصرفوي) او ځینې نورې کورنۍ یې بیا خپل حق گڼي. ددې ترڅنګ طویانه هم ذکر شوې ده. طویانه هغه مصارف دي چې د واده پرمهال یې د هلک کورنۍ د جنۍ کورنۍ ته ورکوي. په پښتو کې یې معادل «خوره» ده چې د غازي امان الله خان د واکمنۍ پرمهال منع گرځول شوې وه. دا هغه څه و چې زیاتره افغانان د ودونو پرمهال تاواني کېدل، نو له همدې امله غازي امان الله خان په ټولنه کې د ارامۍ او سوکالۍ په موخه او ددې له پاره چې افغاني ټولنه په هر اړخیز ډول پرمختګ وکړي، دا برخې د نظامنامې په ۱۱مه ماده کې شاملې کړې.

۴- د ناوې جوړې: د ناوې جوړې یا کالي پر هلک/د هلک پر کورنۍ دي. یعنې هر څوک چې غواړي واده وکړي، باید خپلې چنغلې/کوژدنې ته د نورو لگښتونو ترڅنګ جامې او لباسونه هم وپېري. د ناوې او واده جوړې یا کالي هم هغه څه و چې په نظامنامه کې ورته ځای ورکړل شوی و چې تر ممکنه بریده ودونه اسانه کړي او د دښمنیو مخنیوی وشي. په دې اړه د نظامنامې په دولسمه ماده کې راغلي دي: هغه لباس چې ناکح یې منکوحې ته ورکوي په لاندې ډول دی:-

لومړۍ- بډایه وگړي؛ څلور جوړه کامله وربښمینی، څلور جوړه کاملې پشمي او نخي؛
دوهم- متوسط وگړي؛ درې جوړه کامله وربښمینی او درې جوړه پشمي او نخي؛

درېم- غریب وگړي؛ درې جوړه کامله پشمي او نخي؛

څلورم- کومې جامې چې ناکح یې منکوحې ته ورکوي، باید له پورته اندازې څخه ډېرې نه وي، خو د عاقدینو د بېوزلۍ په صورت کې کمېدای هم شي. (۴: ۱۲مه ماده)

په پورته ماده کې د زوم له لوري ناوې ته د جامو او کالیو ټاکلی حد ددې ښودنه کوي چې غازي امان الله نه غوښتل بې ځایه مصارف وشي او په راتلونکې کې هلک او جنۍ له خوښۍ ډک ژوند ولري. که فکر وکړو په اکثره سیمو کې له واده دمخه ډېر لگښتونه کیږي چې خورا ملا ماتوونکي وي او دا لگښتونه وروسته بیا د هلک په کورنۍ لوی پټی وي چې د ژوند کولو پرځای بیا خبره لانجو او شخړو ته ووځي او ځینې کورنۍ له واده وروسته گټلې پیسې د سوکاله او هوسا ژوند پرځای، د اخیستو پورونو پر اداء کولو باندې لگوي او نسبتاً سوکاله او له خوښۍ ډک ژوند نه لري.

ددې ترڅنگ د ناوې کورنۍ هم هلک ته ځينې جامې او نورې ډالۍ يا جهيز اخلي چې دا دود هم له پخوا راهيسې رواج لري. په نظامنامه کې دا ډول لگښتونه او ډالۍ هم ممنوع شوې وې او هر ډول ټوټه (جامې) چې زوم ته د خسرگنۍ له لوري ورکول کيږي، قطعاً بايد ورنه کړل شي. ښه به وي چې په دې اړه د نظامنامې ۱۳مه ماده رانقل کړو «د زوم ټوټه يا رخت چې د ناوې خپلو له لوري ورکول کيږي، قطعاً دې ورنکړل شي». (۴: ۱۳ ماده)

۵- جهيز: جهيز د کور سامانونه دي چې جنۍ يې د واده پرمهال د پلار له کوره د مېړه کورته له ځانه سره وړي.

اسلامي شريعت مهر د ښځې شخصيت د لا ډېر احترام او له هر ډول ابتدال څخه د خوندي کولو او د ازدواج محل د شرف په موخه پر مېړه لازمي گرځولی دی، نه د جهيز يا هغه سامان په مقابل کې چې ښځه يې د مېړه کورته له ځان سره وړي. په دې ډول، د ښځې له لوري د هغې د مهر په پيسو يا يې د پلار له لوري د نور مال په واسطه د زوجيت کور د تجهيز په تړاو کوم شرعي دليل نه شته؛ په پايله کې نه ښځه د مېړه کور د جهيز په ورکړه يا تجهيزولو مکلفه ده او نه يې هم پلار يا نور اولياء. برعکس، د ټولو لوازمو او اړتياوو ترڅنگ د کور جوړول او تجهيزول د زوجيت د نفقې د يوې برخې په توگه، د مېړه شرعي وجيبې او مکلفيتونه گڼل کيږي. (۱۱: ۲۰۱ مخ)

په هر حال لکه څنگه چې پورته واضح شول، جهيز د ښځې يا د هغې د کورنۍ مکلفيت او وجيبه نه ده، بلکې د شريعت مطابق بايد د مېړه کور دا ډول جهيز په خپله غاړه واخلي، ځکه هم جنۍ دده کورته راځي او هم يې سامان. خو بيا هم، ځينې کورنۍ د خپلوۍ لا ټينگولو په موخه او دا چې د هلک کورنۍ/هلک سره يې د کورسامان په رانيولو کې مرسته کړي وي او لور يې هم بېنوا نه وي پريښي، د واده پر مهال يو لړ سامانونه او لوازم له جنۍ سره يو ځای د هلک کور ته استوي. دا کومه جبري چاره نه ده، بلکې د ناوې کورنۍ يې په خپله خوښه د زوم کورنۍ ته ورکوي. خو له بده مرغه، دا چاره هم په افغاني ټولنه کې اوس مهال په يوه دود او رواج بدله شوې او ځينې وختونه د جنۍ کورنۍ په ناچارۍ بايد خپلې لور ته د کور سامان او لوازم وپېري چې ښايي بېوزلو کورنيو ته ستونزمنه وي. دا دود پخوا هم موجود و او د

غازي امان الله خان له لوري د کورنۍ د پياوړي کولو او بې ځايه لگښتونو د مخنيوي په موخه په نظامنامه کې ځای ورکړل شوی و.

د جهیز په اړه د نظامنامې ۱۴ مه ماده صراحت لري او وايي که ناوې د پلار يا مور يا د ولي له کور څخه کوم جهیز وړي يا يې ورته ورکوي، دا ریا او ځانښودنه ده چې د ناوې کورنۍ له دې امله ځانښودنه کوي. ځانښودنه او ریا په اسلام کې منع شوې او هر هغه عمل چې ریا يا ځانښودنه په کې وي، د الله تعالی په حضور کې نه قبلېږي. د ناوې کورنۍ چې کوم جهیز خپلې لور ته اخلي، له نورو خپلوانو سره د سيالۍ پر بنسټ يې اخلي چې دا چاره بيا ځانښودنه گڼل کېږي، نو د واده پر مهال دا ډول جهیز هم منع وگڼل شو. مگر له واده وروسته که مور يا پلار وغواړي چې خپلې لور ته کوم څه واخلي يا ورکړي، کوم ممانعت په کې نه و.

دلته بايد يادونه وکړو چې دا لگښتونه او حدود له واده څخه دمخه او د واده پر مهال ټاکل شوي وو. مگر هغه لگښتونه، ډالۍ، تحايف او سوغاتونه چې هلک يا يې کورنۍ خپلې ناوې ته په خپل کور کې ورډالۍ کوي، کوم ممانعت ورباندې نه و وضع شوی. دا حکم د نظامنامې په ۱۵ ماده کې ذکر شوی و.

نهم- د نکاح تړونکي ملا اړوند مقررات

په اسلام کې نکاح او ځينې نور مهم مراسم د ملا له لوري پر مخ وړل کېږي. ملا يا عالم له ديني پلوه هر وخت له ورته مسایلو سره سر او کار لري او په ښه ډول يې ترسره کوي. نکاح هم د ملا له لوري تړل کېږي او خطبه يې لولي. په همدې منظور د نکاح، واده او سنتگری په نظامنامه کې ورته ځينې مقررات وضع شوي و.

تر ټولو دمخه په نظامنامه کې د ملا امام له پاره د پيسو اندازه په پام کې نيول شوې وه. ملا ته له نکاح تړلو وروسته يوه اندازه پيسې او ډالۍ ورکول کېږي چې په ځينو سيمو کې بيا دا چاره هم په دروند پيټي بدله شوې ده. ددې له پاره چې وگړي ټول يوه اندازه او د يوه انټروال ترمنځ ملا ته ټاکلې اندازه پيسې ورکړي، نو مقررات يې ورته وضع کړل. په نظامنامه کې د ملا له پاره له ۵ تر ۲۰ روپيو حد ټاکل شوی و او له دې ډېرو ورکول جواز نه درلود. د يادې نظامنامې ۱۷ مه ماده کې داسې راغلي: د نکاح تړونکي ملا له پاره، له پنځو تر شلو روپيو څخه بايد ډېرې ورنکړل شي. (۴: ۱۷ ماده)

بله مسئله چې په نظامنامه کې په پام کې نيول شوې وه، هغه د جبر نکاح وه. ځينې وختونه ملا پرته له دې چې د جبر په نکاح کې د ناکح او منکوحې رضایت او خوښي په پام کې ونيسي، د دواړو لوريو ترمنځ نکاح تړي چې د رضایت د نشتوالي له امله نکاح نه کيږي. نکاح يو عقد دی او مدني قانون عقد دارنگه تعريفوي: عقد، د عقد کوونکي د دواړو خواوو څخه د يوه د ايجاب ارتباط دی د بلې خوا د قبلولو سره، خو د قانون د حکمونو په حدود کې (۵: ۴۹۷ ماده، لومړۍ فقره). په پورته ماده کې د دواړو خواوو رضایت او توافق روښانه شوی دی چې د عقد اصل او منشاء گڼل کيږي. د نکاح، واده او سنتگري په نظامنامه کې د نکاح رضایت تر بحث لاندې نيول شوی و، هغه مهال که کوم ملا دا ډول نکاح وتړله، يعنې د ناکح يا منکوحې له رضایت پرته نکاح وتړل شوه، دا ډول نکاح جبري نکاح گڼله کېده او ملا ته يې تعزيري مجازات ورکول. د نظامنامې ۱۸ مه ماده په دې اړه داسې حکم کوي «د بالغ ناکح او منکوحې له رضایت يا خوښي پرته، که چا يو څوک بل ته په جبر ورکړه، جابر گڼل کيږي او نکاح تړونکي ملا ته تعزيري مجازات ورکول کيږي». (۴: ۱۸ ماده)

د نظامنامې په وروستۍ برخه کې بيا د تعزيري مجازاتو يادونه شوې چې په نأب الحکومتونو او اعلی حکومتونو کې يې د کوټوالۍ قضاة ته واک سپارلی چې دوی دې بايد د تعزيري مجازاتو اړوندې پرېکړې اجراء کړي. د تعزيري مجازاتو اندازه او حد په نظامنامه کې نه دی مشخص شوی، بلکې قاضي ته يې صلاحيت ورکړی چې هره اندازه مجازات ورته مناسب وېرېښېدل، هماغومره تعزيري مجازات دې ورباندې وضع کړي.

لسم- د نکريزو شپه او وليمه

له نکاح څخه دمخه يوه شپه د هلک او جنۍ خپلوان جنۍ او هلک ته نکريزي وړي. له دې وروسته بيا نکاح تړل کيږي او ډولۍ راوړي، چې له ډولۍ وروسته بيا د هلک کورنۍ مېلمنو ته د خوراک او ډوډۍ چمتووالی کوي. په ځينو سيمو کې وليمه د نکريزو په شپه، په ځينو سيمو کې له نکاح څخه دمخه او په ځينو سيمو کې بيا له نکاح وروسته وليمه ورکول کيږي. د نکريزو پر شپه د وليمې برابرولو په اړه هم نظامنامه احکام لري. په ټوله کې دا ډول وليمه منع نه ده گرځول شوې، خو شرط يې ايښی چې بايد نوموړې وليمه د ناکح په خوښه وي او جبراً ورباندې نه وي ايښودل

شوي. همدارنگه د مېوې او شیرینۍ حد یې هم ټاکلی او د خوراک له اندازې څخه یې زیاته خوړه او مېوه منع کړې ده. ددې ترڅنگ د مېوې او شیرینۍ په اړه جالبه خبره دا ده چې باید څوک یې کور ته له ځانه سره یونه سي. د نظامنامې په ۱۶ مه ماده کې په دې اړه راغلي «که د نکریزو په شپه ناکح په خپله خوښه د نکاح د ولیمې په ډول کوم مجلس برابرولو، ممانعت ورته نشته. خو خوړه او مېوه دې د خوراک له اندازې زیاته نه وي او مېلمان نه وي له ځان سره کورونو ته نه وړي». (۴: ۱۶ ماده)

پایله

افغانستان له نن څخه سل کاله وړاندې، د هغه وخت د شرایطو او اوضاع مطابق د غوره او ښو قوانینو لرونکی و چې په سیمه کې به ساری گڼل کېږي. د هغه وخت اصول او مقررات چې د نظامنامو په چوکاټ کې راټول شوي وو، د اسلامي شریعت د احکامو مطابق راټول شوي وو او د حنفي مذهب له فقهې سره سم وو.

له بده مرغه د واده او کوژدې د لگښتونو په اړه له پخوا راهیسې په افغانستان کې له حده ډېر لگښتونه او مصارف وو، خو له نېکه مرغه غازي امان الله خان یې د مهارولو نه سترې کېدونکې هلې ځلې کړې دي.

امان الله خان ددې ترڅنگ چې د خپلواکۍ اتل گڼل کېږي او له بهرنیو هېوادونو سره یې په نوې بڼه اړیکې جوړې کړې، په هېواد کې پیاوړو اصلاحاتو او سمونونو ته ژمن و او هڅه یې دا وه چې په افغاني ټولنه کې نظم او ډسپلین وي او قوانین حاکم وي.

وړاندیزونه

➤ اوسنیو لگښتونو او مصارفو او دغه راز ولور ته په کتو، دولت ته وړاندیز کېږي چې په دې اړه د غازي امان الله خان د وخت له تجارو گټه واخلي او دا ډول مصارف د قوانینو له لارې کنټرول کړي.

➤ عدلیې وزارت ته وړاندیز دی چې تر ممکنه بریده د کورنۍ قانون مسوده نهایی کړي چې نور پړاونه ووهي.

➤ ددې ترڅنگ عدلیې وزارت ته وړاندیز دی چې د بې ځایه لگښتونو د مخنیوي په لپاره د واده قانون په رسمي جریده کې خپور کړي چې خلک یې له موادو خبر شي.

مأخذونه:

۱. قرانکریم
  ۲. د قرآن کریم ترجمه او تفسیر په پښتو ژبه کښې، رومي جلد له ۱ تر ۱۵ پارې پورې، د حرمينو شريفينو د خادم پادشاه فهد د قرآن کریم د طباعت لپاره: ...
  ۳. افغانستان. د جزا کوډ، د عدليې وزارت، کابل، ۱۳۹۶
  ۴. افغانستان. د نکاح، واده او سنتگري نظامنامه، کابل ماشينخانه «شکرت رفیق» مطبعه: کابل، ۱۳۰۶.
  ۵. افغانستان. مدني قانون، عدليې وزارت، کابل، ۱۳۸۸
  ۶. بي بي سي. په افغانستان کې د «واده مراسمو» جنجالي قانون ومنل شول «۱۳۹۷/۱/۱۶». دلته يې ليدلی شئ:
- <https://www.bbc.com/pashto/afghanistan-43657621> د لاسرسي نېټه:
- [۱۳۹۸/۳/۵]
۷. د افغانستان، احسان الله، «اماني دوره- د افغاني رنسان دوره»، ژباړن: محمد اکبر وردگ، غازي امان الله خان د افغانستان د خپلواکۍ ستوری، دانش خپرندويه ټولنه: پېښور، ۱۳۸۴.
  ۸. عثمان، محمد اکرم. «اقدامات شاه امان الله خان در زمينه اصلاحات اجتماعي و عکس العمل های مردم»، غازي امان الله خان د افغانستان د خپلواکۍ ستوری، دانش خپرندويه ټولنه: پېښور، ۱۳۸۴.
  ۹. عدالتخواه، عبدالقادر. حقوق فاميل، چاپ سوم، جلد دوم، انتشارات بين المللي سرور سعادت: ۱۳۹۶.
  ۱۰. کرگر، محمد اکبر. «غازي امان الله خان او مدرنيزم»، غازي امان الله خان د افغانستان د خپلواکۍ ستوری، دانش خپرندويه ټولنه: پېښور، ۱۳۸۴
  ۱۱. نايل، عبدالقادر. حقوق فاميل در فقه و قانون، لومړی ټوک، دوهم چاپ، انتشارات تمدن شرق: کابل، ۱۳۹۶.
  ۱۲. هېواددوست، يوسف. «فرهنگي شاه امان الله»، غازي امان الله خان د افغانستان د خپلواکۍ ستوری، دانش خپرندويه ټولنه: پېښور، ۱۳۸۴.

پوهاند دیپلوم انجنیر محمد نذیر نجابی
پوهنیار دیپلوم انجنیر محمد جاوید روشن
پوهنیار دیپلوم انجنیر جبیر احمد موسی زی

احیای مجدد راه آهن دارالامان- شهر کابل

چکیده

طوری که همه می دانیم راه آهن مسیر شهر کابل- منطقه دارالامان در زمان شاه امان الله خان احداث و فعالیت داشت. این راه که بنا بر دلایل نامعلوم و به ویژه سیاسی تداوم و توسعه داده نشد بل جایگاه اش موزیم ملی کشور گردید؛ تا کنون بقایا و آثارش در موزیم موجود است. هدف این تحقیق همانا نوسازی نخستین مسیر راه آهن کشور منحصیث یک راه باستانی و از جانب دیگر حل مشکلات ترانسپورتی مردم به خاطر توسعه ساحات مسکونی و تراکم اکثریت ادارات دولتی به شمول وزارتخانه ها ... در آینده نزدیک است. این تحقیق به شیوه ساحه ای و کتابخانه ای انجام یافته که فرضیه یا پرسش های اصلی آن قرار ذیل اند: آیا احیا این مسیر راه آهن با استفاده از مدل های جدید، امکانات و شرایط کنونی میسر است؟ آیا نیازمندی جامعه برای نوسازی آن موجود است؟ . معمولاً در شهرها از ترانسپورت ریلی سبک و مونوریل استفاده به عمل می آید و از جانب دیگر از این که فضای شهری بسیار محدود است باید از یک نوع ترانسپورت ریلی استفاده گردد تا اراضی کمتر را احتوا و باعث تخریبات بیش از حد ساحات شهری نگردد و برای محیط زیست نیز زیانبار نباشد. یکی از این گزینه ها همانا ترانسپورت مونوریل است. نتایج این تحقیق نشان داد تا این مسیر با استفاده از تکنالوژی تراموای و یا مونوریل نوسازی گردد.

واژه‌های کلیدی: مونوریل، محیط زیست، نخستین راه آهن کشور، فضای شهری.

مقدمه

کابل یکی از شهرهای با سریعترین رشد در دنیا و محور فعالیت های اقتصادی در افغانستان است. نفوس این شهر با رشد سالانه ۳٫۵ فیصد در جریان ۱۵ سال اخیر، در سال ۲۰۱۵ به ۳٫۷ فیصد می رسد. عدم سرمایه گذاری روی زیربنا و عدم تطابق با مقررات استفاده از زمین منتج به توسعه ناهماهنگ، فضای محدود برای امکانات عامه، دسترسی کم به خدمات اجتماعی گردیده است. وضعیت بد آب و هوا به یک چالش فزاینده تبدیل شده است. نظم ضعیف ترافیک و عدم تطبیق قوانین ترافیکی وضعیت نابه‌سامان را در تمام اوقات به وجود آورده است [۱۱].

باوجود نابسامانی‌های امروزی، برای نخستین بار در سال ۱۹۲۳ میلادی در زمان امیر امان الله خان غازی راه آهن کوچک شهری، در شهر کابل به فعالیت آغاز کرد. طول این راه آهن در حدود ۷ کیلومتر و گیج مورد استفاده ۷۶۲ ملیمتر بود. راه آهن مذکور توسط قوه کشش بخاری فعالیت داشت که سه لوکوموتیف کوچک بخاری از کشور آلمان خریداری شده بود. راه آهن دارالامان- شهر کابل تا سال ۱۹۲۹ میلادی فعالیت داشت که بعد از آن به دلایل مختلف به ویژه مسایل سیاسی از فعالیت باز مانده و لوکوموتیف‌های مورد استفاده روانه موزیم ملی گردید. توسعه پایدار شهرها از جمله موضوعات مهم امروزی است که نیازمند سیستم ترانسپورت پایدار می باشد. راه آهن شهری از جمله سیستم‌های ترانسپورته عامه است که در شهرهای مختلف جهان، رو به توسعه است. طوری که در شکل (۱) دیده می‌شود مسیر دارالامان-دهمزننگ در بین ناحیه ۶ و ۷ قرار دارد.

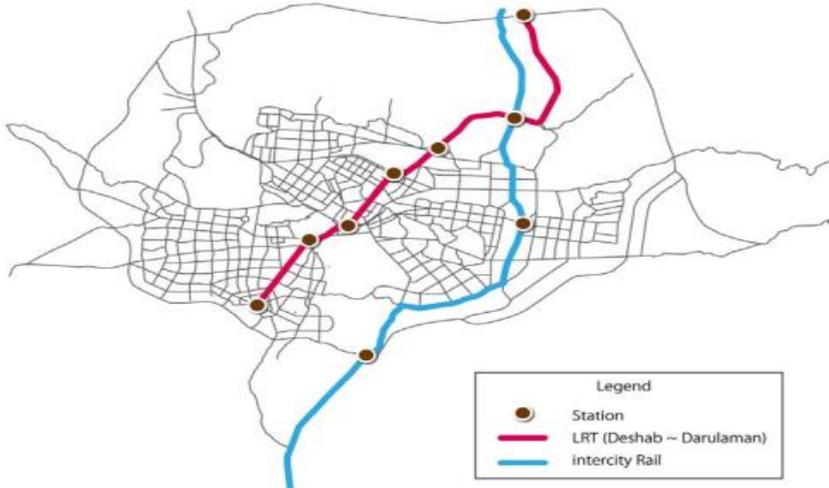
شکل ۱: سرک دارالامان- دهمزنگ [4]

پیشینه تحقیق

ترانسپورت، به ویژه سیستم ترانسپورت شهری، موضوع جند بُعدی است که شامل چندین حوزه مطالعاتی مانند اقتصاد، جغرافیا، معماری، سیاست و غیره می‌شود [۸]. زیر ساخت‌های ترانسپورتهی تعیین کننده‌های قدرتمند اقتصادی و اجتماعی شهرها می‌باشند. سیستم‌های منظم و مدیریت شده ترانسپورتهی جامعه را پشتیبانی کرده و باعث ارتقای اقتصاد می‌گردد. ولی زیرساخت‌های ناکار و مدیریت ناسالم تاثیر منفی بر تحرک شهر گذاشته و به اقتصاد آسیب می‌رسانند [۹].

اگرچه مشخصاً در قسمت احیای راه آهن دارالامان - شهرکابل کدام تحقیق صورت نگرفته، ولی با آنهم در قسمت رفع چالش‌های ترافیکی تحقیقات محدودی انجام یافته است. مشکل راه بندان در جاده‌های شهر کابل ناشی از فکتورهای مختلف از قبیل مدیریت ضعیف، رشد سریع جمعیت، افزایش مالکیت موتورهی شخصی، کمبود بس‌ها، نبود پارکینگ و مسدود بودن بعضی جاده‌ها می‌باشد [۱]. ساخت سیستم LRT ممکن است بین شهر جدید (ده سبز) و شهر فعلی کابل در آینده لازم شود. ولی برای بار اول سیستم BRT برای اتصال کابل جدید و شهر فعلی معرفی

شده و در صورت نیاز در آینده سیستم BRT به سیستم LRT تغییر داده شود [۱۰]. در شکل (۲) مسیر پیشنهاد شده سیستم LRT، در ماستر پلان شهر کابل نشان داده شده است. طوری که دیده می شود مسیر پیشنهادی در آینده از مسیر دارالامان می گذرد.

شکل ۲. مسیر پیشنهاد شده برای سیستم LRT [۱۰]

روش تحقیق

این تحقیق به شکل کتابخانه‌ای و ساحه‌ای صورت گرفته است. در تحقیق کتابخانه‌ای با مطالعه کتاب‌ها، مجله‌ها، و مقاله‌های معتبر ملی و بین‌المللی تأثیرات احیای مجدد راه آهن دارالامان-شهر کابل بررسی شده و در روش ساحه‌ای دیدگاه شهروندان شهر کابل با استفاده از پرسشنامه‌ها گرفته شده است.

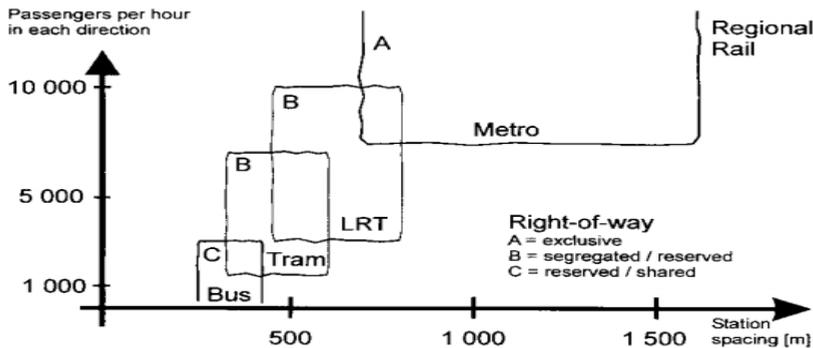
اهداف تحقیق

اهداف این تحقیق عبارتند از: بررسی اهمیت احیایی مجدد راه آهن دارالامان الی شهر کابل با حفظ زیر ساخت های ترانسپورتی موجود، بررسی تاثیر سیستم‌های ترانسپورتی ریلی شهری در آلوده‌گی محیط زیست و کاهش ترافیک، و بررسی

وضعیت سیستم های ترانسپورت فعلی شهر کابل از دیدگاه شهروندان و همچنان از بُعد تاریخی و باستانی نیز یک موضوع پُر ارزش بشمار می رود.

مواد و روش کار

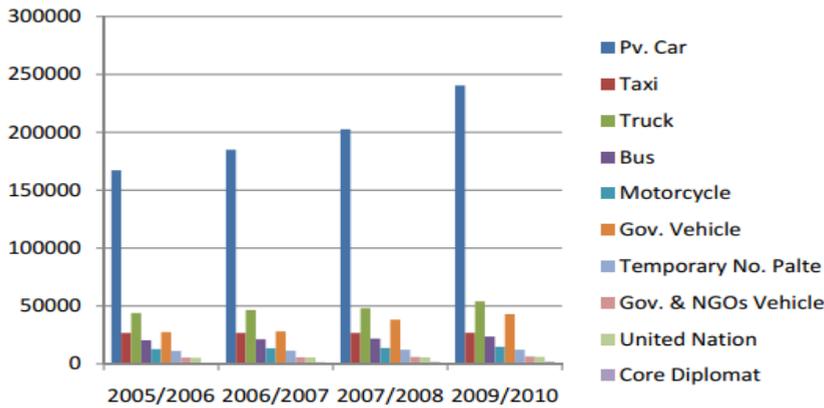
ازدیاد روز افزون جمعیت شهر کابل از چندین جهت چالش برانگیز می باشد، که از جمله می توان به راه بندان و آلوده گی محیط زیست اشاره کرد. اگرچه مشکل راه بندان در جاده ها را می توان با در نظر گرفتن بعضی تدابیر از قبیل مدیریت درست تقاطعات، استفاده موثر از جاده ها و ساخت سیستم BRT تا حدی کاهش داد ولی برای آینده دور این تدابیر جوابگو نمی باشند. ترانسپورت عامه و مدیریت سالم ترافیک نقش مهم در ترانسپورت شهری بازی می کند. دو نوع ترانسپورت عامه شهری (ریلی و موتوری) موجود است. در شکل (۲) به صراحت بیشتر بودن ظرفیت سیستم های ریلی شهری نسبت به بس دیده می شود.

شکل ۲: ظرفیت سیستم های ترانسپورت عامه

شهرداری شهر کابل سیستم BRT را پلانگذاری کرده و تطبیق خواهد کرد که تطبیق سیستم BRT به دلیل نیاز به حریم بیشتر نسبت به سیستم ترانسپورت ریلی شهری، زیرساخت های فعلی را بیشتر تخریب می کند. از طرف دیگر طوری که در شکل (۳) دیده می شود، شاخص موترهای شخصی روز به روز در حال افزایش بوده و به همین دلیل ما نباید زیر ساخت های فعلی را تخریب نماییم. جاده دارالامان- دهمزنگ

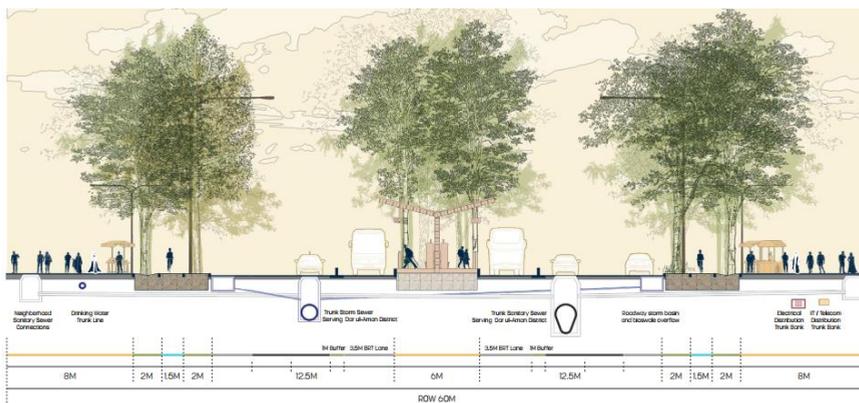
دارای خط جداکننده وسطی (گلدان وسط) و سرک‌های دسترسی (خدماتی) می‌باشد. لذا به راحتی بدون تخریب خیلی زیاد زیر ساخت‌های موجود سیستم تراموای و یا مونوریل قابل تطبیق می‌باشند. وضعیت فعلی سرک دارالامان را در شکل (۴) و حالت تغییر شکل یافته آنرا بعد از تطبیق سیستم BRT در شکل (۵) دیده می‌توانیم.

شکل ۳: افزایش تعداد وسایل نقلیه شخصی [1]

شکل ۴: حالت فعلی سرک دارالامان [4]

شکل ۵: سرک دارالامان در صورت تطبیق سیستم BRT [4]

احیای مجدد راه آهن دارالامان- شهر کابل تاثیرات اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و محیط زیستی نیز دارد. ایجاد راه آهن شهری با توجه به حجم وسیع مسافر شهر کابل تاثیر عمده‌ای اقتصادی دارد. مهمترین موارد نقش اقتصادی راه آهن دارالامان-شهر کابل را می توان به شکل ذیل تعریف کرد:

- ۱- صرفه جوی در انرژی؛
- ۲- تخفیف در تکت برای محصلین و متقاعدین؛
- ۳- کاهش حادثات و تصادفات؛
- ۴- زیبای شهر؛
- ۵- ارزش باستانی نخستین راه آهن در کشور؛
- ۶- کاهش هزینه ترمیم و حفظ و مراقبت سرک‌ها به دلیل کاهش تردد ترافیک موتوری؛
- ۷- نیاز به حریم کم نسبت به سیستم BRT؛
- ۸- کاهش راه بندان؛
- ۹- کاهش در آلودگی محیط زیست به مقایسه با ترانسپورت موتوری.

از طرف دیگر راه بندان در شهر کابل روز به روز در حال افزایش می باشد. بنا براین برای کاهش موثرهای شخصی در شهر کابل نیاز به ترغیب شهروندان به استفاده

نکردن از موتوره‌های شخصی و در عوض استفاده کردن از سیستم حمل و نقل جمعی می‌باشد. ترغیب مردم به استفاده نکردن از موتوره‌های شخصی نیاز به یک سیستم منظم و راحت ترانسپورت کتله‌ای عامه می‌باشد، که در این مورد راه آهن شهری بهترین گزینه می‌باشد.

شهر خانه مشترک همه اقشار جامعه بوده که در پلانگذاری آن نیازمندی‌های همه مردم باید در نظر گرفته شود. اما متأسفانه شهر کابل فاقد سیستم منظم ترانسپورتی برای همه اقشار و بالخصوص قشر معلولین و طبقه انانث می‌باشد. بنا براین با احیای مجدد راه دارالامان- شهر کابل مشکل دسترسی به سیستم ترانسپورت، برای معلولین مرفوع گردیده و بی‌نظمی‌های ترافیکی از بین می‌رود. طوری که در شکل (۶) نشان داده شده به دلیل همسطح بودن دروازه تراموای با پلات فورم ایستگاه، معلولین به راحتی داخل تراموای شده می‌توانند. همچنان در شکل (۷) جای مخصوص خانم‌های طفل دار و معلولین در داخل تراموای نشان داده شده است.

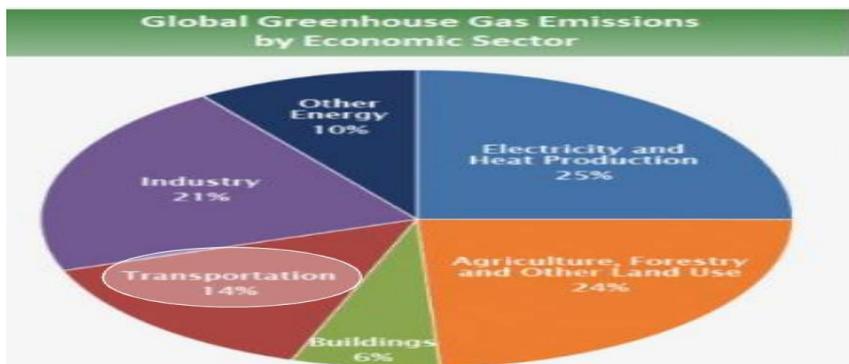

شکل ۶: دسترسی چوکی چرخدار معلولین به تراموای

شکل ۷: جای مخصوص برای معلولین و خانم های طفل دار در داخل تراموای

شهر کابل از جمله شهرهای بسیار آلوده در جهان است که یک مقدار از این آلودگی ناشی از سیستم ترانسپورتی می باشد. طوریکه در شکل (۸) دیده می شود سیستم های ترانسپورت در حدود ۱۴ فیصد و یا بیشتر از آن در تولید گازهای گلخانه ای نقش دارد. سیستم های مختلف ترانسپورتی دارای تاثیر متفاوت در آلودگی محیط زیست می باشد. راه آهن شهری از جمله ترانسپورت سبز می باشد که نوع دیزلی آن محیط زیست را به مقدار کم نسبت به سایر سیستم های ترانسپورت عامه آلوده ساخته و نوع برقی آن محیط زیست را آلوده نمی کند. بنا براین احیای مجدد راه آهن دارالامان-شهرکابل تاثیر بسیار زیاده در کاهش آلودگی محیط زیست دارد.

شکل ۸. فیصدی خروج گازهای گلخانه ای توسط سکتورهای مختلف.

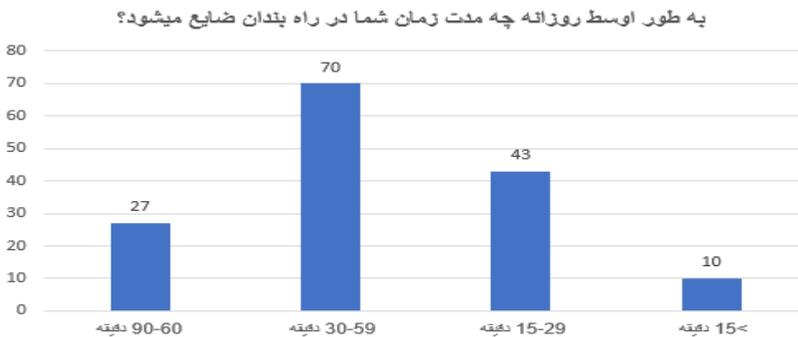
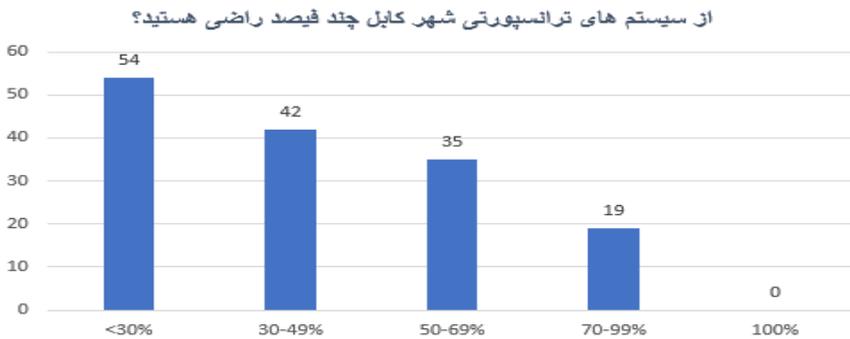
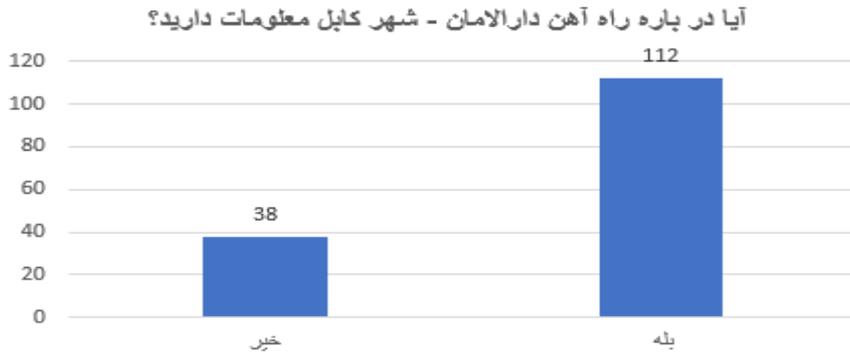
مسیر دارالامان از نگاه سیاسی و تاریخی دارای اهمیت زیاد بوده و در طول این مسیر مناطق مسکونی پُر نفوس، چندین تفریگاه‌ها، چندین اداره بزرگ دولتی، سفارتخانه روسیه، پوهنتون‌ها، ساختمان پارلمان، قصر دارالامان، قصر تاجیبگ قرار دارد. همچنان کمپلکس اداری به مساحت حدود ۳۱۵ هکتار که از کمر بند سبز تا قصر تاجیبگ فاصله دارد در اطراف قصر دارالامان در نظر گرفته شده است [4]. طوری که در شکل (۹) دیده می‌شود اکثریت وزارت خانه‌ها و ادارات دولتی از مرکز شهر به کمپلکس اداری انتقال خواهند یافت. بنا بر این ترافیک آینده این مسیر بطور سرسام آور افزایش یافته که نیاز مبرم به یک سیستم منظم و کارای ترانسپورتی با ظرفیت بالا پیدا می‌شود. از آنجای که سیستم های ریلی شهری به مراتب دارای ظرفیت بیشتر نسبت به سیستم ترانسپورت عامه موتوری می‌باشند، احیای مجدد راه آهن دارالامان-شهر کابل مشکلات ترافیکی حال و آینده را به راحتی حل کرده و قابل توجیه می‌باشد.

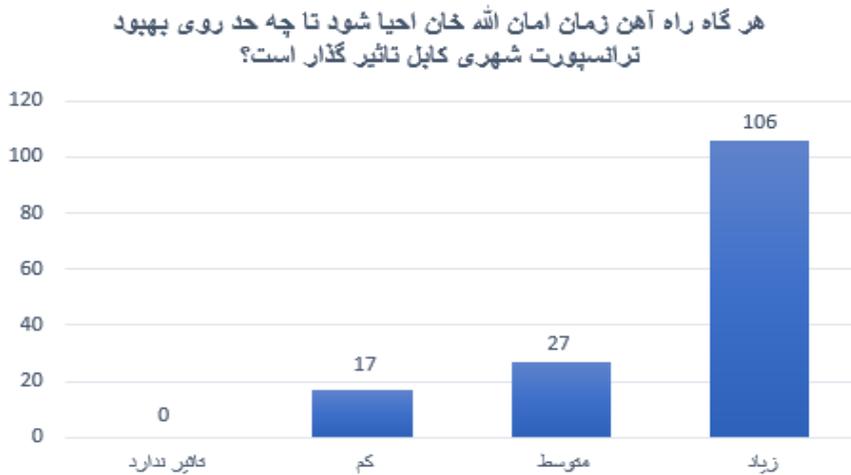
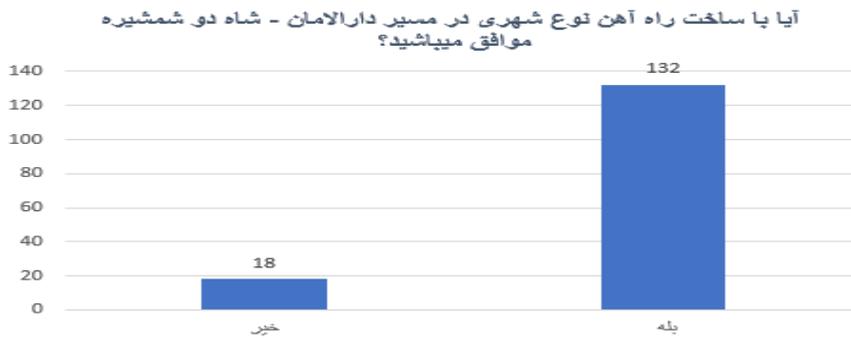
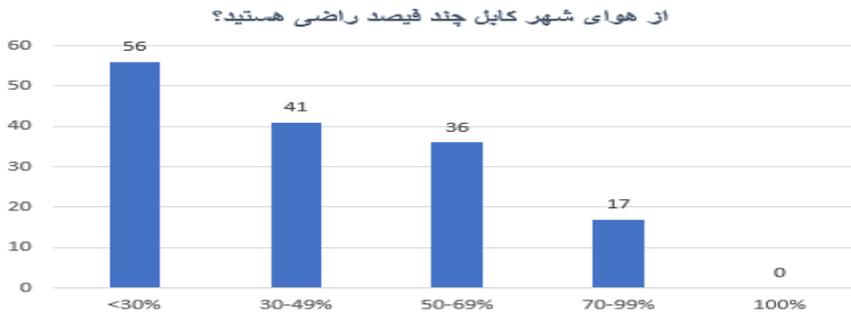

شکل ۹: کمپلکس اداری دارالامان [4]

سروی ساحوی

سروی ساحوی با استفاده از پرسشنامه‌ها که نمونه آن ضمیمه می‌باشد، انجام شده است. سروی از ۱۵۰ نفر در قسمت‌های مختلف مسیر دارالامان-شهر کابل به شکل رندم صورت گرفته است. نتایج این بخش در شکل (۱۰) ارایه شده است.

شکل ۱۰. گراف تحلیل پرسشنامه‌ها.

توسعه پایدار شهرها از جمله موضوعات مهم امروزی بوده که نیازمند ترانسپورت پایدار می‌باشند. بنا براین در شهر کابل به دلیل نبود سیستم منظم ترانسپورت پایدار موجود نمی‌باشد. در شکل (۱۱) مثلث پایداری نشان داده شده است.

شکل ۱۰: مثلث پایداری

شهر کابل به دلیل عدم موجودیت ترانسپورت منظم عامه دارای چالش‌های ذیل می‌باشد:

۱. آلودگی بیش از حد محیط زیست؛
۲. ترافیک سنگین و ضایع شدن وقت زیاد شهروندان؛
۳. عدم موجودیت ترانسپورت منظم عامه شهری برای اقشار مختلف جامعه؛

نتیجه گیری

از آنجای که اکثریت وزارتخانه‌ها و ادارات دولتی در آینده به سمت دارالامان در کمپلکس اداری نقل مکان خواهد یافت، بنابراین ترافیک در مسیر دارالامان بیشتر از پیش مشکل ساز می‌شود. لذا با احیای مجدد راه آهن دارالامان- شهر کابل چالش‌های بالا رفع گردیده و مسأله پایداری که با سیستم ترانسپورت ریلی شهری تضمین می‌شود. بر علاوه مسایل فوق، احیای مجدد راه آهن دارالامان دارای بُعد تاریخی و سیاسی می‌باشد. از طرف دیگر طوری که در ماستر پلان شهر کابل در مرحله اول سیستم BRT پیشنهاد شده و در آینده در صورت نیاز تغییر این سیستم به سیستم LRT پیشنهاد شده است که این موضوع اقتصادی نبوده و چه خوب

خواهد بود که سیستم LRT با در نظر داشت رشد وسیع جمعیت در شهر کابل از ابتدا پلانگذاری و ساخته شود. همچنان نتایج بدست آمده در بخش سروی ساحوی اهمیت احیای مجدد راه آهن دارالامان-شهر کابل را از چندین زاویه واضح می سازد. بنابراین از تحقیق فوق چنین نتیجه گیری می شود که احیای راه آهن دارالامان - شهر کابل نه تنها از بُعد تاریخی بلکه از نگاه کاربردی نیز یک نیاز مبرم برای حل و آینده بشمار می رود و اعمار آن با امکانات فعلی موجود است.

پیشنهادها

با در نظر داشت موضوعات که در این مقاله ارایه گردید، پیشنهادات ذیل برای

احیای مجدد راه آهن دارالامان- شاه دو شمشیره صورت می گیرد:

- ۱- احیای مجدد ترانسپورت ریلی شهری زمان امانیه به دلیل تقاضای بیشتر و انتقال ادارات دولتی به کمپلکس اداری دارالامان در آینده؛
- ۲- احیای ترانسپورت ریلی شهری دوره امانیه به دلیل نیاز به حریم کم نسبت به سیستم BRT در این مسیر؛
- ۳- احیای این سیستم ریلی شهری به دلیل تخریب کم زیر ساخت های موجود موتری؛
- ۴- احیای سیستم تراموای در قسمت سرک های دسترسی (خدماتی) دو کنار جاده اصلی شهر کابل - دارالامان به دلیل هزینه ساخت کم نسبت به مونوریل؛
- ۵- ساخت سیستم مونوریل در قسمت خط جداکننده وسطی (گلدان وسط) جاده دارالامان بجای ترموای در این مسیر در صورت مقایسه تخنیکی - اقتصادی؛

1. Noori W.A., 2010, Challenges of Traffic Development in Kabul City, 1- Justus-Leibig Unviversitat GeiBen.
2. Löfgren, A., Gunnarsson, B., 2001, Light Rail Experiences from Germany, 2- France and Switzerland., Master's Thesis, Lulea Tekniska University
3. <http://www.etsc.eu/oldsite/statoverv.pdf> European Transport Safety Council (2003)
4. SASAKI, Kabul Urban Design Framework/ Darul-Aman Boulevard.
5. Gopinath Chapagain, Monorail Technology, Department of Civil Engineering, NIT Raichur, 2015.
6. Future of Urban Travel, Japan Monorail Association, 2016, www.nihon-monorail.or.jp
7. URSP-SWPT, Final report about Kabul Master Plan.
8. Knowles, R., Shaw, J. and Docherty, I., 2008. Transport Geographies, mobility's, Flows and Spaces, Singapore.
9. Gefford, J.L., 2003, Flexible Urban Transportation, Arlington.
10. The study for Development of the Master Plan for the Kabul Metropolitan Area in the Islamic Republic of Afghanistan. Final Report.
۱۱. بانک انکشاف آسیایی، ۲۰۱۷، تجدید ماستر پلان سکتور ترانسپورت جمهوری اسلامی افغانستان ۲۰۱۷-۲۰۳۶.

پرسشنامه

اسم و تخلص: _____ وظیفه: _____ شماره تماس: _____

تاریخ: _____ ساعت: _____

66 ≤	65-56	55-46	45-36	35-26	25-19	18 ≥	سن	☐ جنسیت: مرد
								☐ زن

1- آیا در باره راه آهن دارالامان - شهر کابل معلومات دارید؟

 بله خیر

2- از سیستم های ترانسپورتی شهر کابل چند فیصد راضی می باشید؟

 100% 70-99% 50-69% 30-49% > 30%

3- به طور اوسط روزانه چه مدت زمان شما در راه بندان ضایع میشود؟

 > 15 دقیقه 29-15 دقیقه 30-59 دقیقه 90-60 دقیقه

4- از پاکی هوای شهر کابل چند فیصد راضی میباشد؟

 100% 70-99% 50-69% 30-49% > 30%

5- آیا با ساخت راه آهن نوع شهری در مسیر دارالامان - شاه دو شمشیره موافق می باشید؟

 بله خیر

6- هرگاه راه آهن زمان امان الله خان احیا شود تا چه حد روی بهبود ترانسپورت شهری کابل تأثیر گذار است؟

 زیاد متوسط کم تأثیر ندارد

سوال مربوط راننده ها :

7- چند بار روزانه به شهر و بر عکس به دارالامان مسافر انتقال میدید؟

1. راننده های تکسی شهری: ( )

2. راننده های مینی بس: ( )

3. راننده های بس: ( )

څېړنپار ولي باز آرین

د غازي امان الله خان د اصلاحاتو په وړاندې مخالفتونه

لنډيز:

غازي امان الله خان د پلار له مړينې سره سم په کابل کې واک ته ورسېد. د واک په لومړيو شپو ورځو کې يې د افغانستان خپلواکي اعلان کړه او د خپلې خپلواکۍ خبر يې په بریتانوي هند کې انگلیسانو ته ور ولېږه. انگلستان نا چاره شو او د افغانستان خپلواکي يې ومنله. له دې وروسته امان الله خان سمدستي په اصلاحاتو لاس پورې کړ. د وزیرانو کابینه يې جوړه کړه او ځينې وزارتونه يې تاسیس کړل. ملي شورا يې جوړه کړه. د امان الله خان اصلاحات ډېر په پراخه پیمانه تر سره شول. د نجونو او هلکانو لپاره په فرهنگي ډگر کې ښوونځي جوړ شول. یو شمېر زده کوونکي يې د زده کړو لپاره اروپايي هیوادونو ته ولېږل. د جلال آباد په لویه جرگه کې يې نظامنامه جوړه کړه. د امان الله خان هغه اصلاحات له ډېرو ستونزو سره مخامخ شول چې د اروپا له سفر څخه وروسته يې تر سره کړل.

سريزه:

د امير حبيب الله خان زوی امان الله خان په شاهي کورنۍ کې د خپلې مور تر روزنې لاندې و. غازي امان الله خان په خپل زړه کې عجيبه هیوادنۍ مينه درلوده او له لومړيو وختونو څخه د انگرېزانو سرسخت مخالف و. واک ته په رسېدو سره سم يې د افغانستان خپلواکي اعلان کړه او د خپلواکۍ خبر يې انگرېزانو ته ورولېږه. يې له دې چې د انگرېز ځواب ته انتظار وباسي، خپل کارونه يې تر لاس لاندې ونيول. غازي امان الله خان غوښتل چې افغانستان د نورو اروپايي هیوادونو په ليکه کې ودروي، خلک يې آرامه او هوسا ژوند ولري او وطن يې اباد او خپلواک وي. د همدې هدف لپاره يې په يو سلسله ريفورمونو لاس پورې کړ. د لومړي ځل لپاره يې وزارتونه رامنځ

ته کړل. د دولت درېگونې قواوې يې سره جلا کړې. د دولت او خلکو د چارو د سرته رسولو لپاره يې اساسي نظامنامه ((اساسي قانون)) جوړه کړه چې د انگليس په لمسون يوې ځانگړې کړۍ له دې وخت څخه گټه پورته کړه او د امان الله خان په وړاندې يې په شورش پيل وکړ.

غازي په فرهنگي ډگر کې تر ټولو زياته پاملرنه زده کړو ته وکړه. د پاچاهۍ له پيل څخه يې په مرکز او ولاياتو کې په ښوونځيو جوړولو پيل وکړ چې نجونو او هلکانو ته په کې تدريس کېده. په مدرسو کې پر ديني زده کړو سربېره د عصري کتابونو تدريس هم پيل شو. د زده کړو لپاره يې د خپل زوی په گډون يو شمېر ځوانان او نجونې ترکيې او نورو اروپايي هيوادونو ته ولېږل چې دا کار د افغانستان د خلکو لپاره هېڅکله د منلو وړ نه و. کله چې امان الله خان د اروپا په اوږده سفر ولاړ، هيله يې درلوده چې هيواد ته نوي شيان راوړي او خپل خلک خوشحاله کړي، خو پاچا له سفر څخه تر راستنېدو وروسته خپل خلک بل ډول وليدل. انگرېز د ملکې ثريا نيمه برېښد عکسونه چاپ کړي او په خلکو وپشلي و او د خلکو افکار يې داسې جوړ کړي وو چې گوندې پاچا عيسوي شوی دی. خلک له پاچا څخه متنفر شول، شورشونه يې وکړل، د ځينو اصلاحاتو مخنيوی يې وکړ او انگرېز په خپل شوم پلان کې بريالی راووت.

مېرمنيت: د غازي امان الله خان اصلاحات، هغوی ته اړتيا او په وړاندې يې مخالفتونه يوه ډېره مهمه موضوع ده. د دې موضوع د روښانولو لپاره په کار وه چې څېړنه تر سره شي او معلومه شي چې ولې د افغانستان خلک د خپل هغه پاچا په وړاندې ودرېدل چې په لومړيو کې يې سخت ملاتړ ترې کړی و. په دې څېړنه کې به دا په ډاگه شي چې له امانی اصلاحاتو سره د مخالفت لاملونه څه و.

هدف: د امان الله خان د اصلاحاتو په وړاندې د مخالفتونو د لاملونو د څېړنې هدف دا دی، تر څو جوته شي چې چا غوښتل او ولې يې غوښتل چې د امان الله خان د اصلاحاتو خنډ جوړ شي؟ په دې علمي څېړنه کې د اصلاحاتو هغه مخالفتونه په گوته شول چې د اصلاحاتو خنډ گرځېدلي وو.

د څېړنې ميتود: د موضوع د څېړنې لپاره له تاريخي، تحليلي او مقاييسوي ميتود څخه کار اخيستل شوی دی او د همدې ميتودونو په واسطه ټاکل شوي اهداف تر لاسه شوي دي.

د غازي امان الله خان واک ته رسېدل او د اصلاحاتو پيلول

کله چې امير امان الله خان د خپل پلار له مړينې څخه وروسته واک ته ورسېد؛ نو ويې غوښتل چې هيواد يې بايد پاک او روښانه ښارونه، ښايسته تعميرونه، سفالت شوي سړکونه، پارکونه او زړه راښکونکي تفريح ځايونه، لويې فابريکې، ښېرازه کروندې، پاک او صحتمند خلک ولري، همدې هيلې ته د رسېدو لپاره يې په يو لړ اصلاحاتو لاس پورې کړ چې په هېواد کې د يو شمېر طبقو او خلکو له کلک مخالفت سره مخامخ شول. (۲: ۱۱۷ مخ)

پاچا امان الله خان خپل اصلاحات په دوه پړاوونو کې پلي کړل. د اصلاحاتو لومړی پړاو يې له ۱۹۱۹م. کال څخه تر ۱۹۲۴م. کال پورې و چې په دې موده کې يې اصلاحات په زورتوب او برياليتوب سره په داسې حال کې تر سره کړل چې هم بهرني جاسوسان موجود و او هم يې يوې ځانگړې کورنۍ طبقې مخالفت کاوه. د پرديو په لمسونه يو شمېر طبقې او خلک پسې راپورته شول او ځينې اصلاحات يې له ناکامۍ سره مخامخ کړل. د اصلاحاتو دوهم پړاو له ۱۹۲۷م. کال څخه وروسته هغه مهال پيل شو چې غازي امان الله خان د اروپا له اوږد سفر څخه بېرته خپل هيواد ته راستون شو. د ۱۹۲۷م. کال څخه وروسته اصلاحاتو د زور بڼه درلوده يعنې کوم اصلاحات چې رامنځ ته کېدل، په زور سره په خلکو منل کېدل. (۷: ۹۴۸ مخ)

امير امان الله خان په ۱۹۱۹م. کال کې د خپلواکۍ تر اخيستلو وروسته سمدستي په سياسي، اقتصادي، او فرهنگي برخو کې په اصلاحاتو لاس پورې کړ چې په دې برخه کې خپلو اهدافو ته په بشپړ ډول ونه رسېد. دلته موږ د غازي په هغو اصلاحاتو باندې بحث کوو چې د يو شمېر روحانيونو او نورو طبقو له مخالفت سره مخامخ شوي دي.

الف: سياسي اصلاحات او د هغوی په وړاندې مخالفتونه:

امان الله خان لومړنی افغان پاچا و چې په افغانستان کې يې درېگونې قواوې (اجرائيه، قضائيه، او مقننه) په عصري بڼه جوړې کړې. د وزيرانو کابينه يې جوړه کړه او د وزارتونو چلوونکي يې اول ناظران او بيا وروسته وزيران ونومول. دا وزيران د پاچا له لوري ټاکل کېدل، د پاچا له لوري بېرته لرې کېدل او پاچا ته مسئول وو. دا چې

په لومړي ځل په دومره پراخه اندازه اصلاحات تر سره کېدل؛ نو په همدې اندازه د نويو قوانينو جوړولو او قانون جوړونکو ته هم اړتيا ډېرېده چې د همدې هدف لپاره يې ((رياست محفل وضع قوانين)) په نامه يوه اداره جوړه کړه. د قانون جوړولو لپاره د اعيانو پخوانی مجلس چې ((دارالشورا)) نومېده، لومړی په ((خاصې شورا)) او بيا په ((دولتي شورا)) بدل شو. د دولتي شورا نيمايي غړي ولس غوره کول او نيمايي نور غړي يې پاچا ټاکل. (۸: ۴۰، ۴۱ مخونه)

څرنگه چې د امان الله خان مور د شېردل خان بارکزي لور وه، نو ټول بارکزي خپلوان او خانان په دولت کې د خانۍ له روحبې سره ننوتل. په کابل کې محمود ياور او بيا وروسته شاغاسي علي احمد چې دواړه بارکزيان وو، واليان وو. په کندهار کې عبدالعزيز خان بيا محمد سرور خان او ورپسې عبدالکريم خان نايب الحکومه گان وو چې دوی هم ټول بارکزي او د امان الله خان له ماماخيلو څخه وو. مزارشريف د نايب الحکومه عبدالکريم خان او فرقه مشر نېک محمد خان په لاس کې و. په هرات کې نايب الحکومه محمد ابراهيم خان او فرقه مشر عبدالرحمن خان ټاکل شوي وو چې دوی هم ټول بارکزيان وو. (۶: ۱۸۱، ۱۸۴ مخونه)

امان الله خان د افغانستان د ترقۍ او پرمختگ او د چارو د نظم لپاره د قوانينو په جوړولو پيل وکړ. د افغانستان لومړی اساسي قانون د ((نظامنامه اساسی دولت عاليه افغانستان)) تر نامه لاندې په (۷۳) مادو کې د ۱۳۰۱ ل. کال د حوت د مياشتې په (۸) نېټه د (۸۷۲) کسانو په گډون د جلال آباد د ښار په لويه جرگه کې تصويب شو. همدارنگه نوموړی قانون د پغمان په لويه جرگه کې د (۱۰۵۰) تنو په حضور د ۱۳۰۳ ل. کال د چنگاښ په مياشت کې يو ځل بيا د تصويب او تائيد وړ وگرځېده او بالاخره د ۱۳۰۳ ل. کال د دلوي د مياشتې په (۸) نېټه د پادشاه په لاسليک سره نافذ شو او همدا قانون د راتلونکو نورو قوانينو لپاره بنسټ جوړ شو. (۲: ۱۲۹ مخ)

د غازي امان الله خان په اصلاحاتو کې زياتره کسان له فرهنگي اصلاحاتو سره مخالف وو او په سياسي برخه کې هم د دولت له کړنو څخه راضي نه وو. غازي امان الله خان چې ((دارالشورا)) يې په دولتي شورا بدله کړې وه، د خلکو د مخالفت په اساس يې په ۱۹۲۸ م. کال کې د لويې جرگې له غړو سره ومنله چې دولتي شورا به په ملي شورا بدلېږي او غړي به يې هم د خلکو له خوا ټاکل کېږي. (۸: ۴۱ مخ)

خومره چې امان الله خان په بارکزيانو باندې تکیه کړې وه، په هغه اندازه بارکزيانو د امان الله خان ملاتړ ونه کړ؛ بلکې بارکزي مشرانو یوازې د امان الله خان مور سرور سلطانه بېگم خوشحاله ساتله او د هغې په ملاتړ یې په دربار کې فساد جوړاوه او د رشوت اخیستلو له لارې یې خپل جېبونه ډکول.

کله چې امان الله خان په نظام کې اصلاحات پیل کړل، خلک ډېر ورته خوشحاله و، خو درباریان یې له دې کبله ناخوښ و چې د دوی گټې له خطر سره مخامخ کېدلې. د امان الله خان د اصلاحاتو په وړاندې ځینې مخالفتونه له بهر څخه انگرېزانو برابرول او په دې برخه کې یې ځانگړې طرحه تر لاس لاندې نیولې وه. د انگریز پخواني پټ جاسوسان لا هم په امانې دولت کې پاتې وو چې د انگرېز طرحې ته یې عملي جامه وراغوستله. کله چې اساسي قانون نافذ شو، نو د پکتیا والي امیرالدین پنجابی چې په اصل کې د هندوستان و، په یوه لوی مجلس کې یې داسې وویل: اوس د شریعت وخت تېر شو، اوس د اساسي قانون وخت دی. (۶: ۱۸۲، ۱۸۳ مخونه) څرنگه چې د افغانستان خلک کلک مسلمانان وو او دي، نو له دې کبله د والي امیرالدین خبرو د اساسي قانون په وړاندې د خلکو کرکه راوپاروله.

محمود طرزي او ترکي سلاکارانو داسې پرېکړه وکړه چې یوه کوچنۍ، خو باکفایته اردو جوړه کړي چې په پایله کې یې د سربازانو تنخوا گاني څلور برابره ټیټې شوې او په پوځ کې یې د پخوانیو خلکو (سپین رېرو) پر ځای یې نوي او تازه کاره ځوانان وټاکل. د افغانستان اردو تر یوې اندازې په جنګي مهماتو سنبال او یو شمېر جنګي الوتکې له المان او روسیې څخه واخیستل شوې. د افغانستان د سربازانو حالت چندان برابر نه و. مناسبه غذا او د اوسېدو لپاره یې مناسب ځای هم نه درلود. د قانون له مخې هر افغان باید دوه کاله د اردو خدمت کړی وای. دا په داسې حال کې و چې دا قانون یوازې په غریبانو او بېچاره خلکو پلي کېده او شتمنو خلکو کولای شول چې دولتي مامورینو ته د رشوت په ورکولو سره له عسکري خدمت څخه ځان خلاص کړي او کرار په کورونو کې کښیني او دې سربازانو نه غوښتل چې د هغو کسانو لپاره جگړه وکړي، کومو چې پرې ظلم کړی و. (۴: ۱۶۹ — ۱۷۰ مخونه) کله چې غازي امان الله خان په ۱۹۲۸ م. کال کې د جون په ۹ د اروپا له شپږ میاشتې او لس ورځې سفر څخه راوگرځېد، نو د لویې جرګې د جوړولو امر یې وکړ،

دا جرگه چې د غازي امان الله خان د وخت دريمه لويه جرگه وه، د ۱۹۲۸ م. د اگسټ د مياشتې په ۲۸ مه نېټه په پغمان کې جوړه شوه او شل فقرې په کې تصويب شوې چې په لاندې ډول وې.

۱. دولتي شورا په ملي شورا بدله شوه.
۲. د مجازاتو بڼل يوازې د پاچا حق دی.
۳. د تفتيش عمومي ديوان تاسيس شو.
۴. هر وزارت بايد د تفتيش يوه اداره ولري.
۵. د مسکينانو او لېونيانو لپاره دې ځايونه جوړ شي.
۶. د عسکري مکلفيت دوره درې کاله ده.
۷. د عسکري مکلفيت څخه د معافيت لپاره د نغدو پيسو ورکول منع شول.
۸. ټول نښانونه لغوه شول.
۹. ملکي رتبې لغوه شوې.
۱۰. ټول رسمي القاب لغو شول.
۱۱. په نظامنامو کې د هر جرم جزا وټاکل شوه.
۱۲. نغدي جريمه دې له نظامنامې سره سمه اخيستل کېږي.
۱۳. تجارتي او عصري محکمې دې جوړې شي.
۱۴. تدريس او وعظ (تقرير) په شهادت نامې پورې مربوط دی او د ديوبند ملايان افغانستان ته نه شي راتلای.
۱۵. د افغانستان د پنځلس کلنۍ عمر لرونکي خلک دې په هر کال کې پنځه افغانۍ او مامورين دې د يوې مياشتې تنخوا د عسکرو لپاره د وسلو د رانيولو لپاره ورکوي او د دې سپما لايحه دې ملي شورا جوړه کړي.
۱۶. ملي شورا دې د رشوت د بندولو لپاره لايحې جوړې کړي.
۱۷. که مجرم محکمې ته حاضر نه شي د ده په غياب کې دې جزا ورته وټاکل شي او قانون دې ملي شورا جوړ کړي.
۱۸. شهزاده رحمت الله وليعهد شو.

۱۹. د افغانستان د بيرغ رنگ تور، سور او زرغون رنگ وټاکل شو چې پر غرونو د لمر راختلو منظره ولري، شاوخوا يې د غنمو وړي وي او په پورتنۍ برخه کې دې (الله ——— محمد) پرې ليکلی وي.

۲۰. وروسته له هرو پنځو کلونو دې لويه جرگه جوړېږي.

له دې شلو فقرو څخه يوولسمه او څوارلسمه فقره د خلکو د کلک مخالفت سبب وگرځېده.

کله چې د امان الله خان په وړاندې خلک راپورته شول، نو غازي د ۱۹۲۹م. کال د ډسمبر په (۲۰) مه نېټه يوه اتلس فقره ييزه اعلاميه صادره کړه چې ځينې مواد يې په دې ډول وو. افغاني محصلين به له ترکيې څخه بېرته راغونښتل کېږي. د ديوېند ملايان افغانستان ته راتلای شي. د رشوت مخه به نيول کېږي. ښځې به خپل لاسونه او مخونه پټوي او د سر وېښتان به نه لندوي. د ملايانو په تدريس کې شهادتنامه نه غوښتل کېږي. د نفوسو د تذکرو توزيع منع دي. د رخصتۍ ورځ به له پنجنسې څخه د جمعې ورځې ته بدلېږي. ښځې به اروپايي جامې نه اغوندي او چادري به په سر کوي. د جامو په اغوستلو کې به کوم قيد او شرط نه وي او د شرابو څښونکو ته به سزا ورکول کېږي. (۶: ۱۸۷، ۱۸۸ مخونه)

خو په دې وخت هم په هېواد کې نارضايتي راپيدا شوې وه او هم انگرېز خپل کار کړی و او د افغانستان خلک يې په مختلفو شکلونو د خپل پاچا په وړاندې راپارولي.

۰۹۹

د امان الله خان د اصلاحاتو په وړاندې ډېرې ستونزې بې کفايته مامورينو راپورته کړې او خپله هره پاکه دنده يې د رشوت په اخیستلو او د خيانت په کولو سره ناولې کړه. يو لامل همدا و چې خلکو د دولت او پاچا له ملاتړ څخه لاس واخيست. (۷: ۹۴۸ مخ)

کله چې غازي امان الله خان په اصلاحاتو لاس پورې کړ، نو ډېر ورته خوشحاله و، خو د ده په دربار کې محافظه کارو عناصرو له دې کبله د اصلاحاتو سره لېوالتيا نه درلوده چې د دوی گټې يې په خطر کې اچولې. د ځينو اصلاحاتو څخه فاسدو مامورينو غلطه گټه پورته کوله. د بېلگې په ډول: څرنگه چې د هغه وخت د اساسي قانون د ۶۸مې مادې پر بنسټ لومړنۍ زده کړې جبري شوې وې، نو هغه هلکان چې

نسبتاً له لرې سيمو څخه به يې ښوونځيو ته جلبول او هغوی به ښوونځي ته د لريوالي له کبله رسیده گي نه شوه کولای، نو د ښوونځي سرښوونکي به هغوی د رشوت په مقابل کې له درس ويلو څخه معاف کول. همدارنگه هغه ځوان هلکان چې د کور، کلي او پتي کارونه به ورتر غاړې وو، لومړی به د درس ويلو په نوم ښوونځي ته راکش کېدل او بېرته به د رشوت په بدل کې معاف کېدل چې په خلکو کې يې ناخوښي رامنځ ته کړه. (۶: ۱۸۲ — ۱۸۳ مخونه)

د دې کړکېچن حالت او د خلکو له ناخوښۍ څخه بهرني دښمن (انگريز) گټه پورته کړه او هغه ارتجاعي اقليت يې ميدان ته راگډ کړ چې د دولت او ريفورم په دښمنانو بدل شوي وو (۷: ۹۴۹ مخ)

ب - د غازي امان الله خان فرهنگي او اجتماعي اصلاحات او په وړاندې يې غبرگونونه:

غازي امان الله خان د اصلاحاتو په برخه کې تعليمي برخې ته زياته پاملرنه وکړه. د ديني مضمونونو تر څنگ يې غربي — عصري تعليمات رواج کړل او په گڼ شمېر سره لومړني او منځني ښوونځي يې جوړ کړل او د سواد زده کړې او شپې مکتبونه هم پرانيستل شول. امان الله خان او د هغه ملکې ثريا به په خپله په دې تدريس کې فعاله ونډه اخيستله. په ۱۹۲۰ م. کال کې يې د لومړي ځل لپاره د افغان زده کوونکو يوه ډله د زده کړو لپاره ترکيې او اروپايي هيوادونو ته ولېږله چې ترکيې ته په تلونکو زده کوونکو کې يو شمېر نجونې هم شاملې وې. (۴: ۱۶۶ مخ)

په دې اړه د غازي امان الله خان خور شفيقه سراج داسې باور لري: له پخوا وختونو څخه د وينځو او غلامانو نيولو رواج درلود چې غازي امان الله خان هغوی ازاد کړل او غلامي يې لغوه کړه. ښوونځي يې جوړ کړل. دوه د نجونو ښوونځي چې يو يې د مستورات او بل يې د عصمت په نامه و، جوړ کړل. په همدې وخت کې يې نږدې د ۱۲ څخه تر ۱۵ پورې نجونې د ترکيې هيواد ته د زده کړو لپاره ولېږلې چې په يوه اسلامي هيواد کې څه شی زده کړي. (۵: ۳۹ مخ)

غازي امان الله خان په ۱۹۲۱ م. کال کې د حبيبيې د ښوونځي (۳۶) تنه زده کوونکي بهر ته د زده کړو د ترلاسه کولو لپاره له کابل څخه د يو لړ مراسمو په ترڅ کې

رخصت کړل. امان الله خان دوی ته د شرعي امورو، د اسلام د تقدیس او د افغاني حیثیت د ساتلو ډېرې زیاتې خبرې وکړې. امان الله خان بهر ته تلونکي زده کوونکي مخاطب کړل او ورته یې وویل چې د خدای لپاره د افغانستان شرف او د افغان ملت نوم او عزت مه پایمالوی، تاسو د افغان بېلگه یاست او ویې ویل: هېڅ ساعت بغیر د درس له لوستلو څخه په بل شي مه تېروئ؛ ځکه د وطن د امید سترگې تاسو ته دي. د اسلام دین ته د خدمت کولو او افغانستان ته د ترقي ورکولو څخه بغیر په بل شي یوه لحظه وخت هم مه مصرف کوئ. څرنگه چې پوهېږم چې د اسلام او افغانستان د خدمت له پاره ځی نو په خدای مو سپارم. (۱۰: ۹۴۸ — ۹۴۹ مخونه)

د پوهنې په برخه کې د غازي امان الله خان اصلاحات جدي وو. ښوونه او روزنه یې وړیا، جبري او عمومي اعلان کړه او مختلف مکتبونه یې جوړ کړل. د دې مکتبونو له جملې څخه یو یې امانیه ښوونځی و چې وروسته د استقلال په نامه سره یاد شو. بل امانی ښوونځی و چې بیا وروسته په نجات ښوونځي سره مشهور شو. لومړی یو یې د فرانسویانو او دوهم ښوونځی یې د المانیانو په مرسته رامنځ ته شو. (۵: ۴۱ مخ)

په امانیه او امانی لېسو کې جرمني او ترکي استادانو تدریس کاوه. په دې ښوونځیو سر بېره د غازي رشديه، د استقلال رشديه، تلگراف، رسامي، نجاري، معماري، کرنې، عربي دارالعلوم، د مستورات رشديه، د جلال آباد رشديه، د هرات رشديه، د کندهار رشديه، د هرات دار المعلمین، د مزارشريف رشديه، د قطغن رشديه، د پولیسو مکتب، د موزیک، د قالینو جوړولو، د ښځو د کور د کارونو، لنډه دا چې د هیواد په ټولو ولایتونو کې د ۳۲۲ څخه زیات لومړني ښوونځي جوړ شول. په ۱۹۲۷ م. کال کې د لومړنيو ښوونځیو د زده کوونکو شمېر ۵۱۰۰۰ تنو ته رسېده او په لېسو کې ۳۰۰۰ تنه د درسونو په لوستلو بوخت وو. تر دې کال پورې تر څو سوه تنو پورې افغان زده کوونکي فرانسې، جرمني، ایټالیا، شوروي اتحاد او ترکیې هیوادونو ته د زده کړو لپاره ولېږل شول. (۳: ۹۹ مخ)

غازي امان الله خان په یو بل اقدام لاس پورې کړ چې له ستونزو سره یې مخامخ کړ. هغه اقدام دا و چې ښځو ته یې په خپله خوښه د خاوند د ټاکلو آزاد حق ورکړ او اعلان یې وکړ چې له دې وروسته ښځې کولای شي چې د وروڼو او زامنو په څېر د میراث له حقونو څخه استفاده وکړي. د شاه امان الله خان د سلطنت په وروستیو

دورو کې له خلکو څخه وغوښتل شول چې په رسمي مجلسونو، حتی په بازارونو کې غربي لباسونه ((دریښي)) پر تن کړي. سربېره پر دې ځینې فرمانونه صادر شول چې د واده او تعزیت رسمي او بې ځایه لگښتونه دې راکم شي. (۴: ۱۶۷ مخ)

غازي امان الله خان د نورو اصلاحاتو تر څنگ د نکاح، واده او د ماشومانو د سنتي کولو په برخه کې هم اصلاحات راوستل او یو شمېر قیودات یې وضع کړل. د صغارت نکاح یې منع او د څلورو ښځو سره نکاح یې محدوده کړه. د دې لپاره چې د زوم له کورنۍ څخه فشار کم شي، د ولور په اخیستلو کې یې هم کموالی راوست او د نارینه وو لپاره یې د واده سن ۲۲ کلني او د نجونو لپاره یې د واده کولو سن ۱۸ کلني وټاکه چې په دې اړه په نظامنامه کې لاندې مادې راغلې دي. (۳: ۱۰۲ مخ)

لومړۍ ماده: د الله ج حکم داسې دی. ترجمه: پس تاسو نکاح وکړئ له هر هغه چا سره چې ستاسو خوښه وي دوه، درې، څلور، خو که تاسو وپېرېدلئ چې عدل او مساوات نه شئ برقرارولای، نو یوه ښځه وکړئ، په دې صورت کې چې هر مسلمان د خدای (ج) د دې امر خلاف وکړي، نو په دې کې به یې زیان وي. له همدې کبله د الله (ج) د حکم له مخې داسې وایم چې ای زما ریښتیني رعیته! د پورتنی حکم پابند واوسئ، که چېرته تاسو عدالت کولای شئ، نو دوه ښځې او یا درې ښځې وکړئ او که عدالت نه شئ کولای نو یوه ښځه ستاسو لپاره کافي ده؛ ځکه چې بغیر له عدالت څخه د دوو ښځو درلودل گناه ده.

همداراز له یوې څخه د زیاتو ښځو سره د نکاح کوونکي د عدم عدالت په صورت کې د پورته نظامنامې دوهمه ماده په دې ډول ده.

دوهمه ماده: هغه څوک چې دوه، درې یا څلور ښځې لري او یا نوې نکاح کوي او د شرع شریف مطابق عدل او مساوات برقرار نه کړي، محکمې ته اطلاع ورسیږي، د ثبوت څخه وروسته نوموړی شخص په جزا محکومېږي.

د صغارت په حالت کې د نکاح په اړه دریمه ماده په لاندې ډول ده.

دریمه ماده: د بلوغ څخه وړاندې د صغارت په حالت کې نکاح روا ده. مگر ای زما رعیته! د صغارت نکاح ستاسو تر منځ د دعوو، شخړو، وژنو او نفاق سبب گرځي. څرنگه چې ستاسو دې معنوي پلار ته په تجربو سره معلومه شوې ده، نو له دې کبله

وړاندې د صغارت نکاح منع شوي وه، خو زما هدف ستاسو آزادي او اتفاق و. (دا هغه وخت و چې امان الله خان د صغارت نکاح منع کړې وه او خلکو يې په وړاندې مخالفت نبودلی و.)

د شیریني خوري، په بدو کې د بنځو د ورکړې، د کونډې ساتلو او د مهر په اړه يې لاندې مادې ټاکلې وې.

پنځمه ماده: د عوامو په منځ کې رواج دی چې اول شیریني خوري کوي او دې ته نامزدي (کوژده) وايي او څه موده وروسته يې يوه شپه د حنا شپه ټاکلې او په دې سبا شپه بيا په داسې حالت کې نکاح کوي چې ډېره گڼه گڼه وي. په دې صورت کې د دواړو لورو لپاره لومړۍ ستونزې، دوهم بې ځايه لگښتونه او دريم د دعوو سبب کيږي. له همدې کبله مو دا نامزدي منع اعلان کړه. د همدې شیریني خوري په بدل کې په نکاح کې د ځينې نږدې خپلوانو او نکاح تړلو له ملا څخه بغير هغه گڼه گڼه او شیریني خوري چې تر دې وړاندې رواج و، اوس منع شول او که چېرته منکوحه بالغه وه، د واده کولو په سر کې د مهر له ورکولو څخه وروسته فوراً نکاح ته تسلیم کيږي... شپږمه ماده: په بدو کې د بنځو ورکول او هغه خپل شخصي عيال بلل مطلقاً ممنوع دي.

اوومه ماده: مطلقه او کونډه بنځه د خاوند له کولو څخه وېرول او تهديد کول منع دي.

يوولسمه ماده: د ټولو طايفو مهر بايد له دېرش روپۍ څخه اضافه نه وي. (۹، ۲، ۳، ۵مخونه)

يوه ترکي ژباړونکي چې بدري بېگ نومیده (۷۲) نظامنامې يې له ترکي ژبې څخه فارسي ژبې ته وژباړلې چې د امان الله خان په وخت کې په جریدو کې چاپېدلې. د امان الله خان حکومت غوښتل چې په يو قانوني نظام باندې عمل وکړي. د همدې لپاره يې د جزا حقوق تدوين او ماده په ماده يې تصويب او وضع کړل. همدا د جزا قانون د دې سبب شو چې د منگلو د قوم مخالفت رامنځ ته کړي. په پکتيا کې ملا عبدالله چې په گوډ ملا مشهور و، شورش پيل کړ. گوډ ملا په يوه لاس کې قرآن شريف او په بل لاس کې د جزا قانون نيولی و او له خلکو څخه به يې پوښتنه کوله چې کوم يو مني؟ څرنگه چې خلک مسلمان و، نو خامخا به يې د قرآن د منلو خبره کوله. په

پکتيا کې يو شمېر ملايان تحريک شول. هغوی د امان الله خان د طرح شويو قوانينو په مقابل کې داسې ويل چې امان الله خان له قرآن څخه لرې شوی او له ځانه يې قوانين او نظامنامې جوړې کړې دي. له دې سره سره چې امان الله خان د ملايانو له منځ څخه د پلاوي په لېرلو سره هڅه وکړه تر څو د پکتيا ملايان قانع کړي چې د جزا قانون د اسلام مخالف نه دی، خو دا چې هغوی له بهر څخه تحريک شوي وو، د امان الله خان خبره يې ونه منله او د منگلو شورش چې تر لوگر پورې وغځېده، د افغانستان حالت يې له ستونزو سره مخامخ کړ. (۵: ۴۴-۴۵ مخونه)

غازي امان الله خان د پکتيا شورش ته د حل لارې لټولو لپاره په ۱۹۲۴م. کال کې د پغمان ۷۰۰ نفرې لويه جرگه جوړه کړه. دې لويې جرگې په داسې حال کې اساسي قانون تائيد کړ چې د ډېرو اصلاحاتو مخنيوی يې وکړ. څرنگه چې د دې لويې جرگې اکثره گډونوال ځمکه وال، تجاران او روحانيون وو، نو د خپلو گټو د ساتلو لپاره يې له اصلاحاتو سره مخالفت کاوه. دې لويې جرگې يوه قطعنامه تصويب او غازي امان الله خان ته يې د لاسليک لپاره وړاندې کړه چې په دې قطعنامه کې په امانې اصلاحاتو باندې سخته ضربه وارده شوې وه. د دې قطعنامې په اساس له ۱۲ کلنۍ څخه وروسته په بښونځيو کې د نجونو زده کړې منع اعلان شوې، د صغيرې نجلۍ سره نکاح روا شوه، د مؤذن او ملا د چارو تنظيم د دولت په غاړه شو، د څلورو بښخو سره د سړي نکاح پرته له کوم قيد او شرط څخه په ازاد ډول پاتې شوه، د بيرغ لاندې خدمت کول د نغدو پيسو په مقابل کې ومنل شو او د عربي دارالعلوم تاسيس حتمي شو. په آخر کې د چکنور ملا په خپله وينا کې وويل چې د دولت نظامنامه له شريعت سره برابر ده. (۳: ۲۲۱ مخ)

امان الله خان چې په ټوله نړۍ کې د انگرېز اعتبار ته زيان اړولی او افغانستان يې د هغوی له منگولو څخه خلاص کړی و، اوس انگليسانو غوښتل چې خپل انتقام ورڅخه واخلي او انگرېز وکولای شول چې د امان الله خان د حکومت د سقوط طرح په مستقيم او غيرمستقيم ډول په خپله د افغانانو په لاس پلي کړي.

د امان الله خان تر ټولو ستر دښمن (انگرېز) د امان الله خان پر ضد داسې گنگوسې خپرولې چې گواکې امان الله خان په اروپا کې غير اسلامي کړنې (د غير حلالي غوښې خوړل، د امان الله خان له خوا خپلې بښځې ته دا اجازه ورکول چې

اروپايي لباس واغوندي او په عامو مجلسونو کې ځان بڼکاره کړي او بتانو ته احترام کول) تر سره کوي چې دې کار د ۱۹۲۸ م. د فبروري په مياشت کې د دولت پر ضد د شينوارو او نورو قومونو شورش رامنځ ته کړ (۴: ۱۸۳ مخ)

د امان الله خان زوی احسان الله وايي چې مخالفينو (انگليسانو) د ملکې د جعلي تصوير چې په هغه کې يې نيم بدن برېنډ و او په واټيکان کې د پاپ سره د پاچا د ليدنې له تصويرونو څخه په استفادې، شاه امان الله خان له اسلام څخه په مخ اړولو تورن کړ. انگليسانو د نورو بڼځو د نيمه برېنډو بدنونو او زما د مور د سر څخه په استفادې، جعلي نيمه برېنډ عکسونه چاپ کړل، د کابل په بازار کې يې خپاره کړل او ويې ويل چې د شاه مېرمنې بد کارونه تر سره کړي دي. همدا رنگه بله موضوع دا وه چې د هغه وخت رسم او رواج داسې و چې هر کس به روم ته ورغی، نو په واټيکان کې به يې له پاپ سره ملاقات کاوه اعليحضرت امان الله خان او ملگرو يې هم له پاپ سره ليدنه کړې وه او دوی (انگرېزانو) يې عکسونه اخيستي و چې امان الله خان عيسوي شوی دی. (۵: ۵۳ - ۵۴ مخونه)

غازي امان الله خان د خپلې پاچاهۍ په لومړيو کلونو کې د قوانينو سخت پابند و او په اساسي قانون کې هم عامه حقوق سنجول شوي وو، خو څرنگه چې دې قانون د مسئوليت اصل نه درلود، نو ځکه يوازې د پاچا بڼه نيت نه شول کولای چې په دولت کې د فساد مخنيوی وکړي. په همدې حال کې د پاچا پر شاوخوا فاسد عناصر راټول شول چې شاه يې د فاسدو او ناروا اعمالو قرباني کړ. دوی دومره چاپلوس عناصر وو چې له اندازې څخه زيات به يې د پاچا د هونبنيارۍ صفتونه کول چې شاه يې په خپل ځان ډېر مغرور کړ. (۱: ۱۶۱ مخ)

پايله:

غازي امان الله خان چې د هيواد جوړونې شوقي و او غوښتل يې چې هيواد يې ډېر ژر ترقي او پرمختگ وکړي، د همدې لپاره يې په ډېرو چټکو اصلاحاتو لاس پورې کړ. غازي داسې فکر کاوه چې ملت به يې د اصلاحاتو په برخه کې هم داسې تر خوا ودرېږي، څه ډول يې چې د خپلواکۍ د اخيستلو پر مهال ملا ورتړلې وه، خو هر څه د غازي د هيلو خلاف تر سره شول. انگليس له يوه اړخه د امان الله خان په وړاندې

هر ډول خنډونه جوړول. له بله اړخه په هېواد کې هم ارتجاعی ځواک موجود و او له اصلاحاتو سره يې له دې کبله مخالفت ښوده چې د دوی گټې يې تر خطر لاندې نيولې وې. تر ټولو مهمه مسئله دا وه چې د هيواد د عامو اوسېدونکو علمي کچه ډېره ټيټه وه او د امان الله خان اصلاحات يې نه شول درک کولای. دا درې لوی مسایل سره را يو ځای شول او د امان الله خان د اصلاحاتو مخنيوی يې وکړ، آن تر دې چې پاچا يې له هيواد څخه بهر تللو ته اړ کړ او انگرېز خپل شوم پلان پلي کړ.

مأخذونه:

۱. حبيبي، عبدالحی. جنبش مشروطيت در افغانستان، سازمان مهاجرين مسلمان افغانستان: ۱۳۶۴ل.
۲. دريغ، امين الله. افغانستان در قرن بيستم، انجمن نشراتي دانش: پېښور، ۱۳۷۹ل.
۳. سيستاني، محمد اعظم. علامه محمود طرزی، شاه امان الله و روحانيت متنفذ، د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه — جرميني: دانش کتابخانه، ۱۳۸۳ل.
۴. صيقل، امين. افغانستان معاصر، مترجم محمد نعيم مجددي، کابل، انتشارات سعيد: ۱۳۹۴ل.
۵. طنين، ظاهر. افغانستان در قرن بيستم، چاپ دوم، ناشر محمد ابراهيم شريعتی افغانستانی: تهران، ۱۳۸۴ل.
۶. عطايي، محمد ابراهيم. د افغانستان پر معاصر تاريخ يوه لنډه کتنه، ميوند خپرندويه ټولنه: ۱۳۸۹ل.
۷. غبار، مير غلام محمد. افغانستان د تاريخ په تگلوري کې، پښتو ژباړن محمد بشير دوديال، لومړی او دوهم ټوگ، ميوند خپرندويه ټولنه: ۱۳۹۳ل.
۸. کاکړ، محمد حسن. د پاچا امان الله واکمنی ته يوه نوې کتنه، د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه — جرميني، دانش مطبعه: ۱۳۸۴ل.
۹. نظام نامه اساسی دولت عاليه افغانستان. دايره تحريرات مجلس عالی وزرا کابل: ۱۳۰۲ل.

۱۰. وکیلی فوفلزائی، عزیزالدین. فرهنگ کابلستان، جلد دوم، ریاست انتشارات کتب بیهقی: کابل، ۱۳۸۷ ل.

سر محقق شاه محمد میهن ورد

عوامل حصول استقلال و دلایل سقوط رژیم امانی

خلاصه:

دوره استبدادی امیر عبدالرحمن خان و وابستگی موصوف به انگلیس، مانع حرکت افغانستان به سوی شاهراه توسعه و سیر انکشافی ای شد که امیر شیرعلیخان بنا بر توصیه ومشوره سید جمال الدین افغان روی دست گرفته بود. امیر حبیب الله هر چند پس از مرگ پدرش با رعایا نسبتا به ملایمت رفتار کرد و با برخی از برنامه های جدید چون تاسیس مکتب حبیبیه ونشر جریده سراج الاخبار همسویی نشان داد اما محو فزیکتی وبه زندان کشیدن مشروطه خواهان این انگیزه را در اذهان جوانان وطن پرست و آزادی خواه زنده ساخت تا با مبارزه قاطع و پیگیرمانعی را که سد راه شان بود به خاطر رشد وتوسعه کشور از میان بردارند. این هدف بر اثر مساعی حزب سری دربار به رهبری شهزاده امان الله عین الدوله با حصول استقلال سیاسی افغانستان تامین گردید. عدم دقت در سپردن مسوولیت به اشخاص عاری از تعهد و مغرض، شتابزدگی در برنامه های اصلاحی (ریفورم) و درک ناکافی از خصوصیات سنتی و فرهنگی مردمان ساکن در مناطق دور افتاده کشور ومداخله سیستماتیک و پلان شده انتقام جویانه انگلیسها همه دلایلی اند که باعث سقوط حاکمیت امانی در افغانستان شد، همه مسایلی اند که در این مقاله بالای آنها مکث گردیده است.

مقدمه:

یک صد سال پیش از امروز گروهی از جوانان با احساس منافع شخصی شانرا فدای منافع ملی نموده با قبول خطرات جانی علیه ظلم واستبداد بپا خاسته شیرازه حکومتی را نهادند که اگر ادامه می یافت، مردم ما امروز همدوش با سایر کشورها در رفاه و آسایش بسر می بردند. توسعه طلبی وسیاست های استعماری انگلیس مانع

تحقق خواسته‌های مردم ما گردید. نبرد میان علم و جهل در افغانستان ادامه دارد، دشمن توانسته موقتا" در این مسیر سد ایجاد نماید اما به هیچ وجه مانع تحقق آرمانهای مردم ما شده نمیتواند. مردم افغانستان پس از تجربه تلخی که از سقوط دوره امانی حاصل کرده اند مصمم تر از گذشته با پایمردی از استقلال حفاظت و در امر شگوفائی فرهنگ و اقتصاد کشورشان ریاضت می کشند و تلاش میکنند. تحقیق پیرامون عنوان تعیین شده ما را به هدف تعیین شده که همانا در یافت واقعیت ها در این راستا میباشد یاری میرساند.

شیوه و میتود تحقیق: منابع و مدارک تاریخی مطالعه و پس از تحلیل (روش تاریخی با رویکرد تحلیلی) همه جانبه با در نظر داشت اصل عدم جانبداری، بیطرفی، حفظ امانتداری و جلوگیری از قضاوت پیش از وقت شیوه کار محقق را احتوا مینماید.

متن

مورخین واقف اند که از اثر مداخله خارجی ها در امور داخلی کشور ما، در اواخر قرن هژدهم و آغاز قرن نوزدهم میلادی، کشمکشهای سیاسی میان پسران تیمور شاه و خانواده های سدوزایی و بارکزایی، افغانستان را به کشور وابسته و تحت الحمایه مبدل کرد. هریک از این شهزادگان و امیران به خاطر جلب حمایت خارجی ها و غلبه بر رقیبان سیاسی، علاقمند بودند تا اعتماد یک کشور خارجی و خاصا انگلیس ویا روس را حاصل نمایند.

افغانستان از دوره پادشاهی زمانشاه سدوزایی تا امارت امیرحیب الله خان بارکزایی بیشتر از یکصد سال درگیر منازعات درونی و خانوادگی بود که این درگیری ها سبب میشد گاه گاه قدرت های بزرگ استعماری وقت بخاطر تامین منافع شان، رویداد ها و اتفاقات داخلی افغانستان را بهانه قرار داده، در افغانستان لشکرکشی نمایند. تهاجم سال های ۱۸۳۸ و ۱۸۷۸ میلادی نمونه های بارز مداخلات انگلیس ها در امور کشور ما میباشد.

در نتیجه تجاوز نظامی انگلیس در سال ۱۸۷۸ که به بهانه آمدن هیت روس (استولیتوف) که به دربار امیر شیرعلی خان صورت گرفت، انگلیس ها امیر شیرعلی خان را که با روس ها داخل مرآوده شده بود از قدرت خلع نمودند با امضای معاهده

گندمک بوسیله یعقوب خان استقلالیت کشور زیر سوال رفت. اوضاع بحرانی در کشور سبب شد به موافقه روسها سردار عبدالرحمن خان که سالها قبل در دوره اول پادشاهی امیر شیرعلی خان در سمرقند و بخارا فراری بود به اجازه وتشویق روسها رهسپار افغانستان شود.

سردار عبدالرحمن به مجرد ورود به خاک افغانستان با نماینده انگلیس (گرفین) در تماس شده خلاف انتظار وتوقع روسها سلطنت افغانستان را تصاحب نمود. امیر عبدالرحمن خان بیست سال تمام، مملکت را به شیوه استبداد وبدون داشتن رابطه سیاسی با جهان بر وفق مرام وخواست انگلیس اداره نمود، افغانستان وامیر دست نشانده آن صلاحیت نداشتند با هیچ کشوری جز انگلیس (آنهم بانایب الحکومه هند بریتانوی) رابطه برقرار نمایند.

پس از مرگ امیر عبدالرحمن خان، پسرش حبیب الله با امضای توافقنامه ۱۹۰۵ میلادی، ادامه تسلط بریتانیا را بر روابط خارجی افغانستان پذیرفت. امیر حبیب الله نیز دو دهه دیگر مانند پدر، افغانستان را طبق خواست واراده انگلیس، هر چند امیر حبیب الله در تصمیم گیری های داخلی صلاحیت نسبی داشت با سرکوب نمودن آزادی خواهان به دستورانگلیس، خوشگذرانی نمود. اگر امیر عبدالرحمن سه هزار تن از بهترین فرزندان این سرزمین را که علیه انگلیس جهاد مقدس را رهبری نموده بودند بگونه فزیکه محو نمود، پسرش امیر حبیب الله، اعضای نهضت مشروطیت اول را به دهن توپ پارچه پارچه کرد. اقدام امیر حبیب الله علیه نهضت مشروطیت، بی تفاوتی موصوف نسبت به استقلال کشور (مهمترین خواست مشروطه خواهان) نفرت وانزجار مردم را نسبت به امیر حبیب الله به بار آورده بود. به قولی: "عوام الناس نیز امیر را بد گویی مینمودند که دزدان وگرگ ها را بر آنان مسلط نموده، رشوت خواری و بی باز خواستی به آخرین حد خود رسیده ومصونیت به کلی از بین رفته بود"

عکس العمل شدید امیر حبیب الله در مقابل مشروطه خواهان نتوانست ملت را در مقابل استبداد مهار نماید، دیری نگذشت که گروهی از جوانان آگاه به سرگروپی عبدالرحمن لودی در حالیکه قطار شاهی از شور بازار کابل عبور مینمود، بالایش فیر صورت گرفت، گرچه به امیر ضرر نرسید، اما پیام این اقدام به امیر این بود که ملت علیه استبداد ایستادگی دارد.

نباید فراموش کرد زمانیکه جنگ اول جهانی آغاز شد هیاتی از کشورهای المان، ترکیه، اطریش و هند به دربار امیر حبیب الله رسیده بود، آنها تقاضا داشتند که امیر حبیب الله با اعلان جهاد از موضعگیری خلیفه عثمانی حمایت نماید. امیر حبیب الله که متعهد با انگلیس بود آنها را به بهانه خطر امنیتی محصور نگه داشته با ایشان وقت گذرانی میکرد. این مساله باعث شد خانواده سلطنتی دو پارچه گردد. اوضاع بوجود آمده میان امیر حبیب الله و برادرش سردار نصرالله فضای عدم اعتماد خلق نمود، شهزادگان امان الله و عنایت الله با حمایت سردار نصر الله خان بر محافظه کاری امیر حبیب الله انتقاد داشتند.

امان الله خان بنابر عواملی از پدر سخت ناراض بود، به همراهی همفکران درصدد نجات وطن و هموطنانش برآمد، با تشکیل (حزب سری دربار) برنامه از میان برداشتن امیر حبیب الله را روی دست گرفتند. سرانجام امیر حبیب الله در شب بیستم فروری ۱۹۱۹ در کله گوش لغمان دزبچه تفنگچه به قتل رسید.

حاکمیت جدید تحت زعامت شاه امان الله خان که میبایست خلاف برنامه ها و سیاست های حکومت قبلی اقدام میکرد، غرض جلب حمایت مردم و رهایی کشور از عقب ماندگی یک سلسله اصلاحات را روی دست گرفت، ریفورم ها و اصلاحات همه ابعاد زندگی اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و حتی قضایی را در بر میگرفت، که مورد حمایت مردم واقع شد.

در بعد سیاست خارجی نیز دولت جدید میبایست خواست و تقاضای زمان را در نظر میگرفت. ختم قرن نوزده و آغاز قرن بیست اوج قدرت استعمار غربی و تسلط آنها بر سرزمین های اسلامی بود یعنی سرزمینهای اسلامی مستقیم یا غیر مستقیم تحت کنترل کشور های استعماری قرار گرفته بودند.

سید جمال الدین آیده اتحاد اسلامی یا پان اسلامیزم را زمانی مطرح کرد که مسوولیت انجمنی را در دربار خلافت عثمانی به عهده داشت. او گفته بود: "جهان اسلام باید در یک پیمان دفاعی متحد شوند تا خود را از نابود گشتن حفظ کنند".

(۱)

محمود طرزی مفکوره اتحاد مسلمین را در حلقه خاص دربار مطرح و آنرا قبل از حکومت امانی در سراج الاخبار به نشر رسانیده بود.

محمود طرزی وزیر خارجه دولت امانی که سخت تحت تاثیر دیدگاه های سید جمال الدین قرار داشت سعی کرد پان اسلامیزم یک اصل مهم، سیاست خارجی حکومت جدید را تشکیل دهد. این زمزمه ها باعث شد شماری از علما و دانشمندان در افغانستان وشبه قاره هند به نفع امان الله خان تبلیغ نموده وی را جاگزین خلیفه عثمانی نمایند.

حمایت از اسلامگرایان آسیای میانه ومسلمانان هند، در آغاز حیثیت و اتوریته رژیم امانی را نزد کشورهای مسلمان تقویت کرد، اما دوام آن از عهده حکومت نوپا وتازه به استقلال رسیده افغانستان بعید به نظر میرسید. آغاز این سیاست اگر از یک طرف منجر به انزوای سیاسی رژیم شد، از جانب دیگر مشکلات وهزینه زیادی میطلبید که دولت افغانستان توان پرداخت آنرا نداشت. به همین دلیل بود که دولت امانی عقب نشینی را آغاز نمود واز این سیاست دست بردار شد. تاجایی که حکومت با صدور اعلامیه از ورود مهاجرین مسلمان هندی ممانعت به عمل آورد.

تلاش مشروطه خواهان دوم (حزب سری دربار) باعث شد امیر حبیب الله بمثابه مانع از مسیر مشروطه طلبان کنار زده شود، اقدام بعدی آنها قایم نمودن رابطه با تعدادی از کشور ها همزمان باسوقیات نظامی در سرحدات هند بریتانوی شهامت واز خود گذری سربازان دلیر و افسران قهرمان ومبارزین داوطلب اقوام سرحد خاصا فتح قلعه نظامی تل، انگلیس را واداشت به متارکه تن در داده استقلال افغانستان را تصدیق نماید. به این ترتیب آزادی واستقلال میهن عزیز ما به همت والای فرزندان مبارز افغانستان حاصل شد.

در بحث دلایل سقوط رژیم امانی تا امروز بیشتر تبصره براین است که گویا دست اندرکاران رژیم جامعه سنتی افغانستان را خوب درک نموده بودند. یا ریفورم ها پیش از وقت بود و یا اینکه در تطبیق واجرای آنها از عجله وشتاب کار گرفته شد. گاهی هم بعضی ها اصلاحات و ریفورم ها را به خوب وبد یا مفید ومضر صنف بندی مینمایند.

در کل برنامه های اصلاحی (ریفورم) میان مردم وجامعه عکس العمل های متفاوت در قبال داشت، بعضی از مردم از آن استقبال وبرخی مخالفت را آغاز کردند. نباید فراموش کرد که ریفورم ها وتطبیق آنها بستگی به رشد وانکشاف فرهنگی مردم ومحل

بستگی دارد. عناصر محافظه کار دربار که منافع شان با تطبیق ریفورم با خطر مواجه بود نا رضایتی شانرا به اشکال مختلف تبارز دادند. در بعضی حالات زمینه های سو استفاده از ریفورم باعث شکوه و شکایت و نا رضایتی عوام الناس گردید. مثلا در عرصه معارف، در بدل معافیت فرزندان فامیل ها ، مسوولین مکاتب رشوت اخذ میکردند که مایه دلسردی از معارف میشد. (۲:ص ۲۵۰)

به هر حال در بین مردم نارضایتی از تطبیق ریفورم به میان آمد. اکثریت مردم ریفورم را خوب استقبال نمودند ، اما عده ای فتنه جو فضا را به دستور دشمنان وطن مکدر جلوه میدادند، انگلیسها در مقابل ریفورم مشکلات زیادی خلق مینمودند . حکمران پکتیا امیرالدین (پنجابی) که اجنت انگلیس بود باری در محضر جمعی از مردم اظهار داشته بود که: "وقت شریعت گذشته ، حالا زمان قانون است. "

ملاعبداللہ و ملاعبدالرشید در پکتیا بنای شورش را گذاشته، ریفورم را بدعت خواندند. در سال ۱۹۲۴ عبدالکریم نام که خود را فرزند یعقوب خان معرفی میکرد در خوست بر ضد حکومت تحرکات را به راه انداخت، اما تاب مقاومت نیاورده پا به فرار نهاد.

در دوره امانیه در کابل محمود یاور و سپس شاغاسی علی احمد (بارکزیایی ها)والی بودند. درقندهارعبدالعزیز خان، محمد سرور خان و عبدالکریم خان به ترتیت نایب الحکومه ها بودند(همه آنها بارکزیایی وماما خیل شاه بودند) مزار شریف وهرات به دست عبدالکریم خان نایب الحکومه، نیک محمد خان فرقه مشر ومحمود ابراهیم خان نایب الحکومه و عبدالرحمن خان فرقه مشر بود که همه بارکزیایی بودند. عبدالکریم خان بارکزیایی در پکتیا ، دوست محمد خان ناظم بارکزیایی در غزنی و ارزگان، محمد امین خان بارکزیایی در گرشک و بقیه حکمرانان نیز به همین قرار بودند . به قول منبع درمیان آنان فردی دیده نمی شد که پروای ریفورم را می نمود ویا هم به جای جیب درغم وطن میبود... (۳)

افراد فوق الذکر با روحیه خانخانی (پاچا خیل) داخل دولت شدند، آهسته آهسته قوانین عقب زده شد، وضع چنان اسفناک شد که در لویه جرگه پغمان (۱۹۲۸) غلام محی الدین آرتی صدا زد: تا زمانی که اعلیحضرت وزیران خاین خود را غرغره نموده باشد اصلاحات هیچ مفهومی ندارد.

در رابطه به عوامل بیرونی یا خارجی سقوط رژیم کافی است بگوییم که انگلیس با یک برنامه منظم اقدامات و عملکرد های حاکمیت امانیه را دقیقاً زیر نظر داشت و تعدادی از جواسیس آنها در بدنه دولت از قدرت و صلاحیت برخوردار بودند، آنها به دستور مقامات انگلیس دست به اعمالی میزدند که میان حکومت و مردم فاصله ایجاد میکرد. اولین وزیر مختار بریتاننا در کابل (سفرانسیس همفریز) از نظر طرز فکر به اعمال نفوذ در افغانستان از طریق زور و زر متکی بود. در کابل به جای آنکه به جلب اعتماد شاه و همکاران نزدیک او چون محمود طرزی و محمد ولی خان که اداره کننده اصلی سیاست خارجی مملکت بودند بپردازد، برعکس محرم راز، یک تعداد از درباریان محافظه کار قرار گرفت. چیزیکه نمیتوانست به اعاده اعتماد میان دو کشور کمک کند.

تعدادی از نویسندگان اغتشاشات داخلی جنوبی، شینوار و کوهدامن را نتیجه مستقیم اصلاحات میدانند که بعضی از این اصلاحات پیش از وقت و عده ای هم با عجله و شتاب عملی میشد.

داکتر عبدالرحمن زمانی آورده که:

نویسنده کتاب (ظهور افغانستان نوین) نگاشته: "افغانها ممکن متعصب ترین مردمان مذهبی در روی زمین باشند و ملاها عاملین اصلی بر اندازی امان الله خان بودند." از نوشته بالاچنین استنباط میشود که گویا افغانها (مردم ما) به پذیرش پیشرفت و مدرنیسم تمایل نداشتند و با آن از در مخالفت بر خورد کرده اند. سوال اساسی اینست آیا به راستی مردم ما تجدد و پیشرفت را نمی خواهند؟

غبار منحیث شاهد عینی چشم دیدهایش را چنین نوشته است: "حکومت امان الله خان بعد از تصفیه حساب با انگلیس مشغول اصلاحات گردید. مردم افغانستان که طالب پیشرفت بودند، جدا" به معاضدت و همکاری دولت برخاسته از تمام ریفورم های جدید عملاً استقبال کردند و چنانچه در جنگ با انگلیس ها با جان و مال بذل مساعی نموده بودند، برای نشر معارف جدید در مالیات بدهی خود فی روپیه چند پیسه به نام اعانه معارف قبول و در تمديد سرک ها داوطلبانه خدمت و از صنایع جدید و نظام دیموکراتیک به شدت پشتیبانی کردند. حتی زنان کشور در مدارس داخلی، نشر جریده "ارشاد النسوان"، تاسیس انجمن "حمایت نسوان" و غیره داخل

خدمت شدند. رویهمرفته مردم در تمام این ریفورم های ناآشنا بدون اندک تعصب و کهنه پرستی از دولت جوان افغانی حمایت و پشتیبانی نمودند. اینست که شاه توانست ریفورم های خود را در مرحله اول از ۱۹۱۹ تا ۱۹۲۴ کامیابانه و دلیرانه علی رغم دسایس خارجی و ضدیت قوه های ارتجاعی در محل تطبیق گذارد. اما مرحله دوم ریفورم که از ۱۹۲۸ تشدید شد با منافع عمده ئی که داشت در جنین خود معدوم گردید... قضاوت کسانی که ناکامی ریفورم را نشانه جمود و تعصب ملت دانسته اند، ارتباطی با واقعیت ندارد. در واقع مردم افغانستان مثل هر جامعه بشری طبیعتاً خواهان پیشرفت زندگی است. تاریخ افغانستان نشان نمیدهد که مردم افغانستان بر ضد تمدن و فرهنگ در هیچ دوره ی قیام کرده باشند. (۴)

شایع ترین انتقادات دسته ای از نویسندگان بالای اصلاحات امانی اینست که بر پایه گفته خودش (امان الله خان) "دیگر عصر شمشیر گذشته-عصر قلم است" به کاهش بودجه و کاهش نفرت ارتش اقدام کرده بود. امان الله خان معتقد به این بود که با ارائه دلیل و تعقل ملت را قناعت داد و همکاری آنرا جلب نمود، زیرا او مخالف جبر و فشار و استعمال قوه بخاطر رسیدن به هدف بود. ضعف و عدم کار بردنیروی نظامی سبب سقوط نظام شد.

محمود طرزی به مشوره مشاوران ترکی چنین تصمیم گرفته بودند که یک نیروی کوچک و کارا کافی خواهد بود. که در نتیجه مصارفات نظامی چهار برابر پایین آمد و در اردو به جای افراد مسن افراد تازه و جوان گماشته شد... وضع نظامیان افغان چندان خوب نبود. غذای مناسب و جای مناسب برای بودوباش نداشتند. مطابق قانون هر افغان دو سال مکلف به خدمت بود، اما این قانون تنها بالای مردم بیچاره و غریب تطبیق میشد. مردمان دارا با پرداخت رشوت به مامورین معافیت حاصل میکردند... و این سربازان استخدام شده حاضر نبودند جانهای شانرا بخاطر کسانی که بالای شان ظلم روا داشته اند - فدا نمایند. (۵)

در کل مشکل شامان الله خان با شورشیان مشکل سیاسی بود نه مشکل دینی و مذهبی. در اوایل طوریکه در مقاله اشاره شده، وقتی امان الله به حمایت اسلامیت های هند و آسیای مرکزی اقدام نمود، ملاها طرفدار و پشتیبان او بودند، بعدها به تدریج آنها بخاطر منافع شان مخالفت را آغاز کردند.

دریک ارزیابی کلی جواهر لعل نهرو در مورد شخصیت و کارکرد های امان الله خان نوشته است: "با حصول استقلال اتوریتته امان الله خان در کشورهای آسیا و اروپا ارتقا یافت. انگلیس ها وی را دشمن خطاب میکردند. امان الله در کشور عقب مانده افغانستان خواهان تغییر و اصلاحات شد و علاقه داشت که افغانها راه پیشرفت را طی نمایند. به ظاهر امان الله خان برنامه های مصطفی کمال اتاترک را تعقیب میکرد تا حدی که افغانها را به پوشیدن لباس اروپایی وادار کرد. شاید امان الله خان توانایی های اتاترک را نداشت. مصطفی کمال پیش از اینکه اقدام به اصلاحات نماید از حمایت نیروی نظامی قوی و با تجربه و در میان مردم از اعتبار و محبوبیت خاص برخوردار بود اما امان الله که با دقت کمتر اصلاحات را آغاز کرد با چالش ها مواجه شد، زیرا افغان ها نسبت به ترک ها بسیار عقب مانده بودند." (۶)

و نکته آخر اینکه یکی از مخالفین امان الله خان فضل غنی مجددی واقع گرایانه نوشته است:

"اصلاحات امان الله خان سبب حقیقی انقلاب نبود، ملت افغانستان پادشاه را در تطبیق بسیاری از اصلاحات همکاری نمود، لیکن مشکل تطبیق اصلاحات و اشخاص غیر مخلص در داخل دستگاه دولت اسباب کراهیت ملت را نسبت به اصلاحات آماده ساخت، نه خود اصلاحات. ارکان دولت و والیان در ولایات در اشتعال انقلاب نقش فعال داشتند (۷)

برداشت ها و ارزیابی های نویسندگان و مورخین از دوره مطرح بحث یکسان و یکنواخت نیست، هر کدام این مرحله را به زعم و الفاظ و سلیقه خویش ثبت نموده اند. مثلا ارزیابی مولف (نهضت مشروطیت در افغانستان) چنین است: "این انتقال قدرت سیاسی واداره از دست یک گروه نادان کهنه پرست و سرداران مرتجع فرسوده مغز، به جوانان فی الجمله دانا و بینا و جويا، کاری بود نیکو و میمون و مثمر، که تا سه چهار سال اول دوره امانی به نفع مردم و مملکت جریان یافت. ولی این گروه کوچک و مخلص، خالی از عناصر مغرض و فرصت طلب نماند و دستهای خرابکاران در آن به فعالیت افتاد. میدان خاندان پروری و پاره ستانی و جمع اموال و عقار و حتی فحشا و منکر گرم گردید و مرام های نیکوی پادشاه و طرفداران اصلاح امور و حرکت

جدید را سیمای مکروهی داد، که منجر بسقوط این رژیم در زمستان ۱۳۰۷ ش و اغتشاش ارتجاعی گردید." (۸)

میرغلام محمد غبار این عناصر مغرض و فرصت طلب که حبیبی از آن نام برده، را بنام حزب نقابدار یاد نموده نوشته است: در بین روشنفکران وطن پرست یکدسته عناصر مرموز بشکل یک حزب نقابدار شارلتان در مرکز و شرق کشور جهت فریفتن مردم شعار های دروغین "انقلابی" میدادند و ظاهراً از "جمهوریت" دم میزدند اما اینها معنا "دشمن جدی دیموکراسی جمهوریت و ترقی بوده برای دیگران خدمت میکردند، و بعد ها معلوم شد که ایشان بجز مزدور و آله در دست ارتجاع و استبداد نبودند، زیرا در زیر عنوان "جمهوریخواهی برای از پا در آوردن رژیم امانیه کوشیدند. وفی الواقع راه را برای برقراری یک رژیم ارتجاعی باز کردند... (۹)

به رویت آثار و منابع که همه در پائین این نوشته معرفی میگردد، امید عوامل حصول استقلال و دلایل سقوط حکومت امانی تاحدی کنجکاو و برملا شده باشد. واضح است که تحقیق به این یافته ها بسنده نمی نماید، منابع بیشتر در غنا مندی تحقیق می افزاید.

نتیجه

حصول استقلال ثمره مبارزات مشروع و از خود گذری مشروطه خواهان افغانستان میباشد که جانهای شیرین شانرا در راه آزادی کشور فدا نموده اند. ما باید تجارب تلخ گذشته را تکرار نکنیم امور مملکت مان را به اشخاص مومن، متعهد و کاردان بسپاریم تا آرمان های شهدای راه آزادی تحقق یابد و ملت افغان متحد و یکپارچه در نوسازی کشور شان ادای دین نمایند. صدمین سال استرداد استقلال افغانستان را مبارکباد میگوییم.

منابع:

۱. حلبی علی اصغر، تاریخ نهضت های دینی - سیاسی معاصر، بهبهانی، تهران ۱۳۷۴.

۲. عطایی، نگاهی مختصر به تاریخ معاصر افغانستان.
۳. حبیبی عبدالحی، جنبش مشروطیت در افغانستان، مهتمم: محمد هاشم بهرامی، مطبعه دولتی، کابل ۱۳۶۳.
۴. غبار میر غلام محمد، افغانستان در مسیر تاریخ، جلد اول، مطبعه دولتی، کابل ۱۳۴۶.
۵. صیقل امین، افغانستان معاصر، انتشارات سعید، کابل ۱۳۹۴.
۶. نهرو جواهر لعل. نگاهی به تاریخ جهان، تهران ۱۳۸۳.
۷. مجددی فضل غنی. افغانستان در عهد اعلیحضرت امان الله خان، کالیفورنیا ۱۹۹۷.
۸. حبیبی، جنبش مشروطیت در افغانستان.
۹. غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، جلد اول.

Ghazi King Amanullah Khan's personality and endeavors in eastern literate's perspectives

Abstract

Ghazi Amanullah Khan is considered one of the most prominent and huge freedom fighters of the 20th century, because under his leadership, brave Afghan nation broke the British colonialism and they set a great pattern for the rest of eastern nations.

Ghazi Amanullah Khan brought vital political, financial and cultural reforms to sustain and develop the political freedom which affected the British Empire and their reactionary allies and made them react. Those Imperialistic and reactionary powers didn't want to see Afghanistan as developed country.

Ghazi Amanullah Khan is respected among Afghan people due to his thoughts and endeavors for development of country, meanwhile he has been the center of attraction for eastern literati. In this article we are presenting their perspectives about his personality and achievements.

Prologue: Ghazi Amanullah Khan was born on May 31, 1892 in Paghman valley and passed away on April 26, 1960 due to liver disorder in Swiss. While he remained as a prince and late king for 37 years, he struggled and lived the rest of 31 years of his life as a destitute immigrant.

Pan-Islamism, Afghanistan and King Amanullah

Abstract:

The transfer of Pan-Islamism to Afghanistan by Mahmood Tarzi—after its emergence in 19th century by Sayed Jamal-u-Din Afghan—had a pleasant ground for acceptance at the time especially within the royal family. This, caused that later King Amanullah put it as a base in drawing its foreign policy in the region something that bring him enormous popularity and make the young King to be famous as a Muslim ruler in an era in which the position of Caliphate had been degraded. As a result, some Mullahs () including Hazrat Shor Bazar (Shams-ul-Mashayekh) gave King Amanullah the title of being World's Muslim Caliph.

Following this policy (Pan-Islamism) engaged Amanullah in two fronts: first with the Britain due to supporting Muslims who were living under the colonization of Britain in India and second with the Soviets due to providing support for the Muslims who were living in central Asia where he (the King) even decided to send them guns and other ammunition as well as Mullahs in order to encourage them in Jihad over the communists.

Applying this policy were not free of problem and actually cost too much for Afghanistan as well as the King (Amanullah) himself, including: the political isolation, bearing the negative consequences of Indian and central Asian migrants, and many other internal problems that eventually forced the young King to change his mind and quit this policy.

Political relations between Amani and Russia governments

Abstract:

Before Afghanistan is recognized as an independent country Ghazi Amanullah khan hoped to have large scale relations with other countries in every field. When he became the king, he sent a delegation to Masco, Russia to kick off friendly relations led by Mohammad wali khan. They signed the first mutual friendship agreement in 1921. Then signed another agreement on 14th September 1926 of not attacking and occupying each other. The relationship grew positively and in 1927 inaugurated Kabul – tashqand flights.

Researcher Moyel Aqa Hakim

Intellectual of Mahmud Tarzai and his family regarding to women's life

Abstract

Certainly, it is an accepted essential making thoughts of women in human society particularly the Afghan women. It is counted the need of current time and stemmed from the victory of Afghanistan independence whenever there have been brought different reforms in the kingdom of Ghazi Amanullah khan's reign; the family of Mahmood Tarzi started to enlighten

women intellectuals and provided better chances for women to see their selves in social affairs of the country. So, the Afghan women had the right to be educated and work together in the community – accessed to schools and other activities. Indeed, for the first time, the role of women proved tangible in the history of Afghanistan.

Senior Research Fellow Sima Rasooli

Women's social position during Amanullah Khan reign

Abstract:

Amanullah Khan was regarded as the first supporter of women rights in Afghanistan. He brought comprehensive reforms by efforts and endeavors. After Afghanistan's independence in 1919, women's role changed slowly. These reforms were started by unveil of hijab by Queen Surya and other ministers' wives in independence ceremony. Publication of Siraj al-Akhbar , establishment of independent journal for women and girls school, dispatch of the first group of girls to abroad, mandatory studies, prohibition of polygamy, reform of marriage age, codify of constitution, and establishment of new official and legal system opened a ray of hope for Afghans particularly to women.

Senior Research Fellow Nasren Amin

Education in the Era of Shah Amanullah Khan

Abstract

His Majesty King Amanullah made a series of reforms after taking the political power and extinguishment of war and gaining political independence in 1919, the most important of which was the reform of education in the country. In fact, it is the official founder and promoter of the modern era of education in Afghanistan as in the Regulations of Education in 1303, for the first time, the primary education for boys and girls was created, rebuilt and renovated. In order to strengthen the educational system, Amir Amanullah Khan, recruited Egyptian and Turkish teachers, established Amani and Amanyiah Schools and three high schools in the first phase, expanded the Teachers' Training Center in order to improve the teacher's education and teacher training and official systematic programs were given.

Senior Research Fellow Mossa Rahimi

Afghanistan's first constitution 1992 in glance

Abstract

The endowers that has been occurred subsequently securing independence of Afghanistan, had different dimensions, and

one of critical dimension of such effort was legislation. Due to dispersion in various aspects especially in legal, governmental, administrative and financial aspects caused to be drafted bylaws. This condition convinced enlightened figures that society can be improved by legislation.

King Amanullah Khan's era was the period of independence and freedom of expression in the history of Afghanistan. He legalized all reforms of his reign through establishing bylaws (laws) in various aspects of life, and constitutionalized the traditional system of the country for ever first time.

When the first constitution of Afghanistan was ratified, it must be considered as legalized effect, and flowing struggles of lateraled individual's and constitutionalism movement that devoted and scarified their self for drafting such constitution as a first legal bill.

According to provision of constitution, the first in charge of the country was King titled Amir. Other higher government department likewise ministries' council, government council and high courts had also certain authorities and functions based on constitution. The fundamental rights and public freedom with all its amendments had legal surety. Hence, the first constitution of Afghanistan mainstreamed lawfulness in legal, judiciary, administrative, financial, educational, and other dozens of systems that explained within this essay.

The foreign relation of Afghanistan in reign of Shah Amanullah Khan

Abstract:

After Afghanistan's independence, which was acquired by King Amanullah Khan and endeavors of Afghan youths and intellectuals, considerable efforts on side of political relations were started to push Afghanistan toward new era. King Amanullah Khan and his foreign minister Mahmood Tarzi sent Mohammad Walikhan as ambassador to foreign countries to introduce independent Afghanistan to the world countries. After King Amanullah Khan's trips to various countries of the world, Afghanistan's prestige increased throughout the world. Thus, diplomatic and commercial relations were established with the world.

Researcher Mohammad dawod Nazim

The Media of Independence Decade and the Role of Maintaining

Abstract

At Ghazi Amanullah Khan's reign, as the sun of independence raised, meanwhile media moon came up in the media of Afghanistan's sky. In 1924, while the first media law ratified and media got the right of independence in which there were established private and governmental media at Kabul, and other provinces, and these media had published valuable contents of

political, economic, cultural, social and spiritual issues. So, the media owned on high level authentication in society and generated positive effects on public mindset.

In this paper, the upper issues will be explained and the paper will be concluded on suggestions and conclusions.

Assistant Research Abdul Qahar Azizi

Nikah, marriage and circumcision bylaw and a glance

Abstract

Afghanistan had the best, meet and applicable laws for getting rid of unfavorable customs in age-old. This has included the various laws' drafting and applying. Amongst these, there was a bylaw developed named "Nikah, marriage and circumcision bylaw" including provision of engagement and avoid unnecessary expenses of marriage. Therewith, this bylaw had symphonious and meet contents of marriage that legalized the marriage and prevent relative disputes.

This paper will begin with the commencement of fiancée and end with the regulations of Ghazi Amanullah Khan Reign that applicable on spousal relationship.

Senior Research Fellow M. N.Najabi

Assistant Research M. jawed Roshan

Assistant Research Ahmad Mousa zai

The Rebuilding of Metal Road in Darul Aman-Kabul

Abstract

As it is cleared, the metal road of Darul Aman had been built during the reign of King Amanullah Khan. Due to many reasons, especially political reason, this road did not well develop and its elements were kept in National Museum of Kabul. This paper tries to study the possibility of rebuilding this as an ancient and historical road which will provide facility for surrounding people. The rebuilding of this road will solve the problem of population density which may arise from concentration of government organizations in the surrounding areas in the near future. This paper pursues both field and library research and it is motivated with the questions of: is there any possibility for rebuilding of this road in current condition? Is there any need for rebuilding of it? Because the geographical space in Kabul is very limited, the paper recommends that only one type of trail system should be developed so that the environment impacts minimized. The best option is the development of monorail system.

Research about the reasons of oppositions against ghazi Amanullah khan reforms

Abstract

Ghazi Amanullah ruled in Kabul after his father death. In his first days of his government, he instantly declared Afghanistan's independence and informed the British empire of Afghanistan's independence. The British Empire constrained to recognize Afghanistan as an independent nation. After, ghazi amanullah khan started to bring substantial reforms _ first, he made cabinet and created some institutions as well as parliament. He also broadened his reforms in cultural arena; built schools for boys and girls, and sent a number of students to foreign countries for higher educations. On the other hand, he formed the Afghanistan constitution in Jalalabad loya Jirga (grand council). As, the reforms which were implemented by Ghazi amanullah khan faced with lots of hardships following his trip to Europe.

Senior Research Fellow Shah Mohammad Maihan Werd

The Factors for Acquiring Independence and Reasons for the Collapse of Amani Regime

Abstract

The spirit of independence-seeking has always flow in the blood of every Afghan individual. The history shows that our ancestors have never allowed any aggressor for taking step toward our land without our intention and permission. The

enemies have always deceived the people by making division between Afghan for seeking their ominous goals; they have always use the tribes and families against each other. Our open minded tried their best for putting efforts for decolonization of Afghanistan, maintaining of national unity and reaching to economic and social development; they acquired the independence of Afghanistan under the leadership of king Amanullah Khan in 1919. This independence-seeking was accompanied with some reforms, but unfortunately, the enemies gained from illiteracy of the people and they used people against their national values. These acts led to economic slowdown and paved the way for Afghanistan to step back from the direction of economic development. The question of how these happened is the topic of discussion in this paper.

List of content

No	Title	Author	Page
1	Ghazi King Amanullah khan's...	<i>Sharif zadran</i>	233
2	Pan-Islamism, Afghanistan and King...	<i>Farooq Ansari</i>	234
3	Political relations between Amani and...	<i>Wajehullah Zaheer</i>	235
4	Intellectual of Mahmod Tarzai and his famil...	<i>Moyel Aqa Hakim</i>	235
5	Women's social position during Amanullah...	<i>Sima Rasooli</i>	236
6	Education in the Era of Shah Amanullah Khan	<i>Nasren Amin</i>	237
7	Afghanistan's first constitution 1992 in...	<i>Mossa Rahimi</i>	237
8	The forign relation of Afghanistan in reign of...	<i>Rayela Mirzaye</i>	239
9	The Media of Independence Decade...	<i>Mohhammad dawod Nazim</i>	239
10	Nikah, marriage and circumcision bylaw and...	<i>Abdul Qahar Azizi</i>	240
11	The Rebuilding of Metal Road in Darul Aman...	<i>M. N.Najabi, M.J Roshen, A. Mousa zai</i>	241
12	Research about the reasons of oppositions...	<i>Wali Bazz Aryan</i>	242
13	The Factors for Acquiring Independen...	<i>Shah Mohammad Maihan Werd</i>	242

Published: Academy of Science of Afghanistan

Editor in Chief: Senior Research Fellow Shah Mohammad
Maihanwerd

AS. Editor: Rafiullah Irfan

Editorial board:

Senior research fellow Sher Ali Tazari

Senior research fellow Abdul Jabar Abed

Senior research fellow Muhammad Mosa Rahimee

Research fellow Farooq Ansari

Research fellow Wajih ullah Shpoon

Composed & Designed By:

Rafiullah Irfan

Annual Subscription:

Price of each issue in Kabul : 80 AF.

- For Professors, Teachers and Members of Academy of Science of Afghanistan: 70 AF.
- For the disciples and students of schools: 40 AF.
- For other Departments and Offices: 80 AF.